

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

GYEBNÁR KRISTÓF

„NÓGRÁD A KÖZÜGYÉRT”

**NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSI TISZTVISELŐI ÉS A
POLITIKAI ÁTMENETEK
1938–1950**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető

Dr. Valuch Tibor, az MTA doktora, egyetemi tanár (EKKE)

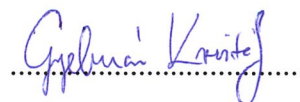
EGER

2025

Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források megfelelő idézéséről

Alulírott Gyebnár Kristóf ezennel kijelentem, hogy a „*Nógrád a közügyért*” – *Nógrád(-Hont) vármegye közigazgatási tisztviselői és a politikai átmenetek, 1938–1950* című doktori értekezést magam készítettem, és abban a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Eger, 2025. augusztus 14.

A doktorandusz aláírása

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	5
Elméleti közelítés	7
Elit, helyi elit, középosztály	7
Struktúra és cselekvőség, reziliencia.....	15
A módszertan meghatározása	17
Prozopográfiai és egyéni karrierút elemzés	17
A kutatott tisztviselők csoportja	19
Az elitváltások, a közigazgatás és Nógrád(-Hont) vármegye történeti irodalma	21
Az elitváltások irodalma	21
A közigazgatás irodalma	27
Nógrád(-Hont) vármegye történeti irodalma.....	30
A VÁRMEGYEI ÉS KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁS (1938–1950)	33
A jogszabályi környezet és változásai	33
A vármegyei és községi közigazgatást működtető tisztviselők	40
NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYE TERÜLETI, TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYAI (1938–1950)	45
Területi változások	45
Társadalmi viszonyok	48
Politikai viszonyok.....	54
AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉSTŐL A NÉMET MEGSZÁLLÁSIG – NÓGRÁD VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI TISZTVISELŐI (1938. NOVEMBER 2.–1944. MÁRCIUS 19.).....	63
A közigazgatás megszervezése a visszacsatolt területeken	63
A visszacsatolt területek átvétele és a katonai közigazgatás időszaka	63
A polgári közigazgatás bevezetése – A közigazgatás területi beosztása, önkormányzati szervek megalakítása, tisztviselők alkalmazása	67
A tisztviselői állások betöltése Nógrád vármegyében.....	74
A visszacsatolt területekkel gyarapodott Nógrád vármegye tisztviselői (1938–1944).....	91
A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS A NYILAS HATALOMÁTVÉTEL HATÁSA NÓGRÁD VÁRMEGYE TISZTVISELŐI TÁRSADALMÁRA	98
Főispánok	99

Alispán	109
Járási főszolgabírók.....	114
Polgármesterek.....	119
Községi jegyzők és körjegyzők.....	123
FRONTÁTVONULÁSTÓL A KOMMUNISTÁK HATALOMÁTVÉTELÉIG – NÓGRÁD-HONT VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI TISZTVISELŐI (1944. DECEMBER–1948. ÁPRILIS).....	130
A közigazgatás újjászervezése, a tisztviselőket ért adminisztratív támadások a frontátvonulást követően	130
Az első bécsi döntéssel visszacsatolt területeken szolgált hivatalnokok karrierútja az 1945. januári 20-ai fegyverszünetet követően.....	135
A főispánok, a központi- és kültisztviselők alkalmazkodása az őket ért kihívásokhoz	142
Főispánok	142
Alispánok	154
Járási főjegyzők.....	162
Polgármesterek.....	174
Községi jegyzők és körjegyzők.....	182
A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTELTŐL A TANÁCSRENDSZER BEVEZETÉSÉIG – NÓGRÁD-HONT VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI TISZTVISELŐI (1948. ÁPRILIS–1950)	197
A főispánok, a központi- és kültisztviselők alkalmazkodása az őket ért kihívásokhoz	199
Főispánok	199
Alispánok	203
Járási főjegyzők.....	207
Polgármesterek.....	214
Községi jegyzők és körjegyzők.....	220
MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET – A KORSZAK NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYEI TISZTVISELŐJE.....	226
ÖSSZEGZÉS	239
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	248
Források.....	248
Szakirodalom.....	252

BEVEZETÉS

Nógrád a közügyért – olvasható aranyozott betűvel a jelmondat az 1835. október 19-én felavatott balassagyarmati vármegyeháza homlokzatán. A 19. század első felében átadott épület falai között a 20. században is számos közigazgatási tisztviselő tevékenykedett a mottó szellemében, akiknek a mindennapi feladatok teljesítése mellett, a gyakran változó politikai atmoszférához alkalmazkodás nehézsége is kihívást jelenthetett. A rövid 20. század ugyanis Magyarország köztörténetének igen turbulens időszakának tekinthető, bő 70 esztendő leforgása alatt legalább nyolc olyan politikai átmenet követte egymást, amelynek során a regnáló hatalmat egy új, az előzőtől jelentős mértékben eltérő berendezkedés váltotta fel.¹ Ezeknek az átalakulásoknak a során nem csak a fennálló struktúrák változhattak drasztikusan, a fordulatok következtében berendezkedő új politikai rendszerek intézkedései jelentősen befolyásolhatták az ország lakosságának mindennapjait is. Különösen igaz ez az olyan társadalmi csoportoknál, amelyek szorosan kötődtek a mindenkori hatalom intézményrendszereihez, ugyanis a politikai átmenetek gyakran eredményezték az állam- és közigazgatás szerkezetének átalakítását, ami többnyire személycserékkel járt együtt. Ennek következtében a politikai átmenetekben gazdag 20. században, a közigazgatás tisztviselői gyakran egyik napról a másikra veszíthették el addig biztosnak hitt állásukat, amely jelentős mértékben kiszámíthatatlanná tette a karrierutak tervezhetőségét.

Disszertációm középpontjába Nógrád(-Hont) vármegye² közigazgatásában szolgált tisztviselői kar tagjait állítom és a közösséget ért kihívásokkal foglalkozom.³ Az elemzés fókuszában egyrészt azok a személyek állnak, akik a két világháború között kialakult és stabilizálódott politikai rendszer vármegyei közigazgatási apparátusát alkották, másrészt azok,

¹ A 20. század politikai átmeneteihez többek között Rainer M. János nyújt lehetséges értelmezési keretet. Javaslatára szerint eredményesnek kell minősíteni minden olyan kísérletet, amelynek során az újonnan felálló politikai intézményrendszer tartósan, legalább egy, de inkább több évig lényeges átalakítás nélkül működött. Ellenkező esetben sikertelen politikai átmenetről lehet beszélni. Ebben az értelemben Magyarországon a 20. században három sikeres (1920, 1948/1949, 1989) és öt sikertelen (1918, 1919, 1944, 1945, 1956) fordulat különböztethető meg. A rendszerváltásokat Gyarmati György tekinti át röviden a Rákosi-korszakkal foglalkozó monográfiájában. RAINER, 2020.; GYARMATI, 2011. 21–27.

² A vármegye megnevezésének és területének változásait a *Területi változások* című alfejezetben tárgyalom.

³ A dolgozat további részében amikor a „kihívás” kifejezést használom elsősorban a munkakörülmények (pl.: területi változás, átszervezések stb.) gyors változásából adódó nehézségekre, a nyilas hatalomátvétel, az 1944. évi frontátvonulás eseményeinek, az 1945-ös demokratizálási kísérlet és az 1948/1949-ben kibontakozott politikai átmenet egyénre gyakorolt hatására, valamint a különböző adminisztratív eljárásokra (pl.: igazolási eljárás, B-listázás, az esetleges népbírósi felelősségre vonás stb.) gondolok.

akik az 1945 utáni átmenetet követően, gyakran hivatali múlttal nem rendelkezve, csupán politikai lojalitás alapján kerültek pozícióba. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a korszak politika átmenetei milyen jellegű befolyást gyakoroltak a kollektív és egyéni életpályákra, a régi és új hivatalnokok milyen stratégiát alkalmazva igyekeztek alkalmazkodni a tőlük függetlenül kialakult körülményekhez.⁴ A kérdés kibontása Nógrád(-Hont) példáján keresztül jól illusztrálhatja, hogy az országos jelentőségű fordulatok során hogyan zajlott a helyi elit egy bizonyos csoportjának a politikai érdekek motiválta átszervezésének kísérlete, a különböző kihívásokra milyen válaszreakciók születtek a csoport és az egyén szintjén egyaránt.

A kutatás kijelölt időintervalluma 1938 novembere és 1950 januárja közé tehető. A kezdődátumot az indokolja, hogy az 1938. november 2-ai első bécsi döntés értelmében Nógrád vármegye jelentős területekkel gyarapodott, ismét önálló közigazgatási egységként működött tovább, amely határozat befolyást gyakorolt a tisztviselői karra is, elsősorban létszámbővülést eredményezett. A záró dátumot az 1950. évi I. törvény kihirdetése, a tanácsrendszer bevezetése jelenti, amellyel a fennálló politikai hatalom drasztikusan megváltoztatta a dualizmus időszakából örökölt, a két világháború között racionalizálási kísérleten átesett, majd a II. világháború után újjászervezett közigazgatás szervezetét, amely a tisztviselői karra, annak összetételére is befolyást gyakorolt.

A meghatározott időkeret között eltelt több mint tíz esztendő alatt az országban három jelentős politikai átalakulás zajlott – Szálasi országlása, 1945-ös demokratizálási kísérlet, 1948/1949-es kommunista hatalomátvétel –, amelyek megkerülhetetlenek az elemzett csoportot ért kihívások vizsgálatánál. Munkám további részében ennek a három átmenetnek a tisztviselő életutakra gyakorolt hatását vizsgálom, mindezek előtt azonban áttekintem, hogy a vármegyei és községi közigazgatás tisztviselői hol helyezkedhettek el a lokális társadalom hierarchiájában, valamint bemutatom a korabeli közigazgatás felépítését, illetve Nógrád(-Hont) vármegye területi, társadalmi és politikai szerkezetét, amelyek sajátosságai meghatározták mindennapjaikat.

⁴ Egy közösséget ért kihívásokkal, a nehézségek átvészelésére kifejlesztett túlélési stratégiákkal legutóbb Borhi László foglalkozott átfogóan. 2022-ben megjelent monográfiájában a túlélés prizmáján keresztül vizsgálta a magyarországi zsidó közösséghez tartozó egyének és a hatalom viszonyát. Kötetében a túlélés fogalmát a legtágabb értelemben használta, nemcsak a biológiai értelemben vett öfenntartást értette alatta, hanem a gazdasági, társadalmi státusz és az emberi méltóság megőrzésére tett erőfeszítéseket is. BORHI, 2022. 8.

Elméleti közelítés

Elit, helyi elit, középosztály

A különböző elitmeghatározásokkal és értelmezésekkel foglalkozó hazai és nemzetközi szociológiai és történeti irodalommal könyvtárakat lehet megtölteni, Vilfredo Pareto és Gaetano Mosca elitelméleteinek kidolgozása óta számtalan meghatározás született, amelyek részletes ismertetése szétfeszítené ennek az áttekintésnek a kereteit.⁵ Azonban az évtizedek során kialakult fogalmi sokféleségnek köszönhetően az elitekkel foglalkozó szakembereknek kutatásuk elején szükséges pontosan meghatározni az általuk használt definíciót, azt mindig a konkrét kutatási problémához igazítva kell alkalmazniuk, ugyanis az eltérő értelmezésekhez egészen más jellemzők és társadalmi szerepek kapcsolhatók.⁶ Éppen ezért elengedhetetlen kijelölnöm azt a megközelítést, amelyet munkám során irányadónak tartok, ehhez röviden sorra veszem az 1989 utáni hazai gondolkodók elit és lokális elit meghatározásait.

A hazai tudományos életben az elit értelmezése kapcsán áttörés az 1980-as évektől következett be, amikor a marxi osztálykategóriák és a különböző elitelméletek ötvözését⁷ meghaladva új megközelítések bontakoztak ki. Mindebben nagy szerepe volt az 1978-tól az ELTE Szociológia Tanszékén folyó, Huszár Tibor vezette kutatásoknak.⁸ Lengyel György ennek a kutatócsoportnak a keretei között dolgozta ki azt az elitmeghatározását, amely jelentős befolyást gyakorolt a hazai gondolkodókra, az 1990 utáni társadalomtörténeti elit-definíciók számottevő része az ő megközelítésén alapul.⁹ Lengyel végleges álláspontját az 1993-ban megjelent, *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között* című munkájában adta közre, amely szerint az elit azoknak a személyeknek a közössége „akiknek módjukban áll, hogy a társadalmi újratermelési folyamatokat személyes döntéseikkel és véleményeikkel befolyásolják.”¹⁰ Megközelítésében az elitet nem szűkítette le a maximális képességűek, a

⁵ Az elit szociológiai meghatározásairól többek között Takács Károly adott áttekintést. Az 1989 előtti magyar elitkutatásokat Szabari Veronika, az utóbbi három évtized kutatásait Szilágyi Zsolt vette sorra tanulmányában. Az elit, szubelit, nomenklatura értelmezési lehetőségeit újabban Szegő Iván Miklós tárgyalta. TAKÁCS, 1998.; SZABARI, 2011.; SZILÁGYI, 2011.; SZEGŐ, 2021.

⁶ Erre többek között Szabari Veronika és Takács Károly hívta fel a figyelmet idézett munkáikban.

⁷ A két elmélet ötvözéséhez lásd például: MÁRKUS, 1965.; STIER, 1983.

⁸ Erről lásd bővebben: KOVÁCS, 2011.

⁹ Lengyel György három munkájában foglalkozott az elit meghatározásával, ebből az első, amelyet az ELTE Szociológia Tanszéke és a Népművelési Intézet által szervezett 1979-es visegrádi konferenciára írt, kéziratban maradt. LENGYEL, 1978.; LENGYEL, 1982.; LENGYEL, 1993.

¹⁰ LENGYEL, 1993. 15.

tömegtársadalom felett uralkodó szűk csoport, illetve a politikai vezetőréteg gyűjtőfogalmára, hanem tágabb kontextusban igyekezett értelmezni azt. Gyáni Gábor Lengyel elitmeghatározásának jelentőségét abban látta, hogy az szakított a marxista historiográfiai hagyományokkal, kiküszöbölte a terminológiai zavarokat, egyértelművé tette az osztályelmélet és elitelmélet közötti viszonyt.¹¹ Kovács I. Gábor azonban nem tartotta meggyőzőnek Gyáni ezirányú értelmezését, szerinte ugyanis Lengyel nem szakított teljesen a marxista megközelítéssel, csak annak doktriner változatával. Mindezt arra alapozta, hogy Lengyel elméletének alátámasztására javarészt olyan szerzők megközelítéseit idézte, akik az osztályelmélet és elitelméletek bizonyos elemeinek kombinálására törekedtek.¹² Szabari Veronika a véleménykülönbség kapcsán kiemelte, hogy az inkább egy folyamat két eltérő időpontja közötti elmozdulásból adódó különbségből, mintsem Lengyel megközelítésének ellentétes értelmezéséből fakadt. Mindez abból adódhatott, hogy amíg Kovács I. Gábor Lengyel 1978-as kéziratban maradt munkája alapján, addig Gyáni Gábor a nyomtatásban is megjelent 1993-as könyvében kifejtett gondolatmenetét követve jutott el megállapításáig.¹³

Lengyel György elitkoncepciója – ahogyan utaltam rá – gondolkodásra serkentette a hazai társadalomtörténet-írás művelőit és az 1990-es évek közepétől megjelenő munkákban többen kísérletet tettek a társadalmi csoport meghatározására és újraértelmezésére. Huszár Tibor, az ELTE Szociológiai Intézetében 1978-tól folyó elitkutatások kezdeményezője, egy 1993-ban megjelent tanulmányában a döntéshozatalhoz kapcsolva határozta meg az elitet. Véleménye szerint az nem más, mint a „társadalmi folyamatok vezérlésében, a döntések meghozatalában, a legitimációs elvek alakításában meghatározó szerepet játszó személyek” csoportja.¹⁴ Gyáni Gábor az először 1998-ban megjelent *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháború végéig* című kötetben,¹⁵ visszakanyarodva Lengyel György meghatározásához, elitnek a társadalmi hierarchia csúcsán helyet foglalók kollektívumát, azok együttesét nevezte, akikre a társadalom más csoportjaival szemben erőfölény jellemző. Gyáni szerint ez az erőfölény „a politikai akarat monopolizálásából, az erőforrások fölötti rendelkezés kisajátításából, valamint a termelt javak elosztásának meghatározásából” fakadhat.¹⁶ Igazodva Lengyel gondolatmenetéhez, meghatározása szerint

¹¹ GYÁNI, 2006. 221.

¹² KOVÁCS, 2011. 43.

¹³ SZABARI, 2011. 30.

¹⁴ HUSZÁR, 1993. 20.

¹⁵ Gyáni Gábor a kötetet Kövér Györggyel közösen írta. A reformkori fejezet Kövér, a két világháború közötti időszakot bemutató rész Gyáni munkája. A kötet az 1998-as megjelenését követően egyszer átdolgozásra került, a dolgozat elkészítése során a 2. javított kiadás 2006-ban megjelent negyedik utánnyomásának *Az elitek* című fejezetét használtam.

¹⁶ GYÁNI, 2006. 222.

az elit tagjai különféle pozíciók birtokosaiból kerülnek ki, akiknek kivételes hatalmi jogosítványait egy vagy több hatalmi pozíció erősíti meg. Valuch Tibor a 20. század második felének magyar társadalomtörténetét ismertető kötetében az elit fogalmába azokat az egyéneket sorolta, „akik személy szerint tartós befolyással rendelkeznek a társadalom ügyeinek intézésében; akik a társadalom működtetésében fontos szerepet betöltő komplex szervezetek vezetői közé tartoznak; akik döntéseikkel vagy véleményükkel képesek a társadalmi újratermelés folyamatának befolyásolására.”¹⁷ Megfigyelhető, hogy ez a meghatározás is a Lengyel-féle értelmezést vette alapul, azonban a szerző fogalommagyarázatánál Bibó István gondolatmenete is érvényesült, amely szerint eliten azon személyek csoportját értjük, akikben a közösség céljai kiformalódnak, vagyis azokat, akik a leghatékonyabban képesek a társadalmat irányítani.¹⁸ Kovács I. Gábor és Kende Gábor a tudáselit kutatásuk első eredményeit összefoglaló tanulmányukban röviden az elit általános meghatározására is kísérletet tettek. Ennek során, kihangsúlyozva az intézményi pozicionáltságot, a következő definíciót adták: „eliten általában a társadalmi élet különböző sektoraiban kialakult hierarchikus szervezetek felső pozícióit elfoglaló személyeket értjük.”¹⁹

Azt gondolhatnánk, hogy az elit fogalmának tisztázására tett erőfeszítéseket követően a társadalomtörténeti szakirodalomban – akár az országos, akár a helyi elit vizsgálatánál – viszonylag egységes meghatározásrendszer alakult ki. Ez a megállapítás többé-kevésbé helyénvaló, azonban a II. világháború utáni időszakot középpontba helyező kutatások során kettős fogalomhasználat jött létre. Valuch Tibor a fent idézett megközelítését ugyan a II. világháború utáni elitre vonatkoztatta, az 1945 utáni vezetőréteggel foglalkozó elemzések az elit fogalma mellett használni kezdték a nómenklátúra meghatározást is. A kialakult kettősség tisztázása során a legfontosabb kérdés, hogy az 1945 utáni elit megfeleltethető-e a nómenklatúrának. Huszár Tibor egy 2007-ben megjelent munkájában azt az álláspontot képviselte, hogy a két fogalom nem azonosítható egymással. Az elit és a nómenklátúra közötti különbséget abban látta, hogy még az elit kiválasztódik, a benne helyet foglalók kiemelkedését a tudáson és teljesítményen alapuló tekintély alapozza meg, addig a nómenklátúra tagjait kinevezik.²⁰ Mindehhez hozzátette, hogy a választás általában a demokratikus rendszerek sajátossága, a totalitárius államokban mindez névleges, ott elsősorban a formálissá és személyfüggővé vált kinevezés érvényesül.²¹ Huszár meggyőződésével azonos Gyarmati

¹⁷ VALUCH, 2001. 121.

¹⁸ BIBÓ, 2004. 417.; VALUCH, 2001. 121.

¹⁹ KOVÁCS – KENDE, 2001. 171.

²⁰ HUSZÁR, 2007. 47.

²¹ Uo. 51–52.

György álláspontja, aki szintén elhatárolta a nómenklatúra fogalmát az elit definíciójától. Ennek ellenére amellet érvelt, hogy az 1945 utáni időszakra nézve is érvényes az utóbbi meghatározás használata, felhívta azonban a figyelmet, hogy az új elitet alkotó személyek jellemzőikben jelentősen eltértek a két világháború közti elit reprezentánsaitól. Véleménye szerint a korabeli nómenklatúra és az elit közötti legfőbb különbséget az adta, hogy a hatalmi elit tagjai magasabb pozíciókat töltöttek be, mint a nómenklatúrához tartozó személyek. A két csoport státuszkülönbségét a következőképpen definiálta: „a kommunista hatalmi elitbe azok tartoztak, akik kinevezték az alsóbb szinten kinevezendők kinevezőit.”²² Emellett Gyarmati egy másfajta megközelítést is kínált, amely szerint azok a személyek tartoztak a kommunista hatalmi elitbe, akik a felső szintű párt- és államhatalmi pozíciók rendszerspecifikus átfedése és viszontbiztosítása révén multipozicionális státuszt tudhattak maguknak. A multipozicionális státuszok kapcsán megjegyezte, hogy a pártállami rendszer sajátosságából adódóan azok az alsóbb szinteken is kialakulhattak, ezek birtokosai alkothattak egyfajta helyi elitet, azonban a rendszer egészében csak a nómenklatúra különböző szintjeit képezték.²³ Rigó Róbert – Gyarmatihoz hasonlóan – amellet foglalt állást, hogy lokális szinten a jelentős pozíciót betöltő személyekre 1945 után is alkalmazható az elit fogalma, amelynek álláspontja szerint két oka van. Egyrészt az 1945 előtti elit tagjainak egy része a II. világháború után is jelentős pozícióban tudott maradni (polgármester, nemzetgyűlési képviselők, pártelnökök), másrészt többen voltak olyanok, akik helyi szinten birtokoltak megyei és városi törvényhatósági jogú pozíciókat. Rigó érvelése azonban csak 1950-ig, a tanács törvény bevezetéséig állja meg a helyét, ugyanis ekkor megszűntek azok a pozíciók, amelyekhez az elittagság feltételeit kötötte. Munkájában erre közvetlen módon nem hívta fel a figyelmet, azonban megjegyezte, ahogy időben közeledett a kommunisták 1948/1949-es hatalomátvétele, egyre többen lettek a nómenklatúra tagjai és egyre kevésbé voltak az elithez tartozók. Ezért helyi szinten 1948-at követően helyénvalóbbnak látta a nómenklatúra fogalmának használatát, az 1938 és 1948 közötti kecskeméti vezetőréteget elemző munkájában azonban a fogalmi keveredés elkerülése érdekében, a vizsgált társadalmi csoportra az elit kifejezést használta.²⁴

Az előzőekben – főként az 1945-ös átmenetet követő időszak vonatkozásában – már érintőlegesen szó esett a helyi elit fogalmáról, azonban érdemes részletesebben szemügyre venni a történeti irodalom lokális elitmeghatározásait. Az ELTE Szociológiai Intézete által kezdeményezett elit-kutatások előtt, majd azzal párhuzamosan folytak olyan vizsgálatok,

²² GYARMATI, 2009. 76.

²³ Uo. 76.

²⁴ RIGÓ, 2014. 16.

amelyek egyes települések és régiók legnagyobb adófizetőivel foglalkoztak. Ebben úttörő szerepe Vörös Károly és Gyáni Gábor munkájának volt, akiknek a budapesti és hódmezővásárhelyi virilis-kutatásai inspirálták a hasonló jellegű vizsgálatokat.²⁵ Ezeknek a kutatásoknak a legfőbb forrásai a virilis-jegyzékek voltak, a szakemberek gyakran azonosították a helyi gazdasági elitet, esetenként a teljes lokális elitet a listákon szereplő egyénekkel. Mivel ezek a munkák nem elitszempontrú elemzések voltak, nem tettek kísérletet a fogalom tisztázására, azonban bizonyos fokig mégis a lokális elit egy meghatározott csoportjával foglalkoztak, így Szilágyi Zsolt meghatározásával élve a virilis-jegyzékek vizsgálata proto-elitkutatásnak tekinthető.²⁶ Azt gondolhatnánk, hogy Lengyel György gazdasági elitkoncepciójának megjelenését követően, a virilis-kutatások során is alkalmazni kezdték elméleti megközelítését, azonban ez nem így történt. Mivel az elemzések során egyszerűbbnek ígérkezett a virilis-jegyzékeken szereplőket a gazdasági elittel azonosítani, ezért a helytörténeti kutatásokban nem került sor a Lengyel-féle elitkoncepció alkalmazására.²⁷ Tokaji Nagy Erzsébet a Szombathely urbanizációjával foglalkozó tanulmányában felhívta a figyelmet, hogy a helyi elitet, amely alatt ekkorra egyre többen a gazdasági vezetőréteget értették, nem lehet ilyen leegyszerűsítve értelmezni.²⁸ Munkájában a lokális elitet lényegében a városi képviselő-testülettel azonosította, amelyben vagyonuk és társadalmi presztízszük alapján foglalhattak helyet annak tagjai. Annak ellenére, hogy ez a szemlélet az 1990-es évek közepétől egyre inkább elterjedt, a képviselő-testületek vizsgálatának előtérbe helyezése így is elmaradt, a helyi elitnek ez a fajta megközelítése sem tudta megtörni a gazdasági elitkutatások pozícióját.²⁹ Jól példázza ezt Tóvári Judit munkája, amelyben a helyi elit értelmezését nem szűkítette le a virilisek csoportjára, azonban ő maga megmaradt a gazdasági vezetőréteg vizsgálatánál.³⁰ A lokális elit kapcsán megjegyezte, hogy abba a városi képviselő-testület és a törvényhatósági bizottság választott tagjai is beletartoztak, véleménye szerint azonban nem azonos súllyal, ezért kutatásának középpontjában a virilis tagok maradtak.³¹

²⁵ VÖRÖS, 1966.; VÖRÖS, 1971.; VÖRÖS, 1979.; GYÁNI, 1977.

²⁶ SZILÁGYI, 2011. 154.

²⁷ Uo. 154.

²⁸ TOKAJI, 1995.

²⁹ SZILÁGYI, 2011. 157.

³⁰ TÓVÁRI, 1997.

³¹ Tóvári Judit szerint a városi képviselő-testület és törvényhatósági bizottság legnagyobb adót fizető tagjai vagyonuk és abból keletkező kapcsolataik révén sokkal nagyobb befolyással bírtak a helyi ügyek intézésében, mint a testületek választott tagjai, akiknek csak az üléseken való részvétel lehetősége adta meg a döntéshozatal jogát. TÓVÁRI, 1997. VII–VIII.

Az előzőekben ismertetett kutatások mellett a közelmúltban is több olyan munka látott napvilágot, amelyek középpontjában egy-egy térség 20. századi elitesoportja áll.³² Ezek között van olyan, amely a helyi elit meghatározása kapcsán a már ismert megközelítési módhoz nyúlt vissza, de akad olyan is, amely teljesen új alapra helyezte a lokális társadalom vezető rétegének értelmezését. Takács Tibor a nyíregyházi elittel foglalkozó munkájában a fogalmi keretek tisztázása során, Lengyel György elméletének alapján arra a megállapításra jutott, hogy „a helyi elitbe a helyi társadalom meghatározó döntési-befolyásolási kompetenciákkal rendelkező csoportjai tartoznak.”³³ A kompetenciákat különböző szervezeti, intézményes pozíciókhoz kötötte, álláspontja szerint a vezető réteg a pozíciók birtoklásával biztosítja maga számára a döntések monopóliumát. Arra a kérdésre, hogy 1945 előtt melyek voltak azok a pozíciók, amelyek döntő rendelkezési jogosítványokkal jártak együtt, azt a választ adta, hogy azokat a közösség önkormányzatának szervezetében kell keresni. Értelmezési keretében a két világháború között a városi önkormányzatban a képviselő-testület volt az a szerv, ami a helyi közösség egészét megtestesítette, ezért a lokális elit fogalmához véleménye szerint a képviselő-testület tagsága állt a legközelebb.³⁴ Ennek alapján megállapítható, hogy Takács megközelítése Tokaji Nagy Erzsébet és Tóvári Judit meghatározását követi, miszerint a társadalom lokális vezetőrétegét nem csak a virilisek alkották, abba helyet foglaltak a közösség által választott képviselők is. Takács meghatározásának problémájára Szilágyi Zsolt hívta fel a figyelmet. Definíciója ugyanis az informális pozíciókkal rendelkező személyeket, akiknek lehetősége volt a lokális társadalom ügyeit befolyásolni, kizárta az elitbe tartozók köréből.³⁵ Szilágyi nem fogadta el a helyi elit fogalmának ezt a leegyszerűsített értelmezését, ezért megkísérelte egy átfogóbb elmélet kidolgozását. Azt azonban elismerte, hogy Takács sikeresen karolta fel Tokaji és Tóvári megközelítését és empirikus kutatási eredményekkel igazolta annak létjogosultságát.³⁶ Szilágyi Zsolt a helyi elit általános modelljének felállítása során megkülönböztette a formális és informális elitet. Formális elitnek lényegében a pozicionális elitet tekinti, informális elit alatt pedig azt a csoportot érti, amelynek tagjai nem rendelkeznek pozícióval, de a lokális közösség tudatában kifejlődött elitképző elem egyikével igen. Értelmezési keretében a helyi elit egészét a pozicionális és az informális elit tagjai adják, amelyek kiválasztódásában nagy szerepet kap a társadalom által legfontosabb elitképző

³² A teljesség igénye nélkül a megjelenés sorrendjében: TAKÁCS, 2008.; RIGÓ, 2014.; SZILÁGYI, 2017.; RÁCZ, 2018.; VARGA, 2018.

³³ TAKÁCS, 2008. 34.

³⁴ Uo. 35–36.

³⁵ SZILÁGYI, 2011. 162.

³⁶ Uo. 161.

tényezőknek tekintett humán és anyagi tőke egyaránt.³⁷ Az elit pozícióit Szilágyi két nagy típusba sorolta, formális (szervezett) és informális (látens) pozíciókról beszélt. Az előbbi esetében az intézményi struktúrában betöltött szerep az, ami mérvadó, még az utóbbi vonatkozásában a lokális társadalom által felállított rangsorszerű szerkezet. Az elit által birtokolt hatalom típusai között is különbséget tett, ez esetben is formális és informális jelzőkkel ellátva azokat. Formális hatalmat szerinte akkor gyakorol valaki, amikor nyílt pozícióba kerül és az azzal járó hatalom birtokosa is lesz, informálisat pedig akkor, mikor informális pozícióval bír a helyi társadalomban. Mindezek alapján a helyi elit a lokális közösség azon társadalmi csoportja, amely a helyi szinten rendelkezésre álló humán és anyagi tőke mentén épül fel, amely e tőke révén magas szervezett és látens pozíciókkal rendelkezik, s amelynek megfelelő formális és informális hatalom is a birtokában áll.³⁸ Elmondható, hogy Szilágyi megközelítése a Takács által meghatározott definícióhoz képest tágabban értelmezi a helyi elit fogalmát, ezáltal lehetőséget biztosítva a lokális társadalom vezető rétegében helyet foglaló személyek minél pontosabb meghatározására. Emellett az sem elhanyagolható, hogy egy olyan meghatározást állított fel, amely nemcsak egy konkrét időszak elitjének bemutatására alkalmas, hanem a különböző korszakokat kutató szakemberek is sikerrel alkalmazhatják.

Szilágyi Zsolt megállapítása szerint „az elit egy olyan gyűjtőfogalom, amely a társadalom különböző strukturális elemeiből: a vertikálisan elhelyezkedő rétegekből és a horizontálisan »szétterülő« csoportokból áll össze.”³⁹ E megközelítés értelmében az elitnek tagja lehet olyan személy is, aki középosztályi anyagi háttérrel rendelkezik, de olyan is, aki jóval több vagy éppen számottevően kevesebb jövedelemmel bír, de magasabb humántőkének van birtokában.⁴⁰ Ebből kifolyólag a vármegyei tisztviselő kar helyi társadalomban elfoglalt helyének meghatározása során, az elitet elemző munkák mellett, érdemes áttekinteni a polgárságot és középosztályt értelmező írásokat is.

Weis István a két világháború között megjelent *A mai magyar társadalom* című munkájában arra a velős megállapításra jutott, hogy „a középosztály a legnehezebben meghatározható, körülhatárolható társadalmi réteg”, ennek ellenére kísérletet tett annak leírására. A késő Monarchia viszonyai alapján nyugvó meghatározása szerint, a középosztályhoz a társadalom azon tagjai tartoznak, „akik képzettségük, munkájuk természete,

³⁷ Szilágyi humán tőke alatt az egyén szellemi és fizikai képességeinek összességét, anyagi tőke alatt a materiális vagyont, jövedelem összességét érti.

³⁸ SZILÁGYI, 2017. 45–55.

³⁹ Uo. 56.; Szilágyi e megállapítását Gyáni Gábor megközelítésére alapozta, aki szerint az elit kifejezés társadalomszerkezeti fogalomként a különböző társadalmi rétegek magasabb státuszú tagjaiból összeálló csoportra alkalmazható. GYÁNI, 2006. 222.

⁴⁰ SZILÁGYI, 2017. 56.

jövedelmük mennyisége, esetleg kisebb tőkék révén is a felső osztályok és a tisztán kezük munkájából élő, csekélyebb képzettségű és jövedelmű, csaknem vagy teljesen vagyontalan munkásság, kisemberek között állanak.”⁴¹ Mindehhez hozzátette, hogy a korban a középosztály lényegében tisztviselő-osztály volt, amit nyugaton középosztálynak neveztek az vagy hiányzott, vagy csak csírájában volt jelen Magyarországon.⁴² Erdei Ferenc szerint a nyugati országokban a középosztályi lét két alappillére az anyagi függetlenség és a magas műveltség volt, amely jellemzőkkel a polgári társadalomban a középvagyonú független polgárság rendelkezett. Weiséhez hasonló véleménye szerint Magyarországon a Horthy-korszak viszonyai között a középosztályi lét inkább jelentett értelmiségi, tisztviselői pályát, mintsem anyagi függetlenséget és szabadon ápolt magas műveltséget.⁴³ A Horthy-korszak középosztályának vonatkozásában Gyáni Gábor mindezt annyival egészítette ki, hogy az nem képzett belsőleg kellően integrált társadalmi csoportot, viszont több volt, mint a középrétegek szervezetlen együttese. Ebből kifolyólag a két világháború közötti időszakra nézve, a tárgyalt társadalmi csoport tekintetében, a középosztály helyett helyénvalóbbnak tartja a társadalmi közép kifejezésének használatát.⁴⁴

Valuch Tibor álláspontja szerint az 1945-ös átmenetet követő fél évszázad társadalomstruktúrájának áttekintésére két lehetőség van. A Ferge Zsuzsa és Andorka Rudolf által alkalmazott munkajellegcsoportok alapján kialakított rétegek változásainak nyomon követése, illetve egy-egy időpont társadalomszerkezeti jellegzetességeinek leírása és összehasonlítása.⁴⁵ A munkajellegcsoport kategóriái alapján társadalmi középnek a felső réteget jelentő vezetők és értelmiségiek, valamint az alsóbb munkás- és parasztrétegek között elhelyezkedő csoport feleltethető meg. Az egyes időmetszeteket alkalmazva ettől egy cizelláltabb kép bontakozhat ki. Valuch az 1970-es és 1980-as évek tekintetében adott egy jól körülhatárolt leírást a középosztály tekintetében, amely szerint ebbe a kategóriába elsősorban azokat lehet besorolni, „akik műveltségük, iskolázottságuk és szakképzettségük révén a társadalmi átlagnál jobb pozíciókkal rendelkeztek a munkaerőpiacon.”⁴⁶ Tomka Béla a 20. századi Európa társadalomtörténetét elemző kötetében középosztályként az elitek, valamint a kétkezi ipari munkások és parasztok között elhelyezkedő társadalmi csoportot azonosította.⁴⁷ Álláspontja szerint ezzel a meghatározással az önállóak és a tulajdonnal nem rendelkező alkalmazottakat is a középosztályba sorolódna, ami így – a fogalom szigorú értelmében – nem

⁴¹ WEIS, 1930. 104.

⁴² Uo. 104.

⁴³ ERDEI, 1976. 46.

⁴⁴ GYÁNI, 1997. 1297.

⁴⁵ VALUCH, 2001. 103.

⁴⁶ Uo. 113.

⁴⁷ TOMKA, 2009. 169.

is tekinthető osztálynak. Mindehhez hozzáfűzte, hogy ennek ellenére vannak olyan tényezők – mint például a hasonló jövedelem vagy a többi osztályhoz fűződő viszony –, amik a belső kohéziót erősíthetik.⁴⁸ Tomka az 1945 utáni korszak tekintetében nem tartotta célszerűnek a fogalom használatát, amelyet azzal magyaráz, hogy a korszakban a tárgyalt társadalmi csoport a legcsekélyebb szervezettséggel, öntudattal vagy autonómiával sem rendelkezett és jövedelmi színvonala is közelebb állt a munkásokéhoz.⁴⁹ Mindezek tudatában munkámban a II. világháború utáni korszakot tárgyaló részegységeiben kerülöm a középosztály kifejezés alkalmazását, helyette a Gyáni Gábor által javasolt – a két világháború közti időszakra is megfeleltethető – társadalmi közép kifejezést használom.

A fentiek értelmében Nógrád(-Hont) vármegye 1938 novembere és 1950 januárja között hivatalt vállalt közigazgatási tisztviselőire olyan közösségként tekintek, akik a lokális formális elit egy jól körülhatárolható csoportját képezték, azonban nem kizárólag ők alkották az egészét. Jóllehet jövedelmi viszonyaik alapján nem feltétlenül tartoztak volna a törvényhatóság társadalmi vezető köréhez, azonban pozíciójuk révén tartós befolyással rendelkeztek a helyi közösségek ügyeinek intézésében. A politikai átmenetek során bekövetkezett esetleges elbocsátások, leváltások következtében ezért nemcsak munkahelyük, hanem társadalmi státuszuk is változhatott, hiszen elsősorban pozíciójuk biztosította számukra azt. Annak megőrzésében azok a személyek lehettek sikeresek, akik rendelkeztek a megfelelő alkalmazkodási stratégia kidolgozásához szükséges képességekkel. Az is előfordulhatott azonban, hogy a politikai átmenetek során a változó ideológiai és hatalmi szempontok, vagy a kisközösségi személyes érdekellentétek következtében ez a képesség is kevésnek bizonyult a kívánatosnak gondolt státuszmegőrzésben.

Struktúra és cselekvőség, reziliencia

Az 1938 novembere és 1950 januárja között lezajlott politikai átmenetekre és azok során berendezkedő új hatalmi szerkezetekre mint struktúrákra, az elemzett tisztviselőkre mint cselekvő egyénekre tekintek. Disszertációm tárgyának elméleti megközelítéséhez ezért a *Historical Agency* posztstrukturalista értelmezési keret nyújthat támpontot. Az irányzat

⁴⁸ Uo. 169.

⁴⁹ Uo. 173.

képviselőinek – akik elsőik között érveltek az emberi cselekvőség előtérbe helyezése mellett – alapfelvetése volt, hogy a struktúrák és az egyének között egyfajta kölcsönhatás figyelhető meg. Ennek következtében nemcsak a struktúrák hathatnak befolyásoló erővel a szubjektív cselekvőre, hanem az adott rendszerek kereteit ismerő egyének is képesek formálni azokat. Anthony Giddens angol szociológus tézise szerint a struktúrák és az emberi cselekvőség nem ellentétek, hanem kölcsönösen feltételezik egymást, ugyanis az adott hatalmi szerkezeteket olyan egyének teremtik, akik tudatában vannak annak mit és hogyan kell cselekedniük egy adott cél elérésének érdekében. Giddens a struktúrákra nem kizárólag kényszert kifejtő körülményként tekintett, hanem lehetőségként is, ami képessé teheti az embert a cselekvésre. William H. Sewell Jr. – kapcsolódva Giddens megközelítéséhez – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a történeti ágens elszenvedí és beteljesíti a struktúrából adódó következményeket, de emellett bizonyos fokú autonómiára is szert tesz, ami esetenként alkalmat adhat annak megváltoztatására.⁵⁰

Mindebből az következhet, hogy a struktúrák nem determinálták szükségszerűen a kutató tisztviselők karrierútját, az esetleges kényszerpályák keretei között esetenként adódhatott több-kevesebb mozgástér, amely alkalmat teremthetett a cselekvésre, az egyén életútját alakító események pozitív irányba történő befolyásolására. Amennyiben a történetek alakítására nem nyílt lehetőség, a cselekvést az egyén elveivel össze nem egyeztethető közélettől való eltávolodás is jelenthette, amely aktusban, bár jelen volt a struktúra által kifejtett kényszer, a végső döntést a kialakult körülményekhez alkalmazkodó tisztviselő hozta meg. Meg kell jegyezni azonban, hogy megfelelő helyzetfelismerő készség hiányában előfordulhatott, hogy a cselekvő egyéneknek tekintett hivatalnokok nem vették észre a struktúra kínáta lehetőségeket, így azok valóban közvetlen befolyást gyakoroltak pályájukra, tisztségüktől akaratukon kívül kellett megválniuk. Ezért ezen a ponton érdemes beemelni az értelmezési keretbe a reziliencia fogalmát, amelynek alkalmazása révén nemcsak arra a kérdésre lehet választ találni, hogy az elemzett tisztviselők alakítói vagy elszenvedői voltak a struktúrákból adódó körülményeknek, hanem lehetőség nyílik a követett alkalmazkodási stratégiák pontosabb leírására is.

Bár a reziliencia-alapú megközelítésmódot először ökológiai kutatásoknál használták, az 1970-es évektől más tudományterületek képviselői is kísérletezni kezdtek alkalmazásával.⁵¹ A pszichológiatudomány a fogalom alatt azt a képességet érti, amelynek birtokában az egyén

⁵⁰ Anthony Giddens társadalomelméletét és kritikáinak megközelítéseit bővebben Sik Domonkos és Gyáni Gábor elemzik tanulmányaikban. SIK, 2013.; GYÁNI, 2017.

⁵¹ SZÉKELY, 2015. 16.

képes sikeresen megbirkózni az őt ért súlyos traumával, ami többek között fakadhat betegségből, természeti katasztrófából, családi problémából vagy háborús körülményekből.⁵² A történelemtudomány – merítve a pszichológiai megközelítésből – úgy értelmezi a rezilienciát, mint olyan adottságot, amelynek révén valamely kisebbségi helyzetű csoport vagy egyén képes helyzetét újraértelmezni, ezáltal képes kitörni azokból a keretekből, amelyek közé az elnyomó rendszer szorítja vagy szorítani kívánja.⁵³ Mindehhez azonban a cselekvőnek rendelkeznie kell azokkal a tulajdonságokkal, amik képessé teszik az alkalmazkodásra, amely egyebek mellett lehet a rugalmas válaszkészség vagy a tanult leleményesség.⁵⁴ Amennyiben birtokában van ezeknek a képességeknek, reziliensnek tekinthető, amely adottság alkalmassá teszi őt a gyors túlélési stratégia kidolgozására. Majtényi György tömör, de annál lényegre törőbb megfogalmazása szerint „a reziliencia nem nyílt ellenállás, de nem is kollaboráció, hanem mindennapos kényszerű alkalmazkodás az adott rendszer keretei között.”⁵⁵

Elfogadva a *Historical Agency* képviselői által megfogalmazott tézist, miszerint a struktúrák nem determinálták szükségszerűen az egyének karrierútját, a munkám további részében a reziliencia fogalmát alkalmazva az elemzett tisztviselői kör egészének, valamint a csoport egyes tagjainak a struktúrákhoz való alkalmazkodási stratégiájának vizsgálatát helyezem előtérbe.

A módszertan meghatározása

Prozopográfiai és egyéni karrierút elemzés

Nógrád(-Hont) vármegye 1938 és 1950 között hivatalban lévő tisztviselői karára vonatkozó adatgyűjtést és feldolgozást a prozopográfia eszköztárával végeztem. A módszertan lehetőségeiről és korlátairól elsőként Lawrence Stone írt kimerítő tanulmányt, amelyben kísérletet tett annak fogalmának meghatározására is. Stone szerint a prozopográfia nem más, mint a történelem szereplőinek egy azonos háttérrel rendelkező csoportjának vizsgálata,

⁵² SZOKOLSZKY – V. KOMLÓSY, 2015. 16.

⁵³ MAJTÉNYI, 2015. 105.

⁵⁴ A reziliens egyénre jellemző tulajdonságokat lásd bővebben: SZOKOLSZKY – V. KOMLÓSI, 2015. 17.

⁵⁵ MAJTÉNYI, 2015. 105.

amelynek során a közös jellemzők alapján életükről egy kollektív tanulmány készül.⁵⁶ A magyar szakemberek közül először Engel Pál tett kísérletet definíció felállítására, aki szerint a prozopográfia egyfajta „személyi adattár, a módszer lényege pedig személyekre vonatkozó adatok összegyűjtése és elrendezése.”⁵⁷ Véleménye szerint ez a történetírói módszer a biográfiával rokonítható, azonban tárgya sohasem egy egyén, hanem személyek jól körülhatárolható csoportja. Bara Zsuzsanna ezt annyiban egészítette ki, hogy amíg a biográfia használ, addig a prozopográfia nem alkalmaz narratív elemeket, az utóbbi inkább a statisztikai tömeg különböző szempontok szerinti elemzésére fókuszál.⁵⁸ Megállapítható, hogy Engel megközelítése Stone meghatározásához áll közel, amelytől a Paksa Rudolf által használt fogalom sem tér el jelentősen.⁵⁹ Paksa a prozopográfiát mint módszert személyek egy jól meghatározott csoportjának kollektív, statisztikai alapú vizsgálataként azonosította, amelynek során – az eredmények értékelhetősége szempontjából – figyelembe kell venni, hogy az elemzés alá vont személyek köre ne legyen kevesebb 100 főnél.⁶⁰ Mindehhez hozzátette, hogy a kutatott közösség mellett egy kontrollcsoport meghatározása is szükséges, amely összehasonlítási alapul szolgálhat az elemzés során. Annak ellenére, hogy a közelmúltban is születtek olyan lokális elítvzsgálatok, amelyek személyek egy jól meghatározott körével foglalkoznak,⁶¹ megfelelő kontrollcsoportot elemzésemhez meghatározni ezek közül nem tudtam, ugyanis ezek egyike sem a vármegyei tisztviselői kart vizsgálta. Azonban, ahogyan azt Rainer M. János kutatása is igazolta,⁶² egyes társadalomtörténeti elemzések esetében a módszer ilyen feltételek mellett is sikeresen alkalmazható, amely kétségtelenül inspirálólag hatott a Nógrád(-Hont) vármegyei tisztviselői kart érintő vizsgálatom kezdeténél.

Az adatgyűjtés során az archontológiai kutatásokkal foglalkozó szakemberek tapasztalataira épülő módszertant is érdemes volt alkalmazni. Fallenbüchl Zoltán szerint – mivel úgy is számos rendelkezésre álló forrásanyagot át kell nézni – az elemzett apparátus tagjainak életpályájának feldolgozásánál a lehető legnagyobb teljességre kell törekedni. Egy tanulmányában álláspontját azzal indokolta, hogy sok magasabb tisztséget betöltő személy hivatását kisebb állásban kezdte, és ha ez elkerüli az archontológia készítőjének figyelmét az

⁵⁶ STONE, 1971. 46.

⁵⁷ ENGEL, 1998. 33.

⁵⁸ BARA, 2007. 240.; A biográfia és prozopográfia kapcsolatáról lásd továbbá: LACKÓ, 1999.; LEVI, 2000a.; KÖVÉR, 2000.

⁵⁹ A magyar történetírás képviselői közül legutóbb Paksa Rudolf definiálta a prozopográfiát, ennek ellenére a közelmúltban is készültek olyan munkák, amelyek a módszertant érintő elméletek összefoglalására, illetve egy-egy kutatási példán keresztül a prozopográfia lehetőségeire és esetleges korlátaira fókuszáltak. Lásd többek között: KÖVÉR, 2014. 373–387.; SZEMETHY, 2020. 11–35.

⁶⁰ PAKSA, 2013. 10–11.

⁶¹ Lásd például: RIGÓ, 2014.; VARGA, 2018.; RÁCZ, 2018.

⁶² RAINER, 2018.

egyes pályaképek csonkák maradhatnak. Emellett felhívta arra is a figyelmet, ha a munka nem a teljesség igényével készül, az a kérdés is megvilágítatlan marad, hogy milyen előmeneteli lehetőségek adódtak az alsóbb állásokban.⁶³ Tanulmányaiban ezt az álláspontot képviselte Havassy Péter, Székely Vera és Horváth Richárd is. Mind a három szakember – Fallenbüchl Zoltánhoz hasonlóan – úgy vélte, ahhoz, hogy minél árnyaltabb képet alkothassunk akár a vármegyei, akár az országos tisztségviselőkről, elengedhetetlen azok pályájának minél szélesebb körű feltárása. Véleményük az, hogy csak ezáltal válik elemezhetővé az egyes tisztségek közötti átjárhatóság lehetősége, valamint ez biztosít módot az átfogó viszonyrendszer vizsgálatára.⁶⁴

A hivatalnoki csoport kollektív vizsgálata mellett egyes központi- és kültisztviselők karrierútját részletesen is elemzem. Ezzel a módszerrel bemutathatóvá válnak a nógrádi tisztviselői lét sajátosságai, illetve válaszlehetőség javasolható arra a kérdésre, hogy ugyanarra a kihívásra, amely a csoport minden tagját érintette, a közigazgatás különböző szintjein szolgáló egyének miként reagáltak, milyen boldogulási stratégiát dolgoztak ki, ezeket milyen eredménnyel alkalmazták. Miután a szükséges információk nem mindegyik tisztviselőre gyűjthetők össze teljeskörűen, ezért elsősorban az adatokkal elérhető személyek közigazgatási karrierjének az elemzésére és bemutatására törekszem. Közülük is azoknak a pályáját ismertetem részletesen, akik leginkább reprezentálhatják a vizsgált csoport egészét vagy karrierútjuk az eddigi tapasztalatok alapján atipikusnak tekinthető.⁶⁵ Ennek során nem törekszem részletes életrajzok bemutatására, az egyes karrierutaknak csak azon eseményeit tárgyalom, amelyek elengedhetetlenek a megértéshez.⁶⁶

A kutatott tisztviselők csoportja

A kutatott tisztviselői kör meghatározása során a két világháború között működtetett közigazgatást meghatározó 1929. évi XXX. törvénycikkre, valamint a frontátvonulás után, az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott, a közigazgatás ideiglenes újjászervezésének irányát

⁶³ FALLENBÜCHL, 1990. 9–10.

⁶⁴ HÉJJA, 2002. 16.

⁶⁵ A kiválasztott személyek csoportja – Earl Babbie meghatározása szerint – szakértői mintának tekinthető. A kijelölés ugyanis saját kutatói megítélés útján zajlott, annak figyelembevétele mellett, amit a vizsgált csoportról az eddig kutatások alapján tudni lehetett. BABBIE, 2003. 206.

⁶⁶ Az életrajzírás módszertanáról lásd bővebben: KÖVÉR, 2000.; KÖVÉR, 2002.; LEVI, 2000a.

meghatározó 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendeletre támaszkodtam. Ezek alapján a vizsgált csoportot azok a tisztviselők alkotják, akik pozíciójukból adódóan döntési jogkörrel rendelkeztek a vármegye és annak járásainak, illetve településeinek működtetése tekintetében.

A törvényhatóság első embere a főispán volt, aki összekötő kapocsként működött a központi és a helyi adminisztráció, valamint az országos és a lokális közelet között. Ebből adódott, hogy a tisztséget betöltő személyek feladatköre egyszerre volt közigazgatási és politika egyaránt.⁶⁷ Tekintettel arra, hogy a vármegyei közigazgatás működésének szempontjából a főispán személye megkerülhetetlen volt, a tisztséget betöltő személyek a vizsgált tisztviselői kör részét alkotják.

A vármegye egyéni szerveinél meg kellett különböztetni központi- és kültisztviselőket. A központi tisztviselők a törvényhatóság központjában teljesítettek szolgálatot, hatáskörük a közigazgatási egység egészére kiterjedt.⁶⁸ Közülük azoknak a hivatalnokoknak a vizsgálata elengedhetetlen, akik állásuknál fogva a vármegye egészét képviselő törvényhatósági bizottságban tagságot élveztek. Ilyen tisztviselő volt az alispán, főjegyző, másodfőjegyző, tiszti főügyész, árvaszéki elnök, árvaszéki ülnökök, alügyész és a tiszti főorvos. A vármegye kültisztviselői a közigazgatási apparátus azon tagjai voltak, akik a törvényhatóság valamely járására kiterjedő hatáskörrel, általában annak székhelyén működtek.⁶⁹ A járási hivatal vezetését a főszolgabíró, 1945-től a főjegyző látta el. A tisztséget betöltő személyek a járásuk, valamint – törvényhatósági bizottsági tagságukból kifolyólag – a vármegye működésére is befolyást gyakorolhattak, ezért az ezen a posztion működő hivatalnokok szintén a kutatott csoport részét alkotják. Mellettük az elemzés részét képezik a települések jegyzői, körjegyzői is, ugyanis a járási főszolgabírókon/főjegyzőkön keresztül ők érintkeztek a vármegye alispánjával, valamint a településeken ők hajtották végre a járás vezetőjének rendeleteit.⁷⁰ A vizsgált tisztviselők közül végül a járási főszolgabírók/főjegyzők jogállásával azonos polgármestereket kell megemlíteni, akiket keresztül érintkezett a vármegye az önálló jogi személyiséggel bíró megyei városokkal.

A politikai átmenetek kihívásaira adott kollektív válaszreakciók elemzése során a vizsgált csoportot az említett tisztséget betöltő személyek közössége alkotja, amely az elemzés

⁶⁷ TAKÁCS, 2000a. 1029., 1032.

⁶⁸ MAGYARY, 1942. 280.

⁶⁹ Uo. 280.

⁷⁰ Uo. 282.; A jegyzők mellett a nagy- és kisközségek legfontosabb előjárói a bírók voltak, akinek személyét három évre a települések képviselő-testülete választotta. A községek névleges vezetését ugyan ők látták el, azonban szakképzettségük és állandóságuk révén a jegyzők nagyobb egyéni súlyt szereztek a települések igazgatása terén. Ez okból a községi jegyzőket és körjegyzőket igen, a bírókat nem soroltam a vizsgált tisztviselők csoportjába. Uo. 320.

időintervallumát adó 1938. november és 1950. január közötti időszakban 270 főre tehető.⁷¹ A fordulatok egyénekre gyakorolt hatásának vizsgálatánál a vármegyei, járási, községi és városi tisztviselők közül az adott közigazgatási szintet irányító tisztség betöltőinek karrierútját, alkalmazott stratégiáit vizsgálom. Ebben az esetben a főispáni, az alispáni, a járási főszolgabírói/főjegyzői tisztséget viselő személyek, járásonként egy-egy település községi jegyzője/körjegyzője, illetve a városok polgármesterei kerülnek a fókuszba. Az első bécsi döntés által visszacsatolt területek vizsgálata esetében az elemzett csoportot kibővítettem, abba a járási szolgabírókat és a tiszti orvost is besoroltam.

Az elitváltások, a közigazgatás és Nógrád(-Hont) vármegye történeti irodalma

Az elitváltások irodalma

A hazai elitkutatások kezdetben a politikai hatalom birtokosaira fókuszáltak, azonban az 1970-es évektől elindultak a gazdasági, értelmiségi, katonai és egyházi vezetőket középpontba állító vizsgálatok. Ezek a projektek rendszerint az 1990-es években zárultak, az eredményeket azonban az 1980-as évektől már publikálták, amelyekre alapozva napjainkig folynak kutatások.⁷² A jellemzően történészek és szociológusok által jegyzett, többnyire a Horthy-korszak elitjére összpontosító tanulmányok, rendszerint az egyes csoportok összetételét vizsgálták, főként a társadalmi mobilitás kérdésére helyezve a hangsúlyt.⁷³ Ebből adódóan ezek az elemzések csak érintőlegesen foglalkoztak a 20. század politikai átmeneteinek során zajlott elitváltásokkal, elsősorban az 1920-ban felállt elitek reprezentánsait hasonlították össze a

⁷¹ A közel 300 fős csoport legnagyobb részét a községi jegyzők és körjegyzők teszik ki, a vizsgált időintervallumban elemzett központi- és kültisztviselői posztot 51 személy töltött be. A főispáni pozíciót hét fő birtokolta, Balassagyarmat Salgótarján és Losonc polgármesteri székében 13 hivatalnok fordult meg. A községi, városi és a központi- és kültisztviselői pozíciók között volt átjárás. Akad például olyan hivatalnok, aki polgármesterből vált központi tisztviselővé, de olyan is, aki a községi igazgatás területéről érkezett a vármegye kültisztviselői közé. Éppen ezért előfordul, hogy a fent közölt számadatok összegzésénél egy személyt több kategóriába is besoroltam.

⁷² BÓDY, 2017. 11–12.

⁷³ Lásd többek között: SIPOS – STIER – VIDA, 1967.; LENGYEL, 1982.; SZAKÁLY, 1987.; GERGELY, 1992.

dualizmus vezető rétegének tagjaival, valamint kitértek a Horthy-korszak kormányváltásai során tapasztalt tendenciákra. A továbbiakban nem célom mindegyik dolgozat részletes elemzése, mindössze a kutatásom tárgya és időkerete szempontjából fontos írások főbb megállapításait szemlézem. Figyelembe véve, hogy a 20. század elején sokan köztisztviselői karrierutat befutva emelkedtek a hatalmi elitbe, ez okból nem feltétlenül váltak el élesen a közéleti és államigazgatási szerepek, a politikai elittel foglalkozó tanulmányokat, melem ki.⁷⁴ Ezt követően kitérek az 1944 októbere és 1950 közé datálható elitváltások irodalmának rövid ismertetésére.

A politikai elit egy meghatározott csoportjával elsők között Sipos Péter, Stier Miklós és Vida István foglalkozott. A Századok hasábjain 1967-ben jelent meg közösen írt publikációjuk, amelyben a kormánypárt parlamenti összetételének 1931 és 1939 között eltelt időszakban végbement változását elemezték. Dolgozatukban amellett, hogy részletesen elemezték a kormánypárti képviselők társadalmi hátterét, a politikai elit tagjainak rotációjával kapcsolatban is fontos megállapítást tettek. Felhívták a figyelmet, hogy a kormánypárt képviselői gyorsan cserélődtek, amelynek következtében a csoport arculata is megváltozott. Megnövekedett azoknak a képviselőknek a száma, akik úgy jutottak mandátumhoz, hogy az társadalmi emelkedést is jelentett számukra.⁷⁵

Tanulmányuk megjelenése után több politikai elitváltással kapcsolatos írás látott napvilágot, amelyek különböző perspektívából vizsgálták a hatalom birtokosainak csoportját. Kifejezetten az 1920-ban lezajlott átmenet után kialakult elittel kapcsolatban Püski Levente közölt számadatokat. Kutatása alapján ismert, hogy az 1920-ban választott nemzetgyűlés tagjainak 11%-a az I. világháború előtt tartott utolsó választás alkalmával is mandátumhoz jutott, így minden hetedik személy megőrizhette pozícióját. A korábbi törvényhozás tagjai közül tehát nem mindenki tűnt el a politikai életből, a képviselőváltás mértéke azonban radikálisnak mondható. Ennek okát Püski három tényezőre, a megváltozott közhangulatra, a régi politikusgarnitúra talajvesztettségére és a generációváltás igényére vezette vissza.⁷⁶

Az 1920 és 1944 között kormányzati szerepet vállalt személyek körének társadalmi összetételéről, a vertikális mobilitás lehetőségeiről mások mellett Stier Miklós és Gyáni Gábor fogalmazott meg állításokat. Eredményeiket összegezve megállapítható, hogy a Horthy-kori kormányok vezető tisztségviselőinek többsége olyan személyek közül verbuválódott, akik az államtól független megélhetési forrással nem, viszont egyetemi végzettséggel rendelkeztek. A

⁷⁴ BÓDY, 2017. 12.

⁷⁵ SIPOS – STIER – VIDA, 1967.; BÓDY, 2017.

⁷⁶ PÜSKI, 1995. 401.

legnagyobb esélyt a kormányzati elitbe kerülésre a köztisztviselői pálya gyakorlása jelentette, de az értelmiségi hivatások reprezentánsai is jó esélyekkel rendelkeztek. Az 1920 és 1944 között regnált 15 kormány 115 tisztségviselőjének 44%-a igazgatási, egyharmada tudományos és értelmiségi, egyhatoda katonatiszti múlttal rendelkezett.⁷⁷ A kormányzati szereplők, de a parlamenti képviselők jelentős része is olyan személy volt, aki a maga szakterületének elitjét képviselte, vagyis a politikai vezetőréteg nagy része más elitszocializációs körökből, ezzel együtt középosztálybeli és felső-középosztálybeli emberekből rekrutálódott.⁷⁸

Kifejezetten az elitek egy meghatározott csoportjában lezajlott személycserékkel többek között Takács Róbert foglalkozott, tanulmányában a főispáni karban 1924 és 1939 között végbement változásokat elemezte. Ebben arra a következtetésre jutott, hogy a személycserék dinamikáját alapvetően a kormány- és belügyminiszter-váltások határozták meg. Ennek ellenére a két világháború között csak a tíz évig hivatalban lévő Bethlen István miniszterelnöknek volt lehetősége a saját célkitűzéseinek megfelelően kialakítani a főispáni kart. Az utána következő kormányfőknek a teljes átalakításhoz sem politikai támogatottságuk, sem hivatali idejük nem engedett elegendő teret.⁷⁹ A vizsgált időintervallum 107 személycseréje azonban rávilágít, hogy az esetek többségében célként megfogalmazódott ennek igénye. Arányait tekintve az 1930-as években zajlottak jelentős pozícióváltások a karban, a leváltások kétharmadát ebben az időszakban hajtották végre, amely jól szemlélteti a korszak belpolitikai mozgásait is.⁸⁰

Vonyó József munkájában, Gömbös Gyula hatalomba kerülése után zajlott átalakulás példáján keresztül, a Horthy-kori elitváltások eszközeit és módszereit tárta fel. Legfőbb megállapítása szerint Gömbös felismerte, hogy a hatalmi- és a pártelit reprezentánsai között jelentős átfedés volt, akik inkább a bethleni politika képviselőinek hívei voltak, ezért politikai célkitűzéseinek véghezvitele céljából nekifogott a kormánypárt szerkezetének átszervezéséhez. Létrehozta a párt hierarchizált, az ország valamennyi vármegyéjére kiterjedő szervezeti hálózatát, amelyek élére személyesen nevezte ki a vezetőket. 1934-ben és 1935-ben belőlük válogatta a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja megyei és országgyűlési képviselőjelöltjeit, ezzel kialakítva egy – a politikáját támogató – új hatalmi elitet.⁸¹

A Horthy-kori politikai elitváltások szemlézett irodalmának főbb megállapításait összegezve elmondható, hogy személycserék a politikai és közigazgatási vezetőrétegen belül

⁷⁷ STIER, 1983.; GYÁNI, 2006. 241.

⁷⁸ BÓDY, 2017. 13.

⁷⁹ TAKÁCS, 2000b. 27.

⁸⁰ Uo. 19.

⁸¹ VONYÓ, 2008.

jellemzően a kormányváltások alkalmával zajlottak. A nemzetgyűlés összetételének arculata 1920-ban jelentősen megváltozott, a dualizmus idejéből ismert politikusok töredéke folytathatta közéleti tevékenységét. Az új politikai elit jelentős hányada igazgatási és értelmiségi múlttal rendelkezett, középosztályi és felsőközéposztályi személyekből rekrutálódott, ezért sokuknak társadalmi emelkedést jelentett új pozíciója. Bethlen István miniszterelnökségének idejére nem voltak jellemzők a gyakori személycserék, azok csak Gömbös Gyula hatalomba kerülése után sűrűsödtek, amely tendencia a sorozatos kormányváltások miatt állandósult. Ezt a gyakorlatot Szálasi Ferenc 1944. októberi hatalomátvétele sem törte meg.

Az 1944 októberében lezajlott politikai átmenet során a tömeges leváltások ugyan megrekedtek a hatalom legfelsőbb szintjein, ennek ellenére országos viszonylatban több száz főre tehető a Nyilaskeresztes Párt által pozícióba helyezett személyek száma. Monográfiájában, a Belügyminisztérium példáján keresztül, Kovács Zoltán András szemléltette a hatalomváltás és a közszolgálati alkalmazottak cseréjének folyamatát, valamint a nyilas kormányzat módszereit.⁸² Kutatása alapján arra a megállapítása jutott, hogy az új elit tagjai nem a mozgalom tömegbázisát alkotó, képzetlenebb munkásrétegekből kerültek ki, alig volt arra példa, hogy valakit csak azért neveztek ki megfelelő képesítés hiányában vezető tisztviselőnek, mert a párt lelkes támogatója volt. Meglátása szerint a Szálasi-kormány annál többre tartotta a közszféra szaktudását, hogy nagyarányú személyi változásokat eszközöljön, ezért a kormány iránti lojalitás biztosítása érdekében inkább pártmegbízottakat delegáltak a közintézményekbe.⁸³ Kovács általános megállapításai regionális szinten természetesen mutathatnak eltéréseket, ezzel kapcsolatban azonban kevés kutatási eredmény áll rendelkezésre. Rigó Róbert kecskeméti elitváltásokkal foglalkozó munkája ugyan érinti az időszakot, azonban nem tárgyalja külön fejezetben Szálasi országglásának időszakát. Ennek oka, hogy a város földrajzi fekvése miatt a nyilas berendezkedés intézkedéseinek már csak részben tudott érvényt szerezni, ugyanis a szovjet csapatok már a hatalomátvétel után két héttel, 1944. október 31-én elfoglalták a várost.⁸⁴ Ezért a lokális viszonylatban az idő rövidsége miatt sem zajlott drasztikus elitváltás, ezért a kutatásból a helyi elit képviselőinek vonatkozásában csak annyi ismerhető meg, hogy többen esküt tettek a Szálasi-kormányra.

Szálasi Ferenc hatalomátvétele után 1944 novemberétől újabb elitváltási folyamat vette kezdetét, amelynek nyitányát a politikai pártok újjászervezése, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány decemberi felállítása jelentette. Ennek során

⁸² KOVÁCS, 2009.

⁸³ Uo. 9.

⁸⁴ RIGÓ, 2014. 11.

a politikai és igazgatási vezetőrétegben csaknem teljeskörű cserét hajtottak végre. A tendencia már a Horthy-korszak ellenzékéből alakult ideiglenes államhatalmi intézmények esetében is érvényesült,⁸⁵ és az 1950-ig lezajlott átmenetek során végig megfigyelhető volt. Ahogyan a Horthy-korszak és a Szálasi éra vonatkozásában, úgy az 1945 és 1950 között végbement átmenetek politikai elitváltásával kapcsolatban is rendelkezésre állnak olyan kutatási eredmények, amelyek különböző nézőpontból közelítettek a tárgyhoz.

Az 1944 és 1949 közé eső időintervallum három parlamenti ciklusának társadalmi és politikai összetételét Hubai László vizsgálta, a kutatás alkalmával 11 politikai párt 999 képviselőjének adatait dolgozta fel. Az 1939-es országgyűlés és az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetételét összehasonlítva arra megállapításra jutott, hogy a társadalmi felépítésének vonatkozásában jelentős változás történt. Amíg a képviselők között 1939-ben mind a földbirtokosok, mind az állami, megyei, városi tisztviselők és a katonatisztek aránya meghaladta a 20%-ot, addig az 1944 decemberében összeült testületben számuk már elenyészőnek volt tekinthető. Helyüket az ipari- és mezőgazdasági munkások, értelmiségiek, kisiparosok és kiskereskedők csoportja vette át, arányuk az Ideiglenes Nemzetgyűlésben meghaladta a 80%-ot. Az 1945 novemberében megtartott választás eredménye a nemzetgyűlés összetételét lényegében nem változtatta meg, csak arányeltolódást eredményezett. A Független Kisgazdapárt győzelmének köszönhetően, a munkás képviselők rovására növekedett a kisbirtokosok, az értelmiségiek és tőkés vállalkozók száma a parlamentben. Az 1947-es választás után sem módosult jelentősen az országgyűlés összetétele, belső tagoltsága azonban ekkor is módosult, jelentősen megnövekedett az alkalmazottak hányada.⁸⁶

Hubai Lászlóval ellentétben Ablonczy Balázs elemzése nem az új elit tagjait állította fókuszába, hanem a Horthy-kori vezető réteg II. világháború utáni sorsát követte nyomon, amelynek során elsősorban naplókra, emlékirataikra támaszkodott. Célja elsősorban annak bemutatása volt, hogy „az 1945 előtti elit konfrontálódása az új világgal milyen nyomokat hagyott és milyen érvényesülési, és főként túlélési stratégiákat alakított ki a kortársak szemében.”⁸⁷ Tanulmányának egyik megállapítása, hogy az 1945-ben kibontakozó, szinte teljeskörű elitcsere során a pozíciójukat veszített egyének életstartégiájában alapvetően kétféle modell figyelhető meg. Az integrációs, amely elsősorban a fiatalabbakra volt jellemző, valamint a megőrzésre és szuverenítésre alapuló, amelyet általában az idősebb korosztály követett. Az

⁸⁵ A nemzetgyűlés közel 500 képviselőjéből csak kicsivel több mint 20 fő rendelkezett parlamenti tapasztalattal, és a kormány tagjai közül is csak hárman vállaltak jelentős közéleti szerepet 1944 decembere előtt. ABLONCZY, 2005. 258–259.; GYARMATI, 2011. 39.

⁸⁶ HUBAI, 1991. 238–245.

⁸⁷ ABLONCZY, 2005. 257.

előbbi során az egyének igyekeztek felvenni a változás ritmusát, alkalmazkodni a II. világháború utáni világ elvárásaihoz, ezzel szemben az utóbbi képviselőit a saját társadalmi csoportba való teljes bezárkózás jellemezte.⁸⁸

Az előző tanulmányok időbeli lehatárolásához képest hosszabb intervallumot ölel fel Gyarmati György írása, aki az elitváltások sajátosságait 1989-ig kísérte figyelemmel. Az 1944 decembere és 1949 között zajlott átalakulás vonatkozásában hasonló álláspontot fogalmazott meg, mint az előzőkben idézett szerzők. Nevezetesen, hogy 1944 és 1945 fordulóján „teljes körű – politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális – rendszerváltás történt”, amely a korábbi elitiek eltűnését eredményezte.⁸⁹ Az 1945-ben kibontakozott átmenet kezdetben a Horthy-kori ellenzék tagjait juttatta hatalomra, a kommunisták térnyerésének köszönhetően azonban 1948/1949-re ők is fokozatosan kiszorultak a vezető posztokról. Ezért Gyarmati „epizód-elitként” azonosította az 1944 decemberében frissen pozíciót nyert személyek csoportját. A Rákosi-korszakot szintetizáló monográfiájában mindemellett kiemelte, hogy az elitváltás és az állami élet reorganizálása során a közhivatalokat politika alapon kontraszelektált homo novusokkal kezdték feltölteni.⁹⁰

Az országos eseményekkel párhuzamosan, de régióként eltérő időpontban, a hatalmi vákuum megszüntetése érdekében elkezdődött a politikai pártok lokális szerveinek és a közigazgatás rendszerének újjászervezése is, amely a helyi elitcsoportok átrendeződését eredményezte. Kezdetben a népi öntevékenység révén, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeleteiben rögzítettek szerint zajlott, sok esetben helyi sajátosságokat magukon hordozó eseményeket több monográfia is feldolgozta. Ezek a munkák alapvetően két csoportba sorolhatók: a Magyar Kommunista Párt tevékenységét és a szovjetizálás menetét feltáró,⁹¹ valamint a helyi vezetőréteg tagjait fókuszba állító, az elitváltás folyamatát bemutató elemzésekre.⁹² A kutatások tárgyából adódik, hogy amíg az előbbiek elsősorban a kommunisták térnyerésére, az ennek során meghozott és kikényszerített politikai döntésekre, addig az utóbbiak a folyamat során lezajlott személycserékre, azok módjára összpontosítottak. Czetz Balázs, Csönge Attila, Káli Csaba és Wencz Balázs, a Magyar Kommunista Párt egy-egy helyi szervezetének történetét, valamint a szovjetizálás folyamatát bemutató kötetei értelemszerűen tudósítanak a helyi vezetőrétegben végbement személycserékről, azonban a disszertáció témája szempontjából releváns közigazgatási elit kapcsán csak a fontosabb tisztségekben (főispán,

⁸⁸ Uo. 263.

⁸⁹ GYARMATI, 2009. 78.

⁹⁰ GYARMATI, 2011. 57.

⁹¹ CZETZ, 2010.; WENCZ, 2016.; KÁLI, 2021.; CSÖNGE, 2022.

⁹² RIGÓ, 2014., VARGA, 2018.

alispán, járási főjegyzők stb.) végbement változásokról szólnak. Elvitathatatlan, hogy így is érdekes adalékokkal szolgálnak a helyi igazgatási elit küzdelmeiről, azonban a vármegye közigazgatási struktúrájának egészére kiterjedően nem ábrázolják a csoportot ért kihívásokra adott reakciókat. Kifejezetten az elitváltás folyamatával, a régi és az új vezetőréteg tagjait ért kihívásokkal, a társadalmi csoport összetételével Rigó Róbert és Varga Balázs foglalkozott. Előbbi a folyamat feltárására, utóbbi az 1945 után elitpozíciót nyert és birtoklók csoportjának szociológiai jellemzőinek elemzésére fektette a hangsúlyt. Mindkét szerző egyik fontos megállapítása, hogy az 1945-ben kibontakozott átmenet során helyi szinten is jelentős személycserék zajlottak, azonban a régi elit tagjai közül többen megőrizhették társadalmi státuszukat, a pártok és a közigazgatás újjászervezése után ismét jelentős pozíciókat birtokolhattak.⁹³ Kutatásuk eredménye ezért árnyalja az országos vezetőréteggel foglalkozó szerzők 1945 utáni elitváltásokról tett észrevételeit.

A teljesség igénye nélkül röviden szemlézett tanulmányok és monográfiák eredményéből kirajzolódik, hogy amíg a Horthy-korban nem történt radikális változás, a személycserék dinamikáját a kormányváltások határozták meg, addig 1945 után jelentős átalakulás, szinte teljes elitváltás zajlott. Ez a tendencia elsősorban az államhatalmi intézményekben lejátszódott személycserék esetében rajzolódott ki, az egy-egy szűkebb régió vagy település esetében elvégzett kutatások azonban bizonyos fokú kontinuitást mutattak ki a helyi vezetőrétegekben. A tapasztalat ezért azt mutatja, hogy a földrajzi terület és az időmetszett szűkítése mellett elvégzett vizsgálatok árnyalhatják az elitváltásokról kialakult tudást.

A közigazgatás irodalma

Amellett, hogy a lokális pozicionális elit egy jól körülhatárolható részét alkották, a kutatott közösség másik csoportképző jellemzője, hogy mindannyian Nógrád(-Hont) vármegye közigazgatásában, annak különböző szintjein dolgoztak. Éppen ezért elengedhetetlen a mindennapi tevékenységüket meghatározó és szabályozó közeg ismerete, amelyhez a magyarországi közigazgatás-történetével foglalkozó, illetve a vizsgált közigazgatási egység múltját összefoglaló munkák nyújtanak támpontokat. Az előbbi területen szintéziseket elsősorban jogászok és közigazgatásban jártas szakemberek írtak, amelyek közül kiemelendők

⁹³ RIGÓ, 2014. 16.; VARGA, 2018. 181.

Magyary Zoltán és Csizmadia Andor kötetei. Magyary, a két világháború közt élt közigazgatástudományi szakértő, munkájában kora közigazgatásának fogalmi és jogi alapjait taglalta, amelynek során nemcsak a szervezeti, hanem a személyi kérdéseket is alaposan körüljárta.⁹⁴ Kötetében elsősorban a két világháború között működött közigazgatási rendszer egészére fókuszált, az előzményeket csak annyiban ismertette, amennyire azok elengedhetetlenek a Horthy-kori struktúra megértéséhez. Magyaryval ellentétben Csizmadia Andor a magyar közigazgatás fejlődésének egy nagyobb ívű összefoglalását adta, amelyben a 17. századtól egészen a tanácsrendszer bevezetéséig tárgyalta a változásokat.⁹⁵ Emellett számos olyan tanulmányt közölt, amelyben a Horthy-korszak közigazgatási reformtervezeteivel vagy az 1945 utáni újjászervezés kérdéseivel foglalkozott.⁹⁶ A kétezres évek közepén jelent meg az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelem doktori program tanáraiból és doktoranduszaiból álló, az ország autonómiáit vizsgáló kutatócsoport három kötetes kiadványa.⁹⁷ Értelmezésük szerint Magyarország legátfogóbb autonóm szerveződései közé tartoznak a közigazgatási önkormányzatok is, ezért munkájukban áttekintést adtak azok 1848 és 2000 között végbement fejlődéséről. A nagyívű összefoglalások mellett, több olyan elemzés is készült, amely a köz- és államigazgatás egy-egy rövidebb időszakának részletes bemutatására törekedett. Kovács Zoltán András korábban idézett monográfiájában a Szálasi-kormány belügyminisztériumának működését elemezte mélyrehatóan, amelynek során kitért az állambiztonság és a rendvédelem működésének ismertetésére is.⁹⁸ Az 1945 utáni korszak közigazgatás-történetének tekintetében elengedhetetlen Gyarmati György vonatkozó munkáinak ismerete, amelyekben az 1945 utáni újjászervezés és az 1950. évi tanács törvény bevezetésével végbement változásokat vizsgálta.⁹⁹ Farkas Gábor *A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950* című kötetében a lokális közigazgatás II. világháború utáni jellemzőit és sajátosságait tárta fel. Farkast levéltárosi munkája Fejér megyéhez kötötte, ezért a téma kutatása során modellnek az említett közigazgatási egységet, Székesfehérvár városát és néhány nagy- és kisközség önkormányzatát tekintette. A könyv bevezetőjében nem mulasztotta el felhívni a figyelmet, hogy annak keletkezése idején, az 1980 és 1984 közötti időszakban még a központi kormányzati szervek iratai kutatási tilalom alá estek, ezért a vizsgált régió közigazgatási dokumentumai

⁹⁴ MAGYARY, 1942.

⁹⁵ CSIZMADIA, 1976.

⁹⁶ A teljesség igénye nélkül: CSIZMADIA, 1972.; CSIZMADIA, 1985.; CSIZMADIA, 1975. A Horthy-korszak és az 1945 utáni reformtervezetek mellett foglalkozott a 17–19. század átalakítási kísérleteivel is: CSIZMADIA, 1979.

⁹⁷ GERGELY, 2005.

⁹⁸ KOVÁCS, 2009.

⁹⁹ Lásd többek között: GYARMATI, 1984.; GYARMATI, 1989.; GYARMATI, 1991.; GYARMATI, 1995.

mellett, csak a politikai pártok, közte a Magyar Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Pártja iratainak áttekintését végezte el.¹⁰⁰

A közigazgatás szervezetének és annak változásait elemző írások mellett olyan munkák is keletkeztek, amelyek a tisztviselői kart helyezték a kutatás középpontjába. A Horthy-korszak tisztviselőiről elsőként Szabolcs Ottó adott közre átfogó elemzést, amelyben a dogmatikusan értelmezett osztálystruktúra helyett széleskörű forrásbázisra támaszkodva elemezte a Trianon utáni hivatalnokok csoportját.¹⁰¹ Munkája már a Kádár-kor szakszerűsödő történetírásának terméke, ideológiai előfeltevésektől még nem mentes, de a direkt ideologizálást háttérbe szorítva már tudományos igényességgel kívánta feltárni témáját.¹⁰² Kifejezetten az általam vizsgált időszak közalkalmazotti társadalmának létszámával és összetételével Kovács M. Mária tanulmánya foglalkozik, amelyben a szerző arra az álláspontra helyezkedett, hogy a csoport nem munkájuk jellege, hanem alkalmaztatásuk minősége szerint alkotott közösséget.¹⁰³ Ebből következett, hogy a Ferge Zsuzsa és Andorka Rudolf által javasolt munkajellegcsoport megközelítés alkalmazását kevésbé tartotta szerencsésnek a közalkalmazottak vizsgálatánál. A tisztviselők anyagi viszonyairól, társadalmi presztízsről, iskolázottságukról megjegyezte, hogy azok a munkásságtól az elitig terjedő skála fokozataiban helyezkedtek el. Emellett megállapította, hogy a nagyarányú tagoltság ellenére, voltak azonos vonásaik is, ilyen volt például a közös munkaadó, illetve annak változásai a vizsgált periódusban.¹⁰⁴ Nem az elemzett társadalmi csoport egészére, csak a Horthy-korszak főispánjaira terjedt ki Takács Tibor kutatása, aki a vármegyék élén álló, a kormány megbízottjaként tevékenykedő személyek társadalmi összetételét, az állományban bekövetkezett változásokat elemezte.¹⁰⁵ Takács munkájához hasonló kutatást végzett Barta Róbert és Püski Levente, annyi különbséggel, hogy tanulmányukban a vármegyei közigazgatást ténylegesen irányító alispáni kar 1920-as évekbeli összetételét helyezték fókuszba.¹⁰⁶

¹⁰⁰ FARKAS, 1992. 18.

¹⁰¹ SZABOLCS, 1965.

¹⁰² PÓK, 2014. 284.

¹⁰³ KOVÁCS, 1982. 42.

¹⁰⁴ Uo. 42.

¹⁰⁵ TAKÁCS, 2000a.; TAKÁCS, 2000b.

¹⁰⁶ BARTA – PÜSKI, 2000.

Nógrád(-Hont) vármegye történeti irodalma

A közigazgatás-történetét ismertető munkákról áttérve a vizsgált térség, Nógrád(-Hont) vármegye politika-, gazdaság- és társadalomtörténetét ismertető kiadványokra, általánosságban elmondható, hogy jelentős részük a rendszerváltás előtt, a szocialista ideológia szempontrendszere szerint keletkezett. A megyei monográfia szerzői és szerkesztői ezirányú céljukat nyíltan vállalva, az első kötet előszavában felhívták a figyelmet, hogy munkájukra ösztönzőleg hatott a „marxista eszmeiségű megyetörténet hiánya”,¹⁰⁷ mindezzel előrevetítették milyen szűrőn keresztül értelmezik a közigazgatási egység közel ezer évét.¹⁰⁸ Hasonló célt fogalmazott meg Salgótarján tanácselnöke a város múltját összefoglaló kiadvánnyal kapcsolatban, amelynek előszavában hangsúlyozta, hogy a szándéka a település munkásmozgalmi hagyományainak, jelenének és jövőjének elbeszélése.¹⁰⁹ Balassagyarmat várostörténetét összegző munka esetében a bevezető nem tartalmaz hasonló kijelentéseket, azonban a kötet kiadóját és az egyes résztanulmányok címeit figyelembe véve egyértelművé válik, hogy a vármegye és Salgótarján fejlődését tárgyaló munkák által kijelölt értelmezési keretet alkalmazta.¹¹⁰ Ebből kifolyólag, mind a vármegyei monográfia vonatkozó kötetei, mind a Balassagyarmat és Salgótarján múltját áttekintő publikációk fokozott kritikai szemlélet mellett alkalmazhatók.

Nógrád(-Hont) vármegye, Salgótarján és Balassagyarmat múltját összefoglaló kötetek mellett, a régió történetének egyes részkérdéseivel foglalkozó tanulmányok és egyéb monográfiák is szép számmal keletkeztek. Ennek ellenére a kutatások csekély része foglalkozott kifejezetten a térség közigazgatásával, a közigazgatás társadalomtörténetével.¹¹¹ 2005-ben jelent meg Galcsik Zsolt Nógrád vármegye közigazgatási és területi változásait bemutató kötete, amelyben egy hosszabb előtanulmányban ismertette a módosulások kiváltó okait és a rendezések körülményeit.¹¹² A vármegye és egyes településeinek 1938 és 1950 közti közigazgatásának részkérdéseivel foglalkozó munka szinte csak az 1945 utáni időszak vonatkozásában áll a rendelkezésre.¹¹³ A közigazgatás II. világháború utáni újjászervezését, bőséges levéltári és szakirodalmi forrásra alapozva, legutóbb Baucsek Csaba foglalta össze

¹⁰⁷ BELITZKY, 1972. 1.

¹⁰⁸ Nógrád megye története négy kötetben jelent meg. Disszertációm szempontjából a harmadik és negyedik kötet szolgálhat adalékokkal. MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970.; JAKAB, 1973.

¹⁰⁹ SZABÓ, 1972. 9.

¹¹⁰ A Balassagyarmat történetét összefoglaló munkát a város tanácsa adta ki 1977-ben. BALOGH, 1977.

¹¹¹ Lásd például az évente megjelenő Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve kiadvány tanulmányait.

¹¹² GALCSIK, 2005.

¹¹³ Lásd többek között: LEBLANCNÉ, 1985.; LEBLANCNÉ, 1987.

tanulmányában.¹¹⁴ A térség ipari jellegéből adódóan a társadalmat fókuszba állító írások többsége a munkásság és a különböző üzemek, kolóniák vizsgálatára terjedt ki, a kutatások elenyésző része érintette a helyi elit és a közigazgatás társadalomtörténetét.¹¹⁵ A megye egy településének lokális elitjére és a társadalmi középbe tartozók csoportjára kiterjedő kutatást Utasi Ágnes, A. Gergely András és Becskeházi Attila végzett. A *Kisvárosi elit* című munkájukban Balassagyarmat társadalmi, kulturális és gazdasági vezető rétegéről fogalmazták meg empirikus tapasztalataikat,¹¹⁶ nem kizárólag a tisztviselői kart állították vizsgálatuk középpontjába. A kötetben elsősorban arra keresték a választ, hogy mi történt a társadalmi közép családjaival a II. világháború utáni évtizedekben, hogyan igyekeztek megőrizni és tovább hagyományozni a magas társadalmi státuszt. Az egyetlen olyan munka, amely Nógrád vármegye tisztviselői csoportjának egy meghatározott körét vizsgálja, az Földi István községi- és körjegyzőkről szóló kiadványa.¹¹⁷ Annak ellenére, hogy a cím azt sugallja, hogy az olvasó a Nógrád vármegyei települések községi- és körjegyzői társadalmának összetételéről, jellemzőiről és mozgalmairól kap majd egy kimerítő áttekintést, a kötet inkább a jegyzői státusz történeti fejlődésével, a jegyzők helyi szintű egyesületi működésével foglalkozik. A munka érdeme, hogy tartalmazza a vármegye településeinek 1873 és 1950 között hivatalban lévő jegyzőinek és körjegyzőinek archontológiáját, amely ugyan nagy segítségre volt a vizsgálati csoportba tartozó személyek azonosításánál, de több ponton hiányos és pontatlan adatokat tartalmaz.

A fenti fejezetben részletezett elméleti és módszertani megközelítés során felvázolt lokális elitkoncepciók közül Szilágyi Zsolt megközelítésével értek egyet, véleményem szerint ennek az alkalmazásával rekonstruálható legteljesebben az egyes régiók vezetőinek csoportja. Ebből adódik, hogy a Nógrád(-Hont) vármegye tisztviselőire kiterjedő elemzésemet nem tekintem klasszikus elitkutatásnak, nem célom a törvényhatóság területén élő vezető társadalmi réteg egészének feltárása, mindössze a helyi formális elit egy meghatározott csoportjára fókuszálok. Éppen ezért ami a továbbiakban következik az a közigazgatási tisztviselői karra kiterjedő

¹¹⁴ BAUCSEK, 2017.

¹¹⁵ Újabban lásd: VÁRKONYI, 2017.

¹¹⁶ UTASI – A. GERGELY – BECSKEHÁZI, 1996.

¹¹⁷ FÖLDI, 2002.

mikrotörténeti elemzés.¹¹⁸ Ennek során arra a kérdésre keresem a választ, hogy az elemzett hivatalnokok a struktúraváltások alkalmával csoport- és egyén szinten hogyan értelmezték újra helyzetüket, milyen stratégiát követve igyekeztek alkalmazkodni a gyorsan változó politikai légkörhöz, az őket ért kihívások milyen módon befolyásolták karrierútjukat. Mindemellett a kutatás lehetőséget teremt annak a megválaszolására is, hogy az átmenetek után berendezkedő struktúrák, milyen mértékben támaszkodtak a szakavatott közigazgatási karra, a vizsgált 270 fős tisztviselői csoport hány százaléka kapott lehetőséget az elhelyezkedésre az új igazgatási rendszerekben. Mindezek előtt a fentiekben felvázolt közigazgatás- és helytörténeti irodalom felhasználásával a következő két fejezetben ismertetem azt a közeget, amelyben a kutatott tisztviselők mindennapi tevékenységüket folytatták. Áttekintem a korszak vármegyei és községi igazgatására vonatkozó jogszabályokat, azok változásait, tisztázom a korábban már említett fogalmakat (pl. központi- és kültisztviselő), részletezem az egyes tisztségek feladatköreit, valamint bemutatom Nógrád(-Hont) vármegye 20. századi területi-, társadalmi és politikai viszonyait.

¹¹⁸ A mikrotörténeti elemzés gyakorlata alapvetően a megfigyelés léptékének lekicsinyítésén alapul, célja, hogy megértse a saját ambíciókkal és stratégiákkal rendelkező cselekvő egyéneket. A módszer elméletéről lásd bővebben: LEVI, 2000b.; SCHLUMBOHM, 2000.; SZÍJÁRTÓ, 2014.

A VÁRMEGYEI ÉS KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁS (1938–1950)

A jogszabályi környezet és változásai

A két világháború között működtetett, majd az 1945-ben újjászervezett közigazgatási rendszer alapjait az 1867. évi kiegyezést követően fektette le a magyar törvényhozás. Az országgyűlés 1870-ben fogadta el a Magyarország legrégebbi önkormányzati egységeit szabályozó törvényhatósági törvényt.¹¹⁹ A területi alapon szerveződő, másodfokú közigazgatási hatóságként működő önkormányzatoknak két típusát különítették el: a vármegyét és a törvényhatósági jogú várost. Előbbi területét a járásokba szervezett kis- és nagyközségek és a járásoktól független, rendezett tanácsú városok összessége határozta meg, utóbbi viszont egyetlen egységet alkotott.¹²⁰ Az 1870-ben szentesített jogszabályt 1886-ban hatályon kívül helyezték és a XXI. törvénycikkkel új törvényhatósági törvényt alkottak, amely alapjaiban nem hozott változást az 1870-ben elfogadott rendezéshez képest, viszont a vármegyékben a főispán és a belügyminiszter személyén keresztül megtörtént a kormány befolyásának növelése. Az önkormányzatiság tudatos csorbítása mögött a nemzetiségek, valamint a városi és falusi munkásság mozgalmaitól való félelem húzódott. Tisza Kálmán és kormánya azt gondolta, hogy a közigazgatás szoros felügyeletével ezek kordában tarthatók és erről utódaik sem vélekedtek másképp. Az 1886-ban hozott intézkedések olyan jól szolgálták a hatalmon lévő kormányok érdekeit, hogy – bár a századfordulót követően születtek reformjavaslatok – a dualizmus időszakában nem alkottak újabb, a vármegyei közigazgatást átfogóan szabályozó törvényt.¹²¹ Magyarország I. világháborús részvételéből adódóan erre nem is igazán nyílt lehetőség, 1914-et követően a döntéshozóknak kettő közigazgatást érintő problémája maradt. Meg kellett oldani a háború által felvetett kérdéseket, illetve gondolni kellett a jövőre, mit kell majd tenni, ha a

¹¹⁹ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. A községi igazgatás szabályozásáról az egy évvel később elfogadott 1871. évi XVIII. törvénycikk rendelkezett, amelynek határozatait az 1886. évi XXII. törvény kihirdetésével módosították. A dualista korszak vármegyéket érintő közigazgatási reformelképzeléseiről, megvalósult törvényeiről lásd bővebben többek között: STIPTA, 1995.

¹²⁰ PÜSKI, 2006. 184.

¹²¹ KOZÁRI, 2005. 243.

háború véget ér.¹²² A háborús évek elteltével az 1918–1919-ben végbement politikai átmenetek alkalmával berendezkedő hatalmak képviselőinek ugyan lehetősége nyílt a közigazgatási rendszer lokalitást is érintő gyökeres átformálására, azonban erre csak a Tanácsköztársaság politikusai tettek kísérletet 1919. március 21-ét követően. A Károlyi Mihály vezette kormány 1918. október 31-e után nem szorgalmazta a helyi közigazgatás dualizmus korában kiépült szervezeti kereteinek átalakítását. A háború elvesztése, valamint az 1918–1919-es forradalmi és ellenforradalmi kaotikus közállapotok után, a konszolidáció felé vezető út első lépéseit az 1920. évi nemzetgyűlési választások és Horthy Miklós kormányzóvá választása jelentették. Az államélet újjászervezését és a belső rend helyreállítását a békeszerződés aláírása egészítette ki 1920. június 4-én, amely többek között kijelölte az ország új határait is.¹²³

A trianoni békeszerződés aláírása, az ország belső rendjének helyreállítása elviekben lehetőséget biztosított a szükségessé vált átfogó közigazgatási reform megvalósítására, azonban az egymást váltó kormányok folyamatosan halogatták az ügy napirendre vételét, 1929 előtt a reformok elmaradtak. A békekötést megelőzően hatalomra került Simonyi-Semadam Sándor és kormányának belügyminisztere, Dömötör Mihály csak a legsürgetőbb, a napi ügymenet elindításához elengedhetetlen átmeneti szabályozást terjesztették elő, biztosították a városi választott tisztviselők hivatali megbízatásának meghosszabbítását.¹²⁴ Az 1920. július 19-én hivatalba lépő Teleki Pál programbeszédében ugyan beismerte, hogy egy átfogó közigazgatási reformra lenne szükség, azonban hivatali ideje alatt – annak ellenére, hogy belügyminisztere Ferdinandy Gyula több javaslatot is kidolgozott – a kérdésben nem történt előrelépés. A miniszterelnöki poszton Telekit követő Bethlen István sem sürgette a közigazgatás teljeskörű rendezését, álláspontja az volt, hogy az országgyűlési választójog megalkotásáig és más alkotmányjogi reformok bevezetéséig azzal várni kell. Ezért kezdetben csak a legszükségesebb intézkedéseket tették meg, hogy a közigazgatás gépezete el ne akadjon, többnyire személyi és illetményi kérdésekkel foglalkoztak, valamint az 1924. évi XXVI. törvénycikkkel előirányozták a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezését.

A trianoni békeszerződés értelmében megvalósított terület-elcsatolások, az ország új határainak kijelölése a vármegyék területrendezésének mielőbbi megoldását is halaszthatatlanná tette, amelyről a törvényhozás végül az 1923. évi XXXV. törvénycikk II.

¹²² CSIZMADIA, 1976. 299.

¹²³ A korszakról összefoglalóan lásd bővebben többek között: ROMSICS, 2018.

¹²⁴ CSIZMADIA, 1976. 346. Azért csak a városi hivatalnokok megbízatásának meghosszabbítása került napirendre, mert a községekben a fizetett tisztviselőket élethosszig választották, a háború előtt választott vármegyei alkalmazottak hivatali idejét pedig már az 1916. évi XXX. törvénycikk meghosszabbította a békekötést követő naptári év végéig.

fejezetében rendelkezett. Bár időszerű lett volna a járások, a városok és a községek újabb területi átszervezése, a törvény vonatkozó fejezete csak a csonkán maradt vármegyék beosztását rögzítette. Ideiglenesen egyesítette Győr-Moson-Pozsony, Komárom-Esztergom, Nógrád-Hont, Borsod-Gömör és Kishont, Szatmár-Ugocsa-Bereg, Szabolcs-Ung, Csanád-Arad-Torontál vármegyéket, amely közigazgatási egységek megnevezése a törvény hatálybalépése után közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyére változott.¹²⁵

Tekintettel arra, hogy Bethlen István és kormánya különböző alkotmányjogi reformok megvalósításához kötötte a közigazgatás rendezésének napirendre vételét, az országgyűlési képviselő-választást szabályozó 1925. évi XXVI., valamint a kétkamarás országgyűlés visszaállítását elrendelő 1926. évi XXII. törvénycikk kihirdetését követően azt már nehéz lett volna elodázní. Az igazgatás szakterületén tevékenykedők el is várták a kormánytól, hogy határozott lépést tegyen az ügyben, ha nem is forgatja fel alapjaiban a rendszert, de a nélkülözhetetlen szervezeti és hatásköri változásokról, az eljárási és ügyviteli egységesítésről, valamint az önkormányzatok háztartásához szükséges anyagi eszközök biztosításáról hozzon döntést.¹²⁶ A hosszas előkészítést követően a közigazgatás kérdésének rendezése végül az 1929. évi XXX. törvénycikk megalkotásával valósult meg, amellyel a jogalkotók nem teremtettek új alapokat, az alapvető intézkedéseknél a dualizmus idején elfogadott törvényhatósági törvény rendelkezéseire támaszkodtak. Az új jogszabály elsősorban a vármegyék és megyei városok működését szabályozta, a községi önkormányzatok felépítését továbbra is az 1886. évi XXII. törvénycikk rendelkezései határozták meg.¹²⁷ Az 1929. június 29-én kihirdetett törvényben egyszerre volt megfigyelhető a központosítás és a szakmaiság követelménye. Négy nagy rendelkező részben szabályozta az önkormányzati testületek újjászervezését; a jogorvoslatok, hatósági fokozatok és eljárási; a közigazgatási tisztviselők és egyéb alkalmazottak személyi és szolgálati viszonyaira vonatkozó; valamint a tisztviselők ellen indított fegyelmi eljárásra vonatkozó szabályokat. A törvényhatósági választójogot azonos szintre emelte az országos választójoggal, igaz az előbbinél fontos kritériumként jelölte meg a helyben lakást. Megszüntette a nyers virilizmust, hatálybalépését követően a legtöbb adót fizetők közül is csak választás útján lehetett bekerülni az önkormányzati testületekbe. A közigazgatási tisztségek betöltését egyetemi végzettséghez kötötte, emellett a kinevezéseket a főispán hatáskörébe utalta. A törvény ugyanakkor csökkentette a vármegyék legfőbb testületének, a törvényhatósági bizottságoknak a hatáskörét, több ügykört a főispánok és törvényhatósági jogú városok

¹²⁵ Uo. 349.; 262–364.; 367–368.

¹²⁶ Uo. 371.

¹²⁷ CSIZMADIA, 1972. 521.; PÜSKI, 2006. 192.; 196.

polgármestereinek tevékenységi körébe utalt, valamint lehetőséget biztosított a kormány számára a törvényhatóságok felosztására.¹²⁸ A területi önkormányzatokat viszont fenntartotta, mert a kormánynak szüksége volt az általuk átvállalt funkciókra, így csak annyi hatáskört vontak meg tőlük, amennyit az államérdek megkívánt.¹²⁹

A törvény megalkotása után, a gazdasági világválság kibontakozásának hatására, az állami kiadások csökkentése céljából még Bethlen István miniszterelnöksége alatt felmerült a közigazgatás racionalizálásának kérdése. Ennek előkészítésére a kormány egy külön bizottságot állított fel a kormánybiztossá kinevezett Magyar Zoltán egyetemi tanár vezetésével. Az általa kidolgozott reformjavaslatok azonban olyan strukturális változtatásokat igényeltek volna, amilyenekkel a gazdasági válság idején a kormányok nem mertek kísérletezni, így a felmerült problémák megoldása végül elmaradt.¹³⁰ Kisebb részletintézkedések kidolgozását a területi revíziók, valamint a háborús évek azonban szükségessé tették.

Az 1938–1941 közé tehető országgyarapodások alkalmával a közigazgatás kérdésének rendezése során az elsődleges cél – az 1918 előtti állapotokkal való jogfolytonosság szem előtt tartásával – a területek anyaországi közigazgatási rendszerébe történő minél előbbi beillesztése volt.¹³¹ Ez alól a kivételt egyedül az 1939 márciusában katonai bevetéssel visszavett Kárpátalja jelentette, ahol a 6.200/1939. számú miniszterelnöki rendelet nem a vármegyei rendszert állította helyre. A jogszabály a ruszinlakta területeket három Közigazgatási Kirendeltségre osztotta, amelyeket az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesített, élén a miniszteri ranggal kinevezett kormányzói biztossal.¹³² A visszacsatolt területek törvényhatósági és községi tisztviselőit a belügyminiszter – jellemzően a magyar közigazgatási rendszert jól ismerő anyaországi állományból – ideiglenes hatállyal helyezte állásba, amely nehéz helyzet elé állította az önkormányzatokat, ahol tisztviselőhiány lépett fel. A törvényhozás a problémát az 1942. évi XXII. törvénycikkkel igyekezett orvosolni, amelynek értelmében további rendelkezéséig, de legkésőbb 1947. december 31-ig az állásokat kinevezéssel kívánta betölteni. A jogszabály a vármegyei és városi, valamint a községi jegyzői és körjegyzői állások betöltését a belügyminiszter, a többi városi és községi pozíció kinevezési jogát a polgármesterek és

¹²⁸ ZACHAR, 2005. 70.

¹²⁹ FARKAS, 1992. 8.

¹³⁰ CSIZMADIA, 1976. 416.

¹³¹ A disszertáció témája szempontjából megkerülhetetlen, az anyaország területéhez visszacsatolt Felvidéki területsáv közigazgatását rendező 9.330/1938. számú, valamint az ezt kiegészítő és módosító 2.870/1939. számú miniszterelnöki rendelet fontosabb intézkedéseiről, végrehajtásának körülményeiről *Az első bécsi döntéstől a német megszállásig* című fejezetében esik szó bővebben.

¹³² FÁBIÁN, 2022. 67.; ZACHAR, 2005, 76–77. A Kárpátalja Kormányzóság és a kormányzói biztosok 1939–1944 közé tehető történetéhez lásd bővebben többek között: FEDINEC, 2015. 121–151.

alispánok hatáskörébe utalta. A törvényhatósági jogú városok polgármesteri és az alispáni állások kivételével, a törvény lehetőséget adott a belügyminiszternek tisztviselői áthelyezések elrendelésére is, amelynek elutasítása az érintett hivatalnok végelbánás alá vonását eredményezte.¹³³ A döntést a törvényhozás azzal indokolta, hogy a törvényhatósági bizottságoknak és a képviselő-testületeknek a rendes szabályok szerinti megalakításához hiányoztak az előfeltételek, ezért a tisztviselők megválasztására hivatott szervek hiányában az állomány rendezése csak kinevezéssel megoldható.¹³⁴

Háborús fenyegetés esetén a közigazgatást érintő különleges szabályozások megtételére a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény hatalmazta fel a kormányt. A jogszabály értelmében háború idején különleges hatalmat vezethetett be, és ennek időtartama alatt a közigazgatás, a magánjog, az eljárási jog, valamint a törvényhozás hatáskörét érintő kérdésekben rendeleti úton – a fennálló törvényektől eltérően – intézkedhetett. A törvény a kormány döntésére bízta, hogy veszély esetén elrendeli-e az önkormányzati hatóságok működésének szüneteltetését, emellett lehetőséget biztosított a hadművelleti területté nyilvánított térségekben különleges közigazgatási szabályok megállapítására.¹³⁵ Amikor a front már az országhatárhoz közeledett, erre a jogszabályra hivatkozva adta ki 1944 áprilisában Sztójay Döme miniszterelnök az 1.500/1944. számú rendeletét, amelyben rendezte a hadművelleti területek közigazgatásának kérdését. Ennek értelmében a hadi események által sújtott területeken különleges közigazgatási szabályok léptek életbe, mindenekelőtt a hadművelleti terület kormánybiztosa hatáskörébe utalta a legfelsőbb felügyeleti és ellenőrzési jogkört, amely egyaránt kiterjed az állami, a törvényhatósági és községi szervezetekre. A szükségszerű katonai igazgatás magába foglalta a közigazgatási tennivalók ellátását, a hadviselés érdekeinek szolgálatát, valamint a polgári lakosság alapvető életszükségleteinek kielégítését. Mindezek koordinálása a hadművelleti területen működő legfőbb katonai parancsnok hatáskörébe tartozott.¹³⁶ A Debrecenben 1944 decemberében megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott, a közigazgatás ideiglenes rendezését elrendelő 14/1945. számú miniszterelnöki rendeletig lényegében ez volt az utolsó szabályozás, amely a lokális közigazgatás működését érintette. Bár Szálasi Ferenc 1944. október 15–16-án bekövetkezett hatalomátvételét követően számos vezető közigazgatási tisztviselőt menesztettek állásából és a nyilas párthoz lojális személyeket neveztek ki helyükre,

¹³³ FARKAS, 1992. 20.

¹³⁴ Az 1942. évi XXII. törvénycikk indokolása a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról.

¹³⁵ FARKAS, 1992. 19.

¹³⁶ Uo. 20–22.

a közigazgatás alapvető szervezeti kereteit érintő szabályozásokra nem került sor, jóllehet az ország hadszíntérré válása ezt nem is tette volna lehetővé.

A front átvonulását követően 1944 telén az ország keleti részében elkezdődött a szétzilálódott közigazgatási rendszer újjászervezése, ami a központi kormányzat hiányában, kezdetben szervezetlen keretek között zajlott. A lakosság öntevékenysége révén kezdtek formálódni azok a – később egységesen nemzeti bizottságoknak nevezett – néphatalmi szervek, amelyek az államhatalom helyi intézményeinek hiányában ellátták azok feladatait és összefogták az újjáalakult politikai pártokat is.¹³⁷ Tekintettel arra, hogy a közigazgatás reorganizálása kezdetben nem egységes szabályozás, hanem a lakosság különböző érdekcsoportjainak elképzelései mentén zajlott, a mindennapi élet megindításának gyakorlata régióként, de akár településenként is eltérő képet mutathatott. Ennek következtében az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1944. decemberi megalakulása után egyik sürgető feladata az újjászervezés egységesítése lett. Erdei Ferenc belügyminiszter, a már megalakult nemzeti bizottságokra vonatkozóan, 1944. december 31-én a *Délmagyarország* hasábjain tette közzé állásfoglalását. Ebben kifejtette, hogy „az új demokratikus kormányzatnak nem lehet más útja az államszervezet és a közigazgatás helyreállítása és kiépítése felé, mint hogy alapul veszi ezeket a népi önkormányzati szerveket, egységesíti, összekapcsolja őket és általános rendelkezésekkel szabályozza működésüket.”¹³⁸ Erdei határozott álláspontja ellenére, a magyarországi közigazgatás helyzetét ideiglenesen szabályozó, 1945. január 4-én kibocsátott 14/1945. számú miniszterelnöki rendelet már úgy határozott, hogy a nemzeti bizottságok ne tagozódjanak be a közigazgatás szervezetébe, mindössze a kezdő lépéseket tegyék meg az önkormányzatiság helyreállítása érdekében. A 14/1945. számú miniszterelnöki rendeletet kiegészítő 1.030/1945. számú határozat végleg megszüntette a nemzeti bizottságok közigazgatási hatáskörét, és apróbb módosításokat leszámítva lényegében a régi igazgatási rendszert élesztette újra, megtartva annak szervezeti kereteit és tisztviselői hierarchiáját.¹³⁹ Paragrafusai részletezték a törvényhatósági bizottságok és képviselő-testületek felállításának, valamint az állások betöltésének követendő gyakorlatát, így ezek nyomán azokban a vármegyékben és településeken is végbe mehetett a közigazgatás megszervezése, ahol ez a jogszabály kibocsátásáig nem valósult meg.¹⁴⁰

¹³⁷ GYARMATI, 1984. 9–10.

¹³⁸ ERDEI, 1944. A szerzőt idézi: GYARMATI, 1984. 10.; GYARMATI, 1996a. 76.

¹³⁹ Ilyen módosítás volt többek között a virilizmus eltörlése; valamint főszolgabírói státusz megszüntetése és a főjegyzői pozíció létrehozása.

¹⁴⁰ A két idézett rendelet kiadásának körülményeit és tartalmi elemzését lásd bővebben: GYARMATI, 1992. 206–208.; GYARMATI, 1996a. 76–81.

Az 1945 áprilisában kibocsátott rendelet ugyan a régi közigazgatási rendszert reorganizálta, annak megújítására és teljes átszervezésre is születtek javaslatok. A legátfogóbb tervezet Bibó Istváné volt, aki az 1944–1945 fordulóján újjászerveződő Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának – később Főosztályának – vezetőjeként kezdte el kimunkálni városmegye koncepcióját. Bibó úgy vélte, hogy a régi közigazgatás rendszerének egyetlen működőképes területe a városok igazgatása volt, ezért álláspontja szerint a pártok különböző programjaiban meghirdetett „népi igazgatás” szervezetiileg egy városi centrumok köré épülő öniszervezéssel lett volna megvalósítható. Az 1946 elejére kidolgozott reformkonceptióban, az alulról felfelé egymásra épülő fórumrendszer alapegységeit a valóságos önkormányzattal felruházott községek jelentették, amelyek felett a másodfokú önkormányzati szintet a városmegye alkotta. Bibó a városmegyéket olyan városok vagy városiasodó központok köré szervezett önkormányzati intézményeknek képzelte el, amelyek képesek működő egységgé ötvözni a vonzáskörzetükbe tartozó községek igazgatási, bírósági, oktatási, kulturális, gazdasági, piaci és közlekedési életét. A koncepció szerint, a javasolt hat országos terület székhelyének¹⁴¹ regionális központtá szervezése mellett, ezek a városmegyék épültek volna be a kormányzati szintű igazgatás decentralizált szerveibe. Végül ezen az elképzelésen alapult a Nemzeti Parasztpárt közigazgatási reformtervezete, amelynek érdemi megvitatását – a Szociáldemokrata Párt, illetve a Független Kisgazdapárt elkészített javaslataival egyetemben – sikerrel akadályozta a Magyar Kommunista Párt. A kommunista platformon álló igazgatásszervezeti koncepció kidolgozása a Magyar Dolgozók Pártjának 1948. júniusi létrejötte után vett lendületet, amely már a szovjet típusú tanácsrendszer bevezetésének előkészítését jelentette.¹⁴²

Az 1945. április 26-án kiadott határozat alapján helyreállított közigazgatás szervezetének átformálását, a szovjet típusú tanácsrendszerre történő áttérést, végül az 1949. augusztus 20-án kihirdetett új alkotmány irányozta elő, amely az államhatalom új helyi szerveit a megyei, a járási, a városi, a községi és a városi kerületi tanácsokban jelölte meg. A helyi tanácsok rendszerének létrehozását az országgyűlés által 1950 májusában elfogadott 1950. évi I. törvény szabályozta, amellyel egyidőben megjelent a minisztertanács 143/1950. számú rendelete, ami a tanácsok megszervezésének üteméről, a törvény gyakorlati végrehajtásáról határozott. 1950. június 15-én a fővárosi, illetve a megyei; augusztus 15-én a járási, a városi és a városi kerületi ideiglenes tanácsok kezdték meg működésüket. Végül 1950. október 22-én

¹⁴¹ Az országos területek javasolt székhelyei Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely és Győr voltak.

¹⁴² Bibó István városmegye koncepciójáról lásd bővebben: GYARMATI, 2021.; Az 1945 utáni pártok egyes képviselőinek elképzeléseiről összefoglalóan: GYARMATI, 1984.

megtartották az első tanácsválasztást, amellyel új fejezet kezdődött a magyar közigazgatás történetében.¹⁴³

Az 1929. évi XXX. törvény kihirdetését követően kiadott, a közigazgatás egyes problémáinak rendezésével foglalkozó jogszabályok csak az aktuálisan felmerült nehézségeket kezelték, a rendszer alapjait érintetlenül hagyták. Mindezt elmondható, hogy a Horthy-kori közigazgatás alapvető struktúráját az 1929-ben megalkotott, a dualizmus hagyományain nyugvó jogszabály fektette le, amelynek kihirdetése után nem szorgalmazták a közigazgatást érintő újabb átfogó szabályozás megalkotását. Erre legközelebb az 1944 végétől formálódó és berendezkedő új politikai hatalomnak nyílt lehetősége, azonban az alakulóban lévő párt- és hatalmi viszonyok között az Ideiglenes Nemzeti Kormány a közigazgatás újjászervezését szabályozó rendeleteiben erre nem tett kísérletet. A rendszert alapjaiban felforgató törvényt csak a Magyar Kommunista Párt térnyerése után, 1950-ben hirdették ki. Magyarországon ezért a Horthy-korszakban, valamint a II. világháborút követő öt esztendőben lényegében a dualizmus idején kialakult közigazgatási rendszer működött tovább.

A vármegyei és községi közigazgatást működtető tisztviselők

A vizsgált korszakokban a vármegyei közigazgatás személyi állományának egészét a központi- és kültisztviselők összessége adta, hivatali állásánál fogva a vármegye egészét képviselő törvényhatósági bizottságnak azonban nem mindegyikük lehetett a tagja. A továbbiakban azoknak a tisztségeknek rövid bemutatásával szemléltetem a vármegyei közigazgatás személyi állományának hierarchiáját, amelyeknek betöltői tagjai voltak a törvényhatósági bizottságnak és a kutatott tisztviselők csoportjába sorolt egyének is birtokoltak. Tekintettel arra, hogy a vizsgált pozíciók között szerepelnek olyanok is, amelyek kívül estek a vármegyei központi- és kültisztviselői struktúrán – főispán, községi jegyzők/körjegyzők – ezek bemutatására is kitérek.

A főispán a megyei önkormányzat szervezetén kívül állt, közvetlenül a belügyminiszter alá volt rendelve, személyét az államfő nevezte ki. Kormánytisztviselő volt, azonban állása egy törvényhatósághoz kapcsolódott, összekötő szerepet betöltve a központi és lokális igazgatás, illetve politika között. Tekintve, hogy állami szervként a mindenkor kormányt képviselte a törvényhatóságban, annak politikai irányzatának követője, egyben bizalmi embere

¹⁴³ CSIZMADIA, 1976. 540–541.

volt. A főispán a törvényhatóság élén egyszerre töltött be közigazgatási és politikai funkciót. A közigazgatás területén elsősorban felügyeleti és ellenőrzési jogokat gyakorolt, amely kiterjedt a vármegye testületi és egyéni szerveire egyaránt. E jogának érvényesítését nagyban elősegítette, hogy elnöke volt a törvényhatóság testületi szerveinek. Az általa törvényellenesnek vélt helyi intézkedések ellen fellebbezéssel vagy felterjesztéssel élhetett az illetékes miniszterhez. Közigazgatási feladatai mellé politikai teendők is társultak, a kormány felhatalmazhatta, hogy a parlamenti többséget biztosító párt helyi szervezetét kiépítse és vezesse. Ebben a megbízatásában azonban nem a vármegye és községek tisztviselői útján járt el, hanem a politikai párt vármegyei, járási és helyi szervein keresztül.¹⁴⁴

A központi tisztviselői pozíciók betöltői közül a legtöbb jogkörrel az alispán rendelkezett. Ő volt a törvényhatóság első tisztviselője, egyben a közigazgatás vezetője és a vármegyei alkalmazottak főnöke. Személyét az 1929. évi XXX. törvény vonatkozó szakasza szerint tíz évre választotta a törvényhatósági bizottság. A tisztség birtoklója gondoskodott a kormány rendeleteinek, a törvényhatóság testületei által hozott határozatok, valamint a főispán utasításainak végrehajtásáról. Utóbbi rendelkezései ellen a Belügyminisztériumhoz fordulhatott. Jóváhagyta a községek költségvetését, felülvizsgálta zárszámadásaikat, valamint időnként ellenőrizte pénzkezelésüket és ügyvitelüket. Rendelkezett a vármegye tisztviselői felett, intézte a kezelőszemélyzet beosztását; a főjegyző, a tisztifőügyész és az árvaszéki elnök kivételével fegyelmi eljárást rendelhetett el a vármegye központi- és kültisztviselői, a megyei városok és a kis- és nagyközségek hivatalnokaival szemben.¹⁴⁵ Mindemellett a főispán akadályoztatása esetén a törvényhatósági bizottság ülésein az elnöki feladatokat is ellátta.¹⁴⁶

Az alispán törvényes helyettese a főjegyző volt. Amennyiben az alispán akadályoztatva volt, vagy felfüggesztették és helyetteséről a közgyűlés még nem határozott, az alispán jogkörébe tartozó teendőket teljesítette. A másodfőjegyzővel, az aljegyzővel, a vármegyei fogalmazókkal, illetve közigazgatási gyakornokokkal közös munkamegosztásban végezte a vármegye központi közigazgatásának fogalmazói karra háruló munkáját. Hivatali állásánál fogva – a másodfőjegyzővel egyetemben – nemcsak tagja volt a törvényhatósági bizottságnak és a kisgyűlésnek, hanem ülésein előadója volt a különböző határozatoknak és jelentéseknek, valamint a jegyzőkönyvezéssel járó feladatokat is ellátta.¹⁴⁷ Az 1929. évi XXX. törvény

¹⁴⁴ TAKÁCS, 2000a. 1029–1032.; PÜSKI, 2006. 193.

¹⁴⁵ Az 1929. évi XXX. törvénycikk 76. §-ának 1. bekezdése alapján fegyelmi eljárást az ellen a törvényhatósági vagy községi tisztviselő ellen lehetett indítani, aki megsértette vagy hanyagul teljesítette hivatali kötelességét, aki az állás tekintélyével össze nem férő magatartásával csorbította a tisztviselői kar tekintélyét, vagy hivatali állásának betöltésére valamilyen okból alkalmatlanná vált.

¹⁴⁶ MAGYARY, 1942. 280–281.; BARTA – PÜSKI, 2000. 5.

¹⁴⁷ MAGYARY, 1942. 281.

kihirdetését követően a tisztséget csak olyan személy birtokolhatta, aki jogi vagy államtudományi doktori fokozattal, vagy közgazdaságtudományi karon a közigazgatási szakosztály elvégzése után szerzett közgazdaságtudományi oklevéllel rendelkezett.

A vármegye jogtanácsosi feladatait a tisztifőügyész látta el. Véleményét minden olyan ügyben meg kellett hallgatni, amelyben a jogi – főleg a magánjogi – szempont döntő volt. Öröködt a jogszabályok felett, amennyiben indokoltnak látta fellebbezéssel élhetett a törvényhatóság minden határozata ellen. Képviselte a vármegyét magánjogi ügyeiben, illetve a tisztviselők ellen indított fegyelmi eljárások alkalmával közvádlóként járt el.¹⁴⁸

A vármegyei árvaszék szakhatóságként működött – feladata a kiskorúak és a gyámság alatt állók ügyeinek képviselete volt –, annak ülnökei és ügyintézői nem voltak alárendelve az alispánnak, a személyzet főnöke az elnök volt. Az árvaszék 1923-at megelőzően testületi szervként funkcionált, az 1923. évi XXXV. törvény bevezetését követően azonban minden ügyben az előadó-ülnök intézkedett saját felelősségére. Súlyos hibák esetén az ülnök mellett a véleményező ügyészt és a felülvizsgáló elnököt is felelősség terhelte.¹⁴⁹

A törvényhatóság közegészségügyi állapotáért a vármegyei tiszti főorvos volt a felelős. A pozíciót birtokló személyek 1936-ot követően állami tisztviselőkké váltak, ez évtől kinevezésükről és felmentésükről a belügyminiszter gondoskodott. A belügyminiszter tiszti főorvosnak olyan személyt nevezhetett ki, aki legalább öt évig tiszti orvosként tevékenykedett.¹⁵⁰

A vármegye kültisztviselői közül a legmagasabb közigazgatási státusza a járási főszolgabírónak volt. Tekintettel arra, hogy a járásoknak nem volt önkormányzata a főszolgabíró volt a legfőbb szerve. Feladata a járásába tartozó kis- és nagyközségek ellenőrzése volt, ezért az alispán a településekhez a törvényhatóság rendeleteit rajta keresztül intézte, a községek pedig szintén az ő útján érintkeztek a vármegyével.¹⁵¹ A főszolgabíró közvetlenül irányította a községi igazgatási szervezetek megújítását, ő határozott a képviselő-testület választásának időpontjáról és jelölte az előjárók legnagyobb részét. Rendeleteit a községi- és körjegyzőkhöz intézte, akik azokat a település bírójával együttesen hajtották végre. A pozíciót birtokló személyeknek mély rálátása és belenyúlási joga volt a járásába tartozó községek életébe és igazgatásába, minden eszköze megvolt a települések érdekeinek megfelelő

¹⁴⁸ Uo. 1942. 281.

¹⁴⁹ 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről. 13. §; MAGYARY, 1942. 281.

¹⁵⁰ 1936. évi IX. törvénycikk a hatósági orvosi szolgálatról és a közegészségügyi törvények egyéb rendelkezéseinek módosításáról.

¹⁵¹ Az alispán közvetlenül is kapcsolatba léphetett a községekkel, ebben az esetben erről tájékoztatást nyújtott a főszolgabírónak.

képviselőre. Ehhez azonban nemcsak az állami és vármegyei szervek határozatait kellett megfelelően közvetítenie a lokális társadalom irányába, hanem a helyi lakosság problémáit is tolmácsolnia kellett a felettes hatóságok felé.¹⁵²

A megyei városok¹⁵³ községek lévén helyhatósággal rendelkeztek, azonban az élükön álló polgármester jogállása a főszolgabíróéval volt azonos, ezért lényegében egyetlen településből álló járásoknak tekinthetők. Ebből kifolyólag nem tartoztak járási kötelékbe, közvetlenül a vármegyének voltak alárendelve, viszont önkormányzattal rendelkeztek, ezért elöljárói nem sorolhatók a vármegye kultisztviselői közé.¹⁵⁴ A megyei városok vezetője a polgármester volt, ő gyakorolta az elsőfokú általános közigazgatási hatóság jogkörét, főnöke volt a város tisztviselőinek, emellett a képviselő-testület közgyűlésének elnöki feladatait is ellátta. Személyét tíz évre a képviselő-testület választotta, a tisztség az 1929. évi XXX. törvény értelmében azonban csak jogi végzettséggel volt betölthető.¹⁵⁵

A nagy- és kisközségek legfontosabb szervei a laikus községi bíró és a szakképzett jegyző voltak. A tisztségek betöltőit a főszolgabíró jelölése alapján a község képviselő-testülete választotta, a bírót három évre, a jegyzőt élethosszig tartó időtartamra. A községek vezetői ugyan a bírók voltak, azonban szakképzettségük és állandóságuk révén a jegyzők általában nagyobb egyéni súlyt szereztek és a képviselő-testület tényleges vezetőivé váltak. Elsődleges feladatuk a közigazgatás működtetése volt, a kapcsolattartás a járás és a vármegye vezetésével. Azok a települések, amelyek önerőből nem voltak képesek a törvények által rájuk ruházott feladatok ellátására más hasonló jellegű településekkel szövetkeztek, úgynevezett körjegyzőségeket alkottak. Ezek igazgatásáért a körjegyző felelt, aki ugyanazt a szerepet töltötte be a jegyzői kör összes településén, személyüket a szövetkezett községek képviselő-testületeinek együttes közgyűlése választotta.¹⁵⁶ A községi jegyzők és körjegyzők hivatali állásuknál fogva nem lehettek tagjai a törvényhatósági bizottságnak, azonban érdekképviselő címen egyesületük kiküldöttei képviselheték álláspontjukat a vármegye egyetemét reprezentáló testületben.

A II. világháborút követően a közigazgatást újjászervező 1.030/1945. számú miniszterelnöki határozat lényegében ezt a tisztviselői hierarchiát állította helyre, amikor a rendelet második fejezetében megnevezte a választás útján betöltendő önkormányzati állásokat.

¹⁵² MAGYARY, 1942. 282–283.

¹⁵³ Az 1929. évi XXX. törvénycikk 37. §-ának értelmében a rendezett tanácsú városok megnevezése megyei várossá változott.

¹⁵⁴ MAGYARY, 1942. 274.

¹⁵⁵ Uo. 337.

¹⁵⁶ Uo. 317., 320–321.

Egyetlen apró módosítást a főszolgabírói állás tekintetében eszközölt, a járási közigazgatásra kiterjedő feladatkörének meghagyása mellett, a tisztség megnevezését járási főjegyzőre változtatta. Ez a hivatalnoki struktúra a II. világháborút követő öt esztendőben működtette a lokális igazgatást, a tanácsrendszer bevezetésével a tisztviselői állásokat is teljesen átszervezték. 1950-től az államhatalom helyi szerveiként működő megyei, járási, városi, városi kerületi és községi tanácsok élén az elnök állt, tagjait kötött listás voksolás útján négyévente az állampolgárok legitimálták.

NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYE TERÜLETI, TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYAI (1938–1950)

Területi változások

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződést követő határrendezések során Nógrád vármegye elvesztette 1910-ben meglévő területének 42,3%-át (1747 km²), mérete 4128 km²-ről 2381 km²-re csökkent.¹⁵⁷ Az országgyűlés az 1923. évi XXXV. törvénycikkkel Nógrád és a szintén területeket veszített Hont vármegye Magyarországnak ítélt részeit összevonta, a törvényhatóság megnevezése ezt követően Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített (k.e.e.) vármegyére változott. A törvényhatósági bizottság 1932-ben elfogadott szabályrendelete a 176 településből álló közigazgatási egységet hat járásra (Balassagyarmati, Nógrádi, Salgótarjáni, Szécsényi, Sziráki, Szobi) és egy szolgabírói kirendeltségre (Vámosmikolai) tagolta.¹⁵⁸ Bár a békeszerződés után több alkalommal változott a törvényhatóság közigazgatási határa,¹⁵⁹ amelynek következtében Nógrád területe – a korábban Hont vármegyéhez tartozó régió nélkül – 2425 km²-re növekedett, a vizsgált időintervallum első jelentős határmódosítása az első bécsi döntést követően zajlott.

Az 1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palotában aláírt első bécsi döntés – az etnikai nyelvi szempontokat figyelembe véve – egyesítette Magyarországgal az 1920. június 4-ei trianoni békeszerződés értelmében elcsatolt felvidéki régió egy jelentős részét.¹⁶⁰ A területgyarapodás Nógrád vármegyét is érintette, ismét igazgatása alá tartozott az 1920 júniusát követően elcsatolt részének 39,8%-a (696 km²), amelynek következtében a törvényhatóság

¹⁵⁷ KSH 1939. 2*

¹⁵⁸ GALCSIK, 2005. 40–41.

¹⁵⁹ A határmegállapító bizottság döntése nyomán Somoskót és Somoskőújfalut 1922-ben csatolták vissza Csehszlovákiától Nógrád és Hont k.e.e. vármegye területéhez, amely települések ünnepélyes átadása 1924-ben zajlott. Gömör és Kishont k.e.e. vármegye Tajti községének Magyarországon maradt részét, illetve Borsod vármegyéből Zabar települését ideiglenesen 1925-ben osztották be Nógrád-Hont k.e.e. vármegyéhez, amely átcsatolásokat az 1928. évi IX. törvénycikkkel véglegesítették. Alsópenc és a Sügyi-puszták területe az 1932. évi I. törvénycikk értelmében alkották Nógrád és Hont k.e.e. vármegye részét. GALCSIK, 2005. 40.

¹⁶⁰ Az első bécsi döntés diplomáciatörténetét összefoglalóan lásd többek között: SALLAI, 2002.

területe 3121 km²-re növekedett.¹⁶¹ A bécsi döntést követően a kormány és a törvényhozás, az országnak ítélt területsáv anyaországi jogrendbe való beillesztése során, kiemelt helyen kezelte a közigazgatás kérdését. A katonai közigazgatás időszakát követően, a bécsi döntést ratifikáló törvény alapján kibocsátott 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelettel, 1938. december 22-én bevezették a polgári közigazgatást a visszacsatolt területeken. A határozat értelmében megtörtént az 1923-ban közigazgatásilag egyelőre egyesített Nógrád és Hont vármegye szétválása, a területekkel gyarapodott Nógrád ismét önálló közigazgatási egységként működött, a szintén megnövekedett Hont vármegyét pedig Bars vármegye visszacsatolt részeivel egyesítették. A polgári közigazgatás bevezetése után Nógrád vármegye területén 1940 decemberére alakult ki az a közigazgatási beosztás, amely a fegyverszünet 1945. januári 20-ai megkötésének időpontjában is fennállt. A törvényhatósági bizottság 1941-ben kibocsátott szabályrendelete alapján hat járás – Balassagyarmati, Nógrádi, Salgótarjáni, Szécsényi, Sziráki, Losonci – működött a vármegye területén, amelyek közül a losoncit a polgári közigazgatás bevezetését követően szervezték meg.¹⁶² A járások számában az 1937. december 31-ei állapothoz képest nem történt változás, ugyanis az 1923–1938 között Nógrád és Hont k.e.e. vármegyéhez tartozó Szobi járás Bars és Hont k.e.e. vármegye része lett.¹⁶³

A Moszkvában 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény érvénytelenítette a bécsi döntések paragrafusait, valamint kimondta, hogy Magyarországnak vissza kell vonnia csapatait és hivatalnokait az 1937. december 31-én fennállott határai mögé.¹⁶⁴ Ezzel az országhatár lényegében ismét a trianoni békeszerződésben és az azt követő határkiigazítások során megállapított területen húzódott, azonban azt csak az 1947. február 10-én megkötött párizsi béke véglegesítette. Az ország közigazgatásának területi beosztásáról azonban még a békekötést megelőzően határozat született. Dálnoki Miklós Bélának, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének 4.330/1945. számú rendelete többek között kimondta Nógrád, valamint Bars és Hont k.e.e. vármegyék Magyarországnak ítélt részeinek Nógrád-Hont vármegye néven történő egyesítését. Az intézkedés hatására a trianoni békekötést követően is csónkán maradt vármegyék ismét egy közigazgatási egységet alkottak, a törvényhatóság járási besorolása is ennek megfelelően változott. 1945 és 1950 között Nógrád-Hont területe hat járásra tagolódott, beosztása megegyezett az 1932 utáni állapottal (Balassagyarmati, Nógrádi, Salgótarjáni, Szécsényi, Sziráki, Szobi). A rendelet az egyesítés

¹⁶¹ KSH 1939. 3*

¹⁶² Az első bécsi döntést követő apróbb határkiigazításokat és a visszacsatolt területek közigazgatásának megszervezési folyamatát *Az első bécsi döntéstől a német megszállásig* című fejezetben részletezem.

¹⁶³ Rendeletek tára, 1938. 3093.

¹⁶⁴ A moszkvai fegyverszünet diplomáciatörténetét lásd bővebben: BALOGH, 1988. 5–24.; VIZI, 2016.

mellett területcsatolásokról is határozott, amelynek értelmében Nógrád-Hont vármegye fennhatósága alól Heves és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye igazgatása alá került több település, de Nógrád-Honthoz is átsoroltak községeket. A miniszterelnöki határozat ezen részének megvalósítását végül a belügyminiszter 150.000/1946. számú rendelete felfüggesztette, így az egyesítésen túli jelentősebb változások már csak a párizsi békekötést követően zajlottak.¹⁶⁵ A közigazgatási határok megváltoztatásának a kérdése a tanácsrendszer bevezetését megelőzően merült fel újra, az 1949. augusztus 20-án hatályba lépett alkotmány alapján kibocsátott 4.343/1949. számú minisztertanácsi határozat szerzett érvényt az 1946-ban felfüggesztett rendelet vonatkozó paragrafusainak. A jogszabály Magyarországot a korábbi 25 vármegye helyett 19 megyére tagolta, amelyek megnevezése mellett a határainak kiigazítása is megtörtént. A rendelet a belügyminiszter hatáskörébe utalta a hatálybalépés időpontjának kijelölését, aki már csak a tanácsrendszer bevezetését követően döntött a két ütemben történő végrehajtásról, tíz megyét 1950. február 1-jével, kilencet 1950. március 16-ával szerveztek meg.¹⁶⁶ Nógrád megye vonatkozásában az első alkalommal, 1950. február 1-jén zajlott a határok megváltoztatása, amely időponttól a korábbi Nógrád-Hont vármegye szobi járásának községei Pest megye;¹⁶⁷ Lőrinci, Zagyvaszántó nagyközségek, valamint a herédi körjegyzőséghez tartozó települések Heves megye igazgatása alá tartoztak. Nógrád megyéhez a korábban Heves vármegye részét alkotó Hasznos, Pásztó, Szurdokpüspöki és Tar nagyközségeket, a nagybátonyi és a mátramindszenti körjegyzőség településeit, illetve Nádújfalu kisközséget illesztette a rendelet. A 4.343/1949. számú minisztertanácsi rendelet, a közigazgatási határok módosítása mellett, a megye székhelyének megváltoztatását is előírányozta, a feladat ellátására Balassagyarmat helyett Salgótarjánt jelölte ki. A belügyminiszter az átköltözés végrehajtását 1950 januárjában bizonytalan időre elhalasztotta.¹⁶⁸ A megfelelő középületek hiányában a megyei hivatalok egy része még 1951-ben is Balassagyarmaton működött, azokat Salgótarjánba csak 1952-ben tudták véglegesen áthelyezni.¹⁶⁹

Nógrád megyében az 1950 januárjában bevezetett tanácsrendszer az ismertetett területi lefedettség keretei között kezdhette meg tényleges működését. A közigazgatási egység

¹⁶⁵ GALCSIK, 2005. 42.

¹⁶⁶ 5.201/4/II–1/1950. (I. 29.) B. M. számú rendelet. Magyar Közlöny – Minisztertanácsi és Miniszteri Rendeletk Tára, 1950. január 29. 157–158.; 5.201/11/II–1/1950. (III. 12.) B. M. számú rendelet. Magyar Közlöny – Minisztertanácsi és Miniszteri Rendeletk Tára, 1950. március 12. 336–337.

¹⁶⁷ A Szobi járásból 1946-ban már történt településátcsatolás. Ebben az évben Kosd, Penc és Rád községek igazgatása került Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez.

¹⁶⁸ 5.201/4/II–1/1950. (I. 29.) B. M. számú rendelet. Magyar Közlöny – Minisztertanácsi és Miniszteri Rendeletk Tára, 1950. január 29. 158.

¹⁶⁹ JAKAB, 1973. 97.

kezdetben öt járásra tagolódott (Balassagyarmati, Pásztói, Rétsági, Salgótarjáni és Szécsényi), amely beosztáson csak 1978. december 31-én változtattak, ekkor felszámolták a Szécsényi járás területét, településeit a Balassagyarmati és a Salgótarjáni járásokba osztották. A többi megyei közigazgatási egységet, az ország többi járásával egy időben 1984-ben szüntették meg.¹⁷⁰ A megye belső igazgatási struktúrájának módosításait leszámítva, a tanácsrendszer 1950. évi bevezetését követően nem történt a megye közigazgatási határait érintő lényeges változás, napjainkban is az 1950-es évek elején meghatározott keretek között működik.

Nógrád(-Hont) vármegye 1938 és 1950 között végbement területi változásainak rövid összefoglalójából látható, hogy a közigazgatási határok módosulásával a törvényhatóság megnevezése is több ízben változott. A további fejezetekben a vármegyére mindig az aktuális elnevezésével hivatkozom, kivéve, ha a vizsgált időintervallum egészének kontextusában használom, ebben az esetben a Nógrád(-Hont) vármegye formulát alkalmazom.

Társadalmi viszonyok

A rendelkezésre álló szakirodalom mellett Nógrád(-Hont) vármegye 1938 és 1950 közötti társadalmi viszonyinak áttekintésére a népszámlálások adatainak összegzése kínál lehetőséget. A következőkben elsősorban az 1930-as, az 1941-es és az 1949-es népösszeírások eredményeit figyelembe véve kísérek meg vázlatos képet adni a vármegye lakosságáról. A három adatfelvétel között eltelt időben a törvényhatóság területe több alkalommal is jelentős mértékben módosult, ezáltal mind a három összeírás más területi határokat figyelembe véve vizsgálta a vármegye társadalmát. Ezért felmerül a kérdés, hogy az adatokat összegző kötetek mennyiben alkalmasak a tárgyalt időszak Nógrád(-Hont) vármegye társadalmi összetételének elemzéséhez. Bár a közigazgatási határok változásainak következtében a lakosság lélekszáma is ingadozott, ennek ellenére a lokális társadalom anyanyelvi, vallási és foglalkozási szerkezete arányait tekintve nem módosult számottevően. Így a különböző időpontban, eltérő területi lefedettség mellett felvett adatok nem torzítják olyan mértékben a helyi társadalom struktúrájáról kialakítható képet, hogy a publikált összegző táblák ne lennének alkalmasak Nógrád(-Hont) vármegye 1938 és 1950 közötti társadalmi szerkezetének bemutatására.

¹⁷⁰ GALCSIK, 2005. 42.

Az 1938. november 2-ai első bécsi döntést megelőző utolsó – 1930. évi – népszámlálás alkalmával Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye népessége 222 921 fő volt. Ekkor a helyi lakosság 12,8%-a (28 531 fő) a törvényhatóság két megyei városában – Balassagyarmaton és Salgótarjánban –, 87,2%-a (194 390 fő) a vármegye hat járásában élt.¹⁷¹ Az első bécsi döntést követő terület visszacsatolások természetes velejárója volt a lakosság lélekszámának növekedése. 1938 decemberében a Nógrád vármegyének ítélt régióban 54 224 személy élt, így a törvényhatóság lakossága a közigazgatási határok módosítását követően – Hont Magyarországon maradt részének elcsatolása ellenére – gyarapodott, 248 398 főre emelkedett.¹⁷² Nógrád népessége az 1941. népszámlálás idején 260 668 főt számlált, az adatfelvétel pillanatában a törvényhatóság lakosságának 18,3%-a (47 652 fő) megyei városban, 81,7%-a (213 016 fő) a hat járás valamelyikében élt.¹⁷³ 1941-ben a megyei városokban lakók aránya 5,5%-al több az 1930-as állapothoz képest, aminek oka, hogy az első bécsi döntést követően Losonccal együtt már három megyei város feküdt Nógrád vármegye területén. Az 1945-ös ismételt terület változásokat követő első – 1949. évi – népszámlálás idején a lakosság száma 232 150 fő volt, amely 1950-ben a közigazgatási határok módosulását követően 214 639 főre csökkent.¹⁷⁴ 1950. január 1-je után a népesség 14,4%-a (30 959 fő) Salgótarjánban és Balassagyarmaton, 85,6%-a (183 680 fő) a megye öt járásában élt.¹⁷⁵

A lakosság lélekszámának ingadozásával a törvényhatóság területén jelen lévő magyar lakosság száma arányait tekintve nem változott jelentős mértékben. 1930-ban a megye társadalmának 95,3%-a (212 336 fő), 1941-ben 94,8%-a (247 013 fő), 1949-ben 98,3%-a (228 285 fő) vallotta magát magyar ajkúnak.¹⁷⁶ A vizsgált korszak elején a magyar anyanyelvű lakosság mellett jelentősebb számú szlovák és német közösség élt, amely az 1949. évi népszámlálás idejére szinte teljesen eltűnt. Ennek hátterében az 1945. január 20-ai fegyverszünetet követő határmódosítás, az 1946–1949 között zajló német kitelepítés, valamint az 1946. február 27-ei csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény húzódott. A területi veszteségek, a kényszmigráció, valamint az országban élő nemzetiségek előrehaladott asszimilációja jelentősen átalakította az ország etnikai összetételét, amely szinte teljesen homogénné vált.¹⁷⁷ Ez a folyamat természetesen Nógrád(-Hont) vármegyében is éreztette hatását, 1930-ban még a lokális közösség 2,5%-át (5506 fő) a szlovákok, 2%-át (4377 fő) a

¹⁷¹ KSH 1930a. 226.

¹⁷² KSH 1939. 3*

¹⁷³ KSH 1941a. 112.

¹⁷⁴ KSH 1949a. 8*

¹⁷⁵ Uo. 214.

¹⁷⁶ KSH 1930a. 23*; KSH 1941a. 18*; KSH 1949a. 313–314.

¹⁷⁷ VALUCH, 2001. 31–33.; 78.

németek alkották,¹⁷⁸ amely arány a szlovákok esetében, az 1938. novemberi első bécsi döntés hatásaként, az 1941-es népszámlálás idejére 3,4%-ra (8924 fő) emelkedett.¹⁷⁹ 1949-ben a két nemzetiség aránya az ismertetett okok következményeként összesen nem érte el a törvényhatóság lakosságának 1%-át.¹⁸⁰

Annak ellenére, hogy a vármegye területén működött az ország egyik kiemelkedő nehézipari vállalatának, a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt.-nek egyik üzeme, valamint kisebb gyárak is folytattak termelőmunkát – Salgótarjáni Üveggyár Rt., Hirsch és Frank Gyár – és jelentős bányászati tevékenység is folyt, az elemzett időintervallumban a helyi társadalom nagyobbik részét az agrárszektor foglalkoztatta. 1930-ban a lakosság 52,3%-a (116 511 fő) élt a mezőgazdaságból, a bányászatban és iparban folytatott tevékenysége után a társadalom 28,3%-ának (63 025 fő) jutott a napi betevőre.¹⁸¹ Az 1949. évi népszámlálás eredményein Nógrád(-Hont) viszonylatában már érzékelhető az 1948-ban kibontakozott erőltetett iparosítás hatása, a bányászati és ipari szektorban foglalkoztatottak javára némi csökkenés figyelhető meg a mezőgazdasági munkából élők körében. 1949-ben a törvényhatóság társadalmának 47,8%-a (110 854 fő) mezőgazdasági, 30,1%-a (69 907 fő) bányászati és ipari tevékenységből tartotta fenn egzisztenciáját.¹⁸²

A nagyarányú mezőgazdasági, bányászati és ipari foglalkoztatott és családja mellett a lokális társadalom számottevő hányadának volt kenyéradója a közszolgálati szféra. Ez a terület elsősorban a közigazgatási tisztviselőket, az oktatás és egészségügy területén dolgozókat, valamint a különböző társadalmi egyesületek és szervezetek munkavállalóit foglalta magába. 1930-ban a Nógrád-Hont k.e.e. vármegyében a lakosság 3,5%-a (7808 fő),¹⁸³ 1949-ben 4,3%-a (10 044 fő) tevékenykedett ezen a területen. A növekedés mögött minden bizonnyal az az 1945 után egyre jellemzőbb gyakorlat húzódott, hogy az értelmiségi hivatások betöltése során az iskolai végzettséggel igazolható szaktudással szemben egyre inkább a politikai megbízhatóság és lojalitás vált az elsődleges szemponttá.¹⁸⁴ Ennek következtében egyszerűbbé vált a munkás és parasztcsaládokból is az értelmiségi pályán való elhelyezkedés, ami Nógrád-Hont vármegyében is duzzaszthatta az ezen a területen dolgozók számát.

¹⁷⁸ KSH 1930a. 23*

¹⁷⁹ KSH 1941a. 18*

¹⁸⁰ KSH 1949a. 313.

¹⁸¹ A továbbiakban a foglalkozási kategóriáknál közölt számadatok a keresőkkel és eltartott családtagokkal együtt értendők.; KSH 1930b. 46*

¹⁸² KSH 1949b. 270.

¹⁸³ KSH 1930b. 47*

¹⁸⁴ VALUCH, 2001. 151.

A törvényhatóság városainak tekintetében megállapítható, hogy bár egymáshoz viszonylag közel fekszenek, a vizsgált korszakban egyazon közigazgatási egység területén belül működtek, azonban társadalmi és gazdasági fejlettségük eltérő képet mutatott. Balassagyarmatnak, a törvényhatóság központjának lakossága az 1930. évi népszámlálás idején 11 551 fő volt, 98,3%-ban (11 360 fő) magyar, 0,7%-ban (84 fő) német és 0,7%-ban (76 fő) szlovák anyanyelvű.¹⁸⁵ Az 1949. évi népszámlálás idejére a lakosság lélekszáma kismértékben csökkent, 1949. január 1-jén 10 831 főt számlált.¹⁸⁶ Salgótarjánban, a törvényhatóság legnagyobb ipari központjának számító városában 1930-ban 16 980-an éltek, többségben magyarok, de a helyi közösség 2,3%-át (394 fő) szlovák, 1,4%-át (239 fő) német anyanyelvűek alkották.¹⁸⁷ 1949-ben a város népessége 20 128 fő volt.¹⁸⁸ Az első bécsi döntést követő határrendezések értelmében Nógrád vármegyéhez csatolt Losonc városának tekintetében 1938 decemberéből áll rendelkezésre részletező adatsor, ekkor a város lakossága 12 467 fő volt, amely az 1930. évi adatokhoz képest mintegy 3000 fős csökkentést jelent.¹⁸⁹ A lakosság számának ilyen nagyarányú megfogyatkozásának okát az első bécsi döntés következményeiben kell keresni. Már 1938 októberétől kezdve jelentékeny számú cseh és szlovák kolonista,¹⁹⁰ illetve hivatalnok és családja hagyta el önként vagy külső kényszer hatására az egy hónappal később Magyarországnak ítélt területsávot, így Losonc városát is.¹⁹¹ Az 1941. népszámlálás idejére a település lélekszáma ismét megközelítette a 15 ezer főt, az adatfelvétel pillanatában 14 987-en éltek Losoncon.¹⁹² 1938 decemberében a város társadalmának 79,3%-a (9890 fő) magyar anyanyelvű volt, mellettük jelentős számban volt jelen a szlovák és a német nemzetiség, előbbi a lakosság 17,7%-át (2209 fő), utóbbi 1,8%-át (228 fő) alkotta.¹⁹³

Balassagyarmaton egymás mellett tevékenykedett a városi és a vármegyei közigazgatás, ami a népesség foglalkozásszerkezeti összetételén is megmutatkozott, viszonylag magas volt az értelmiségiek száma. A bérből és keresetből élő lakosság körében a közszolgálat területén tevékenykedők, valamint a szabadfoglalkozásúak aránya az 1930-as népszámlálás adatai szerint az eltartott családtagokkal együtt elérte a 14,9%-ot (1723 fő). Ebbe a foglalkozási kategóriába sorolható a magas rangú vármegyei tisztviselők zárt csoportja is, akik Utasi Ágnes

¹⁸⁵ KSH 1930a. 226–227.

¹⁸⁶ KSH 1949a. 114.

¹⁸⁷ KSH 1930a. 226–227.

¹⁸⁸ KSH 1949a. 114.

¹⁸⁹ Losonc lakossága 1930-ban 15 459 fő volt.; KSH 1939. 28.

¹⁹⁰ Olyan személyek, akiket az első csehszlovák földreform idején (1919–1935) telepítettek a többségben magyarlakta területekre.

¹⁹¹ SALLAI, 2002. 156–158.

¹⁹² KSH 1941a. 112.

¹⁹³ KSH 1939. 65.

megállapítás szerint, az 1930-as években – követve a helyi grófi és bárói családok leszármazottjait – a városi státuszhierarchia második lépcsőfokán álltak. A lokális közösség őket csak egyszerűen „megyeiek”-ként titulálta, a kaszinóban külön asztaluk volt, a közösségükbe csak ritkán engedtek be kívülállókat. Magasabbrendűségüket jelentősebb vagyoni tőke hiányában magántársaságuk elkülönülésével demonstrálták.¹⁹⁴ A bányászatban és kohászatban, valamint az iparban foglalkoztatottak a város társadalmának 23,5%-át (2721 fő) alkották.¹⁹⁵ A vizsgált korszak végére ezek az arányok valamelyest megváltoztak, az 1949-es népszámlálás adatai szerint Balassagyarmat lakosságának 25,7%-a (2786 fő) élt az iparból és a bányászatból, közszolgálatban végzett tevékenységgel a városban lakók 18,9%-a (2055 fő) tartotta fenn egzisztenciáját.¹⁹⁶

Balassagyarmattal ellentétben, Salgótarjában, ahol a vármegye jelentősebb ipartelei összpontosultak, a lakosság jelentős hányadát foglalkoztatta a bányászat, a kohászat és az ipar. 1930-ban a városi társadalom 60,8%-a (10 319 fő) élt e tevékenységből eredő keresetből, amely arány részben az erőltetett iparosítás hatására 1949-re elérte a 66,3%-ot (13 346 fő).¹⁹⁷ Ezzel szemben a közszolgálatból és szabadfoglalkozásból a lakosság csekély hányadának származott jövedelme, 1930-ban a városi társadalom 6,9%-a (1170 fő), 1949-ben 6,6%-a (1321 fő) élt ilyen jellegű tevékenység után kapott munkabérből.¹⁹⁸ Szabó Zoltán a település népességének sajátos összetételét szemléletesen érzékelteti az 1938-ban megjelent *Cifra nyomorúság* című szociográfiájában. Megállapítása szerint Salgótarjánt az üzemek építették, egysapásra vált földesurak községéből vállalatok városává, amely rányomta a társadalomra is a bélyegét. Az organikus fejlődés hiányának következtében nem alakulhatott ki a klasszikus értelemben vett polgárság, de a munkásság sem alkotott egységet. A város minden üzemének megvolt a maga munkás telepe, az egyes vállalatok dolgozói egymástól szétszórtnak éltek, keveredésük nem volt megfigyelhető. Így a sok részre bomló táj eldarabolt társadalmat hozott létre, amely a területi tagoltság mellett életszínvonalbeli különbségeket is eredményezett. Ameddig a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. dolgozói a kor viszonyaihoz képest is modern környezetben élhettek, addig a többi gyár alkalmazottja kénytelen volt beérni szerényebb körülményekkel, gyakran zsúfolt padlásszobákban vagy háznak jóindulattal sem nevezhető építményekben laktak. Amíg Balassagyarmaton a szellemi foglalkozásúak a vármegyei és városi rétegre tagolódtak, addig a salgótarjáni munkásság mellett jelen lévő csekély számú értelmiség esetében három csoport

¹⁹⁴ UTASI, 1996. 25.

¹⁹⁵ KSH 1930b. 80.

¹⁹⁶ KSH 1949c. 352–353.

¹⁹⁷ KSH 1930b. 80.; KSH 1949c. 352.

¹⁹⁸ KSH 1930b. 80.; KSH 1949c. 353.

volt elkülöníthető: az állami/városi, a bányai és a rimai tisztviselő. E három csoport külön szívet alkotott, külön városrészekben éltek, valamint életvitelben és gondolkodásmódban is különböztek egymástól.¹⁹⁹

A dualizmus idején Losonc mindennapjait a dinamikus fejlődés és pezsgő társadalmi élet jellemezte, a korban a térség egyik gazdasági és kulturális központjának számított. A trianoni békekötést követően a fejlődés lendületét veszítette, a korábban regionális központi funkciót is betöltő település a Csehszlovák Köztársaságban periférikus határmenti kisvárossá vált.²⁰⁰ Mindez eredményezhette volna a társadalom foglalkozásszerkezeti összetételének drasztikus átalakulását, azonban abban 1910 és 1938 között annak ellenére sem történt jelentős változás, hogy az 1920-as évektől több helyi üzemet is felszámoltak.²⁰¹ 1910-ben a lakosság közel felének, 44,8%-ának (5802 fő) volt kenyéradója a bányászat, a kohászat és az ipar, amely arányszám az első bécsi döntést követően felvett adatsor szerint 1938-ra 38,7%-ra (4825 fő) csökkent. A munkásság fogyásának ellenére még 1938-ban is viszonylag magas volt a bányászatból és az iparból élők aránya, azonban a törvényhatóság ipari központjának számító Salgótarjánnal ellentétben itt a könnyűipar volt a munkaadó. Az első bécsi döntés idején a városban 13 üzem működött, többségben egyéni cégek, de volt köztük részvénytársasági tulajdon és szövetkezet is. Termelőtevékenységet elsősorban az élelmezési ipar, a téglagyártás és a faipar területén fejtettek ki, 1940-től azonban a háziipar is virágzásnak indult.²⁰² A bányászat és ipar területén megfigyelhető csökkenéssel szemben a két világháború között a közszolgálati szférából élők esetében gyarapodás volt tapasztalható. 1910-ben a város társadalmának 7,5%-a (975 fő), 1938-ban 11,6%-a (1448 fő) tartotta el magát ilyen jellegű tevékenység után kapott jövedelemből.²⁰³ A növekedés annak fényében érdekes, hogy az impériumváltások alkalmával az egyik legkiszolgáltatottabb réteg a tisztviselőké volt, 1920-at követően a magyar, 1938 novemberében a csehszlovák származású hivatalnokok voltak kénytelenek elhagyni a város területét.

Balassagyarmat és Salgótarján eltérő társadalmi összetétele a két település jellegével magyarázható, előbbi polgárosultabb hivatalvárosa, utóbbi jelentős számú munkássággal és üzemmel rendelkező nehézipari központja volt a vármegyének. A vizsgált időintervallumban a foglalkozásszerkezeti összetétel tekintetében Losonc valahol a törvényhatóság két másik városa

¹⁹⁹ SZABÓ, 1938. 230–246.; A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. dolgozóinak életkörülményeiről lásd bővebben: VÁRKONYI-NICKEL, 2017.

²⁰⁰ A város 1867–1938 közötti társadalmi szerkezetéről és gazdasági és társadalmi életéről összefoglalóan lásd bővebben többek között: ÉGER, 2000. 37–46.; DARKÓ, 1938. 189–218.

²⁰¹ DARKÓ, 1938. 204.

²⁰² FARKASFALVY, 1938. 1067.; SZABÓ, 2019. 300–311.

²⁰³ KSH 1910. 254.; KSH 1939. 100.

között helyezhető el. Bár az 1938. évi statisztikai adatok szerint viszonylag sokan tevékenykedtek a közszolgálat területén nem volt kifejezetten hivatalváros, de a nehézipar hiányából adódóan klasszikus ipari településnek sem tekinthető.

Politikai viszonyok

Nógrád(-Hont) vármegye politikai viszonyainak területi elemzésére a vizsgált időintervallumban zajlott választások kínálhatnak lehetőséget. 1938 és 1950 között Magyarországon a választójogi törvények által jogosultságot nyert állampolgárok négy alkalommal járulhattak az urnák elé, 1939-ben, 1945-ben, 1947-ben és 1949-ben. A továbbiakban a négy különböző időpontban zajlott voksolás vármegyei eredményein keresztül szemléltetem a törvényhatóság politikai arculatát.²⁰⁴

Az elemzett évkör első választási megmérettetése 1939-ben zajlott, amelyet az országgyűlési képviselő választásokról szóló 1925. évi XXVI. törvénycikk helyett már az 1938-ban elfogadott új választójogi törvény szabályozott. A jogszabály egyszerre rendelkezett a választási rendszerről és a választójogosultság feltételeiről. Eltörölte a nyílt szavazás intézményét, mindenhol titkos szavazást vezetett be, amelyen a részvételt kötelezővé tette. Az országgyűlési képviselők számát 260 főben határozta meg, 135 képviselőt egyéni, 125 képviselőt lajstromos (listás) választókerületben választottak meg. Az 1938 után Magyarországhoz visszacsatolt régiók lakosai (ezek a területek az 1939-es választás idején a Felvidék egy részét és Kárpátalját jelentették) nem vehettek részt a voksoláson, ezekből a térségekből meghívás útján kerültek képviselők a parlamentbe.²⁰⁵ Ennek megfelelően Nógrád vármegyében is az első bécsi döntés előtti közigazgatási határokhoz igazítva alakították ki a választókerületeket, öt kört a lajstromos képviselők és kettőt az egyéni képviselők megválasztásának lebonyolítására.²⁰⁶ A vármegyében a lajstromos szavazólapon három párt közül lehetett választani, az 1939 májusában megtartott választás alkalmával az 58 205 érvényes szavazatból 30 007 a Magyar Élet Pártjára, 21 294 a Nyilaskeresztes Pártra, 6904 a

²⁰⁴ Nógrád-Hont vármegye 1945 utáni politikai viszonyaival egy korábbi munkámban már érintőlegesen foglalkoztam. A vonatkozó részek tárgyalásánál erre, illetve a helytörténeti szakirodalomban közölt adatokra támaszkodom. GYEBNÁR, 2021.

²⁰⁵ A Horthy-korszak választójogi szabályozásairól összefoglalóan lásd bővebben többek között: BOROS – SZABÓ, 1999. 230–233.

²⁰⁶ MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 158.

Független Kisgazdapártra érkezett. Egyéni jelöltként három-három személy indult a rétsági és salgótarjáni választókörökben, előbbiben a szavazatok többségét Budinszky László a Nyilaskeresztes Párt jelöltje szerezte meg 5283 szavazattal, utóbbiban viszont a Magyar Élet Párjának delegáltja Mocsáry Ödön került ki győztesen, rá 5520 szavazat érkezett.²⁰⁷

Az adatokból látható, hogy az 1939. évi választás alkalmával – az országos végeredménnyel összhangban – lokális szinten is a kormánypártot megtestesítő Magyar Élet Pártja került ki győztesen. Mellettük a Nyilaskeresztes Párt küldhetett képviselőt a törvényhozásba, így a vármegye választói is hozzájárultak ahhoz, hogy a párt politikai téren növelhesse országos befolyását. A nyilasok vármegyei előretörését a rétsági választókerület területén élők egy része azonban minden bizonnyal nem fogadta kitörő lelkesedéssel, amelyre többek között a Hetényi Rezső visszaemlékezésében olvasható sorok utalnak. Az 1939. évi választások idején a Nógrádi járás főszolgabírójaként tevékenykedő Hetényi szerint a járása területén sokan lenézték és nem vették komolyan a nyilasokat, hazaárulónak tekintették őket. Hivatalának tagjai közül egyesek gyűlölettel éreztek irányukba, többüknek személyes konfliktusa támadt a párt helyi tagjaival.²⁰⁸

A történeti irodalomban kialakult konszenzus alapján a Horthy-korszak pártszerkezete hegemon vagy predomináns struktúraként írható le. Az országban ugyan több politikai formáció tevékenykedett, ennek ellenére a korszakban igazi parlamenti váltógazdaság nem működött, a választásokat egy kivételtől eltekintve mindig ugyanaz a párt nyerte.²⁰⁹ Mindezt alátámasztják a két világháború között megtartott választások Nógrád(-Hont) vármegyei eredményei is. A voksolások alkalmával ugyan itt is több politikai csoport jelöltje közül lehetett választani, azonban rendre a korszak egésze alatt kormánypártként működő Egységes Párt²¹⁰ küldhette a legtöbb jelöltet a parlamentbe.²¹¹ A magyarországi pártszerkezet struktúrája az 1944. márciusi német megszállást követően még inkább hegemonná vált, a baloldali és németellenes pártokat sorra feloszlatták, vezetőiket letartóztatták. Legálisan csak a kormánypárt és néhány szélsőjobboldali tömörülés működhetett, ezzel lényegesen leegyszerűsödött a hazai pártélet.²¹²

²⁰⁷ MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 160.; JAKAB, 1967. 650.

²⁰⁸ HU-MNL-NVL-XV.19.b. Hetényi Rezső: Így is lehetett. Egy alispán visszaemlékezései. 131–133.

²⁰⁹ VIDA, 2011. 144.; A Horthy-korszak politikai struktúrájáról, pártszerkezetéről lásd bővebben többek között: PÜSKI, 2006.

²¹⁰ A párt 1922 és 1944 között többszöri átszervezésen és névváltozáson átesett. 1922 és 1932 között Egységes Párt, 1932 és 1939 között Nemzeti Egység Pártja, 1939 és 1945 között Magyar Élet Pártja néven működött. A párt történetét összefoglalóan lásd bővebben: VIDA, 2011. 187–190; 208–210.; 229–232.

²¹¹ Az 1920 és 1944 között megtartott választások Nógrád(-Hont) vármegyei eredményeiről lásd bővebben: MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 17–24.; 71–128.; 158–162.

²¹² PÜSKI, 2006. 283.

A beszüntetett pártok jogszerű működésüket csak 1944 végén, a front mögötti országrészben kezdhették meg ismét, ekkor került sor országos szervezeteik újjáalakítására.

A szovjet csapatok 1944 decemberében érték el Nógrád vármegye határát és a hónap végére teljes ellenőrzésük alá vették a törvényhatóság területét. Balassagyarmat, a lokális közigazgatás központja december 9-én, a vármegye ipari centrumának számító Salgótarján december 25-én került szovjet kézre.²¹³ A vármegyei eseményekkel párhuzamosan 1944. december 21-én Debrecenben 230 fővel megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és felállt az Ideiglenes Nemzeti Kormány, országos viszonylatban megkezdődött az állami élet reorganizálása, helyi szinten a romok eltakarítása, a közigazgatás és a közélet újjászervezése. Annak ellenére, hogy a front Balassagyarmatot érte el előbb, Salgótarjánban kezdődött el hamarabb a politikai pártok megalakulása. A sort a Magyar Kommunista Párt (MKP) salgótarjáni szervezete nyitotta, 1945. január 2-án az MKP Debrecenben lévő központi bizottságának két tagja érkezett a városba, akik felvették a kapcsolatot a helyi kommunistákkal, és még aznap megválasztották a pártszervezet vezetőségét.²¹⁴ Később az újonnan felállított salgótarjáni bizottság fogta össze és koordinálta a vármegyében működő MKP szervezetek pártszervező tevékenységét, amelynek eredményeként 1945 májusára vármegyei taglétszáma elérte a 11 500 főt.²¹⁵ Balassagyarmaton a város társadalmi összetételéből adódóan lassabban bontakozott ki a kommunista szervezkedés, itt a – később legnagyobb politikai riválisukká vált – Független Kisgazdapárt (FKgP) ragadta magához a kezdeményezést, ők alakították meg elsőként helyi szervezetüket, aktív tevékenységet azonban csak 1945 áprilisától fejtettek ki.²¹⁶ A párt lokális bázisa ugyan a balassagyarmati csoport volt, 1945. február 13-án 70 fővel Salgótarjánban is megalakították szervezetüket.²¹⁷ A párt 1945 nyarára szervezetein keresztül kiterjesztette befolyását a törvényhatóság egész területére, a kommunista párt mellett a másik domináns politikai erővé vált. A vármegyében az MKP és az FKgP mellett jelen volt a Szociáldemokrata Párt (SzDP), a Polgári Demokrata Párt (PDP) és a Nemzeti Parasztpárt (NPP) is, azonban jelentőségük a formálódó lokális politikai struktúrában – az SzDP kivételével – elhanyagolhatónak volt tekinthető. A szociáldemokraták a vármegyében már a két világháború

²¹³ MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 231., 234.

²¹⁴ Salgótarjánban a kommunista mozgalom gyökerei 1918 teléig nyúlnak vissza, a Kommunisták Magyarországi Pártjának salgótarjáni szervezetét 1918. december 26-án alakították meg. A vezetőség tagjainak sorában már ekkor jelen voltak olyan személyek, akik az 1945 januárjában kibontakozott átmenet során is aktivizálódtak. MOLNÁR, 1972. 182.; JAKAB, 1973. 18.

²¹⁵ KISBENEDEK, 1985. 5.; JAKAB, 1973. 18.

²¹⁶ BALOGH, 1977. 408.; JAKAB, 1973. 21.

²¹⁷ CS. SEBESTYÉN, 2002. 13.

között is jelen voltak, ennek dacára 1945 elején a párt szervezőtevékenysége lassú ütemben haladt, 1945 augusztusában viszont már 38 pártszervezetük működött.²¹⁸

A Nemzetgyűlés ideiglenességének megszüntetése, tagjainak demokratikus úton történő megválasztása céljából 1945. november 4-ére választásokat írtak ki. A voksolás rendjét az 1945. évi VIII. törvény szabályozta, amely megszüntette a korábbi vagyoni, műveltségi és nemek szerinti diszkriminációt, minden 20. életévét betöltött magyar állampolgár számára általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójogot vezetett be.²¹⁹ A jogszabály ugyan kizárt néhány társadalmi kategóriát – felosztatott jobboldali pártok vezetői, SS alakulatokba jelentkező-, internált- és népbíróság elé állított személyek – a választójogosultak köréből, azonban ehhez fogható demokratikus, a társadalom széles körére kiterjedő törvény alapján Magyarországon 1945 előtt nem bonyolítottak le szavazást.²²⁰ A szavazatok 57%-ának birtokában az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választás abszolút győztese a Független Kisgazdapárt lett, amelyet már az egy hónappal korábban lezajlott nagy-budapesti helyhatósági választások eredménye is prognosztizált. A kisgazdákra leadott szavazatok arányát a két munkáspárt együtt sem közelítette meg, a választáson az MKP és az SzDP is 17%-ot ért el. Mellettük a kommunisták szegényparaszti fiókpártjának tartott Nemzeti Parasztpárt a voksok 7%-át birtokolta, a maradék 2%-on a Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt osztozott. Utóbbi olyan kevés szavazatot kapott, hogy egyetlen mandátumhoz sem jutott.²²¹

Az 1945. évi voksolás alkalmával Nógrád-Hont vármegye Heves vármegyével közösen alkotta a XVI. választási kerületet. Nógrád-Hont területén 133 858 választásra jogosult személy élt, akik köréből 124 822 fő járult az urnák elé. A leadott szavazatok közül az érvénytelenek száma mindössze 996 darab volt. A 93%-os részvételi arány mellett, az érvényes szavazatok 53,3%-át megszerezve Nógrád-Hont vármegyében is a Független Kisgazdapárt lett a választás győztese. Ugyan a két munkáspárt az országos eredményekhez képest jobban teljesített a vármegyében – az MKP a voksok 27,2%-át, a szociáldemokraták a 12,3%-át birtokolták –, azonban ez is kevés volt ahhoz, hogy regionális szinten megelőzzék a kisgazdákat.²²² Közelebbről megvizsgálva a törvényhatóság két városának eredményeit viszont már megfigyelhetők az országos tendenciától eltérő eredmények. A Salgótarjánban kiépített erős kommunista bázis, valamint a kisgazdapárt gyengesége a voksolás eredményein is megmutatkozott. A városban a kommunisták a szavazatok 65,7%-át, a kisgazdák a 13,7%-át

²¹⁸ JAKAB, 1973. 21.

²¹⁹ GYARMATI, 2011. 58.

²²⁰ ROMSICS, 2023. 318.

²²¹ Az 1945. évi választás eredményeit lásd összefoglalóan: GYARMATI, 2011.61–62.; ROMSICS, 2023. 319.

²²² JAKAB, 1973. 43.

szerezték meg.²²³ Ez az arány Balassagyarmaton megfordult, itt a kiskaszdák a szavazatok 83%-át, a kommunisták csupán a 4,4%-át tudhatták magukénak.²²⁴ A két város választási eredménye leképezte a társadalmi összetételüket. Salgótarjánban, ahol a lakosság túlnyomó többségét a bányászat és az ipar foglalkoztatta, a munkáspártok hatékony szervező- és propagandatevékenységet tudtak folytatni, hamar befogadó közegre találtak. Balassagyarmaton, a polgárosultabb hivatalvárosban a középrétegek erős jelenlétéből következett a kiskaszdák nagyarányú támogatottsága. Amint látható lesz, ez a kettősség az 1947. évi választás idejére sem szűnt meg teljes mértékben.

1947-ben a négyéves parlamenti ciklusnak még a fele sem telt el, a pártot ért támadások ellenére még mindig az FKgP rendelkezett a legtöbb képviselővel, az MKP az erőviszonyok megváltozására hivatkozva elérte, hogy a köztársasági elnök új választást írjon ki. A voksolás lebonyolítása előtt a törvényhozás új választójogi szabályozást fogadott el, amely több ponton módosította az 1945. évi VIII. törvénycikket. Az eredmények kimenetelét leginkább befolyásolható intézkedést a választójogból kizárhatóság feltételeinek szélesítése jelentette, a vonatkozó paragrafus értelmében mintegy félmillió ember vesztette el 1945-ben elnyert választójogát.²²⁵ Ezzel megvalósult az új jogszabály megalkotását leginkább szorgalmazó MKP célkitűzése, nevezetesen, hogy minél több olyan személyt fasszon meg a választójogtól, akik potenciálisan nem az ő pártjukat támogatná.²²⁶ További visszaélésekre adott lehetőséget, hogy az 1947-ben elfogadott törvény alapján, egy kék háttérnyomású választói névjegyzékkivonat („kék cédula”) birtokában, az állandó lakhelytől eltérő körzetben is le lehetett adni a szavazatot. Az MKP ezekből a kivonatokból saját felhasználásra külön íveket nyomtatott és a voksolás napján a párttagok ezekkel felszerelve igyekeztek manipulálni annak végkimenetelét. A hamis névjegyzékkivonatok többszörösére rúgott a csalás egy másik formája. Az MKP – még a választást megelőzően – az általa irányított közigazgatási és politikai rendőrség apparátusával igyekezett korlátozni a szavazóurnákhoz való eljutást úgy, hogy a vélhetően nem a blokkpártokra²²⁷ voksoló polgároknak nem kézbesítették a választói névjegyzékbe való felvételt bizonyító okiratot.²²⁸ A voksolás eredményeit figyelembe véve a kommunisták átütő

²²³ MOLNÁR, 1972. 275.

²²⁴ BALOGH, 1977. 410.

²²⁵ GYARMATI, 2011. 105–106.; Az 1945 novembere és 1947 augusztusa között eltelt időszak közjogi, politikai viszonyairól és a Független kiskaszdapártot ért támadásokról lásd összefoglalóan: RAINER, 1998.; PALASIK, 1998.

²²⁶ KÁLI, 2021. 199.

²²⁷ A kommunisták annak érdekében, hogy elszigeteljék a kiskaszdákat, 1946. március 5-én a Baloldali Blokk létrehozását kezdeményezték. A Baloldali Blokk tömörítette a Független Kiskaszdapárttal szemben álló Magyar Kommunista Pártot, a Szociáldemokrata Pártot, a Nemzeti Parasztpártot és a nem pártként szerveződő szakszervezeti erőket. BIHARI, 2005. 71.

²²⁸ GYARMATI, 2011. 106–107.

sikere azonban minden igyekezetük ellenére elmaradt, az 1945-ben elért 17%-os eredményüket csak 22%-ra sikerült növelniük. Ennek ellenére nem az MKP, hanem az FKgP lett a választás legnagyobb vesztese, támogatottságuk az 1945-ös választáson elért 57%-hoz képest 1947-ben 15,4%-ra csökkent.

Nógrád-Hont vármegyében az országos tendenciához hasonló választási eredmények születtek, a kiskgazdák pozíciója meggyengült, a kommunistáké viszont kis mértékben erősödött. Az MKP-nak a kiskgazdák legyőzésével a keleti régióban sikerült az erős bázist megtartani, viszont a nyugati térségben erejük továbbra sem volt jelentős. Salgótarjánban a párt mellett az 1947. évi választás alkalmával a szavazók 72%-a tette le a voksát, míg a Független Kiskgazdapártot a helyi lakosság 3,3%-a támogatta.²²⁹ Balassagyarmaton a kommunisták pozíciója – annak ellenére, hogy pártjukra háromszor többen szavaztak, mint 1945-ben – továbbra sem erősödött, a szavazatok 11,7%-át tudhatták magukénak. A városban a voksolás legnagyobb vesztese az FKgP lett, az 1945-ben elért 83%-hoz képest 1947-ben a szavazatok mindössze 3,8%-át kapták meg.²³⁰ 1945-ös támogatóik jelentős része azonban nem a kommunisták mellett kötelezte el magát, hanem az 1947-es választásra megerősödött Demokrata Néppárt²³¹ oldalán, akikre a szavazatok 67%-a érkezett. Az eredmény jól mutatja, hogy Balassagyarmaton még 1947-re sem sikerült a kommunistáknak nagy befolyásra szert tenni, a térség társadalmának jelentős részét a nehézipar hiányának és a város történeti múltjának köszönhetően még ekkor is a kispolgárság tette ki, akik körében nem volt népszerű a párt politikája.

Az elemzett időintervallum utolsó választása 1949-ben zajlott, azonban ezt megelőzően több, az ország további politikai életét hosszú időre meghatározó fordulat történt. 1948. június 12-én a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt fúziójából létrejött a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), amely elengedhetetlen lépés volt a kommunisták tényleges hatalomátvételéhez.²³² Nógrád-Hont vármegyében az összeolvadás egy hónappal előbb, 1948. május 17-én történt, ekkor rendezték meg Salgótarjánban a két párt helyi szerveinek egyesítő konferenciáját. A fúziót megalapozó taggyűlések azonban már 1948. április 20-án elkezdődtek, május első felében pedig lezajlottak a járási egyesítő értekezletek. A törvényhatóság területén

²²⁹ MOLNÁR, 1972. 289.

²³⁰ BALOGH, 1977. 420.

²³¹ A Barankovics István és Eckhardt Sándor vezette kereszténydemokrata beállítottságú párt az 1947-es választásra az MKP-val szemben a legkomolyabb és leghatározottabb alternatívát jelentette, amely a voksolás eredményén is megmutatkozott, a kommunista párt után a legtöbb szavazatot kapta, és hatvan mandátumot szerzett. BIHARI, 2005. 79.

²³² Az ország politikai szerkezetének átalakításának a két munkáspárt egyesülése volt az utolsó állomása, azonban a döntő lépést Nagy Ferenc lemondása és kiskgazdapárt széttűzése jelentette. Az egyesüléshez vezető utat összefoglalóan lásd: RAINER, 1998.

az egyesülést előkészítő kommunisták nem ütköztek komolyabb akadályokba, 1948-ra a Szociáldemokrata Párt tagsága megközelítőleg 4000 fő volt, ami a 34 700 fős MKP-tagsággal szemben nem számított jelentősnek, ezért nem is fejtettek ki komolyabb ellenállást. Az újonnan létrejött Magyar Dolgozók Pártjának taglétszáma a vármegyében meghaladta a 38 ezer főt, ez a 15 évnél idősebb lakosság 22,25%-át jelentette.²³³

A többpártrendszer teljes likvidálásának eszköze végül az 1949. február 1-jén megalakult – az 1944 végén létrehozott Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot felváltó – Magyar Függetlenségi Népfront (MFNF) lett. A szervezethez az MDP mellett a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a korábban egyesült Polgári Demokrata Párt és Magyar Radikális Párt, valamint a Független Magyar Demokrata Párt azon képviselői csatlakoztak, akik az őket ért támadások ellenére talpon maradva továbbra is ki akarták venni a részüket a hatalomból.²³⁴ 1949 kora tavaszán sorra alakultak a helyi népfrontbizottságok, Nógrád-Hont vármegyében 1949. február 14-én jött létre a szervezet.²³⁵ Az 1949. május 15-ére kiírt választás napján az állampolgárok nem pártokra, hanem a Népfront listájára adhatták le szavazatukat elfogadva, vagy elutasítva azt. Annak ellenére, hogy a politikai egyesülés több párt képviselőit tömörítette, az 1949. március 15-én megtartott kongresszus értelmében a vezető szerep az MDP-t illette, ebből kifolyólag a listára felkerült személyeket is ők jelölték ki.²³⁶ Így az 1949-ben megtartott választás eredményei a vármegye politikai arculatáról is torz képet festhetnek, ugyan a hivatalos közlések alapján a törvényhatóság területén – meghaladva az országosan elért 95%-os arányt – a választásra jogosultak 98,1% szavazott a Népfront jelöltjeire, a tényleges támogatottság feltételezhetően jóval alul múlta ezt a számot.²³⁷ Gyarmati György megállapítása szerint az MDP a hatalmi elsősége ellenére korántsem tudhatta maga mögött a társadalom széles körének támogatását, sőt több esetben kifejezésre jutott a párttal szembeni ellenérzés is.²³⁸ Minden bizonnyal így volt ez Balassagyarmaton is, ahol 1947 augusztusában még a kereszténydemokrata beállítottságú Demokrata Néppárt győzedelmeskedett, 1949-ben azonban már a választók 99,7%-a tette le voksát a közös lista mellett.²³⁹ Kétséges, hogy a polgári hagyományokkal rendelkező város társadalmának politikai értékrendje, ilyen rövid idő alatt

²³³ JAKAB, 1973. 83.; KSH 1949a. 9*

²³⁴ ROMSICS, 2023. 328–329.

²³⁵ JAKAB, 1973. 91.

²³⁶ ROMSICS, 2023. 329.

²³⁷ JAKAB, 1973. 92.

²³⁸ Ez elsősorban az iskolák államosítása és a Mindszenty ellen indított hadjárat közben jellemző. Az unszimpatia megnyilvánulási formáit lásd bővebben: GYARMATI, 2011. 137–138.

²³⁹ BALOGH, 1977. 427.

ilyen nagyarányú változáson essen át, néhány esztendő alatt a rögzült mentalitásokat, beidegződéseket csak részlegesen lehet megváltoztatni.²⁴⁰

Annak ellenére, hogy a Szovjetunió támogatásával a Magyar Kommunista Párt középtávú célkitűzése kezdetektől a hatalom megragadása, egy szovjet típusú rendszer kereteinek kialakítása volt, közjogi értelemben az 1945 és 1948/1949 közé tehető időszak tekinthető egyfajta demokratizálási kísérletnek. A polgári demokrácia elsősorban a pártok szabad versengésén és a hatalmi ágak szétválasztásán alapul, amely kritérium – a folyamatosan szűkülő keretek és korlátozások ellenére – 1945 és 1948/1949 között Magyarországon is teljesült. Éppen ezért, elfogadva Hubai László terminusát, ezt az időszakot a korlátozott polgári demokrácia éveinek tekintem.²⁴¹ A korabeli társadalom mindennapi megélése azonban ettől esetenként eltérő lehetett, egyénenként és lokalitásokként változhatott. Az ország területén ismert olyan régió, ahol az 1945-ben a mindennapi élet népi öntevékenységgel megkezdett újjászervezés során a kommunisták a proletárdiktatúra irányába tették meg a kezdeti lépéseket, korlátozva a demokrácia kibontakozásának lehetőségét.²⁴² Ebből kifolyólag az itt élő egyének minden bizonnyal máshogy vélekedtek az ország demokratikus légköréről, ahogyan tehették azok is, akiket a különböző adminisztratív szelektációs hullámok során – igazoló bizottsági eljárás, B-listázás – fosztottak meg állásától, vagy más eszközökkel korlátozták különböző jogait, esetenként szabadságát. A korszak politikai elitjének és értelmiségének körében ugyan nem volt egyetértés abban mit értenek a demokrácia fogalma alatt, sokan igyekeztek saját értékrend szerint gondolkodni arról, különböző demokrácia-elképzeléseket alkotni, ami arra utal, hogy hittek az ezirányú átalakulás lehetőségében.²⁴³ Akadnak az elemzett tisztviselői körben is olyan személyek, akik bíztak a demokratikus átalakulásban, ami cselekedeteikben is megnyilvánult. Az esetek részletes ismertetésére a II. világháború utáni korszakot tárgyaló fejezetekben térek ki.

²⁴⁰ VALUCH, 2001. 258.

²⁴¹ HUBAI, 2005. 208–213.; A korszak megítélése kapcsán az 1990 utáni történeti szakirodalomban alapvetően két álláspont ütközik. Vannak, akik az 1945 utáni évekre egyfajta demokratikus újrakezdetként tekintenek, amelynek sikertelenségét a kommunisták hatalomátvétele jelzi. A másik pólus úgy véli, hogy ez az időszak a kommunista diktatúra bevezető fázisa volt, amikor az MKP később az MDP egy előre eltervezett koncepciót követett a diktatúra kiépítésére. BÓDY, 2008. 61. A korszak megítélése és periodizációja kapcsán az egyes történészi álláspontokat lásd összefoglalóan: STANDEISKY, 2015. 18–31. A többpárti totalitarizmus fogalmának bevezetésével legutóbb Bódy Zsombor tett kísérletet az 1945-ös átmenet értelmezésére. Lásd bővebben: BÓDY, 2024.

²⁴² KIS, 2022. 194.

²⁴³ Az 1945 utáni politikai elit és értelmiség demokráciaelképzeléseiről lásd bővebben: STANDEISKY, 2005.

Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés ugyan nem tekinthető politikai átmenetnek – a Magyarországon regnáló hatalom szerkezetében nem történt változás, csak az ország területe gyarapodott a trianoni békeszerződés által elcsatolt felvidéki területek egy részével –, azonban Nógrád(-Hont) vármegye közigazgatásának szerkezete szempontjából meghatározó döntésnek bizonyult. A következő fejezetben ezért fontosnak tartom megvizsgálni, hogy milyen hatást gyakorolt a törvényhatóság igazgatási és területi beosztására, valamint a tisztviselői karra, hogyan alakult ki az a közigazgatási egység és állomány, amely 1944-ben az első átmenet alkalmával is fennállt.

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉSTŐL A NÉMET MEGSZÁLLÁSIG

NÓGRÁD VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI

TISZTVISELŐI

(1938. NOVEMBER 2.–1944. MÁRCIUS 19.)²⁴⁴

A közigazgatás megszervezése a visszacsatolt területeken

A visszacsatolt területek átvétele és a katonai közigazgatás időszaka

A bécsi Belvedere-palotában 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés értelmében visszacsatolt területek átvételét a magyar honvédség alakulatai november 5. és 11. között bonyolították le. A Horthy-korszak kormányai által követett revíziós külpolitikai célok következtében a magyar katonai vezetés készült a Felvidék megszállására, azonban a terveket háborús viszonyokra dolgozták ki. Mivel az első bécsi döntés lehetővé tette az országnak ítélt területsáv békés birtokbavételét, a vezérkar 1938. november 3-án utasítást adott a tervezetek átdolgozására, amelyek mentén – Horthy Miklós november 4-ei hadparancsát követően – november 5-én megkezdődhetett a Felvidék déli részének megszállása.²⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a döntés a magyar közvélemény euforikus hangulatát váltotta ki, a katonai bevonulások pompás külsőségek között zajlottak, amelynek csúcspontjait a kormányzó november 6-ai komáromi, illetve november 11-ei kassai bevonulásai jelentették.²⁴⁶ A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt 696 km²-nyi terület rész átvételének szimbolikus eseménye a Losonc városába történő 1938. november 10-ei bevonulás volt, azonban a csapatmozgások a térségben már november 7-én megkezdődtek. A *Felvidéki Magyar Hírlap* tudósítójának beszámolója szerint Balassagyarmatnál egy ceremóniális esemény keretében a honvéd csapatok november 8-án lépték át a határt, egy nappal korábban azonban a város vasútállomásáról már egy felvirágozott

²⁴⁴ Vö. GYEBNÁR, 2024.

²⁴⁵ SZABÓ, 2002. 35–36.

²⁴⁶ SALLAI, 2002. 149–150.; A bevonulásokról többek között a *Felvidéki Magyar Hírlap* tudósított.

vonat indult el Losonc felé.²⁴⁷ Salgótarjánban november 9-én szintén örömnép keretében, Horváth László polgármester-helyettes búcsúztatóját követően indították útnak a honvédsapátokat,²⁴⁸ akik végül Ragyolc és Fülek érintésével 1938. november 10-én érkeztek Losoncra és vették át a város igazgatását.²⁴⁹ A felvidéki területek birtokbavételét a november 11-ei kassai bevonulás zárta. A szimbolikus eseményeket követően, az ünnepi hangulat elcsendesedésével hamar világossá vált, hogy mind a magyar kormány, mind a visszacsatolt területek lakossága komoly problémákkal néz szembe. A kormány legsürgetőbb feladatának a felvidéki területsáv Magyarország jogrendjébe való minél előbbi beillesztése számított, amelynek egyik fontos eleme a közigazgatás kérdése volt.

1938 novemberétől az 1945 januárjában aláírt fegyverszüneti megállapodásig a felvidéki közigazgatást működésének jellege szerint három önállóan is értelmezhető periódusra lehet osztani,²⁵⁰ amely felosztás első szakaszának az 1938. november 5. és december 22. közé datálható katonai közigazgatás időszaka tekinthető.²⁵¹ Ezt a közigazgatási formát általában a békés vagy háborús körülmények között megszerzett területeken ideiglenes jelleggel vezették be. Feladata a bizonytalan átmeneti periódus áthidalása volt, amelynek során a birtokba vett területek politikai és jogi viszonyainak rendezésénél arra kellett törekedni, hogy a polgári közigazgatás minél előbb bevezetésre kerülhessen.²⁵² A revíziót megelőzően – a katonai közigazgatás világos célja ellenére – a magyar vezetésben nem volt egyetértés arról, hogy egy esetleges országgyarapodás esetén szükséges-e felállítása, mindössze arról volt egyező álláspont, hogy a végleges rendszer bevezetését egy átmeneti időszaknak kell megelőznie. Weis István²⁵³ ellenérvei dacára Imrédy Béla miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter mégis ragaszkodott a katonai közigazgatás bevezetéséhez. Álláspontjuk szerint – amire Weis egy 1939. január 25-én írt jelentésében utalt – az áthidaló szakasz ezirányú megoldása azért volt támogatandó, mert a katonai közigazgatás szervei gondoskodni tudnak a rend fenntartásáról és az államellenes elemek eltávolításáról, „a jogszabályokhoz és formákhoz nem kötött volta miatt [...] a kényes kérdések elintézésére alkalmasabb a polgári

²⁴⁷ Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 9. 7.

²⁴⁸ Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 10. 8.; A Munka, 1938. november 12. 2.

²⁴⁹ Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 11. 1.; Losonc visszacsatolásáról és a város birtokbavételéről lásd bővebben: PUNTIGÁN, 2008.

²⁵⁰ Az 1938 és 1945 közötti felvidéki közigazgatás három periódusa a következő: 1.) 1938. november 5.–december 22. katonai közigazgatás; 2.) 1938. december 22.–1944. október 30. polgári közigazgatás; 3.) 1944. október 30.–1945 tavasz hadműveleti közigazgatás.

²⁵¹ BUKOVSKY, 2007. 53.

²⁵² SZABÓ, 2002. 37.

²⁵³ Weis István (1889–1973) szociológus, egyetemi tanár. 1938-ban minisztériumi állást vállalt, a visszacsatolt területek közigazgatási integrációján dolgozott. Weis életútjáról lásd bővebben: PETRÁS, 2013.

közigazgatásnál.”²⁵⁴ Végül a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1938. október 4-én úgy határozott, hogy egy esetleges revízió esetén a visszacsatolt területeken katonai közigazgatást vezetnek be. Ennek megfelelően a bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt régió birtokbavétele után felállt a katonai közigazgatás rendszere, amelynek élén a vezérkar főnöke, Werth Henrik és a mellé kirendelt felvidéki kormány megbízott, Jaross Andor állt. A felvidéki területsávon élőket az igazgatási rendszert érintő döntésről a *Felvidéki Magyar Hírlap* hasábján megjelent rendelet tájékoztatta.²⁵⁵

A négy-öt hétre tervezett katonai igazgatás felépítése alkalmazkodott a volt csehszlovák közigazgatás szervezetéhez, felállítása során három szintjét hozták létre, az elsőt a járási/városi katonai parancsnokságok, a másodikat a hadtestparancsnokságok polgári osztályai és végül a harmadikat a vezérkari főnökség jelentette. A legfontosabb szerep a járási katonai parancsnokok mellé kinevezett közigazgatási előadókra hárult, ugyanis ők látták el a közvetítő szerepet a parancsnokság és a helyi lakosság között. Erre a pozícióra jellemzően a lokális viszonyokat jól ismerő, az Egyesült Magyar Pártban²⁵⁶ is aktív szerepet vállaló személyeket neveztek ki.²⁵⁷ A polgári ügyek legfelsőbb csoportja a vezérkari főnökségen belül működött, amelyet már 1938. október 17-én felállítottak Csátary Béla vezetésével. Feladatai közé tartozott többek között kormány megbízottakat irányítani az igazgatás második szintjét jelentő hadtestparancsnokságok mellé.²⁵⁸ A háromszintű közigazgatás egyik gyenge pontját ennek a testületnek a működésében mutatózó hiányosságok jelentették, ami elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a minisztériumok delegáltjai minden kérdésben a saját minisztériumukkal akartak tárgyalni, ami jelentősen megnövelte az ügyek elintézésének idejét. Simon Attila szerint ez volt az oka annak, hogy 1938. november 16-án a polgári csoportból létrehozták a Felvidéki Ügyek Tárcá Nélküli Minisztériumát, amely szerv Jaross Andor miniszter vezetésével már képes volt önálló döntések meghozatalára, ami gördülékenyebbé tette az ügyek elintézésének módját.²⁵⁹

1938. november 15-ére a katonai parancsnokságoknak sikerült az egész visszacsatolt területsávon kialakítani a közigazgatás átmeneti szervezetét, ez azonban nem minden esetben

²⁵⁴ HU-MNL-OL-K 28-1939-T-16020 (66. tétel) Weis István jelentése a katonai közigazgatásról; SIMON, 2018. 244.

²⁵⁵ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 6. 2.

²⁵⁶ A csehszlovák időkben, 1936 júniusában az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülése által létrejött magyar párt. Az első bécsi döntést követően tagságának jelentős része Magyarországhoz került. Az 1939. január 19-én Komáromban megtartott kongresszusát követően felvette a Felvidéki Magyar Párt nevet. A párt rövid történetét lásd: A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <https://adatbank.sk/lexikon/egyesult-magyar-part/> (letöltés, 2025.03.20.)

²⁵⁷ SIMON, 2018. 244–245.

²⁵⁸ SZABÓ, 2002. 37.; BUKOVSKY, 2007: 54.

²⁵⁹ SIMON, 2018. 245.

ment zökkenőmentesen. Bukovszky László ennek okát a megfelelő tisztviselők hiányában látta, amely állapothoz nagymértékben hozzájárult, hogy a csehszlovák kiürítés során a vezető alkalmazottak elhagyták állomáshelyeiket, valamint a katonai hatóságok kiutasították a csehszlovák kormányzat által a felvidéki területre telepített hivatalnokokat. Véleménye szerint a községi igazgatás működésében a legnagyobb fennakadást a községi jegyzők és körjegyzők távozása jelentette.²⁶⁰ Megvizsgálva a katonai közigazgatás ideje alatt a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területeken hivatalt vállalt jegyzők karrierútját, Bukovszky megállapítása regionális szinten néhány ponton árnyalható. Igaz, hogy számos tisztviselő elvonult a csehszlovák csapatokkal, viszont a távozó hivatalnokok mellett voltak olyan megfelelő képesítéssel rendelkező alkalmazottak, akik nem hagyták el állomáshelyeiket. A munkaerő nélkül maradt községek között pedig akadt néhány, ahova sikerült gyorsan szakképzett tisztviselőt kinevezni. Bányay István, Bory Zoltán, Ferjentsik Géza és Zahumenszky Imre magyar anyanyelvű körjegyzők az első bécsi döntést követően hivatali helyükön maradtak, és biztosították a rájuk bízott községek igazgatásának zavartalan működését.²⁶¹ Vozáry Istvánt pedig a visszacsatolás után előbb Fülekre helyezték, majd a járási katonai parancsnok határozatának értelmében a losoncapátfalvai körjegyzőséghez osztották be.²⁶² A megnevezett tisztviselőket a polgári közigazgatás bevezetését követően a belügyminiszter ideiglenes hatállyal megerősítette állásukban. A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területen működő néhány községi hivatalnok példája tehát azt mutatja, hogy ebben a régióban a katonai közigazgatás többé-kevésbé hozzájárult a polgári közigazgatás bevezetésének elősegítéséhez, legalábbis ami a községi vezetést illeti.

Kizárólag egyetlen példa alapján – főleg úgy, hogy az csak a községi igazgatás területéről mutat néhány esetet – túlzás lenne kijelenteni, hogy az egész visszacsatolt területsávra jellemző lett volna ez a tendencia. Szabó Helga kutatása alapján ismert, hogy a csallóközi régióban a községi vezetők többsége magyar származású volt, és akadt olyan település, ahol minden tisztviselő a helyén maradt, amely példa hasonlóságot mutat a nógrádival.²⁶³ Viszont nem lehet véletlen az sem, hogy a katonai közigazgatást a kezdetektől ellenző Weis István összességében nem volt megelégedve az ideiglenes közigazgatás időszakával, amely véleményének egy 1939. január 25-én írt jelentésében hangot is adott.

²⁶⁰ BUKOVSKY, 2007. 54–55.

²⁶¹ Bányay István (1881–?) 1938 óta Ragyolcon, Bory Zoltán (1903–1979) 1931 óta Pincen, Ferjentsik Géza (1879–?) 1923 óta Rappon, Zahumenszky Imre (1910–?) 1937 óta Csábon teljesített szolgálatot. MADARÁSZ, 1940. 342., 359., 416.; CSATÁR – ÖLVEDI, 1939. Adattár 32.

²⁶² MADARÁSZ, 1940. 742.

²⁶³ SZABÓ, 2002. 39.

Nézőpontja szerint a katonai közigazgatás szervezetének gyakorlati megvalósítása csorbát szenvedett, egy esetleges újabb területi revízió esetére csak abban az esetben javasolta bevezetését, ha fegyveres erővel kell az országrészeket átvenni.²⁶⁴ Álláspontom és a kutatások eredménye szerint Weis pesszimista állásfoglalása csak részben igazolható. Kétségtelen, hogy a katonai közigazgatás gyakorlati megvalósítása nem minden esetben zajlott zökkenőmentesen, azonban az sem állítható, hogy ne lennének pozitív intézkedési példák, ahogy azt az állásba helyezett néhány nógrádi tisztviselő esete is igazolhatja.

A visszacsatolt területeken az átmeneti katonai közigazgatás időszakának az 1938. december 22-én hatályba lépett 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet vetett véget, az eddig megoldatlan közigazgatási problémák rendezése már az újonnan bevezetett polgári közigazgatásra várt.

A polgári közigazgatás bevezetése – A közigazgatás területi beosztása, önkormányzati szervek megalakítása, tisztviselők alkalmazása

Az 1938. november 2-ai bécsi döntés után a felvidéki közigazgatás második és egyben leghosszabb periódusa az 1938. december 22. és 1944. október 30. között működtetett polgári közigazgatás volt. Imrédy Béla miniszterelnök az 1938. évi XXXIV. törvénycikk 4. paragrafusában rögzített felhatalmazás alapján, amely lehetőséget adott minden olyan rendelkezés megtételére, „amelyek a visszacsatolt területek közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek”,²⁶⁵ 1938. december 18-án kibocsátotta 9.330/1938. számú rendeletét. A december 22-én hatályba lépő jogszabály vezette be a polgári közigazgatást a Magyarországnak ítélt felvidéki területeken, amely határozott többek között a közigazgatási beosztásról, az önkormányzati szervek megalakításának módjáról, illetve a tisztviselők alkalmazásának feltételeiről. A rendelet célja egyértelműen a visszacsatolt országrészeknek a hazai jogrendszerbe való minél előbbi beillesztése volt. A katonai közigazgatás képviselői még néhány hónapig ugyan segítették a folyamatban lévő ügyeket,

²⁶⁴ HU-MNL-OL-K 28-1939-T-16020 (66. tétel) Weis István jelentése a katonai közigazgatásról.

²⁶⁵ Az 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről.

azonban a felelős intézkedés joga 1938. december 22-ét követően már a polgári hatóságokat illette.²⁶⁶

A rendelet hatálybalépése után a visszacsatolt részekben is bevezették a vármegyerendszert, a határozat a Magyarországnak ítélt területet 13 már létező vagy újonnan alakított törvényhatóságba sorolta. A rendezés az 1920 júniusában megcsonkított, majd 1923-ban közigazgatásilag egyelőre egyesített Nógrád és Hont vármegye szétválását eredményezte, a területekkel gyarapodott Nógrád Balassagyarmat székhellyel önálló közigazgatási egységként működött tovább, a szintén megnövekedett Hont vármegye Bars visszacsatolt részeivel egyesült. A rendelet részletesen szabályozta a vármegyék területi beosztását, amelynek nyomán – két település kivételével – Nógrád vármegyéhez került a törvényhatóság trianoni békeszerződéssel elcsatolt, majd az első bécsi döntés értelmében Magyarországnak ítélt része, valamint Hont vármegye visszacsatolt részéből 13, illetve Gömör és Kishont visszacsatolt részéből három község.²⁶⁷ A határozat nem tért ki a települések járási beosztására, annak megállapítását Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter hatáskörébe utalta, aki az 1938. december 19-én kibocsátott 95.351/1938. számú rendeletével szabályozta a visszacsatolt városok és községek közigazgatási beosztását. A belügyminiszteri határozat a Nógrád vármegyének ítélt településeket a törvényhatóság öt járásába – Balassagyarmati, Losonci, Nógrádi, Salgótarjáni és Szécsényi – sorolta, amelyek közül a Losoncit jelen rendelet hozta létre. A véglegesnek tekintett közigazgatási beosztás azonban nem ekkor, hanem három hónappal később a két rendelet módosítását követően alakult ki, amelyek kibocsátása a magyar–csehszlovák államhatár véglegesítése okán vált szükségessé.

A 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendeletet kiegészítő és módosító 2.870/1939. számú határozat, amely a határmegállapító bizottság 1939. március 6-án aláírt megállapodását is rögzítette, 1939. március 15-én lépett hatályba. A Nógrád vármegye tekintetében apró korrekciót tartalmazó intézkedés értelmében a Magyarországnak ítélt Felsőzellő község a törvényhatóság része lett, valamint Tótygyarmat önállósága megszűnt és területe Balassagyarmat megyei városba olvadt be. Felsőzellő járási beosztásáról a belügyminiszter 7.900/1939. számú rendelete határozott, amelynek értelmében a település közigazgatásilag a Szécsényi járáshoz lett beosztva.

²⁶⁶ SZABÓ, 2002. 43–44.

²⁶⁷ A rendelet értelmében a trianoni békeszerződés előtt Nógrád vármegyéhez tartozó Óbást és Korláti községek Gömör és Kishont vármegyéhez kerültek. Hont visszacsatolt részéből Apátújfalu, Bátorfalu, Csáb, Dacsókeszi, Erdőszelestény, Ipolybalog, Ipolyharaszi, Ipolykeszi, Kiscsalomja, Kóvár, Leszenye, Lukanénye, Nagycsalomja községek; Gömör és Kishont visszacsatolt részéből Béna, Egyházasbást és Tajti községek kerültek Nógrád vármegye közigazgatási egységéhez. Rendeletek tára, 1938. 2911–2912.

A közigazgatás területi és járási beosztásának rendezése mellett határozni kellett a visszacsatolt települések jegyzői és körjegyzői besorolásáról, amit Nógrád vármegye tekintetében a 7.126/1939. számú belügyminiszteri rendelet valósított meg. A disszertációban vizsgált tisztviselői kar létszámának szempontjából ez egy meghatározó szabályozásnak tekinthető, ugyanis a megállapított jegyzőségek és körjegyzőségek mennyisége megszabta az újonnan létrejövő jegyzői és körjegyzői pozíciók számát. Az 1939 márciusában kibocsátott belügyminiszteri határozat a vármegyéhez visszacsatolt községekből a Balassagyarmati járásban hat, a Szécsényi és Salgótarjáni járásban egy-egy körjegyzőséget, a Losonci járásban kettő jegyzőséget és hat körjegyzőséget szervezett meg.²⁶⁸ A Nógrádi járáshoz beosztott nógrádverőcei körjegyzőség megalakításáról nem kellett határoznia a rendeletnek, ugyanis az már a bécsi döntést megelőzően is működött a trianoni Magyarországon, az akkor még Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéhez tartozó Szobi járásnak a területén. A 2.870/1939. számú miniszterelnöki és a 7.900/1939. számú belügyminiszteri módosító és kiegészítő rendeletek nyomán átalakításra szorult a jegyzőségek és körjegyzőségek beosztását szabályozó határozat is, amelyet Keresztes-Fischer Ferenc a 7.901/1939. számú belügyminiszteri döntésével eszközölt. A rendelet értelmében Felsőzellő község a bussai körjegyzőséghez lett beosztva, illetve Mikszáthfalva Magyarország területétől való elcsatolása folytán kivált a zsélyi körjegyzőségből. Ezt követően Nógrád vármegyében nagyobb átalakítás 1939. július 15-én történt, amikor Losonc megyei városi rangra emelésével²⁶⁹ a Losonci járásban a jegyzőségek száma egyre csökkent. Az első bécsi döntést követően a jegyzőségi és körjegyzőségi beosztást érintő utolsó rendezést Gács nagyközségi státuszba emelése jelentette 1940 decemberében,²⁷⁰ amellyel ismét kettőre emelkedett a jegyzőségek száma a Losonci járásban.

A rendelkezések végrehajtásával Nógrád vármegye visszacsatolt területein 1940 decemberére kialakult az a közigazgatási területi beosztás, amely legközelebb csak az 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezését követően esett át drasztikus átalakításon, amikor a bécsi döntések érvénytelenítése következtében a magyar csapatokat és hivatalnokokat vissza kellett vonni az 1937. december 31-én fennállott országhatár mögé.²⁷¹

²⁶⁸ Budapesti Közlöny, 1939. március 11. 3.

²⁶⁹ Rendeletek tára, 1939. 912–913.

²⁷⁰ A belügyminiszter a 20.238/1940. számú rendeletével emelte nagyközségi státuszba Gács települését. Budapesti Közlöny, 1940. december 6. 10.

²⁷¹ Az 1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről.

Járás	Megyei város/jegyzőség/körjegyzőség	Település
Balassagyarmati	bátorfalui körjegyzőség	Bátorfalu
		Apátújfalu
		Lukanénye
	csábi körjegyzőség	Csáb
		Dacsókeszi
	ipolyvarbói körjegyzőség	Ipolyvarbó
		Ipolykér
		Szécsénykovácsi
	nagycsalomjai körjegyzőség	Nagycsalomja
		Ipolybalog
		Ipolykeszi
	ipolyharaszi körjegyzőség	Ipolyharaszi
		Kiscsalomja
		Leszenye
		Kóvár
Szécsényi	bussai körjegyzőség	Zsély
		Óvár
		Erdőszelestény
		Bussa
		Csalár
		Galábocs
		Rárósmulyad
Nógrádi	nógrádverőcei körjegyzőség	Zobor
		Felsőzellő
Salgótarjáni	tajti körjegyzőség	Nógrádverőce
		Kismaros
		Tajti
		Medveshidegkút
Losonci	füleki jegyzőség	Egyházaskút
		Vecseklő
		Losonc
	gácsi jegyzőség	Fülek
		Gács
	losoncapátfalvai körjegyzőség	Losoncapátfalva
		Miksi
	persei körjegyzőség	Perse
		Bozita
		Ipolygalsa
		Fülekkelecsény
		Fülekkovácsi
		Füleksávoly
		Ipolynyitra
		Pinc
	pinci körjegyzőség	Bolyk
		Kétkeresztúr

	ragyolci körjegyzőség	Nagydaróc
		Ragyolc
		Béna
		Csákányháza
		Fülekpüspöki
	rappi körjegyzőség	Rapp
		Fülekpilis
		Kalonda
		Kismulyad
		Mucsény
		Terbeléd
	vilkei körjegyzőség	Vilke
		Jelsőc
		Panyidaróc
		Tőrincs

1. táblázat: A Nógrád vármegyének ítélt települések közigazgatási beosztása 1940 decemberében

A közigazgatás területi beosztásának rendezése mellett a 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet előíranyozta az önkormányzati szervek megalakításának irányelveit is. Ennek értelmében a Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye szétválásának következtében a törvényhatósági bizottsági helyeket meg kellett osztani. A közös törvényhatóságnak a tagjai a rendelet értelmében annak az újjászervezett vármegyének a bizottságában kaptak helyet, amelynek területén lévő községben a törvényhatósági választói névjegyzékben fel voltak véve. Abban az esetben, ha a törvényhatósági névjegyzékben valamely tag nem volt rögzítve, akkor ahhoz a vármegyéhez osztották be, amelynek a területén életvitelszerűen tartózkodott. Ha akadt olyan személy, aki egyik kitételnek sem felelt meg, akkor a bizottságok felosztása során azt kellett figyelembe venni, hogy melyik közigazgatási egység területén fizette adóját. A tagsági rendezést követően Nógrád vármegyében is ki kellett egészíteni a törvényhatóság egyetemét megtestesítő testületet a felvidéki lakosság képviselőivel, aminek folytán a megye területén fennállt csehszlovák járások képviselő-testületeinek – a főispán meghívására – azok a választott tagjai is bekerültek az újjászervezett bizottságba, akik az illető vármegye területén laktak. A szakszerűség képviselője címén az újonnan felállított testület tagjai maradtak azok a tisztviselők, akik a közigazgatás rendezéséről határozó 1929. évi XXX. törvénycikk értelmében a bizottságban helyet foglalhattak. A törvényhatósági bizottság megszabott kritériumok melletti felállítását követően a törvényhatósági kisgyűlés tagságát négy fővel kellett kiegészíteni, valamint az egyéb testületeket is újra kellett szervezni.

A polgári közigazgatást bevezető rendeletben meghatározott irányelvek alapján az első bécsi döntésben érintett vármegyékben az önkormányzati szervek megalakulása jellemzően 1939 tavaszán és a kora nyári időszakban zajlott.²⁷² A Nógrád vármegyei törvényhatóság kiegészítéséről igen töredékes információk állnak a rendelkezésre, a tárgyalt időszakból ugyanis nem maradt fenn törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv. Közvetett forrás alapján azonban megállapítható, hogy a vármegyei testület kiegészítése az 1939. június 28-ai bizottsági ülésen zajlott, az alispáni előterjesztés alapján ekkor fogadta el a kinevezett, valamint a főispán által meghívott új rendes tagokat a bizottság.²⁷³ A kisgyűlés és az egyéb testületek újjászervezéséről, tagsági kiegészítéséről dokumentumhiány miatt nem áll rendelkezésre információ.

A csehszlovák időkben a magyar tisztviselőknek nehézkes volt bejutni a közigazgatási állásokba, 1938. november 2. előtt a hivatalok jelentős részét csehszlovákok töltötték be, éppen ezért a magyar ajkú hivatalnokok reményekkel várták a visszacsatolást, amelyre az Egyesült Magyar Párt is ráerősített az elégtétel ígéretével. A várakozások mellett azonban az a félelem is megfogalmazódott a felvidékiek körében, hogy a megüresedő állásokat a kormány a tapasztalt anyaországi tisztviselőkkel kívánja betölteni.²⁷⁴ A polgári közigazgatást bevezető 9.330/1938. miniszterelnöki rendelet, a területi rendezés és az önkormányzati szervek újjászervezésének szabályozása mellett, határozott a tisztviselői állások betöltésének módjáról is. A határozat – a törvényhatósági bizottságok és a képviselő-testületek megalakulásáig – a belügyminiszter hatáskörébe utalta a választás alá eső vármegyei és városi tisztviselők, valamint a községi és körjegyzők kinevezésének a jogát. Ez a rendelet a visszacsatolt területen élő hivatalnokok előnyben részesítéséről még nem tartalmazott kitélt, azt viszont rögzítette, hogy a belügyminiszternek a döntését a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterével egyetértésben kell meghoznia. Az állásba helyezett tisztviselők kinevezése ideiglenes jellegű volt, a megbízatás addig szólt, amíg a megalakult törvényhatósági bizottság vagy képviselő-testület választás útján be nem töltötte a pozíciót. A kinevezett állami vagy vármegyei alkalmazottnak a korábbi állását megüresedettnek kellett tekinteni. Azoknak a községi vagy városi hivatalnokoknak az előző állomáshelye, akik a trianoni Magyarországon teljesítettek szolgálatot, azonban addig nem számított annak, amíg a hivatalnokot az új pozíciójában nem véglegesítették. A rendelet értelmében, a felvidéki területekkel kapcsolatos ügyekben való

²⁷² BUKOVSKY, 2007. 58.

²⁷³ Nógrád Vármegye Hivatalos Lapja, 1939. július 27. 4.

²⁷⁴ SIMON, 2018. 247.

tájékoztatás céljából, a belügyminiszter Nógrád vármegyéhez is tanácsadót rendelhetett ki a főispán mellé, akivel a törvényhatósági bizottságok megalakulásáig egyetértve kellett eljárni.²⁷⁵

A 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet a tisztviselői állások betöltésének kérdésében csak a polgári közigazgatás megindításához elengedhetetlen kérdésekben határozott, a hivatali apparátusra vonatkozó részletes szabályozás összeállítását a kormány csak 1939 elején kezdte el. A munkálatok során két érdek feszült egymásnak. Budapest a magyar közigazgatásban jártas, kormányhű személyekkel akarta feltölteni a megüresedett állásokat, a Felvidéki Magyar Párt egyrészt a saját embereit kívánta pozícióhoz juttatni, másrészt ígéretet tett a választóknak, hogy helyi tisztviselőkkel töltik be a helyeket.²⁷⁶ Az 1939. február 26-án hatályba lépő 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet, amely a tisztviselői apparátus személyi állományának összetételére vonatkozóan három fontos kérdéskörben határozott, végül Jaross Andorék szándékait tükrözte.

Ez a határozat a polgári közigazgatást bevezető miniszterelnöki rendelettel ellentétben már részletesen szabályozta az előnyben részesítendő tisztviselők körét. Ennek alapján előnyben kellett részesíteni azokat a hivatalnokokat, akik az elcsatolt területsávon 1921. július 26-áig kinevezett minőségben szolgálatot teljesítettek, de magyarságuk miatt elvesztették azt, és azóta a felvidéki területen laktak, vagy a trianoni Magyarországra menekültek, de itt nem kaptak állást. Annak a hivatalnoknak, aki elbocsátása után is csehszlovák területen tartózkodott, a Magyarországon élő leszármazottai is elsőbbséget élveztek az állások betöltésénél. Mellettük azokat is előnyben kellett részesíteni, akik 1938. november 2-án a visszacsatolt területeken csehszlovák közszolgalatban álltak, vagy állandó lakhelyük a felvidéki területsávon volt.²⁷⁷

A miniszterelnöki határozat előírta, hogy az álláshoz jutott hivatalnokokat csak abban az esetben lehetett végleges minőségben alkalmazni, ha egy nemzethűséget bizonyító eljárás során a bizottság nem talált kivetnivalót múltjukban és igazoltnak tekintette őket. A külön erre a célra létrehozott testületek tagjait a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterével egyetértésben kellett kijelölni, ami lehetőséget biztosított a Felvidéki Magyar Pártnak, hogy érvényesítse érdekeit. Arra vonatkozóan, hogy pontosan hány embert vonhattak igazolás alá nincs pontos adat, Simon Attila becslése szerint számuk nagyságrendileg 11 ezer főre tehető.²⁷⁸ Jaross Andor az igazolási eljárások során támogatta a nagyszámú elmarasztaló ítéletek meghozatalát,

²⁷⁵ Az ideiglenesen kinevezett városi vagy községi alkalmazottak előző állásainak betöltését helyettesítéssel kellett megoldani. Abban az esetben, ha nem nyert az új hivatali helyén végleges elhelyezést, vissza kellett venni a korábbi pozíciójába.

²⁷⁶ SIMON, 2018. 248.

²⁷⁷ Rendeletek tára, 1939. 56.

²⁷⁸ SIMON, 2018. 250.

azonban az elbocsátások ellenére nem volt megelégedve azok mértékével.²⁷⁹ Ellenkező állásponton volt a miniszterelnöki posztón 1939. február 16-án Imrédy Bélát váltó Teleki Pál, aki sokallta az elbocsátottak számát, és elhibázottnak tartotta az igazolási eljárások lefolytatását, amely okból kifolyólag a második bécsi döntést követően az erdélyi területeken már nem létesítettek hasonló bizottságokat. Hivatalba lépését követően Jaross befolyását igyekezett csökkenteni, aminek végkimenetele az lett, hogy 1939 márciusában megszüntette a felvidéki tárca nélküli miniszteri posztot, valamint a Felvidéki Magyar Párt 1940 februárjában beolvadt a kormányon lévő Magyar Élet Pártjába.²⁸⁰ Ezzel párhuzamosan a felvidéki pozíciókba is egyre több anyaországi tisztviselő érkezett, 1939 nyarán a pár hónapja kinevezett főispánok többségét leváltották, valamint az egyéb posztokon is történtek változások, azonban az állások jelentős részét ezt követően is igyekeztek felvidékiekkel betölteni.²⁸¹

Az alkalmazandó elsőbbség és az igazoló eljárás lefolytatásának szabályozása mellett a 2.300/1939. miniszterelnöki rendelet kitért az állásba helyezhető tisztviselők meglévő képesítésére is. A végzettség tekintetében a rendelet úgy határozott, hogy 1940. december 31-ig az vált kinevezhetővé, aki a Magyarországon 1921. július 26-án, valamint a visszacsatolt területeken 1938. november 2-án hatályban lévő jogszabályokban meghatározott képzettséggel rendelkezett. Az a tisztviselő, amelyik nem volt birtokában az előírt iskolai végzettségnek, kötelező volt az utólagos szakvizsga, valamint kiegészítő képesítés megszerzésére.

De hogyan érvényesültek a 9.330/1938. és a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendeletben megfogalmazott irányelvek a tisztviselői állások betöltésénél a gyakorlatban? Mennyiben igazolódott be a felvidéki lakosság azon félelme, hogy a megüresedett tisztviselői állásokat az anyaországból érkezőkkel töltik fel? A továbbiakban Nógrád vármegye példáján ezekre a kérdésekre kívánok válaszlehetőséget javasolni.

A tisztviselői állások betöltése Nógrád vármegyében

Ahhoz, hogy a megfogalmazott kérdésekre válaszlehetőséget lehessen javasolni, elengedhetetlen megvizsgálni az állásba helyezett tisztviselői körhöz tartozó személyek első bécsi döntés előtti karrierútját, a véglegesítésük tényét és a képzettségüket. Az elemzés során

²⁷⁹ TILKOVSKY, 1967. 57–58.

²⁸⁰ Uo. 59.; SZABÓ, 2002. 50–51.

²⁸¹ SIMON, 2018. 252.

azokat a tisztviselőket állítom középpontba, akik döntési jogkörrel rendelkeztek a járás és a községek ügyeinek intézésében, elsősorban a Losonci járáshoz kinevezett főszolgabírókra, a város élére helyezett polgármesterre, valamint a visszacsatolt községekhez kirendelt jegyzőkre és körjegyzőkre fókuszálok. Mellettük beemelttem az elemzett csoportba a Losonci járáshoz kinevezett szolgabírókat és a tisztiorvost is. Az állásba helyezett tisztviselői apparátus meghatározásánál a *Magyarország tiszti cím- és névtárban* és a *Budapesti Közlönyben* közzétett adatokra támaszkodtam. Az egyes hivatalnokokra vonatkozó személyes információk, illetve a karrierutakra vonatkozó adatok feltárása során a különböző közéleti almanachok, életrajzi gyűjtemények és archontológiák voltak segítségemre.²⁸² Ahol volt rá mód, az ebben közölt információkat levéltári forrásokkal ellenőriztem és egészítettem ki.

A megfogalmazott szempontok vizsgálata előtt érdemes megállapítani, hogy a polgári közigazgatás ideje alatt pontosan hány főt neveztek ki az egyes tisztségekre, mekkora volt a kutatott apparátus mérete. Az 1938. december 22-től hatályos 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet a kinevezési jogkörre vonatkozóan már kihirdetésének napján, 1938. december 18-án érvénybe lépett. Ennek megfelelően az első bécsi döntés által érintett vármegyék főispánjait Horthy Miklós kormányzó – a belügyminiszter előterjesztése alapján – már december 20-án kinevezte. A döntés értelmében Soldos Bélát, Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye főispánját, a törvényhatóság szétválása folytán felmentette hivatalából és az újonnan megszervezett Nógrád vármegye vezetésével bízta meg.²⁸³ A rendelet értelmében a belügyminiszter szintén ezen a napon helyezte hivatalba a főispán mellé tanácsadónak kinevezett Beinrohr Dezsőt, akinek feladata 1939. június 27-ig a felvidéki ügyekkel kapcsolatos tájékoztatás volt.²⁸⁴ A járási fogalmazói karba tartozó tisztviselők megbízása is erre a napra esett, a Nógrád vármegyében újonnan megszervezett Losonci járás főszolgabírói hivatalának vezetésével a belügyminiszter – a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterével egyetértésben – Herczeg Józsefet bízta meg, szolgabírónak Sréter Jánost nevezte ki.²⁸⁵ Welser István járási tiszti orvos kinevezésére vonatkozóan pontos adat a disszertáció lezárásáig nem került elő, a *Keresztény magyar közéleti almanach*ban közölt rövid életrajza szerint hivatalát a visszacsatolás évében, 1938-ban foglalta el.²⁸⁶

²⁸² Lásd többek között: CSATÁR – ÖLVEDI, 1939.; FÖLDI, 2002.; HORTOBÁGYI, 1940.; HORTOBÁGYI, 1941.; MADARÁSZ, 1940.; LADÁNYI, 1934.; ZONDA, 2018.

²⁸³ Budapesti Közlöny, 1938. december 21. 1.

²⁸⁴ HU-MNL-OL-K 28-1939-L-17816 (66. tétel) Tanácsadó kiküldése Nógrád vármegye főispánja mellé.

²⁸⁵ Budapesti Közlöny, 1938. december 21. 2.

²⁸⁶ HORTOBÁGYI, 1940. II. 1188.

A községi jegyzők és körjegyzők kinevezése a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet hatálybalépését követően valósult meg. A *Budapesti Közlöny* 1939. március 11-én közölte az új tisztviselők névsorát, amelyből kiderült, hogy a belügyminiszter egy jegyzőt és 14 körjegyzőt helyezett állásba.²⁸⁷ A Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye Szobi járásából Nógrád vármegyénél maradt nógrádverőcei körben nem neveztek ki új tisztviselőt, itt az 1937. augusztus 15. óta hivatalban lévő Juhász Mihály maradt a körjegyző.²⁸⁸ Losonc polgármesterének kinevezéséről a *Budapesti Közlöny* 1939. július 2-án, a település megyei városi rangra emelése előtt két héttel adott hírt, Keresztes-Fischer Ferenc a város vezetésével ifj. Koltai Ernőt bízta meg.²⁸⁹

A losonci városvezető megbízásával kialakult az elemzés középpontjában álló járási és községi hivatali apparátus 20 főből álló első összetétele. Az első kinevezéseket követően azonban több poszton is változás történt, a vizsgált időintervallumban a főszolgabírói pozícióban kettő, a szolgabírói hivatalban hat személy fordult meg. A jegyzői és körjegyzői állásokban összesen 27 tisztviselő vállalt hivatalt. Az elemzés időintervallumában, 1938 és 1944 között a vizsgált csoportba tartozó személyek száma összesen 37 főre tehető. A következőkben ennek a 37 személynek néhány szociodemográfiai jellemzőjét (születési hely, képzettség) és a korábbi karrierútját elemzem és ennek segítségével kívánok válaszlehetőséget kínálni a korábban megfogalmazott kérdésekre.

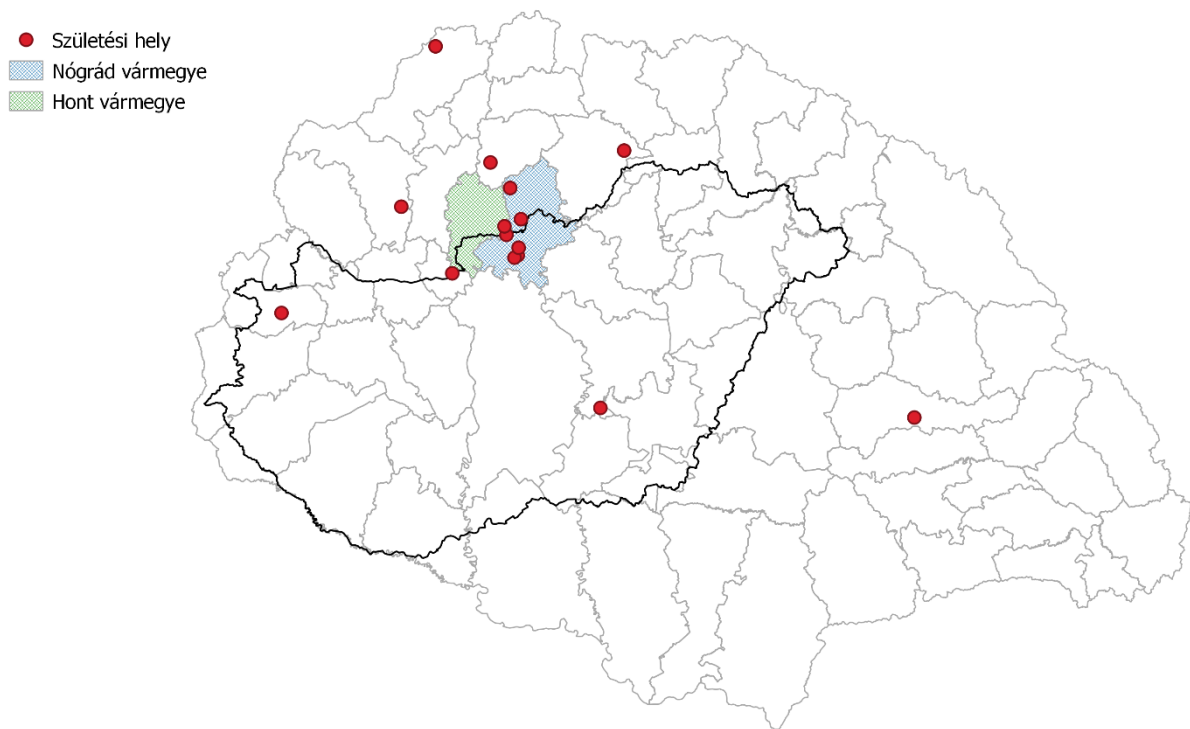
A visszacsatolt területeken kinevezett tisztviselők születési- és korábbi állomáshelye

Ahhoz, hogy igazolni vagy éppen cáfolni lehessen a felvidéki közvélekedés azon állítását, miszerint a megüresedett állásokat anyaországi tisztviselőkkel töltötték fel, elengedhetetlen megvizsgálni, hogy a polgári közigazgatás bevezetését követően a vizsgált tisztviselői pozíciókra kinevezett hivatalnokok a történelmi Magyarország mely régiójában található településen jöttek világra. A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területekre 1938 decemberében első alkalommal kinevezett 20 községi és járási tisztviselő születési helyét elemezve 15 esetben volt megállapítható annak pontos helye. Csoportokra osztva ezeket három kategória állapítható meg: 1.) a történelmi Nógrád vármegye területén, 2.) a Nógrád vármegyén kívül eső felvidéki területen, 3.) a történelmi Magyarország egyéb területén született.

²⁸⁷ Budapesti Közlöny, 1939. március 11. 2.

²⁸⁸ FÖLDI, 2002. 177.

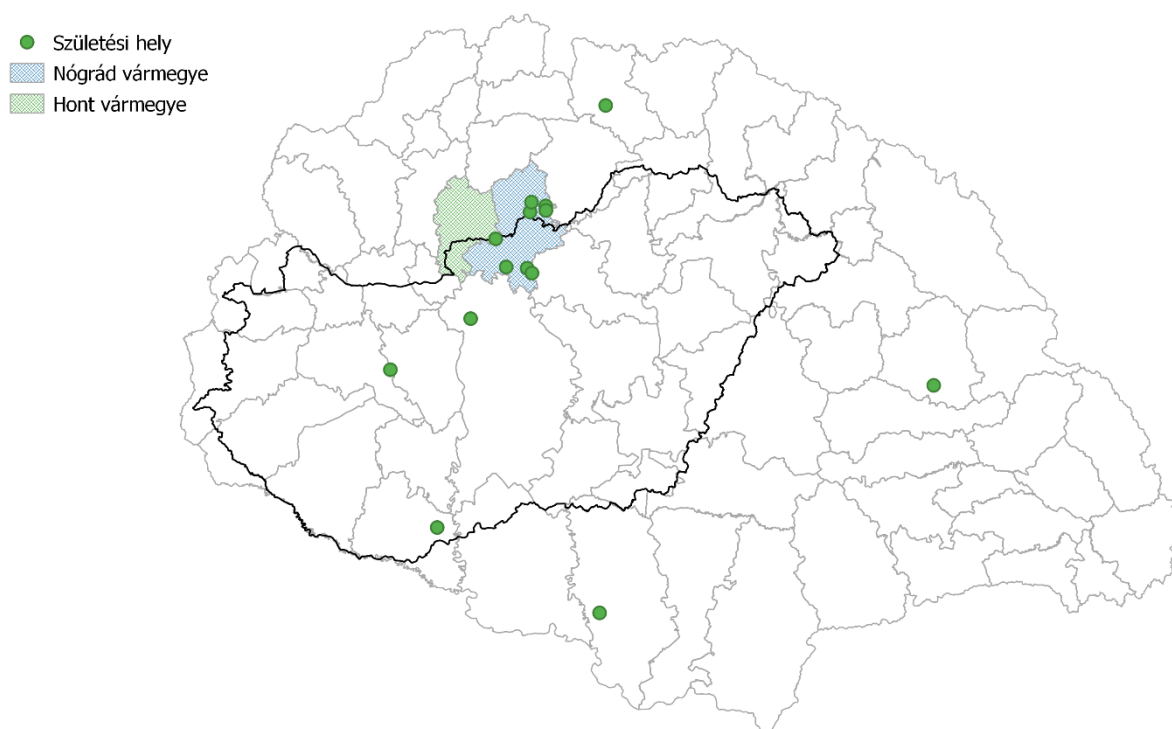
²⁸⁹ Budapesti Közlöny, 1939. július 2. 1.

1. térkép: A polgári közigazgatás bevezetését követően kinevezet első tisztviselők születési helye
(alaptérkép forrás: GISa Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

A települések három kategóriába sorolását követően megállapítható, hogy a történelmi Nógrád vármegye területén és az azon kívül eső felvidéki régióban egyaránt hat-hat tisztviselő látta meg a napvilágot, a történelmi Magyarország egyéb területein csak három tisztviselő született. Megvizsgálva a második és a harmadik kategóriába sorolt települések vármegyei megoszlását az a következtetés vonható le, hogy a nógrádi régió fennhatóságán kívül eső felvidéki és egyéb területen született kilenc tisztviselő közül három jött a világra a vizsgált vármegyével szomszédos Gömör és Kishont, Zólyom, illetve Hont törvényhatóságának a területén. Hat tisztségviselő az elemzés középpontjában álló Nógrád vármegye területétől távolabb elhelyezkedő Trencsén, Nyitra, Esztergom, Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok és Kolozs vármegye valamely településén született. A történelmi Nógrád vármegyéhez legközelebb eső Hont törvényhatóságához tartozó Bátorfaluban – amely község az első bécsi döntés után a Nógrádhoz tartozó Balassagyarmati járás része lett – született 1911. június 13-án Tornyos Vidor körjegyző, akit a polgári közigazgatás bevezetését követően a belügyminiszter meg is bízott a

település köré szerveződő körjegyzőség vezetésével.²⁹⁰ Azok közül a tisztviselők közül, akiknek ismert a születési helye, ő az egyetlen, aki azon a településen jött a világra, ahol aztán hivatalát is betöltötte. A vizsgált törvényhatóságtól legtávolabb eső Kolozs vármegyei Kolozsváron Welser István, a Losonci járás tisztiorvosa látta meg a napvilágot, azonban 1922-től már a trianoni Magyarország területén élt és tevékenykedett.²⁹¹ Figyelembe véve az 1920 után állandósult országhatárt megállapítható, hogy kilenc fő született olyan országrészben, amelyet a békeszerződéssel elcsatoltak Magyarországtól, közülük nyolc személy jött világra a felvidéki területsávon.

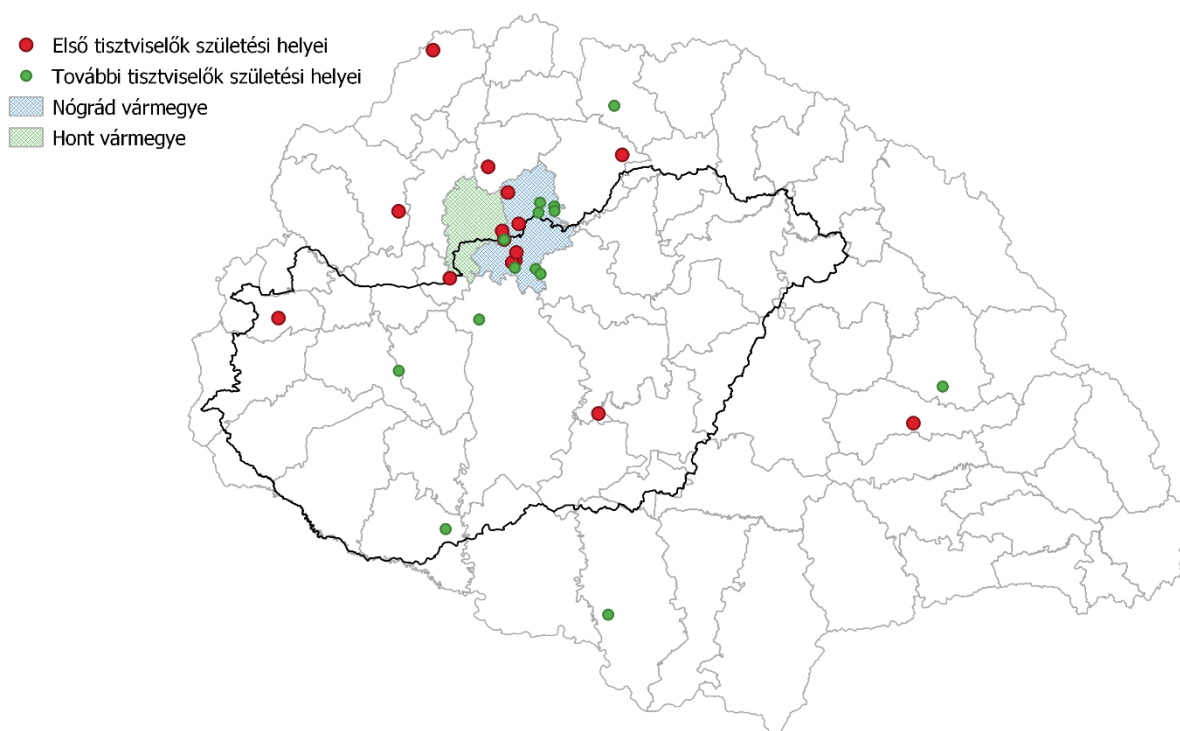
2. térkép: A személycserék következtében álláshoz jutott tisztviselők születési helye
(alaptérkép forrás: GIS-ta Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

A személycserék következtében álláshoz jutott 17 tisztviselő közül 14 egyénnek ismert a születési helye, amelyeket besorolva az előzőekben meghatározott kategóriákba a következők állapíthatóak meg. Amíg a történelmi Nógrád vármegye területén nyolc hivatalnok jött világra, addig a törvényhatóságon kívül eső felvidéki régióban mindössze egy tisztviselő született. A

²⁹⁰ HU-ÁBTL-I.-3.1.5.-I.s.-I.t.-O-15223 Volt horthysta funkcionáriusok és földbirtokosok. 3. sz. nyomtatvány, d.n. 2/6/a; Budapesti Közlöny, 1939. március 11. 2.

²⁹¹ HORTOBÁGYI, 1940. II. 1188.; SCHNEIDER – JUHÁSZ, 1937. 572.

történelmi Magyarország egyéb területein öt későbbi nógrádi tisztviselő születési helye található, a vizsgált vármegyétől legtávolabb eső két vármegye ez esetben Szolnok-Doboka és Torontál. A Szolnok-Doboka vármegye fennhatóságához tartozó Szamosújvár településen Szász Árpád későbbi losoncapátfalvai körjegyző, a Torontál vármegyében található Nagybecskereken Virágh Károly tajti körjegyző jött a világra. A trianoni országhatárt figyelembe véve elmondható, hogy a 14 főből heten születtek a békeszerződés által elcsatolt régiókban, közülük öten a felvidéki területsávon.

3. térkép: 1938–1944 között hivatalt vállalt tisztviselők születési helye
(alaptérkép forrás: GISa Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

Együtt vizsgálva az első tisztviselők és a személycserék következtében álláshoz jutott hivatalnokok születési helyeit elmondható, hogy a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területeken alkalmazott egyének jelentős része – 14 fő – a törvényhatóság területén látta meg a napvilágot, hét a felvidéki vármegyék egyikében, és további nyolc az ország egyéb területein. Figyelembe véve a trianoni határt megállapítható, hogy a 28 főből 16-an születtek olyan országrészben, amelyet elcsatoltak annak területétől, közülük 13-an származtak a Felvidékről. Az ismert adatok alapján tehát elmondható, hogy az elemzett tisztviselői csoport több mint fele

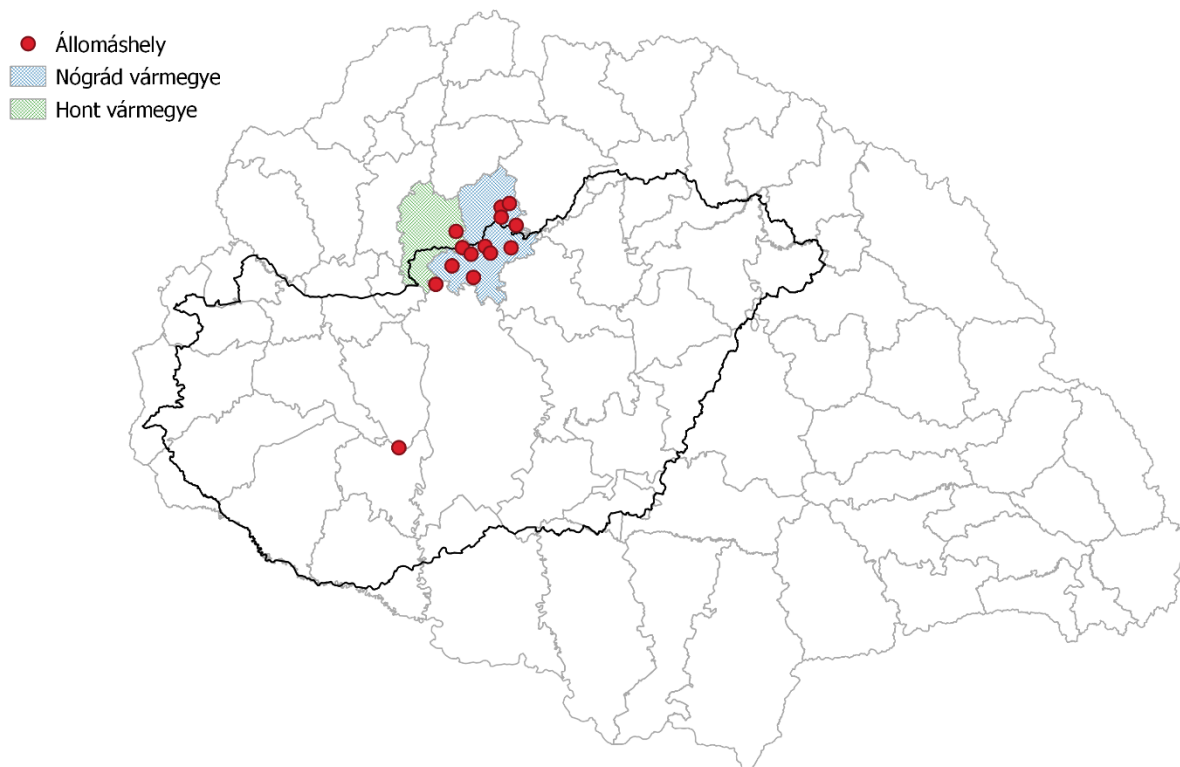
nem felvidéki származású volt, ami némiképp igazolhatja a visszacsatolt területeken élők korabeli közvélekedését.

A korábbi állomáshelyek megoszlásának figyelembevételével azonban a születési helyek alapján kialakult nézet változhat. Több olyan nem felvidéki vagy Nógrád vármegyei születésű tisztviselő lehetett ugyanis, aki hosszú ideje élt és tevékenykedett a régióban, integrálódott a lokális társadalomba, így az itt élők helyiként tekintettek rá. Ennek elemzése nemcsak az előzőekben körvonalazódott állítás árnyalásához vagy igazolásához elengedhetetlen, hanem ahhoz is, hogy képet lehessen alkotni arról, hogy a kinevezéseknél milyen mértékben érvényesült a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet előnyben részesítendő hivatalnokokról szóló paragrafusa.

A *Magyarország tiszti cím- és névtárának* kötetei alapján megállapítható, hogy a visszacsatolást követően első alkalommal kinevezett, a vizsgált csoportba tartozó főszolgabíró, szolgabíró, tisztiorvos, polgármester, jegyzők és körjegyzők közül mindössze egy személy, Kováts János dolgozott a trianoni békeszerződés becikkelyezése előtt a felvidéki adminisztrációban.²⁹² Az 1921 júliusa előtt hivatalt vállalt és az 1938 decembere után kinevezett tisztviselők közötti rokoni kapcsolatok száma sem kiugró, csak egy esetben azonosítható családi kötelék.²⁹³ Ennek alapján elmondható, hogy a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területekre kinevezett tisztviselők esetében csekély számban alkalmazták a jogszabálynak azokat a kitételeit, amelyek előírták a visszacsatolt régióban 1921 előtt hivatalt vállalt, de magyarságuk miatt állástalanná vált felvidéki lakcímmel rendelkező tisztviselők és azok rokonainak elsőbbségét. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a rendelet vonatkozó bekezdésének megfelelő közigazgatási szakembereket az állások feltöltésénél figyelmen kívül hagyták, előfordulhatott az is, hogy nem akadt olyan hivatalnok, akinél alkalmazni lehetett ezt a kitételet.

²⁹² Kováts János (1882–?) a trianoni békeszerződést megelőzően a Losonci járás szolgabírójaként tevékenykedett, majd 1919-től a füleki magyar járás főszolgabírója, amely állásából a csehszlovák eskü megtagadása miatt elbocsátották. MTCN 1915–1918 között megjelent kötetei; MADARÁSZ, 1940. 525.

²⁹³ Az 1939 márciusában a bátorfalui kör élére kinevezett Tornyos Vidor jegyző édesapja szintén ennek a körjegyzőségnek a vezetését látta el a trianoni békeszerződést megelőzően. MTCN 1906–1918 között megjelent kötetei.

4. térkép: A polgári közigazgatás bevezetését követően kinevezet első tisztviselők korábbi állomáshelye

(alaptérkép forrás: GIS-ta Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

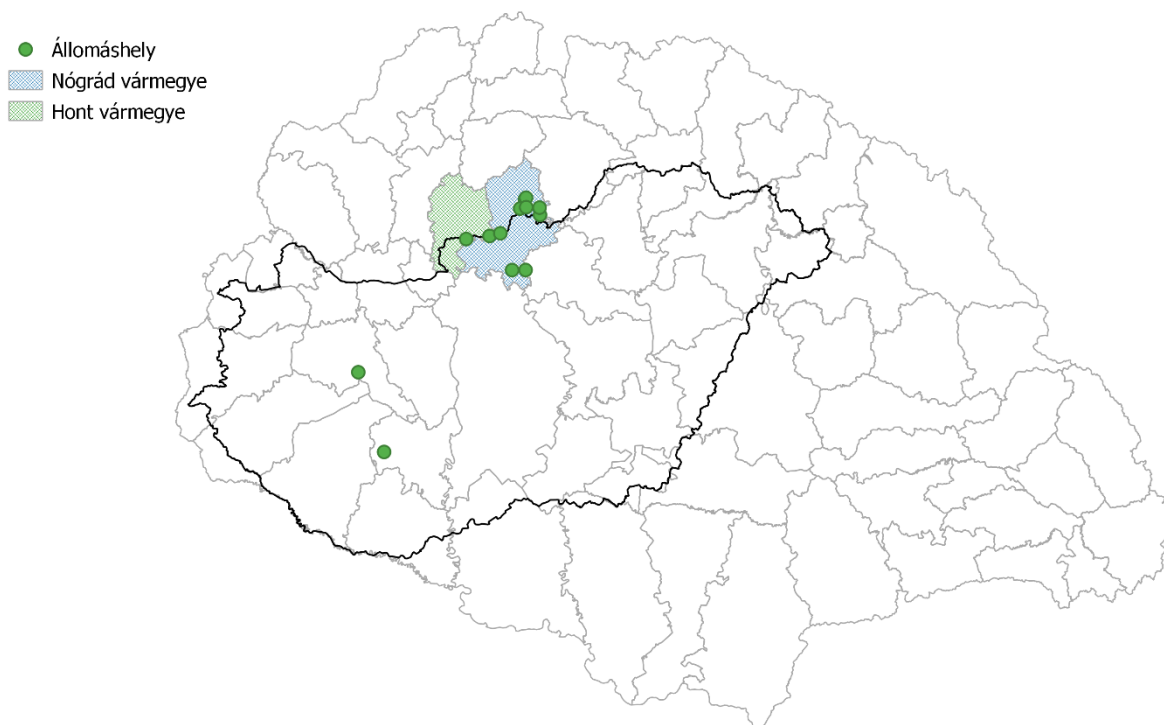
A polgári közigazgatás bevezetését követően kinevezett 20 tisztviselő közül 14 fő esetében ismert az a település ahol a visszacsatolást megelőzően dolgozott. A korábbi állomáshelyeket megvizsgálva szembeötlő, hogy jelentős részük a történelmi Nógrád vármegye területén teljesített szolgálatot, mindössze kettő tisztviselő érkezett más régióból. Zahumenszky Imre a Nógrád vármegyével szomszédos – az első bécsi döntés után a törvényhatósághoz csatolt – Hont vármegyei Csábon működött körjegyzőként,²⁹⁴ Welser István pedig a Fejér vármegyei Vajta településen szolgált orvosként.²⁹⁵ Figyelembe véve a trianoni országhatárt elmondható, hogy a visszacsatolást megelőző időszakban öt tisztviselő tevékenykedett a csehszlovák közigazgatásban. Ez a szám további eggyel növelhető, ugyanis Herczeg Józsefnek, a Losonci járás első főszolgabírójának a korábbi állomáshelye nem ismert – így a térképen nem szerepel –, azonban a források alapján megállapítható, hogy a csehszlovák időben közigazgatási főbiztosként tevékenykedett.²⁹⁶ A hat tisztviselő közül öten már a katonai közigazgatás

²⁹⁴ CSATÁR – ÖLVEDI, 1939. Adattár 32.

²⁹⁵ HORTOBÁGYI, 1940. II. 1188.

²⁹⁶ HU-MNL-OL-K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1940. március 30. 46. <https://adatabazisokonline.mnl.gov.hu/adatabazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58240> (letöltés, 2025.03.20.)

időszaka alatt is azon a településen teljesítettek szolgálatot, ahová aztán a polgári közigazgatás bevezetését követően a belügyminiszter ideiglenes hatállyal kinevezte őket. Az ismert adatok tehát arra utalnak, hogy az első körben kinevezett tisztviselők egyharmadánál érvényesült a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendeletnek az 1938. november 2-án csehszlovák közszolgálatban álló személyeket előnyben részesítő kitétele.

5. térkép: A személycserék következtében álláshoz jutott tisztviselők korábbi állomáshelye
(alaptérkép forrás: GISTa Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

A személycserék következtében álláshoz jutott 18 személy²⁹⁷ korábbi hivatali helyét elemezve az első körben kinevezett tisztviselők esetében kapott eredményekhez hasonló kép rajzolódik ki. A 18 fős csoport jelentős részének korábbi állomáshelye a történelmi Nógrád vármegye területén volt található, azonban mindössze nyolcan teljesítettek szolgálatot a trianoni országhatáron kívül eső települések egyikén. A személycserékkel kettő olyan hivatalnokot helyeztek Nógrád vármegyébe, aki korábban a törvényhatóságtól távol eső régió közigazgatásában dolgozott. Az 1940 májusában kinevezett Szász Árpád losoncapátfalvai

²⁹⁷ Bár a vizsgálati csoport 37 fős, az első körben állásba helyezett húsz tisztviselőt követően a személycserék során összesen 18 egyén kapott új hivatalt. Ennek oka, hogy Szoták Pált (?–1942), az 1939 márciusa körül kinevezett első vilkei körjegyzőt 1941 tavaszán az 1940 decemberében létesült gácsi jegyzőség vezetésével bízták meg.

körjegyző előzőleg a Tolna vármegyei Kocsola község adóügyi jegyzőjeként,²⁹⁸ az 1942. március 10-e körül megbízott Óriás Oszkár szolgabíró pedig a Veszprém vármegye Veszprémi járásának közigazgatási gyakornokaként tevékenykedett.²⁹⁹

Kitekintve a véghez vitt személycserék idejére, szembetűnő, hogy Teleki Pál miniszterelnöki kinevezése után a – közigazgatási szerepkör mellett jelentős politikai feladatokat is ellátó – főispánok leváltását Nógrád vármegyében nem követte a szaktudást igénylő alsóbb közigazgatási posztokon radikális átalakítás.³⁰⁰ A miniszterelnök 1939. február 16-ai eskütételét követően a polgári közigazgatás bevezetése után kialakított állományban az első változás június 14-én történt, amikor a hivatalban lévő Sréter János mellé kinevezték Kováts Jánost losonci szolgabírónak.³⁰¹ A soron következő változás csak egy évvel később, 1940 májusában ment végbe, amikor a Losonci járás főszolgabírói hivatalának vezetésével a belügyminiszter Zorkóczy Lajost bízta meg.³⁰² A jegyzői és körjegyzői állásokban a legtöbb személycsere 1940 tavaszán és nyarán zajlott, a 11 újonnan állásba helyezett jegyző közül ebben az időintervallumban neveztek ki öt személyt.

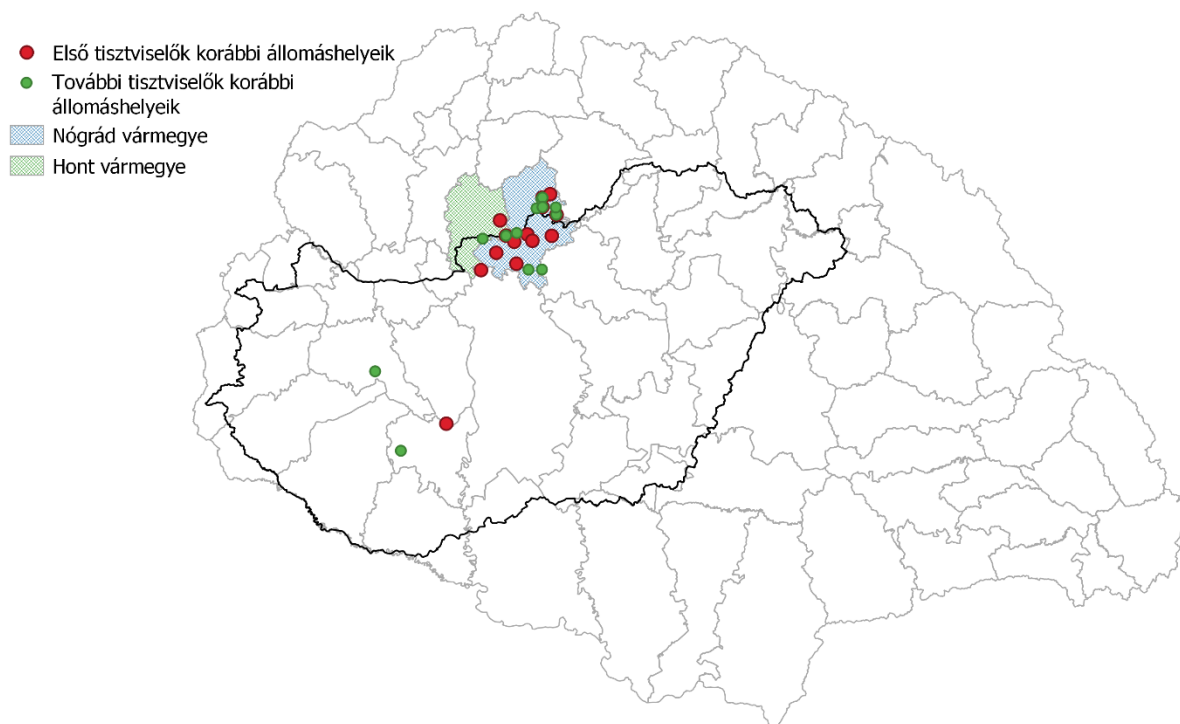
²⁹⁸ Budapesti Közlöny, 1940. május 18. 1.; HU-MNL-ZVL-XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

²⁹⁹ MTCN, 1940. 89.; Budapesti Közlöny, 1942. március 10. 1.

³⁰⁰ Teleki hivatalba lépését követően a polgári közigazgatás bevezetésekor kinevezett főispánok jelentős részét leváltották. Nógrád vármegyében a belügyminiszter 1939. március 13-án Soldos Béla helyére Baross Józsefet nevezte ki. SIMON, 2018. 252.; Budapesti Közlöny, 1939. március 14. 2.

³⁰¹ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 143.

³⁰² Uo. 27.

6. térkép: 1938–1944 között hivatalt vállalt tisztviselők korábbi állomáshelye
(alaptérkép forrás: GISa Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

A korábbi állomáshelyek tekintetében összességében elmondható, hogy az 1938 és 1944 között kinevezett tisztviselők jelentős része ugyan a történelmi Nógrád vármegye valamely településén teljesített szolgálatot, azonban a vizsgált körnek kevesebb, mint a fele vállalt hivatalt a trianoni országhatáron kívül. Mindez azt mutatja, hogy a pozícióosztások alkalmával nem minden esetben érvényesítették a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendeletben rögzített kinevezési elsőbbségre vonatkozó passzust. Nógrád vármegyében ennek következményeként, a felvidéki tisztviselők mellett, a megüresedett állások betöltését követően megjelentek az anyaországi hivatalnokok is. A Magyarországról érkező vezető tisztviselők száma azonban nem minden visszacsatolt területen volt ilyen mértékű. Bajcsi Ildikó kutatása alapján tudott, hogy a Komárom vármegye Komáromi járásához tartozó települések 12 jegyzője közül mindössze három fő volt anyaországi. Igaz, az alsóbb közigazgatási szinteken már itt is számos magyarországi hivatalnok tevékenykedett, a 17 segédjegyzőből 13 a trianoni határon belülről érkezett.³⁰³ Simon Attila kutatása is a felvidékiek magasabb arányát mutatta ki Nyitra és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye vonatkozásában, itt a fontosabb

³⁰³ BAJCSI, 2020. 32–33.

pozíciók háromötödénél helyi tisztviselőket alkalmaztak, anyaországi hivatalnokokat csak a fennmaradt helyekre nevezték ki.³⁰⁴

A visszacsatolt területeken kinevezett tisztviselők igazolása és véglegesítése

A visszacsatolt területeken megszervezett állások betöltése a 9.330/1938. és a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendeletek értelmében ideiglenes jellegű volt. A kinevezett tisztviselők közül azokat, akik a trianoni békeszerződés és az első bécsi döntés között az elcsatolt területsávon működtek, csak egy nemzethűségi igazoló eljárás pozitív elbírálását követően lehetett végleges minőségben alkalmazni. A véglegesítések határidejét az 1942. évi XXII. törvénycikk további rendelkezésig, de legkésőbb 1947. december 31-ig kitolta, valamint a végleges kinevezés jogkörét a vármegyei és városi tisztviselők, illetve a községi és körjegyzők esetében a belügyminiszter hatáskörébe utalta.³⁰⁵ A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területeken kinevezett hivatalnokokra vonatkozóan igazoló bizottsági dokumentum ez idáig nem került elő, releváns információval sem az igazolóbizottságok Országos Levéltárban őrzött töredékes anyaga,³⁰⁶ sem a Nógrád Vármegyei Levéltár fondjai nem szolgáltak. A véglegesítések tényét azonban a *Budapesti Közlöny* számaiban közzétették, így ennek alapján esetenként feltételezhető a nemzethűségi vizsgálat lefolytatása és eredménye.

Az 1938 decembere után első alkalommal kinevezett, a vizsgált csoportba tartozó 20 tisztviselő közül mindössze nyolc esetben volt megállapítható a véglegesítés ténye, és két személynél volt feltételezhető. A feltételezett esetekben a hivatalnokok tisztségüket még 1944 végén is betöltötték, azonban figyelembe véve az 1942. évi XXII. törvénycikk vonatkozó paragrafusait, ez nem jelentette azt, hogy mindezt végleges minőségben tették. A ténylegesen állandósított nyolc fő közül először Koltai Ernőt, Losonc megyei város polgármesterét véglegesítette a belügyminiszter 1943. június 13. körül.³⁰⁷ A körjegyzők kinevezése 1943. július 6. és december 30. körül vált véglegessé, az első alkalommal hat, a második alkalommal egy hivatalnokot helyezett Keresztes-Fischer Ferenc végérvényesen pozícióba.³⁰⁸ A

³⁰⁴ SIMON, 2018. 252.

³⁰⁵ Az 1942. évi XXII. törvénycikk a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról.

³⁰⁶ HU-MNL-OL-K 568 (1. cs.) Felvidéki igazoló bizottságok, 1939.

³⁰⁷ Budapesti Közlöny, 1943. június 13. 1.

³⁰⁸ 1943 júliusában Mihalovics Béla, Bory Zoltán, Tornósy Vidor, Erdélyi János, Deák Ferenc és Dobroczy Antal körjegyzőket véglegesítette a belügyminiszter. Budapesti Közlöny, 1943. július 7. 4.; 1943 decemberében Váry László körjegyző kinevezése vált véglegessé. Budapesti Közlöny, 1943. december 30. 2.

rendelkezésre álló adatok alapján – a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet határozatát figyelembe véve – a véglegesített tisztviselők közül egy személy esetében feltételezhető biztonsággal az igazolási eljárás lebonyolításának ténye. A vizsgált csoportból egyedül Bory Zoltán, a pinci körjegyzőségnek a jegyzője teljesített szolgálatot a csehszlovák közigazgatásban – 1931 óta a településen tevékenykedett –, így csak nála merülhetett fel az eljárás lefolytatása.³⁰⁹ Tekintettel arra, hogy a belügyminiszter 1943 júliusában állandósította pozíciójában, feltételezhető annak kedvező elbírálása. A nem véglegesített tíz hivatalnok esetében megállapítható volt, hogy tisztségváltás vagy nyugdíjazás miatt nem nyertek állandó elhelyezést állásaikban. Négy tisztviselőt nyugállományba helyeztek, öten más állomáshelyen folytatták közigazgatási pályájukat. A nyugdíjazott hivatalnokok közül hárman szolgáltak az első bécsi döntést megelőzően a felvidéki területsávon, esetükben a forráshiány miatt nem volt megállapítható az igazoló eljárás lefolytatásának kezdeményezése. Azoknak a tisztviselőknek a köréből, akik más településen folytatták közigazgatási tevékenységüket, ketten dolgoztak biztosan a csehszlovák közszolgálatban, ezért ahhoz, hogy végleges minőségben tudják azt tenni, minden bizonnyal nekik is át kellett esni az igazoló eljárás.³¹⁰ A nem véglegesített hivatalnokok közül egy főnél sem a nyugdíjazás, sem a tisztségváltás ténye nem volt megállapítható.

A személycserék során állásba helyezett 18 tisztviselő köréből mindössze három hivatalnokot nem véglegesített a belügyminiszter. Közülük Óriás Oszkár és Virágh Károly a felvidéki területen kívül eső közigazgatási poszton tevékenykedett tovább,³¹¹ Szoták Pál pedig feltételezhetően életét vesztette.³¹² Nemzethűségi igazoló eljáráson feltehetően egyik állásba helyezett tisztviselőnek sem kellett átesnie, ugyanis a rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy 1938. november 2-a előtt, a trianoni országhatáron belül tevékenykedtek.

A vizsgált 37 tisztviselő vonatkozásában tehát hat esetben merülhetett fel az igazoló eljárás lefolytatása, ennyien dolgoztak ideiglenes kinevezésük előtt a csehszlovák közigazgatásban. A véglegesítések tényéből biztonsággal két személy esetében valószínűsíthető, hogy a polgári közigazgatás bevezetése után átesett az igazoló bizottsági

³⁰⁹ MADARÁSZ, 1940. 359.

³¹⁰ Az 1937 óta Csábon dolgozó Zahumenszky Imrét a belügyminiszter 1941 júniusában Bánkeszire helyezte át körjegyzőnek, amely tisztségében 1943 júliusában véglegesítette. A polgári közigazgatás bevezetése után losoncapátfalvai körjegyzővé kinevezett Vozáry István 1920 és 1938 között is a csehszlovák közigazgatásban tevékenykedett. Losoncapátfalvai megbízatását követően a rappi körjegyzőségénél dolgozott segédjegyzőként. CSATÁR – ÖLVEDI, 1939. 32.; Budapesti Közlöny, 1941. június 22. 1.; Budapesti Közlöny, 1943. július 1. 2.; MADARÁSZ, 1940. 742.; BAROSS – TAKÁCS, 1942. 886.

³¹¹ Óriás Oszkár losonci járási szolgabírói tevékenységét követően Nógrád vármegyei aljegyzőként dolgozott tovább. MTCN, 1943. 85.; Virágh Károly a ceredi körjegyzőség körjegyzője lett. FÖLDI, 2002. 115.

³¹² FÖLDI, 2002. 133. Az adatot más forrásból megerősíteni a disszertáció lezárásáig nem volt mód.

eljáráson, amelynek elbírálási folyamata pozitív eredménnyel végződött. Közülük azonban csak Bory Zoltán teljesített szolgálatot végleges minőségben a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területen, Zahumenszky Imre Bánkeszin nyert elhelyezést. További egy esetben szintén felmerülhet az eljárás kedvező végeredménye, azonban ezt biztonsággal kijelenteni nem lehet, Vozáry István rappi segédjegyző véglegesítéséről ugyanis a kutatás lezárásáig nem került elő információ. A csehszlovák időben hivatalt vállalt további három tisztviselő esetében, a rendelkezésre álló források alapján, az eljárás lefolytatásának ténye nem igazolható. Figyelembe véve ezeknek a hivatalnokoknak a karrierútját megállapítható, hogy véglegesítésük előtt jellemzően nyugállományba helyezték őket, amely döntés mögött nem okvetlenül a megkérdőjelezhető nemzethűség állt.

A visszacsatolt területeken kinevezett tisztviselők képzettsége

A tisztviselők elméleti képesítéséről a korszakban az 1929. évi XXX. törvénycikk rendelkezései voltak irányadók. Ennek alapján a vármegyei, járási és megyei városi közigazgatás körében a fogalmazási tennivalók ellátására hivatott állások betöltéséhez „tudományegyetemen szerzett jogi vagy államtudományi tudori vagy a közgazdaságtudományi karon a közigazgatási szakosztály elvégzése után szerzett közgazdaságtudományi tudori” oklevélre volt szükség.³¹³ A törvény alapján a községi jegyzői hivatalokra is csak az volt alkalmazható, aki igazolta az állás betöltéséhez megállapított képzettség meglétét, azonban arról nem az 1929. évi törvény, hanem az 1900. évi XX. törvénycikk rendelkezett. Ennek alapján csak az válhatott jegyzővé, aki egy szervezett közigazgatási tanfolyam keretében közigazgatási vizsgát tett és jegyzői oklevelet szerzett.³¹⁴ Az első bécsi döntést követően a polgári közigazgatás bevezetését szabályozó 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet – a visszacsatolt területekre vonatkozóan – a két törvény idevágó paragrafusait módosítva előírta, hogy az állásokra olyan személyt is ki lehetett nevezni, aki elméleti képesítéssel rendelkezett, de a gyakorlati vizsgát nem tette le. A felvidéki lakosok esetében ettől is megengedőbb volt a jogszabály, a vonatkozó passzust alkalmazva az is állásba helyezhető volt, aki semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezett. Ezen a szabályozáson a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet némiképp finomított. Ennek alapján a felvidéki területeken megállapított közigazgatási pozíciók

³¹³ 1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről. 65. §.

³¹⁴ CSIZMADIA, 1984. 34.

betöltésénél 1940. december 31-ig az vált kinevezhetővé, aki a Magyarországon 1921. július 26-án, valamint a visszacsatolt területeken 1938. november 2-án hatályban lévő jogszabályokban meghatározott képesítéssel rendelkezett. Az a tisztviselő, amelyik nem rendelkezett a megfelelő képzettséggel, kötelezhető volt a szakvizsga, valamint az utólagos képesítés megszerzésére. A rendelet értelmében ebben az esetben a kinevezést ideiglenes jellegűnek kellett tekinteni.

A jogszabály értelmében – a Nógrád vármegye visszacsatolt területeire kinevezendő tisztviselőket illetően – a járási, illetve a megyei városi hivatalnokok esetében lehetett volna eltekinteni a meglévő jogi, államtudományi vagy közgazdaságtudományi doktorátustól, ugyanis azt csak az 1929. évi XXX. törvénycikk tette az alkalmazás kötelező feltételévé. Losonc városához, valamint a járáshoz kinevezett, a vizsgált csoportba tartozó polgármester, főszolgabírók, szolgabírók és tisztiorvos esetében azonban az esetek jelentős részében nem kellett alkalmazni a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet meglévő képesítésre vonatkozó könnyítéseit, ugyanis egy kivétellel az állásba helyezett tisztviselők rendelkeztek az 1929. évi törvényben előírt végzettséggel. A Losonci járás élére 1940 májusában kinevezett főszolgabíró Zorkóczy Lajos 1921-ben szerzett államtudományi doktorátust a szegedi egyetemen,³¹⁵ a viselt doktori címe alapján azonban megállapítható, hogy már elődje, – a 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendelet értelmében kinevezett – Herczegh József is rendelkezett az állás betöltéséhez szükséges végzettséggel. A főszolgabírók mellé 1938 és 1944 között kinevezett, a járási fogalmazói kar alsóbb szintjén hivatalt vállaló szolgabírók esetében is el lehetett tekinteni az 1939-ben kibocsátott rendelet alkalmazásától, egy személyt leszámítva mindegyik kinevezett tisztviselőnek megvolt a megfelelő képesítése. Az 1929. évi törvényben előírt doktori fokozat hiánya egyedül Kovács János esetében merült fel, a rendelkezésre álló források alapján csak annyi állapítható meg, hogy államtudományi államvizsgát tett.³¹⁶ A különös képzettséget igénylő járási tisztiorvosi hivatalt elnyert Welser István az orvosi végzettsége mellett tisztiorvosi, iskolaorvosi és egészségtanári képesítéssel is rendelkezett.³¹⁷ A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt, 1939 júliusában megyei városi rangra emelt Losonc polgármesterének kinevezett Koltai Ernő jogi tanulmányait 1921 és 1925 között elvégezte, így esetében is el lehetett tekinteni a 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendelet vonatkozó paragrafusának alkalmazásától.³¹⁸

³¹⁵ LADÁNYI, 1934. 451.

³¹⁶ MADARÁSZ, 1940. 525.

³¹⁷ SCHNEIDER – JUHÁSZ, 1937. 572.; HORTOBÁGYI, 1940. II. 1188.

³¹⁸ ZONDA, 2018. 122.

A polgári közigazgatás bevezetését követően első alkalommal megválasztott 16 községi jegyző és körjegyző közül 12 személyről tudott, hogy a kinevezés pillanatában rendelkezett községi közigazgatási tanfolyamon szerzett jegyzői oklevéllel, így a járási tisztviselők mellett rájuk nézve sem kellett alkalmazni a többször idézett rendelet vonatkozó határozatát. A maradék négy tisztviselőnek nem ismert pontosan a kinevezés pillanatában meglévő képesítése. Közülük Váry László bussai körjegyzőt 1943 decemberében a belügyminiszter állandósította állásában, amennyiben a kinevezése pillanatában még nem is rendelkezett a megfelelő végzettséggel, legkésőbb véglegesítése időpontjára meg kellett szereznie azt. Három körjegyzőt – Tilles Bélát, Szoatak Pált és Szabó Kornélt – azonban nem véglegesítettek, 1940-ben és 1941-ben megszűnt jogviszonyuk. Ennek oka lehetett az elméleti képzés hiánya, azonban figyelembe véve korábbi tisztségüket, valamint azt, hogy állásuk megszűnése után közülük volt, aki másik településen működött tovább, feltételezhető, hogy rendelkeztek a megfelelő képesítéssel. A tisztségváltások során állásba helyezett új jegyzők tekintetében is elmondható, hogy többségük már kinevezése pillanatában birtokolta a pozíció betöltéséhez szükséges végzettséget, 12 személyből tíz biztosan elvégezte a jegyzői tanfolyamot.

A tisztviselők képzésére vonatkozó adatok tehát összességében arra utalnak, hogy Nógrád vármegyében az első bécsi döntést követően bevezetett polgári közigazgatás időszakában a kezdetektől egy zömében képesített, kompetens apparátus vezette a visszacsatolt részek közigazgatási egységeit.

A polgári közigazgatást bevezető 9.330/1938. számú miniszterelnöki rendeletet a tisztviselők alkalmazására vonatkozóan jelentősen kiegészítő és részletesen szabályozó 2.300/1939. számú miniszterelnöki rendeletben több olyan passzus is szerepelt, amely a Felvidéki Magyar Párt és Jaross minisztériumának érdekeit tükrözte. A felvidéki származású tisztviselők előnyben részesítése, valamint a nemzethűséget igazoló eljárások rendeletben rögzített alkalmazásának szükségessége előrevetítette egy, a felvidéki érdeknek megfelelő hivatali apparátus felállításának lehetőségét. A Nógrád vármegyéhez visszacsatolt településekre kinevezett és a kutatott csoportba tartozó tisztviselők példáján keresztül azonban megállapítható, hogy a rendelet gyakorlati végrehajtása során legalább olyan mértékben érvényesült a kormány érdeke, nevezetesen az anyaországi közigazgatásban jártas munkaerő hivatalba állítása, mint a felvidékiek szempontjai. A belügyminiszter által ideiglenesen kinevezett, majd véglegesített

tisztviselők egy része nem felvidéki származású volt, de még a korábbi állomáshelyeik sem a visszacsatolt területsávon voltak. Ennek köszönhetően számos anyaországi, viszont a magyar közigazgatási rendszert jól ismerő személy érkezett a Felvidékre. Ez a tény némiképp igazolta a Magyarországnak ítélt területeken élő hivatalnokok félelmét, hogy a magyar kormány a megüresedett állomáshelyeket nem helyiekkel tölti majd fel, arról azonban nem volt szó – amit a rendszerváltás előtti helytörténeti irodalom is hangsúlyozott³¹⁹ –, hogy tömeges beáramlás történt volna. A konfliktusok elkerülése miatt a kormánynak is fontos volt a felvidéki hivatalnokok alkalmazása, amely törekvés – még ha kisebb mértékben is, mint a Felvidék más régióiban – azért a Nógrád vármegyéhez kinevezett hivatalnokok példáján is megfigyelhető. Az ország vezetésének azonban a pozíció osztások alkalmával a szakértelem kritériumát is szem előtt kellett tartania,³²⁰ amelyet érvényesítve eredményesen állított fel egy magyarországi szempontból kompetens szakértői tisztviselői kart a vármegyéhez visszacsatolt közigazgatási egységeken. Teleki Pál miniszterelnök hivatalba kerülését követő tisztviselőváltások esetében is ennek a szempontnak az érvényesülése figyelhető meg a nógrádi területeken, a szaktudást igénylő alsóbb közigazgatási állásoknál nem történt azonnali radikális átalakítás a karban. Ennek ellenére a felvidékiek jelentős része nem volt megelégedve a polgári közigazgatás rendszerével, „mert míg az ügyek nagyrészt a cseh-szlovák közigazgatás pár nap alatt a helyi hatóságok nagyfokú önállósága következtében elintézte”, addig 1938 decemberétől „a legtöbb kis ügyet is a minisztériumhoz kell[ett – Gy. K.] felterjeszteni, ahol az elintézés a nagy aktatömeg miatt [késett – Gy. K.]”.³²¹ Az eredmények hasonlóságot mutatnak Bajcsi Ildikó a Komárom városát és a Komáromi járást középpontba állító vizsgálatával,³²² ezért a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt felvidéki régió közigazgatásának és tisztviselői állományának megszervezési gyakorlata nem tekinthető egyedülállónak az első bécsi döntés által Magyarországnak ítélt területsávon.

³¹⁹ MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 157.

³²⁰ BAJCSI, 2020. 31.

³²¹ HU-MNL-OL-K 28-1939-P-20003 (58. tétel) A VII. hadtestparancsnokság helyzetjelentése, 1939.

³²² Lásd bővebben: BAJCSI, 2020.

A visszacsatolt területekkel gyarapodott Nógrád vármegye tisztviselői (1938–1944)

Az 1938 novemberében aláírt első bécsi döntés jelentősen módosította Nógrád vármegye közigazgatásának szerkezeti beosztását és befolyást gyakorolt személyi állományára is, amely elsősorban a törvényhatósághoz csatolt Losonci járás területét érintette. Nógrád és Hont k.e.e. szétválása folytán át kellett alakítani a törvényhatósági bizottságot, annak tagságát ki kellett egészíteni a felvidéki lakosság képviselőivel, valamint a területgyarapodás miatt a községek körjegyzőségi és járási beosztásának megszervezése is a feladatok között szerepelt, amely folyamatok 1940 decemberére zárultak le. Ebben az időszakban azonban nem csak a visszacsatolt régió közigazgatásában és a törvényhatósági bizottság tagságában zajlottak változások. Jellemzően a bécsi döntést megelőző, majd az azt követő egy-két évben nyertek hivatalt azok a tisztviselők, akik a német megszállás és a nyilas hatalomátvétel idején is szolgálatot teljesítettek. Annak bemutatása, hogyan alakult a vármegyében szolgált összes elemzett közigazgatási hivatalnok karrierútja 1944 tavaszát megelőzően szétfeszítené a fejezet kereteit, így a továbbiakban javarészt azokra a tisztviselőkre összpontosítok, akiknek a pályáivét a disszertáció további szakaszaiban is részletezem.

Az első bécsi döntés után a belügyminiszter előterjesztésére Horthy Miklós 1938. december 20-án Soldos Bélát³²³ bízta meg Nógrád vármegye főispáni teendőivel.³²⁴ A feladatkör nem volt számára ismeretlen. Tapasztalt főispánnak számított, 1924 és 1930 között az összevont Borsod-Gömör-Kishont vármegyében szolgált, amely időintervallum alatt 1924 és 1926 között Miskolc törvényhatósági jogú város főispáni feladatait is ellátta.³²⁵ Klasszikus hivatalnoknak volt a ranglétrát végig járva nyerte el első főispáni megbízatását, 1924 előtt vármegyei főjegyzőként és alispánként is munkálkodott. Nógrád és Hont k.e.e. vármegyében 1931. március 3-án iktatták be hivatalába, ezt követően nyolc éven át látta el a pozícióval járó feladatokat. A bécsi döntést követően már nem sokáig szolgált a törvényhatóság területén, 1939.

³²³ Dr. Soldos Béla (1881–1951) Alsóvályon, a mai Szlovákia területén született 1881. január 11-én. Középfokú tanulmányait követően Eperjesen, Budapesten és Kolozsváron jogot tanul, majd államtudományi doktorátust szerzett. Közigazgatási pályafutását Gömör és Kis-Hont vármegyében kezdte, 1904-ben aljegyző, 1907-ben főjegyző lett.

³²⁴ Budapesti Közlöny, 1938. december 21. 1.

³²⁵ DOBROSSY, 1997. 63.; ZONDA, 2018. 202–203.

március 13-án a kormányzó Baross Józsefet³²⁶ nevezte ki utódjául.³²⁷ Baross kinevezése előtt, elődjéhez hasonló közigazgatási pályáivet futott be, amelyhez családi minta is szolgált. Édesapja hosszú ideig a Szécsényi járás főszolgabírójaként tevékenykedett. Tanulmányai befejeztével közigazgatási gyakornokként Nógrád vármegye szolgálatába szegődött, 1923-ig több tisztségben szerzett igazgatási tapasztalatot, 1905 és 1910 között vármegyei aljegyző, 1910 és 1923 között a Nógrádi járás főszolgabírója volt. 1923 decemberében a törvényhatóság első tisztviselője lett, 1939 márciusáig Nógrád és Hont k.e.e. vármegye alispánjaként tevékenykedett. 1939-es kinevezése után főispáni minőségben egészen 1944 őszéig képviselte a törvényhatóságot, a nyilas hatalomátvétel volt az első politikai átmenet, amely jelentős hatást gyakorolt hosszú közigazgatási pályájára.

Miután Baross Józsefet Horthy Miklós Nógrád-Hont k.e.e. vármegye főispáni hivatalának vezetésével megbízta, a törvényhatóság alispáni pozíciójában Horváth Sándor³²⁸ váltotta. Barosshoz hasonlóan tapasztalt közigazgatási szakember volt. Miután 1910-ben gyakornokként elhelyezkedett Hont vármegyénél fokozatosan lépdelt előre a nagyobb felelősséggel járó pozíciókba. 1914 és 1918 között a törvényhatóság aljegyzőként dolgozott, valamint titkárként segítette a főispán munkáját. A szomszédos vármegye területén 1918-ban nyert hivatalt, ez időtől fogva szolgált a nógrádi közigazgatásban. 1927-ig vármegyei aljegyző és másodfőjegyzői minőségben, majd 1927-től Balassagyarmat polgármestereként, amely pozícióját egészen alispáni kinevezéséig birtokolta. Alispáni feladatait 1939 márciusától egészen 1944 őszéig ellátta, a főispánhoz hasonlóan karrierútja során komolyabb nehézségek az 1944. esztendőben érték.

Tekintettel arra, hogy az első bécsi döntést követően 1945 januárjáig hat járása volt a vármegyének, hat főszolgabírói hivatal működött a területén, amelynek vezetését külön tisztviselők látták el, akik kinevezésére részben 1938 novembere előtt, részben utána került sor. A Losonci járás első főszolgabírója, Herczeg József³²⁹ a visszacsatolást követően 1938.

³²⁶ Dr. Baross József (1881–1961) 1881. november 21-én született a Nógrád vármegyei Varsány településen. Budapesten szerzett államtudományi doktorátust. 1904-től Nógrád vármegye közigazgatási gyakornoka volt, amely tisztségét számos másik követte. HORTOBÁGYI, 1941. 25.; ZONDA, 2018. 35–36.

³²⁷ Budapesti Közlöny, 1939. március 14. 2.

³²⁸ Dr. Horváth Sándor (1886–?) 1886. február 9-én született Hontfüzesgyarmaton. A középiskolát Pozsonyban végezte, ahol később a Királyi Jogakadémián államvizsgázott. Közigazgatási pályafutását 1910-ben gyakornokként kezdte Hont vármegyében. MADARÁSZ, 1940. 211.

³²⁹ Dr. Herczeg József (?–?) karrierútjára vonatkozóan töredékes információk állnak rendelkezésre. Ami biztos, hogy nevében használta dr. előtagot, ezért megállapítható, hogy jogi vagy államtudományi doktorátussal rendelkezett. Közigazgatási pályafutását Hont vármegyében kezdte, 1938-as kinevezéséig ebben a vármegyében szolgált. 1906-tól járási szolgabíró, 1910 és 1914 között vármegyei aljegyző, 1914 és 1923 között árvaszéki ülnök volt. A csehszlovák igazgatásban közigazgatási főbiztosként tevékenykedett. HU-MNL-OL-K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1940. március 30. 46–48. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58240> (letöltés, 2025.03.20.)

december 20-án vehette birtokba hivatalát, a tisztséggel járó feladatokat 1940-ig látta el.³³⁰ Utódja Zorkózy Lajos³³¹ 1940 májusától vezette a losonci hivatalt, 1944 októberében a nyilas hatalomátvétel idején is ő felelt a járás igazgatásáért. Kinevezése pillanatában már tapasztalt járási tisztviselőnek számított, 1923 és 1940 között a Sziráki és a Nógrádi járásban is dolgozott szolgabíróként. A Balassagyarmati járás vezetői feladatait 1939 márciusa és 1944 októbere között egyetlen főszolgabíró látta el. Debreczeny Márton³³² mielőtt megbízást kapott a járás közigazgatásának irányítására 1923 és 1939 között szolgabíróként segítette a működését, ezáltal jól ismerte a járást alkotó települések viszonyait, így nem meglepő, hogy az 1945 januárjától kibontakozó politikai átmenet során is számítottak szaktudására. Mattyasovszky Kamill³³³ 1935 májusában kapott megbízást a Salgótarjáni járás igazgatására. Debreczeny Mártonhoz hasonlóan ő is jól ismerte járása körülményeit, 1931-től már a főszolgabírói hivatalban szolgabíróként teljesített szolgálatot. Pozíciójára az 1938 novemberét követő közigazgatási átszervezés nem gyakorolt hatást, állását csak az 1944 októberében lezajlott politikai átmenet során érezhette először komolyan veszélyben. Az 1944 októberében hivatalban lévő főszolgabírók közül Szánky Sándor³³⁴ látta el leghosszabb ideje járása irányítását, őt az alispán 1933-ban helyezte a Sziráki járás élére.³³⁵ Közigazgatási tapasztalattal ő is rendelkezett. Kinevezése előtt több éven át szolgabírói beosztásban dolgozott, 1931-től a Sziráki járás igazgatását segítette. Az 1944 októberi átmenet idején is a járási igazgatásban tevékenykedő hivatalnokok közül Grosschmid Pál a Nógrádi, illetve Hanzély Tamás a Szécsényi járás főszolgabírója töltötte be pozícióját a legrövidebb ideje. Grosschmid Pál³³⁶ 1941 novemberében vette át a Nógrádi járás

³³⁰ Budapesti Közlöny, 1938. december 21. 2.

³³¹ Dr. Zorkózy Lajos (1898–1970) Csécsén született 1898. január 21-én. Államtudományi doktorátus 1921-ben szerzett Szegeden, majd ebben az évben elhelyezkedett a nógrádi közigazgatásban. 1921 és 1923 között közigazgatási gyakornok volt, majd ezt követően magasabb pozíciókat is birtokolt. HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 27.; LADÁNYI, 1934. 451.

³³² Dr. Debreczeny Márton (1889–1983) 1889-ben született Balassagyarmaton. Az első világháború idején az orosz fronton szolgált, ahol fogságba esett, hazatérni 1918-ban volt lehetősége. Ezt követően a fővárosban banktisztviselőként tevékenykedett, közigazgatási pályára 1924-ben lépett. LADÁNYI, 1934. 307.

³³³ Dr. Mattyasovszky Kamill (1899–?) Nagyselmecen született 1899. február 2-án. Szakirányú végzettségének megszerzését követően 1923-tól töltött be különböző hivatalokat a nógrádi közigazgatásban. 1923 és 1924 között helyettes vármegyei aljegyző, 1924 és 1931 között a Sziráki járás, 1931 és 1935 között a Salgótarjáni járás szolgabírója volt. MTCN, 1927–1935.

³³⁴ Szánky (Szuchevich) Sándor (1887–?) 1887-ben született Belényesen. Közigazgatási pályáját 1913-ban kezdte Bars vármegyében. A trianoni békeszerződés után Magyarországra menekült, majd 1922-től 1931-ig a Szécsényi járás, 1931-től a Sziráki járás szolgabírójaként tevékenykedett. Vezetéknévét 1936-ban változtatta Szánkryra. LADÁNYI, 1934. 451.; MTCN, 1927–1932.

³³⁵ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 190.

³³⁶ Dr. Grosschmid Pál (1908–1985) Kassán született 1908. október 18-án. A nógrádi közigazgatásban 1934-től dolgozott, a Balassagyarmati és a Nógrádi járásban szolgabíróként működött 1939-ig, ebben az évben árvaszéki ülnöknek nevezték ki, amely pozícióját a főszolgabírói megbízatásáig birtokolta. HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 74.; MTCN, 1935–1938.

irányítását elődjétől Hetényi Rezsőtől,³³⁷ aki 1933 és 1941 között felelt a folyó ügyekért. Személyében egy olyan tisztviselő került a járás élére, aki szintén hosszú ideje szolgált a régió közigazgatásában, szolgabíróként 1934-től a Nógrádi és a Balassagyarmati járásokban dolgozott. A Szécsényi járást 1935 és 1941 között vezető Stojkovits Józsefet³³⁸ 1943 májusában Hanzély Tamás³³⁹ váltotta. Hanzély 1935-től szolgált a törvényhatóság közigazgatásában, így elődjéhez hasonlóan az állással járó feladatok ellátásához megfelelő tapasztalattal rendelkezett.

Az első bécsi döntést követő közigazgatás-rendezés után három megyei város működött a törvényhatóság területén, amelyek vezetését 1938 novembere és 1945 januárja között öt polgármester látta el. Salgótarjánban a városvezetői teendőket 1922 és 1944 között Förster Kálmán³⁴⁰ gyakorolta. Hivatali idejéből látszik, hogy az 1938 novemberi első bécsi döntés következtében végrehajtott átszervezések nem érintették pályafutását, polgármesterré választását követően bő 20 évig tevékenykedett a város élén. Tisztségéről 1943 nyarán mondott le, amely döntéséhez az értékrendjétől távol álló végrehajtandó feladatok és az őt ért személyeskedő támadások járultak hozzá.³⁴¹ A város képviselő-testülete 1944 januárjában nyugdíjazta, ezért pályafutásának aktív éveit sem a német megszállás, sem a nyilas hatalomátvétel nem befolyásolta. Nyugdíjazása után a belügyminiszter Salgótarján városvezetői feladatainak ellátásával Rátky Bélát, Máramarossziget volt polgármesterét bízta meg. Nevezett karrierútjának salgótarjáni állomása teljes egészében lefedte a német megszállás és a nyilas hatalomátvétel időszakát.

³³⁷ Dr. Hetényi Rezső (1899–1970) 1899. február 12-én Érsekvadkerten született. Doktorátusa megszerzését követően 1921-ben közigazgatási gyakornokként helyezkedett el Nógrád és Hont k.e.e. vármegyében. 1922-ben már szolgabírói minőségben dolgozott a törvényhatóság Nógrádi járásában, 1933 és 1941 között főszolgabíróként felelt a lokális igazgatásért. 1941-ben alispáni megbízást kapott, 1945 januárjáig Bars és Hont k.e.e. vármegye első tisztviselője volt. MTCN, 1927–1944.

³³⁸ Dr. Stojkovits József (1891–?) Csantavéren született 1891. január 7-én. 1929 és 1935 között vármegyei aljegyzőként, majd 1935 és 1942 között járási főszolgabíróként segítette a nógrádi közigazgatás munkáját. HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 58.

³³⁹ Dr. Hanzély Tamás (1903–?) 1903. szeptember 17-én született Szécsénykovácsiban. 1928-ban jogi doktorátust szerzett, amelyet követően ügyvédjelöltként tevékenykedett Balassagyarmaton. A lokális közigazgatásban 1935-ben helyezkedett el, előbb vármegyei aljegyző, majd főszolgabírói kinevezéséig árvaszéki ülnök volt, de tevékenykedett főispáni titkárként is. MTCN, 1936–1942.

³⁴⁰ Dr. Förster Kálmán (1885–1971) 1885. július 29-én született Szepesolasziban. Jogi tanulmányainak befejezése után viszonylag gyorsan közigazgatási pályára lépett, 1910-től Poprád polgármestereként tevékenykedett, azonban a város cseh megszállását követően a hivatali eskütételt megtagadva Magyarországra menekült. 1919 végétől helyettes polgármester volt Újpesten, majd 1921 őszén megbízták Salgótarján várossá válásának előkészítésével. A polgármesteri feladatokat 1922. január 28-ától látta el. DUPÁK, 1996. 85.; HORVÁTH, 1990. 157–159.

³⁴¹ HORVÁTH, 1990. 166.

1. kép: Dr. Förster Kálmán

(forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár)

Salgótarjánhoz hasonlóan 1945 januárjáig Balassagyarmaton is két hivatalnok birtokolta a polgármesteri széket, 1927 és 1939 között a fentebb bemutatott Horváth Sándor, akinek utódja Vannay Béla³⁴² városi főjegyző lett. Vannayt 1939. április 18-án választotta meg helyettes polgármesternek a város képviselő-testülete, a belügyminiszter 1943. április 16-án véglegesítette állásában.³⁴³ Polgármesteri pályafutása során az első olyan kihívás, ami nem közigazgatási jellegű volt, 1944-ben érte. A fejezet egy korábbi szakaszában olvasható, hogy a Nógrád vármegyéhez csatolt Losonc vezetésével Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1939. július 2-án ifj. Koltai Ernőt³⁴⁴ bízta meg. Pályatársaihoz hasonlóan ő is rendelkezett közigazgatási tapasztalattal. 1929 decemberétől polgármesteri kinevezéséig majd tíz éven át

³⁴² Dr. Vannay Béla (1894–1967) 1894. március 23-án született Balassagyarmaton. Az államtudományi doktorátus megszerzését követően közigazgatási gyakornokként helyezkedett el Nógrád vármegyében. Közigazgatási pályájának elejét megszakította az I. világháború, 1914–1920 között az orosz és olasz fronton teljesített katonai szolgálatot. Hazatérése után rövid ideig gyakornokként dolgozott a közigazgatásban, majd 1921 és 1927 között a Futura Nógrád Vármegyei Áruforgalmi Rt. ügyvezető igazgatója volt. 1927-től polgármesterré választásáig Balassagyarmat város főjegyzőjeként tevékenykedett. ZONDA, 2018. 234.

³⁴³ HU-MNL-NVL-V.81. 1939. április 18-ai jegyzőkönyv; Budapesti Közlöny, 1943. április 16. 1.

³⁴⁴ Ifj. dr. Koltai Ernő (1903–1974) Balassagyarmaton született 1903. augusztus 15-én. Jogi tanulmányait 1921–1925 között végezte, majd az államtudományok doktoraként ügyvédbojtárnak szegődött édesapja irodájába. Közigazgatási teendőket 1929-től látott el, ez évtől a törvényhatóság árvaszékének ülnöke volt egészen polgármesterré választásáig, amely tevékenysége mellett titkárként a főispán munkáját is segítette. ZONDA, 2018. 122.

árvaszéki ülnökként szolgált, amely időintervallum alatt főispáni titkárként is tevékenykedett. Karrierútját befolyásoló döntés a német megszállást megelőzően csak 1943-ban született, azonban az pozitívan hatott előmenetelére, ez év júniusában a belügyminiszter véglegesítette losonci állásában.³⁴⁵ A közigazgatási pályafutását hosszú időre befolyásoló események a frontátvonulás során érték.

1938 és 1944 között a törvényhatóság területén működő jegyzőségek és körjegyzőségek száma meghaladta a 70-et, így nem vállalkozom arra, hogy az igazgatásukért felelős tisztviselők mindegyikének pályáivét bemutassam. Mindez azért sem kivitelezhető, mert többségük életútja szakirodalmi és levéltári forrásokkal kevésbé adatolt, sokuknak jellemzően csak a hivatali ideje és betöltött tisztsége ismert. A továbbiakban ezért hat járás egy-egy jegyzőjének vagy körjegyzőjének 1944-ig terjedő karrierútját részletezem, azokat, akiknek a német megszállás időszakától is végig követem tevékenységét. Igaz, hogy ezzel a választással az elemzett jegyzői csoport a vármegyei kar kevesebb, mint 10%-ára szűkül, álláspontom szerint azonban így is bemutatható, hogy a vizsgált politikai átmenetek során milyen jellegű kihívásokkal találták szembe magukat a lokális közigazgatás legalsó szintjén szolgáló hivatalnokok, azok milyen mértékben befolyásolták pályájukat, az őket ért nehézségekhez hogyan igyekeztek alkalmazkodni. Elsősorban azokra a tisztviselőkre esett a választás, akik karrierútjának 1944 utáni periódusa a szakirodalom és a korabeli dokumentumok segítségével a legteljesebben bemutatható. Ilyen hivatalnok volt Szemerédy Lajos³⁴⁶ Szanda (Balassagyarmati járás), Kiss Endre³⁴⁷ Kisterenye (Salgótarjáni járás), Ballon Elemér³⁴⁸ Nógrád (Nógrádi járás), Szász Árpád³⁴⁹ Losoncapátfalva (Losonci járás) körjegyzője, valamint Várhelyi József³⁵⁰ Csécse (Sziráki járás) és Jankovich Miklós³⁵¹ Szécsény (Szécsényi járás) jegyzője.

³⁴⁵ Budapesti Közlöny, 1943. június 13. 1.

³⁴⁶ Szemerédy Lajos (1894–1960) 1894. június 22-én született Radványban. Középfokú tanulmányai után 1914-ben jegyzői oklevelet szerzett, amelyet követően a községi igazgatás területén dolgozott. FÖLDI, 2002. 200.

³⁴⁷ Dr. Kiss Endre (1901–1969) Balassagyarmaton született 1901. október 6-án. 1923-ban Egerben jegyzői oklevelet, 1938-ban Pécsen államtudományi doktori oklevelet szerzett. Közigazgatási tevékenységet a községi igazgatás területén fejtett ki. FÖLDI, 2002. 135.

³⁴⁸ Ballon Elemér (1898–?) 1898. március 4-én született Selmezbányán. Jegyzői oklevelet 1923-ban szerzett Szombathelyen, amely évtől segédjegyzőként dolgozott. FÖLDI, 2002. 172.

³⁴⁹ Szász Árpád (1899–1954) 1899. április 21-én született Szamosújváron. Középfokú tanulmányai után elvégezte a községi közigazgatási tanfolyamat, amelynek végén jegyzői oklevelet szerzett. A községi igazgatásban 1919-től dolgozott. HU-MNL-ZVL- XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

³⁵⁰ Várhelyi József (1909–?) Nyitraudnón született 1909. október 4-én. Jogtudományi államvizsgát 1934-ben tett, majd a szombathelyi közigazgatási tanfolyam elvégzése után 1935-ben jegyzői oklevelet szerzett. 1936-tól a községi igazgatásban dolgozott. FÖLDI, 2002. 191.

³⁵¹ Dr. Jankovich Miklós (1909–?) 1909. január 12-én Nyitraivánkán született. 1931-ben jogtudományi doktori oklevelet, 1933-ban jegyzői oklevelet szerzett. 1931-től a községi igazgatásban kamatoztatta szaktudását. FÖLDI, 2002. 195.

Mind a hat közigazgatási tisztviselőről elmondható, hogy szakirányú végzettséggel és jelentős tapasztalattal rendelkezett, mielőtt községi jegyzővé vagy körjegyzővé választották őket, a hivatali ranglétrát végig járva lépdeltek előre a községi igazgatás pozícióiba. Szemerédy Lajos jegyzői oklevele megszerzése után Balassagyarmaton helyezkedett el aljegyzőként, 1924 májusától a szandai körjegyzőséget vezette, itt dolgozott 1944-ben is. A kisterenyei körjegyzőség 1935-ben megválasztott jegyzője Kiss Endre 1923 és 1924 között szügyi aljegyzőként, 1924 és 1930 között Homokterenyén adóügyi jegyzőként dolgozott. 1930 és 1935 között Mátraszőlős jegyzője volt, innen került a kisterenyei kör élére. Ballon Elemér 1923-tól segédjegyzőként tevékenykedett, végül 1934-ben választották meg a nógrádi körjegyzőség élére.³⁵² Szász Árpád 1940. évi losoncapátfalvi kinevezése előtt a Nógrád vármegyei közigazgatás szervezetén kívül vállalt hivatalt, 1923 és 1940 között a Tolna vármegyei Kocsola adóügyeit intézte.³⁵³ Hozzá hasonlóan Várhelyi József is a törvényhatóságon kívül kezdte el közigazgatási pályafutását, 1936-tól a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Újhartyánban volt segédjegyző. Először ebben a pozícióban alkalmazták Nógrádban is, 1941 és 1943 között előbb Szirákon, majd Lőrinciben. A csécsei körjegyzőség vezetését 1944 januárjától látta el. Jankovich Miklós Szécsény későbbi jegyzője is a nógrádi közigazgatás szervezetén kívül gyűjtött tapasztalatot, 1933-ig jegyzőgyakornok volt, majd 1933 és 1937 között Pilismaróton irodatisztként dolgozott. Segédjegyzői állást 1937-ben nyert el először, ez évtől Kesztlőcön dolgozott egészen 1939-ig, amikor Tardoskreddre került. Itt előbb segédjegyző majd jegyzőhelyettes, aztán 1942-től vezetőjegyző volt, hivatalát 1944-ig töltötte be. Szécsényben az 1944 márciusi német megszállás után vehette át a jegyzőség vezetését.³⁵⁴

A fentiekben röviden bemutatott központi-, kül- és községi tisztviselők mindegyike betöltötte pozícióját a német megszállás és a nyilas hatalomátvétel idején, ez okból az 1944 tavaszát követően és az októberi hatalomátvétel alatt hozott intézkedésekhez is alkalmazkodniuk kellett. Azt, hogy a hivatalnokokat milyen mértékben érintették az 1944-es események, azokhoz hogyan alkalmazkodtak, a következő fejezetben tárgyalom.

³⁵² FÖLDI, 2002. 135., 172., 200.

³⁵³ HU-MNL-ZVL- XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

³⁵⁴ FÖLDI, 2002. 191., 195.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS A NYILAS HATALOMÁTVÉTEL HATÁSA NÓGRÁD VÁRMEGYE TISZTVISELŐI TÁRSADALMÁRA

Az 1944. márciusi német megszállással új fejezet kezdődött Magyarország II. világháborús történetében. Innentől kezdve az újonnan kinevezett miniszterelnök, Sztójay Döme és szélsőjobboldali kormánya a birodalmi megbízottként Budapestre érkezett Edmund Veesenmayerrel egyeztetett lépéseiről, azonban a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében az országgyűlés tovább működött.³⁵⁵ Jaross Andor belügyminiszteri kinevezésével a minisztérium arculata – amelyre eddig a jobb és baloldali szélsőség elleni fellépés és a németekkel szembeni távolságtartás volt jellemző – lényegesen megváltozott, 1944 tavaszától a Keresztes-Fischer-i Belügyminisztérium gyakorlatilag nyomaiban sem létezett már.³⁵⁶ Bár az államapparátus és a lokális közigazgatás vezetői körében nagyarányú tisztogatás zajlott, a megszállás a fennálló politikai struktúrában még nem idézett elő jelentős változást. Az elbocsátási hullám Nógrád vármegye hivatalnokait nem érintette tömegesen, az elemzett tisztviselői pozíciók birtokosainak körében 1944 tavaszán csak néhány esetben történt személyi változás, amelyek minden kétséget kizáróan nem hozhatók összefüggésbe a megszállás tényével. A vizsgálat időintervallum első átmenete, amely a politikai intézményrendszer drasztikus átalakítását eredményezte, az a Horthy Miklós háborúból való sikertelen kiugrási kísérletét követő 1944. október 15–16-ai nyilas hatalomátvétel volt. Jelen fejezetben azt vizsgálom, hogy Nógrád vármegye tisztviselőinek karrierútját hogyan befolyásolta a német megszállást, majd a nyilas hatalomátvételt követő elbocsátási hullám, valamint azt, milyen magatartást tanúsítottak az 1944 márciusa után kiadott rendeletek végrehajtása során.

³⁵⁵ ROMSICS, 2023. 292.

³⁵⁶ KOVÁCS, 2009. 15.

Főispánok

A törvényhatóságok élén a felügyeleti és ellenőrzési jogkört gyakorló főispánok a mindenkori kormány bizalmi emberei voltak, ebből kifolyólag a pozíciót birtokló személyek fokozott mértékben voltak kitéve a politikai széljárás változásának, a kormányváltások alkalmával jellemzően a főispáni karban is történtek kisebb-nagyobb személycserék.³⁵⁷ Ennek ellenére a Horthy-korszakban az állomány drasztikus átalakításáról 1944 tavaszáig nem lehet beszélni, eddig az időpontig a változások alakulását a vezető politikai csoportok aktuális erőviszonyai határozták meg.³⁵⁸ Az államapparátus és a lokális közigazgatást felügyelő tisztviselők körében az első nagyarányú tisztogatás az ország német megszállása után zajlott, ekkor a főispáni kar személyi állományának 70,7%-át cserélték le, a 41 vármegyei főispán közül 29-et menesztettek állásából.³⁵⁹ Hasonlóan széles körű elbocsátási hullám zajlott a főispáni tisztségek tekintetében Szálasi Ferenc 1944. október 15–16-ai hatalomátvételét követően. A törvényhatóságok élén álló vezetők leváltására a Belügyminisztérium tette meg, amelyek alapján Szálasi október 27-ei hatállyal 24, november 17-ei hatállyal két főispánt mentett fel állásából és nevezte ki helyükre a párt megbízható embereit. Az első szakaszban jellemzően azokon a területeken zajlottak a személycserék, amelyek katonailag még a kormány fennhatósága alatt működtek. A már szovjet megszállás alatt álló magyar országrészek vármegyei vezetőiről december 8-ai hatállyal rendelkezett, ezen a napon több erdélyi és kárpátaljai vármegye főispánját megerősítette állásában, míg néhány kelet-magyarországi helyhatósági vezetőt leváltott pozíciójából.³⁶⁰

Nógrád vármegye 1939 márciusa óta hivatalban lévő főispánjának karrierútjára, az 1944 márciusától levezényelt személycserék közül, a Szálasi hatalomátvételét követő elbocsátási hullám gyakorolt negatív hatást. Baross Józsefet 1944 márciusában még meghagyták

³⁵⁷ TAKÁCS, 2000a. 1031.; Az 1924 és 1939 közötti személyi állomány változásának jellemzőit lásd bővebben: TAKÁCS, 2000a. 1036–1048.

³⁵⁸ TAKÁCS, 2000a. 1046. Ez a tendencia Nógrád(-Hont) vármegyében is érvényesült. 1920 és 1944 között 12 kormány váltotta egymást, azonban új főispánt csak hat alkalommal iktattak be a törvényhatóság élén, amelyek nem minden esetben voltak összhangban a kormányváltás időpontjával. Ez a trend Nógrád(-Hont) vármegye tekintetében csak a disszertáció által elemzett időintervallum esetében is igazolható. 1938 novembere és 1944 októbere között hat alkalommal történt személycsere a magyar kormány élén, a törvényhatóság főispáni pozíciója azonban csak három alkalommal cserélt gazdát.

³⁵⁹ ROMSICS, 2023. 293.

³⁶⁰ KOVÁCS, 2009. 82–83., 298–299.; A december 8-ai döntés feltehetően azzal a hitleri ígérettel magyarázható, amely szerint 1945 tavaszára egy nagyszabású magyarországi német offenzívát terveztek, amelytől jelentős mértékű terület-visszafoglalást reméltek. Szálasi vélhetően a Hitlerrel folytatott december 2-ai megbeszélés hatására döntött a várhatóan felszabaduló vármegyék személyi ügyeinek rendezéséről. Az 1945. március 6-án megindított „Tavaszi ébredés” hadművelet azonban nem hozott sikereket, az már nem volt befolyással a vármegyékre és a főispánok személyi ügyeire.

hivatalában, állásából Szálasi Ferenc mentette fel 1944. november 17-ei hatállyal. Jelen alfejezetben leváltásának körülményeit ismertetem, valamint kitérek arra, hogy Szálasi belügyminisztériuma kit bízott meg helyette Nógrád vármegye főispáni feladatainak ellátásával. Továbbá szó lesz arról, hogy az új főispán személyének kiválasztását milyen szempontok vezérelték, kinevezését követően végezhetett-e érdemi munkát vagy a front közeledtével már csak kényszerintézkedéseket hozhatott.

2. kép: Dr. Baross József

(forrás: Madách Imre Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény)

Tekintettel arra, hogy Baross Józsefet és utódját is az 1945-ös átmenet során háborús és népellenes bűntettek vádjával népbíróság elé állították, kézenfekvőnek mutatkozik – a rendelkezésre álló csekély számú egyéb forrás bevonása mellett³⁶¹ – az 1944. novemberi személycseré körülményeit a peranyagokban fellelhető dokumentumok segítségével feltárni. A nyomozati, népügyészeti és népbírósági szakaszban felvett különböző jegyzőkönyvek tartalmát azonban érdemes kritikával kezelni. Az 1945-ben felállított, majd 1948-tól

³⁶¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltárának tájékoztatása szerint az általuk őrzött iratanyagban a főispánok 1944 márciusát követő tevékenységéről csekély – a kutatás szempontjából releváns – információ áll rendelkezésre.

fokozatosan megszűnő népbíróságok iratanyagában fellelhető dokumentumokkal kapcsolatban többek között Káli Csaba jegyezte meg, hogy a vallomástételkor és a tárgyalásokon elhangzottakról felvett jegyzőkönyvek mindig a kihallgatók és kihallgatottak közös termékeként értelmezhetők.³⁶² Éppen ezért – hasonlóan az 1956-os megtorló perekhez³⁶³ – az eljárások során keletkezett dokumentumok inkább az irányított beszéd lenyomatai, mintsem az 1939 és 1944 között zajlott események láncolatának hű tükrei. A büntetőügyeket jellemzően azzal ez előfeltételezéssel indították, hogy az eljárás alá vont személy tényleges elkövetője volt a neki tulajdonított háborús és/vagy népellenes bűntettnek, így a kihallgatások során elsősorban a vád szempontjából lényeges elemek elbeszélésére helyezték a hangsúlyt. Emellett a II. világháború alatti történések jegyzőkönyvekben való megbízható rögzítésére torzítólag hathatott az a tény is, hogy a tanúk és gyanúsítottak emlékezése fiziológiai, pszichológiai oldalról közelítve szelektív természetű folyamat, amelynek során a felidézett eseménysor a visszaemlékezés alkalmával nyerte el végső alakját. Az emlékek így elsősorban a felidézés jelenéről referálnak, és nem azokról az időkről, amelyekben azok keletkeztek.³⁶⁴

A tartalmi korlátok mellett sok esetben a peranyagok megbomlott rendje is hátráltathatja a kutatót a releváns következtetés megtételében. A népbíróságok megszűnésével 1950. január 1-jétől a háborús és népellenes bűncselekmények tárgyalását a Budapesti Büntetőtörvényszék, valamint a megyei bíróságok vették át. Még ebben az évben – az Államvédelmi Hatóság megszervezésével – összevonták a különböző területeken működő állambiztonsági szerveket és ezzel egyidőben felállították az Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartó Osztályát, amellyel központosították az addig decentralizáltan működő nyilvántartásokat. A felállított osztály feladatául kapta az Igazságügyi Minisztériumtól átvett, 1945 és 1949 között keletkezett népbírósi anyagok feldolgozását, amelynek során az iratokat különböző elvek és módszerek mentén – megbontva azok eredeti rendjét – a per elíteltjére vagy más célszemélyre nyitott vizsgálati dossziékba rendezték.³⁶⁵ Az általam is vizsgált, a Budapest Főváros Levéltárában kutatható perek jelentős része 1975 és 1990 között nem a bíróságok irattáraiból, hanem a Belügyminisztériumból lett beszállítva megőrzésre, ahol az Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartója őrizte azokat. Ebből kifolyólag az elérhető peranyagok már

³⁶² KÁLI, 2021. 103.

³⁶³ Gyáni Gábor értelmezése szerint az 1956-os megtorlás során keletkezett peranyagok a megtorló hatalom érdeklődésének megfelelően szerkesztett elbeszélések. A perek koncepciójához nemcsak az adta, hogy az eljárás során a vádlottakból kikényszerítették a hatalom számára elfogadható vallomást, hanem az is, hogy a kihallgatások alkalmával a vád szempontjából perdöntő megfontolásokra helyezték a fő hangsúlyt. GYÁNI, 2008. 274.

³⁶⁴ KÁLI, 2021. 103.; TAKÁCS, 2015. 4.

³⁶⁵ PETRIKNÉ, 1999. 32.; BÜKY, 2021. 231–232.

sem formai, sem tartalmi szempontból nem egyeznek az eljárás végén lezárt aktákkal, hanem a később átstrukturált változata kutatható, amit mindenképpen érdemes szem előtt tartani az elemzésük során.³⁶⁶ Mindezek ismeretében is úgy vélem, hogy a megfelelő forráskritika alkalmazásával – egyéb dokumentumok bevonása mellett – a népbírósi anyagok feldolgozása nemcsak az 1945-ös átmenet értelmezéséhez, a II. világháború után tanúsított alkalmazkodási stratégia vizsgálatához nyújthatnak segítséget, hanem közelebb vihetnek az 1939 és 1944 között zajlott események megismeréséhez is.

Gömöri Sándor rendőrfogalmazó 1945. október 4-én tett jelentést felettesének Baross József, Nógrád vármegye volt főispánjának október 2-án foganatosított letartóztatásáról.³⁶⁷ Ezzel kezdetét vette felelősségre vonásának hosszas folyamata, amelynek során a beidézett tanúk mellett több alkalommal neki is lehetősége nyílt vallomástételre, amelyekben számot adhatott 1939 utáni hivatali tevékenységéről és az 1944. október 15–16-át követően őt ért megpróbáltatásokról.³⁶⁸ Figyelembe véve, hogy Baross kezdetben gyanúsított, majd a vádemelést követően vádlotti minőségben tett vallomások, minden esetben a kihallgatást végző személy – a per szempontjából releváns – irányított kérdéseire kellett válaszokkal szolgálnia. Ebből kifolyólag az eljárás során kihallgatásainak központi elemét elsősorban a személyéhez köthető intézkedések felidézése képezte, az őt ért atrocitásokra, a leváltásának körülményeire kevés esetben utalt, azonban a rendelkezésre álló jegyzőkönyvekben erre is akad példa.

Első kikérdezése az előállítását követő napon, 1945. október 3-án zajlott, ez alkalommal viszont még nem beszélt a felmentését megelőző eseményekről, arról először az 1946. január 9-én tartott népbírósi tárgyalásán tett említést.³⁶⁹ A német megszállás után tanúsított hivatali magatartásáról azonban már ezt megelőzően is nyilatkozott az 1945. október 6-ai népügyészsi meghallgatásán. Ismerve Baross főispánná történő kinevezésének körülményeit, hogy a lejárt alispáni hivatali idejére való tekintettel már 1939-ben nyugdíjazását kérte, felmerülhet a kérdés, hogy az 1944. márciusi német megszállást követő kormányváltások alkalmával miért nem kereste hivatali pozíciójáról való lemondásának és a vármegyei közéletből történő háttérbe vonulásának lehetőségét. Erre az érintett maga utal vallomásaiban. Elmondása szerint – a politikai szélsőségek ellen küzdő – Keresztes-Fischer Ferenc 1939-ben

³⁶⁶ KENYERES – SIPOS, 1997. 203.; BÜKY, 2021. 231–232.

³⁶⁷ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírósi ügye. Jelentés, 1944. október 4.

³⁶⁸ A továbbiakban csak Baross József 1944 márciusát követő karrierútjának alakulását elemzem, a népbírósi eljárás során tanúsított magatartását és alkalmazkodási stratégiáját az 1945-ös átmenetet tárgyaló fejezetben részletezem.

³⁶⁹ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírósi ügye. Jegyzőkönyv, 1945. október 3.; Jegyzőkönyv, 1946. január 9.

azért bízta meg a főispáni teendők ellátásával, mert úgy vélte, hogy ő ismeri legjobban Nógrád vármegyét, lokális téren ő tud a leghatékonyabban fellépni a nyilasok képviselőivel szemben.³⁷⁰ Feltételezhetően a belügyminiszter megelőlegezett bizalmára vezethető vissza, hogy 1944 márciusa után is vállalta hivatali feladatait. Miután nem merült fel leváltásának lehetősége, a Sztójay- és Lakatos-kormány alatt is maradt pozíciójában, nem kezdeményezte nyugdíjazását.

Az 1946 októberében tett vallomása szerint ezt a döntését aggodalom motiválta, félt attól, hogy távozása esetén radikális természetű főispánt kapna az a vármegye, amelyet a belügyi államtitkári pozícióért sem volt hajlandó elhagyni.³⁷¹ Kijelentéséből arra lehet következtetni, hogy ő magát nem sorolta a szélsőségekben gondolkodó tisztviselők közé. Mindez lehetett a védekezési stratégiája részét képező, valóságot nélkülöző állítás, vagy ténylegesen vallott álláspont is. A főispáni tisztsége mellett betöltött közéleti szerepvállalását figyelembe véve az előbbi tűnik valószínűbbnek, ugyanis – több egyesületi tisztsége mellett – elnöke volt az Etelközi Szövetség fedőszerveként működő Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei csoportjának.³⁷² Az egyesület alapszabálya szerint céljuk „a kereszténység és a fajmagyarság erősítése, a nemzeti gondolat ápolása” volt, amelynek során a nacionalista eszme elleni támadások okait, módszereit kutatták, hogy kidolgozhassák a védekezés rendszerét.³⁷³ Baross állítása szerint mikor az 1940-es évek elején felkérték elnöknek, az alapszabály alapos áttanulmányozása során világossá vált számára, hogy a szervezet tevékenysége a zsidóság ellen irányul, így vezetőként nem toborzott tagokat, nem hívott össze gyűlést és jelentést sem tett a központ felé. A források arra engednek következtetni, hogy a passzivitásával a zsidó állampolgárok megsegítése volt a célja. Véleménye szerint, ha nem fogadja el a neki szánt feladatot, akkor olyan személy is beülhetett volna az elnöki székbe, aki aktív szerepet vállal az egyesület vezetőjeként.³⁷⁴ Az önmagáról kialakított képpel azonos a közvetlen környezetében tevékenykedő munkatársának vallomása. Csiszér János főispáni titkár a népbíróági tárgyalás során arról számolt be, hogy értesült Baross elnöki feladatáról, de tudomása szerint a volt főispán lényeges tevékenységet nem fejtett ki a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei csoportjának élén.³⁷⁵ A feltárt bizonyítékok alapján a Balassagyarmati Népbíróság elsőfokú felmentő ítéletében végül leszögezte, hogy bár a „kérdéses társaság [...] antidemokratikus szervezet volt”, Baross az elnökeként nem fejtett ki

³⁷⁰ Uo. Jegyzőkönyv, 1945. október 3.

³⁷¹ Uo. Jegyzőkönyv, 1945. október 6.; BAROSS, 2003. 102.

³⁷² A Horthy-korszak legbefolyásosabb titkos szervezetének, a revizionista és fajvédő nézeteket valló Etelközi Szövetség történetéhez lásd bővebben: KÁNTÁS, 2021.

³⁷³ Az alapszabály vonatkozó részét idézi: ZINNER, 1979. 574.

³⁷⁴ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbíróági ügye. Jegyzőkönyv, 1946. január 9.

³⁷⁵ Uo. Jegyzőkönyv, 1947. április 10.

aktív tevékenységet, „ezzel annak célkitűzéseit nem, hogy elősegítette, hanem egyenesen gátolta”.³⁷⁶

Az 1944 márciusát követő tevékenységéhez mindemellett hozzátartozik az is, hogy a vármegye zsidó lakosságának gettósításában főispánként szerepet vállalt, amiért felelősség terhelte. Az intézkedések alkalmával azonban a számára előírt hivatali kötelességét – a rendelkezésre álló dokumentumok tanúsága szerint – nem lépte túl, önhatalmúlag nem intézkedett.³⁷⁷ Ezért a népbíráskodásról szóló 81/1945., valamint az 1.440/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében a gettósítás és deportálás folyamata során nem követett el népellenes büntetést, így az 1945-ben ellene indult eljárás során keletkezett népügyészi vádiratban sem szerepelt a magatartását kifogásoló vádpont.³⁷⁸ A nyomozás során mindössze egyetlen esetben merült fel a zsidóság sérelmére elkövetett cselekedet, ezért a népügyész is csak Weisz Oszkár internálásának esetét szövegezte meg vádiratában. Veszprémy László Bernát erre alapozva arra a következtetésre jutott, hogy Baross hivatali hatáskörén túllépve súlyosbította a Nógrád vármegye területén élő zsidóság helyzetét,³⁷⁹ azonban figyelmen kívül hagyott két körülményt. Egyrészt, hogy a Weiszt ért atrocitás lehetett egyedi, nem törvényszerű, hogy hatással volt a törvényhatóság zsidó közösségének egészére, másrészt azt, hogy az esetet a népbíróság sem első-, sem másodfokon nem találta bizonyíthatónak, ezért arra a meghozott ítélet sem terjedt ki.³⁸⁰

Kizárólag a népbírószági peranyag alapján tehát nehéz megítélni Baross József zsidó állampolgárokkal szemben tanúsított magatartását, ehhez a holokauszt Nógrád vármegyei eseményeivel foglalkozó szakirodalom és a korabeli sajtó nyújthat további támpontot. A volt főispán az 1946. január 9-én tartott népbírószági tárgyalásán megjegyezte, hogy ő a zsidóság ellen sohasem vétett, sőt amikor lehetett segített rajtuk.³⁸¹ Állítását támaszthatja alá Magos Dezső kikeresztelkedett balassagyarmati építész esete, akinek helyzetén maga Baross igyekezett könnyíteni. A főispán kijárta, hogy a közvetlen baráti társaságába tartozó Magosnak csak a sárgacsillag viselését írták elő kötelezően, életterét nem korlátozták, szabadon járhatott, mentesült a kijelölt gettóba költözés alól. Ennek ellenére 1944. június 10-én a balassagyarmati

³⁷⁶ Bár a Népbírószágok Országos Tanácsa a másodfokú ítélet indoklásában kijelentette, hogy az első fokon eljáró bíróság helytelen következtetés alapján mentette fel a vádlottat a betöltött elnöki posztra vonatkozó vádpont alól, azonban a vonatkozó részben nem cáfolta bizonyítékokkal a vádlott és a tanú által korábban elmondottakat, csupán a nem megfelelő jogszabály értelmezés miatt módosította az ítéletet. HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírószági ügye. Elsőfokú ítélet, 1947. április 10.; Másodfokú ítélet, 1948. május 4.

³⁷⁷ Baross József gettósításban vállalt szerepéről lásd bővebben: SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 28–41.

³⁷⁸ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírószági ügye. Vádirat, 1945. november 2.

³⁷⁹ VESZPRÉMY, 2019. 131.

³⁸⁰ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírószági ügye. Elsőfokú ítélet, 1947. április 10.; Másodfokú ítélet, 1948. május 4.

³⁸¹ Uo. Jegyzőkönyv, 1946. január 9.

zsidó közösség tagjai közé toloncolták és deportálták. Arra vonatkozóan nincs biztos információ, hogy összegyűjtése ellen Baross tett-e bármiféle intézkedést, annyi ismert, hogy Eördögh László rendőrkapitány felhívta Magos figyelmét a közelgő veszélyre. Azt nem bizonyítja dokumentum, hogy a figyelmeztetéshez a főispánnak volt-e köze, amennyiben igen, úgy fellépése az ismert adatok fényében nem járt eredménnyel. Magos végül nem koncentrációs tábor áldozata lett, saját kezűleg vetett véget életének. Aszódra érve öngyilkosságot követett el.³⁸²

A balassagyarmati deportálások Baross József tágabb családját is érintették. Sógornőjének a kikeresztelkedett férjét, Horn Árpádot a városi gettó felszámolásának idején hurcolták el.³⁸³ A dolgozat lezárásáig feltárt dokumentumok arról nem számolnak be, hogy mindezt Baross adminisztratív eszközökkel igyekezett volna megakadályozni, de arról sem, hogy elősegítette volna. Ennek ellenére az 1945 után megjelent sajtó többek között az ügyet használta fel, hogy a volt főispánt negatív színben tüntesse fel, Horn deportálásáért kizárólag Baross Józsefet tette felelőssé.³⁸⁴

Az ismert adatok fényében megállapítható, hogy Baross József közéleti szerepvállalása idején a hivatalból rá bízott feladatoknak eleget tett, azonban valószínűsíthető, hogy a német megszállást követő működése során igyekezett hátráltatni a szélsőséges gondolkodású politikai közegek tevékenységét, nem súlyosbítani az egyébként is jogfosztott zsidóság helyzetét. Fia visszaemlékezéséből ismert, hogy magatartása miatt a Gestapo Balassagyarmaton tartózkodó emberei figyelték és előfordult, hogy meg is fenyegették őt, hogyha nem változtat a hozzáállásán felteszik a legközelebbi deportáltakat szállító vonatra.³⁸⁵ Mindemellet a vármegye nyilaspárti országgyűlési képviselője részéről is nagyfokú bizalmatlanság alakult ki vele szemben. Feltételezhetően már 1944 őszén kiválasztotta tettere készebb lehetséges utódját, azonban Baross menesztését addig nem kívánta szorgalmazni, amíg a kiszemelt személlyel folytatott tárgyalások eredménnyel nem végződnek. Erre maga Budinszky László utalt egyik népbíróági vallomásában, amelyben elmondta, hogy képviselőként mindent elkövetett, hogy a régi főispán mindaddig a helyén maradjon, ameddig Perényi Géza meg nem tudja nyerni, hogy a Nógrád vármegyei főispáni tisztséget fogadja el.³⁸⁶ A személycserére, a politikai átmeneten túl, Baross József letartóztatása kínált alkalmat, mint zsidó és angolbarát egyént 1944. október

³⁸² Magos (Munk) Dezső, 1884–1944. <https://www.balassagyarmatizsidóság.hu/hu/magos-munk-dezso> (letöltés, 2025.03.20.); SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 86.

³⁸³ PÁSZTOR, 2004. 133.

³⁸⁴ Demokrácia, 1945. augusztus 19. 4.

³⁸⁵ BAROSS, 2003. 105.

³⁸⁶ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Tanúvallomás, 1945. november 30.

16-án őrizetbe vették, később eltávolították állásából.³⁸⁷ 1944. november 17-ei felmentése a közzétett hivatalos értesítő megfogalmazása szerint saját kérelmére történt.³⁸⁸ A személycsere ilyen jellegű megoldásának gyakorlata az 1944. október közepétől menesztett főispánok esetében nem tekinthető egyedinek, Szálasi hatalomátvétele után a *Budapesti Közlöny* hasábjain kihirdetett döntéseket kivétel nélkül így szövegezték. Ennek hátterében elsősorban gazdasági szempont húzódott, mivel a nyugállományba helyezések jelentős terhet róttak volna az államháztartásra, így a legköltséghímélőbb megoldásnak az mutatkozott, ha a főispánok látszólag önként távoznak hivatalukból.³⁸⁹ A hivatalos értesítőben rögzítettekkel ellentétben a feltárt források arról tanúskodnak, hogy Baross József leváltásában külső kényszer játszott jelentős szerepet.

Utódja Perényi Géza³⁹⁰ 1937 nyara és 1941 szeptembere között balassagyarmati csendőrparancsnokként szolgált, nyugállományba vonulása után azonban elhagyta a törvényhatóság területét, feleségével Budapestre költözött.³⁹¹ Négyéves Nógrádban tartózkodásának köszönhetően nem voltak számára teljesen ismeretlenek a helyi viszonyok. Az 1939-es országgyűlési választások alkalmával ismerkedett meg Budinszky Lászlóval, akinek megígérte, hogy csendőrparancsnokként igyekszik fenntartani a rendet a voksolás alkalmával. Segítségéért cserébe mindössze annyit kért, hogy panaszával hozzá forduljon ne a belügyminiszterhez.³⁹² Perényi hozzáállásának köszönhetően Budinszky a későbbiekben teljes mértékben megbízott személyében, ezért az 1944-es átmenet alkalmával őt kérte fel a főispáni tisztségre.³⁹³ Perényi kezdetben vonakodott azt elfogadni, arra hivatkozva, hogy sem a Nyilaskeresztes Párt tagjaként, sem politikusként nem fejtett ki korábban tevékenységet. Végül azzal a feltétellel vállalta a tisztséget, hogy a vármegye közbiztonságának és törvényes rendjének helyreállítása után leköszönhet posztjáról.³⁹⁴ Kinevezéséről a hír 1944. december elején jelent meg a *Budapesti Közlöny*-ben, a hivatali esküjét viszont már elődje 1944. november

³⁸⁷ Baross letartóztatásáról 1944. október 17-én Csiszér János főispáni titkár tájékoztatta a belügyminisztert. HU-MML-OL-K 148 7904/1944. (1225. doboz) Csiszér János főispáni titkár levele a belügyminiszternek, 1944. október 17.

³⁸⁸ *Budapesti Közlöny*, 1944. december 2. 1.

³⁸⁹ KOVÁCS, 2009. 82.

³⁹⁰ Perényi Géza (1892–?) 1892. július 17-én született Bégaszentgyörgyön. 1911-ben a temesvári hadapródiskola elvégzését követően a császári és királyi 29. tábori vadász zászlóaljánál teljesített szolgálatot. 1912-ben a Magyar Királyi Csendőrséghez nyert beosztást, egészségügyi állapotára hivatkozva innen kérte nyugdíjazását 1941-ben.

³⁹¹ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Önéletrajz, 1945. november 30.

³⁹² Uo. Gyanúsított kihallgatás, 1945. december 1.

³⁹³ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Jelentés, 1945. december 3.

³⁹⁴ Uo. Önéletrajz, 1945. november 30.; Gyanúsított kihallgatás, 1945. december 1.

17-ei menesztése előtt letette, a Belügyminisztérium tájékoztatása szerint október 31-én elfoglalta hivatalát.³⁹⁵

Csiszér János volt főispáni titkár népbíróági eljárás során tett vallomása arra utal, hogy Perényi hivatali helyét elfoglalva nem tétlenkedett sokáig, nagy lendülettel vetette volna bele magát a tisztviselői kar állományának revíziójába. Volt titkára szerint Perényi a személycserék szükségességét a rendszer változásával indokolta, amiből arra lehet következtetni, hogy az új tisztviselőket a politikai megbízhatóság alapján kívánta pozícióba helyezni. Csiszér az ilyen jellegű leváltásokat ellenezte, úgy vélte pusztán politikai okokból nem érdemes lecserélni a helyi viszonyokat jól ismerő tisztviselőket, főleg nem akkor, amikor a front már a vármegye határához közeledett. Perényi a hadihelyzet alakulása miatt végül nem tudta keresztülvinni akaratát, még a nyugdíjazását váró Horváth Sándor alispánt is felkereste, hogy egyelőre maradjon állásában.³⁹⁶ Perényi önéletrajzában a személyi állomány felülvizsgálatával kapcsolatban a Csiszér által elmondottak ellenkezőjét állította. Elmondása szerint elsődleges feladatának a közigazgatás zavartalan működésének fenntartását tartotta, nem készült nagy elbocsátásokra, amit véleménye szerint az is bizonyít, hogy Horváth Sándor alispánt is megtartotta állásában.³⁹⁷

Perényi kicsivel több mint egy hónapig szolgált Nógrád vármegye főispánjaként. 1944. december elején, amikor a 2. ukrán front csapatai már a törvényhatóság területén tartózkodtak, beszüntette a közigazgatás működését és felszólította a vármegye tisztviselőit, hogy hagyják el állomáshelyeiket.³⁹⁸ Titkára elmondása alapján a hivatalos intézkedés kiadását megelőzően összehívta a törvényhatóság vezető tisztviselőit és velük is közölte a döntést, amelynek során kijelentett, hogy „hazaáruló az, aki itthon marad.”³⁹⁹ A kiürítés végrehajtásáról formálisan az 1944. december 8-án kiadott utasításában rendelkezett, amelyet leköszölt a helyi lap is kiegészítve a menekülés gyakorlati módozataival. A tájékoztatás szerint 50 kg-os csomagokkal lehetett elindulni nyugatra, azonban közlekedési eszköz nem állt megfelelő mértékben rendelkezésre, így voltak, akik vonattal, katonai járművekkel, lovas szekérrel vagy éppen gyalog vágtak neki az útnak.⁴⁰⁰ Perényi még a rendelet közzététele napján elhagyta hivatalát és Lévára távozott, ahol csatlakozott az egy nappal korábban útnak indított feleségéhez, valamint a Nógrád vármegyéből már elmenekült tisztviselőkhöz és családjukhoz. Léván mindössze két

³⁹⁵ HU-MML-OL-K 148 7904/1944. (1225. doboz) Csiszér János főispáni titkár levele a belügyminiszternek, 1944. október 17.

³⁹⁶ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Tanúvallomás, 1945. november 28.

³⁹⁷ Uo. Önéletrajz, 1945. november 30.

³⁹⁸ SZOMSZÉD, 1977a. 400.

³⁹⁹ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Tanúvallomás, 1945. november 28.

⁴⁰⁰ SZOMSZÉD, 1977a. 400.

napot tartózkodtak, innen Diószegre mentek tovább, ahonnan Németországba menekültek.⁴⁰¹ Végül 1945. szeptember 5-én vették őrizetbe a bajorországi Chieming településen, ahonnan november 20-án Magyarországra szállították és népbíróági eljárást kezdeményeztek vele szemben.⁴⁰²

A büntetőeljárása során tett vallomásai is bizonyíthatják, hogy főispáni kinevezésével a Szálasi-kormány és a Nyilaskeresztes Párt irányába ideológiailag elkötelezett személy került a vármegye élére. Rendőrségi kihallgatása alkalmával kijelentette, hogy katonatisztként feltétlen híve volt a két világháború között regnáló kormányoknak, azok fokozatos szélsőjobbra tolódását örömmel fogadta.⁴⁰³ Mindez megnyilvánult küllemén és hivatali magatartásán is. Rövid főispáni működése alatt végig csendőralezredesi ruhában járt, amelyen árpádsávós karszalagot viselt. A nyomozati anyag alapján arra lehet következtetni, hogy feltétlen bízott a német győzelemben, minden döntését ennek a célnak rendelt alá. Vallomása szerint a Balassagyarmaton tartózkodó német katonai hatóságok által kémgyanús személyként nyilvántartott állampolgárok internálásában is közreműködött, azokról személyesen maga intézkedett.⁴⁰⁴ A vármegyei közigazgatás felfüggesztését és a tisztviselők távozásra való felszólítását is a kormány rendelkezéseire hivatkozva indokolta.⁴⁰⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy még abban az időszakban is igyekezett megfelelni a részben a Szálasi-kormány által teremtett jogszabályi környezetnek, amikor a szovjet csapatok már Nógrád vármegye területén tartózkodtak, a Belügyminisztérium pedig már a Dunántúl területére telepítve működött. Távozása után 1945 elejéig főispán nélkül maradt a törvényhatóság, a közigazgatás rendszere csak azokon a településeken nem omlott össze teljesen, ahol helyén maradt a járási főszolgabíró, a polgármester, a települési jegyző vagy körjegyző.

A törvényhatóság alsóbb szintű közigazgatási egységeit vezető tisztviselőknek pozíciójukból adódóan a mindenkor hatályos jogszabályok, valamint felettes hatóságuk utasításait betartva kellett cselekedniük. Az ország hadszíntérré válását és az 1944. októberi politikai átmenetet

⁴⁰¹ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Önéletrajz, 1945. november 30.

⁴⁰² Uo. Népjárványügyi kihallgatás, 1946 február 7.; Önéletrajz, 1945. november 30.

⁴⁰³ Uo. Gyanúsított ki hallgatás, 1945. december 1.

⁴⁰⁴ Uo.

⁴⁰⁵ A kormány rendeletei alatt Perényi feltételezhetően a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokat részletező 1.500/1944. számú, valamint a főispánokat különleges hatáskörrel felruházó 6.230/1944. számú miniszterelnöki határozatot értette.

követően lehetőségként felmerülhetett az is, hogy az állam- és közigazgatási rendszer fokozatos összeomlását látva, egyéni sorsuk alakítását kezükbe véve önálló döntéseket hozzanak. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy Nógrád vármegye igazgatásában kulcsszerepet betöltő központi- és kültisztviselők milyen hivatali magatartást tanúsítottak a német megszállás utáni időszakban, az 1944. októberi hatalomváltás hogyan befolyásolta karrierútjuk alakulását, az egyének miként alkalmazkodtak az őket ért kihívásokhoz.

Alispán

Nógrád vármegyében 1939 márciusától a Vörös Hadsereg csapatainak 1944. decemberi megérkezéséig – rövid megszakítással – egyetlen hivatalnok töltötte be a törvényhatóság elsőszámú közigazgatási tisztviselőjének számító alispáni pozíciót. Bár Horváth Sándort a német megszállás után is meghagyták állásában, 1944 tavaszától sűrűsödtek az őt ért támadások, egyre nehezebb légkörben kellett tevékenykednie, ennek ellenére 1944 októberét követően is számítottak munkájára. Horváth példája is alátámaszthatja a szakirodalomban olvasható megállapítást, amely szerint a főispáni kar viszonylag gyors leváltását nem követte a helyhatóságok alsóbb szintű vezetésének tömeges elbocsátása. A berendezkedő nyilas hatalom az alispánokat és a polgármestereket rendszerint meghagyta állásukban, tevékenységüket viszont kiküldött pártmegbízottakkal ellenőrizték.⁴⁰⁶

A főispánokhoz hasonlóan a lokális közigazgatás alsóbb szintjein szolgált alispán, főszolgabírók, polgármesterek, községi jegyzők és körjegyzők 1944 márciusát követő tevékenysége – a vármegye zsidó lakosságának gettósításában és deportálásában betöltött szerepüket leszámítva – elsősorban retrospektív források által dokumentált. Esetükben azonban már nemcsak népbíróági iratok, hanem igazoló bizottsági dokumentumok is rendelkezésre állnak. A két forrástípus sokban hasonlít egymásra, többek között abban, hogy a tárgyalt eseményt követően, a berendezkedő hatalom birtokosainak szempontrendszer szerint, irányított keretek között keletkeztek. Az igazoló bizottsági eljárásokat a 15/1945. számú, valamint az 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta. A határozatok értelmében az igazoló eljárás kötelezettsége kiterjedt minden szolgálatban álló és visszarendelt közalkalmazottra, valamint azokra a tisztviselőre, akik a Vörös Hadsereg bevonulása után

⁴⁰⁶ KOVÁCS, 2009. 84.

nyugdíjazásukat kérték. Az eljárás a nyilatkozat benyújtásával vette kezdetét, amelynek három kötelező tartalmi eleme volt. Számot kellett adni az 1939. szeptember 1. után követett politikai magatartásról, a népellenes törvények végrehajtásában való részvétel mértékéről, illetve – amennyiben releváns volt – a hivatali hely elhagyásának okáról és a visszatérés körülményeiről. A tisztviselők igazolásáról egy külön erre a célra felállított bizottság döntött, amely jellemzően zárt ülés keretében hozta meg a határozatot. Tárgyalásra azoknak a közalkalmazottaknak az ügyét tűzték, akik esetében a bizottság legalább egy tagja a zárt ülésen ezt kezdeményezte, illetve azokat, akik a Vörös Hadsereg bevonulása előtt elhagyták hivatali helyüket. A megismert információk fényében a bizottság dönthetett úgy, hogy az adminisztratív eljárás alá vont közalkalmazottat igazolja, illetve a közszolgálatban meghagyás mellett megfeddi, áthelyezi vagy az előlépéstől határozott időre eltiltja. Emellett a testületnek lehetősége volt az alkalmazott nyugdíjazására, de az állásától is megfoszthatta. A nógrádi tisztviselők vonatkozásában érdemes megemlíteni a 77/1945., valamint az 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendeleteket, amelyek többek között kitértek a trianoni határon túl szolgált közalkalmazottak igazoltatására is. Ezek a határozatok annyiban egészítették ki az igazoló bizottsági eljárásról szóló rendeleteket, hogy a visszatért hivatalnokoknak számot kellett adni a trianoni határon kívül eső szolgálati helyükön kifejtett tevékenységükről, amit tanúkkal vagy iratokkal is bizonyítani kellett. Amennyiben ez a feltétel nem teljesült a bizottság csak feltételesen igazolhatta az érintettet.

Az igazoló bizottságok iratanyagának szisztematikus átvizsgálása után általánosságban elmondható, hogy vegyes a kép a benyújtott nyilatkozatok, adatlapok tekintetében. Az elemzett körbe tartozó tisztviselők közül sokan – alkalmazkodva az irányított keretekhez – szűkszavúan számoltak be 1939. szeptember 1. utáni tevékenységükről, ők a rendeletekben meghatározott három kötelező tartalmi elemre jellemzően egy-egy mondatban válaszoltak. Tárgyilagosságukból adódóan ezekben az esetekben a nyilatkozatok nagyon keveset árulnak el az igazolás alá vont személyek pályáivéről, az 1944–1945 fordulóján őket ért megpróbáltatásokról, alkalmazkodási stratégiákról. Jóllehet kevesebben voltak, de a visszafogottan nyilatkozók mellett akadtak olyan személyek is, akik az irányított kereteket tágan értelmezve, a benyújtandó adatlapok mellett, önéletrajz formájában részletes beszámolót adtak életük 1939. szeptember 1. utáni szakaszáról. Ezek segítségével már felvázolhatók karrierutak, ugyanis az önéletrajzok jellemzően a közigazgatási pályára lépések idején veszik fel a fonalat, természetesen az 1939. szeptember 1-e utáni időszakra fókuszálva. Horváth Sándor alispán 1945. június 4-én benyújtott igazoló nyilatkozata az utóbbi kategóriába sorolható. A vármegyei hivatalnok narratívájából többek között megismerhető milyen megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie a német megszállás utáni időben, milyen szerep

jutott neki a vármegye zsidó polgárainak gettósítása és deportálása során, illetve az, hogy ezekhez a kihívásokhoz hogyan tudott vagy éppen nem tudott alkalmazkodni.

Horváth pályáivét a német megszállás utáni menesztések ugyan nem törték meg, de a német hatóságok 1944 márciusa után fokozott figyelemmel kísérték tevékenységét, amelyre nyilatkozatában is utalást tett. A fokozott nyomás hatására 1944 áprilisától szorgalmazta nyugdíjazását, igyekezett visszavonulni a közigazgatásból, azonban a Belügyminisztérium nem engedte el, továbbra is megtartotta állásában. Elbeszéléséből arra lehet következtetni, hogy az 1944. októberi hatalomátvétel után ellenőrzése nem szűnt meg, a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezete állandóan figyeltette, keresték annak lehetőségét, hogy felelősségre vonhassák hivatali tevékenysége miatt.⁴⁰⁷ A források arra utalnak, hogy eljárást végül nem kezdeményeztek vele szemben, elbocsátásának lehetősége azonban a levegőben volt. Csiszér János főispáni titkár Perényi népbírói eljárása során tett vallomásaiban arra utalt, hogy Horváth Sándor alispánt, a helyi viszonyokat jól ismerő hivatalnokot, javaslatára tartotta meg pozíciójában a leváltásokat kilátásba helyező új főispán.⁴⁰⁸ Perényi erre az esetre kicsit másképpen emlékezett vissza, mint titkára, azonban ő is kijelentette, hogy az alispánt nem mozdította el állásából.⁴⁰⁹ Horváth Sándor igazolóbizottságnak beadott nyilatkozata alapján arra lehet következtetni, hogy esetleges elbocsátása még megkönnyebbülést is okozott volna számára, pontot tett volna hosszas fáradozásának végére. Elmondása szerint 1944 tavaszától a zsidóság jogfosztására hozott rendeletek végrehajtása lelki és fizikai állapotának romlását idézték elő, azokat sem felfogásával, sem érzéseivel nem tudta összeegyeztetni. Ezért a német megszállás időpontjától nyugdíjazásáért harcolt, elmondása szerint még Sótonyi Gábor⁴¹⁰ miniszteri tanácsosnál is könyörgött elbocsátásáért.⁴¹¹ A vármegyei alkalmazottak állománykönyvében rögzített adat szerint, a főispán vármegyei közigazgatást felfüggesztő határozata előtt hét nappal, 1944. december 1-jével helyezték nyugállományba.⁴¹² Mérlegelve a hadihelyzet alakulását saját és felesége biztonságának megőrzése érdekében elhagyták a vármegyét és Vágára menekültek, ahonnan 1945 júniusáig nem tértek vissza, az igazoló nyilatkozatát is innen keltezte. A kísérőlevélben megemlítette, hogy mindent elkövet annak

⁴⁰⁷ HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/2. (3. doboz) Nógrád vármegyénel szolgálatot teljesítő közalkalmazottak igazolási iratai. dr. Horváth Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁴⁰⁸ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbírói eljárási ügye. Tanúvallomás, 1945. november 28.

⁴⁰⁹ Uo. Önéletrajz, 1945. november 30.

⁴¹⁰ Dr. Sótonyi Gábor (1896–1951), miniszteri tanácsos, a Belügyminisztérium III. Vármegyei és községi osztályának vezetője. MTCN, 1944. 48.

⁴¹¹ HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/2. (3. doboz) Nógrád vármegyénel szolgálatot teljesítő közalkalmazottak igazolási iratai. dr. Horváth Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁴¹² HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 130.

érdekében, hogy 1945 júniusában még visszatérhessen vármegyéje területére, azonban beteg felesége életének veszélyeztetése nélkül ezt nem tudta megcselekedni.⁴¹³

3. kép: Dr. Horváth Sándor

(forrás: Madách Imre Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény)

Az igazoló eljárása során egy személy nyújtott be ellene bejelentést, amelynek tartalma némiképp ellentmond a Horváth Sándor nyilatkozatában közölt információknak. A panaszt tevő ebben arról tájékoztatta a Horváth ügyében eljáró bizottságot, hogy a volt alispán véleménye szerint „hivatali tevékenységét teljesen a fasiszták és a fasizmus szolgálatába állította. Buzgón, öntevékenyen, a kormány intézkedését is megelőzve igyekezett a nyilasok rabló- és hatalomra éhes elveit tényekké váltani. [...] A gettó felállításánál buzgón harcolt. Köztudomású volt fasiszta magatartása!”⁴¹⁴ A holokauszt vármegyei eseményeit rögzítő forrásokból azonban ettől egy árnyaltabb kép rajzolódik ki. A dokumentumok arra utalnak, hogy hivatali pozíciójából adódóan ugyan szerepet vállalt az 1944 tavaszától zajló gettósítás, majd deportálás folyamatában, a jogszabályokban rögzített szerepkörét azonban nem lépte túl, saját

⁴¹³ HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/2. (3. doboz) Nógrád vármegyénél szolgálatot teljesítő közalkalmazottak igazolási iratai. dr. Horváth Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁴¹⁴ Uo.

meggyőződésből nem hozott olyan határozatot, amely a vármegye zsidó polgárainak életkörülményeit megnehezítette volna.

Annak ellenére, hogy az 1944. április 28-án hatályba lépő, „a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyéb kérdések szabályozásáról” tárgyú 1.610/1944. számú miniszterelnöki rendelet végrehajtása ügyében viszonylag gyors reakciót tanúsított, a folyamatban betöltött szerepe elsősorban a koordinálására korlátozódott. A miniszterelnöki rendelet kibocsátásának másnapján, 1944. április 28-án táviratot adott fel és május 2-ára összehívta hivatalába a vármegye közigazgatásának vezető tisztviselőit a határozatban foglaltak és azok végrehajtásának megtárgyalása céljából. Ebben minden polgármestert és főszolgabírókat felszólított, hogy az értekezletre hozza magával „a zsidóknak a városokból és falvakból való kitelepítésével kapcsolatos kidolgozott javaslatát.”⁴¹⁵ Az alispán kérése azt támasztja alá, hogy a vármegyében is történtek lépések a zsidó lakosság elkülönítésének előkészítésére, amelynek kivitelezését először – a hivatalos gettórendeletet kihirdetése előtt – a Belügyminisztérium szigorúan bizalmas, az alispánhoz is eljuttatott 6.163/1944. BM VII. res. számú rendelete szabályozta.⁴¹⁶ A legkorábbi forrás, ami a Nógrád vármegyei zsidóság gettósításának előkészületi munkálatait igazolja, az a Losonc polgármesterének iratai között fennmaradt – kezdetleges és később többször módosított – dokumentum, amely 7069 főnyi zsidósággal számolt a vármegye területén.⁴¹⁷

Az 1944. május 2-án megtartott alispáni értekezleten Horváth Sándor és a közigazgatás alsóbb szintjein hivatalt vállalt tisztviselők határozatot hoztak arról, hogy a zsidó polgárokat a Balassagyarmaton, Salgótarjánban és Losoncon felállítandó gettók területén különítik el.⁴¹⁸ A vonatkozó miniszterelnöki rendelet értelmében, a csendőrség és rendőrség segítsége mellett, a megvalósítás feladata a polgármesterekre és járási főszolgabírókra hárult. Az alispán a gettósítás határidejét május 10-ben szabta meg, egy hét alatt kellett volna befejezni a mintegy 7000 főre becsült zsidóság elkülönítését. Annak ellenére, hogy a vármegyei közigazgatási bizottság május 9-én megtartott ülésén bizakodva tekintett a jövőbe, úgy vélte, hogy az elkülönítés nagyobb csúszás nélkül megtörténhet, Salgótarjánban és Losoncon nem sikerült tartani az előre megszabott határidőt, az előbbi településen kilenc, az utóbbin 17 nappal tolódott ki a megvalósítás időpontja.⁴¹⁹

⁴¹⁵ SZEDERJESI – TYEKVICKA, 2006. 32.

⁴¹⁶ Uo. 28.

⁴¹⁷ Uo. 30.

⁴¹⁸ A Kisterenye és Szécsény területén létesítendő gettókról ezen az alkalmon nem esett szó, azok felállításáról később döntöttek.

⁴¹⁹ SZEDERJESI – TYEKVICKA, 2006. 33.

A gettók felállítását követő időszakból kevés olyan forrás ismert, amely az alispán követett magatartására utal, azonban a rendelkezésre állók egyikében rögzített határozat mögött egy kortás zsidó polgár a mentő szándékot látta. Horváth a Magyar Királyi 672. számú Honvéd Munkavezető Törzsparancsnoksággal olyan hivatalos megállapodást kötött, amely lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági munkára alkalmas zsidókat a vármegye gettóiból a munkavégzés idejére kiengedjék.⁴²⁰ Czilczer György visszaemlékezésében úgy vélekedett a határozatról, hogy „úgy látszott, mintha [azzal – Gy. K.] a hatóság meg akarta volna menteni őket a deportálás elől.”⁴²¹ Azt, hogy az alispán intézkedése mögött valóban mentő szándék, vagy csak a mezőgazdasági munkások hiányának pótlása húzódott, biztosan kijelenteni nem lehet.

Járási főszolgabírók

Az 1944 márciusát követően hivatalban lévő hat járási tisztviselőt a német megszállás előtt helyezték pozícióba, ezért elmondható, hogy az 1944-es tavaszi esemény közigazgatást érintő következményei – a főispánhoz és alispánhoz hasonlóan – nem gyakoroltak negatív hatást pályáivükre, a rájuk bízott közigazgatási egységek élén tovább intézhették annak ügyeit.

A főszolgabírók hivatali idejéből adódik, hogy kivétel nélkül tevékenyen részt vettek a vármegye zsidó polgárainak gettókba költöztetésének, majd deportálásának folyamatában. Az 1.610/1944. számú miniszterelnöki rendelet értelmében, az 1944. május 2-ára összehívott alispáni értekezleten, Horváth Sándor a polgármesterek mellett őket bízta meg az elkülönítés megvalósításával, amely feladatnak kivétel nélkül eleget tettek. Tekintettel arra, hogy az alispán Nógrád vármegye három megyei városában rendelte el a gettó felállítását, azok területének kijelölése elsősorban a polgármesterekre hárult, a járási főszolgabírók feladata az igazgatásuk alá tartozó területén élő zsidó lakosság átköltöztetése lett. Kivételt képez ez alól a Salgótarjáni és a Szécsényi járás, ugyanis a korabeli dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az itt élő zsidóság városokba szállítása nehézségekbe ütközött, így itt a járási vezetőnek a gettó felállításáról is gondoskodni kellett.

⁴²⁰ Uo. 177–178.

⁴²¹ DEGOB 3550. számú jegyzőkönyv. Czilczer György visszaemlékezése. <http://www.degob.hu/index.php?showjk=3550> (letöltés, 2025.03.20.)

A *Nógrádi Hírlap*ban 1944. május 6-án közölt alispáni rendelet úgy határozott, hogy a megyei városok mellett a Salgótarjáni járásban Kisterenye területén kell gettót létesíteni.⁴²² A több ellentmondó információ ellenére biztosnak látszik, hogy Nógrád vármegyében a kisterenyei volt az első zsidókkal benépesített elkülönített terület, amely egészen 1944. június 12-éig működött.⁴²³ Mattyasovszky Kamill gettósításban betöltött szerepéről a források hallgatnak, ezért arra vonatkozóan sem áll rendelkezésre információ, hogy annak során hatáskörén túllépve, saját elhatározásból hozott-e jogfosztó intézkedéseket. Figyelembe véve, hogy az 1945-ben indult igazoló bizottsági, valamint népjogvédelmi és népbírói eljárása során nem fogalmaztak meg vele szemben ilyen irányú vádakat, megállapításom az, hogy mindössze azoknak a rendeleteknek a végrehajtásában járt el, amelyek hivatali pozíciójából adódóan kötelező érvényűek voltak rá.⁴²⁴

Az alispán sajtóban közzétett utasítása a gyakorlati végrehajtás során annyiban módosult, hogy Szécsény nagyközség területén is külön háztömböt jelöltek ki a zsidók elhelyezésére. Mindez azután történt, hogy Hanzély Tamás főszolgabíró 1944. május 5-én keltezett táviratában tájékoztatta Losonc polgármesterét a járási területén élő zsidók átköltöztetésének menetéről, ami az ismertek fényében nem valósult meg teljes mértékben. A szécsényi gettó működését Hanzély több beadványa is bizonyítja, amelyeket az alispáni hivatal iktatott. A havi rendszerességű jelentései mellett, 1944. május 23-án a „szécsényi elkülönített zsidókra vonatkozó rendelkezések” tárgyában írt felettesének, június 3-án sürgős táviratot adott fel mert vörhenyes megbetegedés ütötte fel a fejét a gettóban. A deportálást elősegítő vármegyei gyűjtőtáborok létrehozását és a zsidók átszállítását követően június 10-én jelentett a szécsényi gettó felszámolásáról.⁴²⁵

A gettókba telepítésben és egyéb jogfosztó rendeletek végrehajtásában betöltött szerepükről Nógrád vármegye többi járási főszolgabírójára vonatkozóan még ennyi adat sem áll rendelkezésre. Igazoló bizottsági nyilatkozatukban jellemzően a nyilas hatalomátvétel utáni időszakra fókuszáltak, az 1944. márciusi német megszállást követően tanúsított hivatali magatartásukról általában hallgattak. Akik kitértek erre az időintervallumra azok is csak szűkszavúan annyit közöltek, hogy a mindenkor hatályos rendeleteket a nép érdekeinek

⁴²² SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 126.

⁴²³ Uo. 37., 81.

⁴²⁴ HU-MNL-NVL-XXV.2.b. 371/1945. dr. Mattyasovszky Kamill népjogvédelmi ügye; HU-MNL-NVL-XXV.2.b. 11/1946. dr. Mattyasovszky Kamill népjogvédelmi ügye; HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen

⁴²⁵ SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 34., 81.

megfelelően hajtották végre.⁴²⁶ Az állításokat ugyan sem alátámasztani, sem cáfolni nem tudják az alispáni iktatókönyvben fellelhető bejegyzések, azonban arról árulkodnak, hogy a kitelepítések sikeres befejezése érdekében intézkedéseket hoztak, arról jelentést tettek. Horváth Sándor hivatala 1944. május 11-én a Sziráki járás, május 23-án a Nógrádi járás, május 30-án a Losonci járás főszolgabírójának levelét érkeztette, amelyek mindegyike az átköltöztetés befejezéséről adott tájékoztatást.⁴²⁷

A zsidó állampolgárok jogait korlátozó rendeletek végrehajtásával párhuzamosan folyó hivatali ügyek során követett magatartás részletesebb bemutatására egyedül Mattyasovszky Kamill esetében nyílik lehetőség. Az igazoló bizottsági, valamint a népügyészégi és népbíróági ügye során keletkezett dokumentumok a gettósításban betöltött szerepéről ugyan nem tájékoztatnak, az eljárások során felvett vallomásokból és jelentésekből azonban következtetni lehet az egyéb ügyek alkalmával tanúsított magatartására.⁴²⁸ Népellenes büntett miatt 1945 őszén indítottak vele szemben eljárást. Ekkor több Nógrád vármegyei bányász is azt állította, hogy a két világháború között baloldali beállítottságuk miatt internáltatta őket a Salgótarjáni járás főszolgabírója. Mattyasovszky a vallomásában visszaütöztette az ellene felhozott vádat, védekezésképpen előadta, hogy főszolgabíróként a felettes hatóságoktól kapott rendeleteket hajtotta végre, egyetlen eset sem fordult elő, amikor önhatalmúlag internáltatott volna valakit.⁴²⁹ A nyomozást végző rendőrhatalóság is arra a megállapításra jutott, hogy Mattyasovszky Kamill önhatalmúlag nem korlátozta senkinek a személyes szabadságát, a főszolgabírói hivatalban a felettes hatóság utasítására az internálásokat a szolgabíró intézte. Mattyasovszky aláírása csak azért szerepelt a határozatokon, mert 1944-ben egy ideig nem volt szolgabíró a hivatalnál, így az ügyiratokat Mattyasovszky volt hivatott kézjeggyel ellátni.⁴³⁰ A rendőri jelentéssel összhangban a népügyészség a volt főszolgabíró ellen indított eljárást 1945. december 23-án megszüntette, ami arra utal, hogy Mattyasovszkynak sikerült saját igazát alátámasztani, hivatali ténykedése során nem hozott egyéni meggyőződésből a járása területén élő személyek jogait korlátozó határozatokat.⁴³¹

⁴²⁶ HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen; HU-MNL-NVL-XVII.406. 16/8. (1.doboz) dr. Debreczeny Márton igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.405. 8. sz. 1945. július 19-én igazoltak (1. doboz) – Szánky Sándor és Zorkóczy Lajos igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.401. II.187/1947. (2. doboz) dr. Hanzély Tamás igazoló bizottsági ügye.

⁴²⁷ SZEDERJESI – TYEKVICKSKA, 2006. 39.

⁴²⁸ Mattyasovszky Kamill igazoló bizottsági, valamint népügyészégi és népbíróági eljárását az 1945-ös átmenetet tárgyaló fejezetben részletezem.

⁴²⁹ HU-MNL-NVL-XXV.2.b. 371/1945. dr. Mattyasovszky Kamill népügyészégi ügye. Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. november 10.

⁴³⁰ Uo. Jelentés a nyomozás befejezéséről, 1945. december 12.

⁴³¹ Uo. Népügyészség határozata, 1945. december 23.

A Balassagyarmati Népügyészség a népellenes bűnügyben indított eljárást megszüntető határozatában megállapította, hogy Mattyasovszky nem volt tagja politikai pártnak, a világnézeti beállítottságát inkább baloldalinak lehetett tekinteni. Az igazoló eljárása során az illetékes bizottság viszont arra a következtetésre jutott, hogy hivatali működése során németbarátságot tanúsított, szolgálati helyét is ez okból hagyta el 1945 decemberében. Mattyasovszky a bizottság határozatát a Budapesti Népbírósághoz megküldött fellebbezésében iratokkal alátámasztva tételeken cáfolta. A Nyilaskeresztes Párt salgótarjáni szervezete által 1944. augusztus 17-én keltezett levél szerint, a Salgótarjáni járás főszolgabírója az 1939-ben megtartott választások óta „halálos ellensége [volt – Gy. K.] a nemzeti szocialista mozgalomnak és igen sokak előtt a legnagyobb gyűlölettel nyilatkozott a mozgalomról és annak tagjairól.”⁴³² A nyilasokkal szemben tanúsított ellenérzését és a hivatali kötelességek mindenkor szem előtt tartását támasztja alá az az eset is, amikor a vonatkozó belügyminiszteri rendelet értelmében járási főszolgabíróként 1941 júliusában megakadályozta, hogy Szálasi Ferenc és Budinszky László Zagyvapálfalvára és Salgótarjánba látogasson és a népgyűléseket megtartsák. Az esetet követően Budinszky az országgyűlés előtt kifogásolta a főszolgabíró eljárasmódját, úgy vélte, hogy Mattyasovszky megsértette mentelmi jogát, ezért kérte az ügy kivizsgálását.⁴³³ A mentelmi bizottság a hivatalos vizsgálat során megállapította, hogy a Mattyasovszky által kezdeményezett hatósági intézkedés mindössze a miniszterelnök 8.120/1939. számú rendeletének betartására irányult, amelynek értelmében köteles volt megakadályozni a politikai jellegű gyűlések megtartását. A bizottság végül kijelentette, hogy a főszolgabíró intézkedése a képviselőt nem akadályozta törvényhozói működésében, ezért javaslatot tett a Képviselőháznak arra, hogy „mondja ki, hogy Budinszky László országgyűlési képviselő mentelmi joga ebben az ügyben nem sértetett meg és ezért további intézkedésre szükség nincs.”⁴³⁴ Feltételezhetően az említett incidensek is hozzájárultak ahhoz, hogy a nyilas hatalomátvétel utáni időszakban le akarták tartóztatni. Ez a körülmény olyan döntési kényszerhelyzetbe hozta, amely további pályaívére is befolyást gyakorolhatott.

Mindent egybevetve a főszolgabírók 1944 márciusa és 1944 októbere között eltelt időszakban követett magatartásáról – a csekély számú forrás segítségével – annyi megállapítható, hogy az egyes intézkedések meghozatala során hivatali hatáskörüket nem lépték túl, a vonatkozó rendeletek és felettes hatóságuk utasításainak végrehajtását tartották

⁴³² HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen. Levél Kiss Andrásnak a Nyilaskeresztes Párt Nógrád vármegyei megyevezető helyettesének, 1944. augusztus 17.

⁴³³ Képviselőházi napló, 1941. 489–491.

⁴³⁴ Képviselőházi napló, 1942. 502.

szem előtt. Megállapítható, hogy kihasználva a rendeletek nyújtotta mozgásteret, esetenként akadályozták a szélsőséges ideológiák terjesztését járásuk területén, amiért később atrocitás érhetette őket.

Eltérően a német megszállás utáni időszakhoz képest, az 1944. októberi politikai átmenetet követően szinte mindegyikük karrierjében törés következett be. 1944 decemberének elején, amikor a front közeledtének hírére számos tisztviselő eltávozott szolgálati helyéről, a járások vezetőinek többsége is hátrahagyta hivatalát, a szovjet csapatok átvonulása idején egyedül Debreczeny Márton tartózkodott hatósága területén.⁴³⁵ Az elvonulás történhetett felettes utasítására, de többen külső befolyásoló tényező hatására, önkéntes döntés alapján távoztak járásuk éléről. A források tanúsága szerint felettese utasítására vagy a katonai kiürítés folytán Szánky Sándor és Zorkóczy Lajos hagyta el szolgálati helyét. Szánky Sándor a Sziráki járás főszolgabírója 1944. november 26-án az alispán rendelkezését betartva Balassagyarmatra ment, majd, amikor a főispán december 8-án elrendelte a közigazgatás működésének szüneteltetését, a vármegye központjából is távozott.⁴³⁶ Zorkóczy Lajos, a Losonci járás vezetője, a város katonai kiürítése idején 1944. december 23-án volt kénytelen távozni hivatalából.⁴³⁷ Az igazolóbizottság előtt tett nyilatkozatok és vallomások alapján arra lehet következtetni, hogy Mattyasovszky Kamill és Hanzély Tamás hivatali működésük alatt ellenszegültek a német és nyilas katonai intézkedéseknek, valamint akadályozták a párt tevékenységét, ezért tartva az esetleges letartóztatástól 1944 decemberében saját elhatározásból hagyták el állomáshelyeiket.⁴³⁸ A nógrádi hivatal vezetőjének esetében – szubjektív források alapján – csak a járás elhagyásának ténye volt azonosítható, a körülményekre vonatkozó pontos információ ezidáig nem került elő.⁴³⁹

⁴³⁵ HU-MNL-NVL-XVII.406. 16/8. (1. doboz) dr. Debreczeny Márton igazoló bizottsági ügye.

⁴³⁶ HU-MNL-NVL-XVII.405. 8. sz. 1945. július 19-én igazoltak (1. doboz) – Szánky Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁴³⁷ Uo. Zorkóczy Lajos igazoló bizottsági ügye.

⁴³⁸ HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen; HU-MNL-NVL-XVII.401. II.187/1947. (2. doboz) dr. Hanzély Tamás igazoló bizottsági ügye.

⁴³⁹ BUZA, 2018. 7.

Polgármesterek

Annak ellenére, hogy a német megszállással a főispáni karhoz hasonlóan jelentős személyi változások mentek végbe a városi közigazgatást vezetőik körében is – a leváltott 29 vármegyei főispán mellett a polgármesterek kétharmadát is menesztették⁴⁴⁰ –, Salgótarján, Balassagyarmat és Losonc városvezetői nem tartoztak az elbocsátottak közé. Szálasi hatalomátvételéig mind a három hivatalban lévő személy megtarthatta pozícióját, a megszállás alatt is folytathatta megkezdett tevékenységét. Karrierútjuk megszakadásának lehetősége az 1944. októberi eseményeket követően merült fel ismét. Mivel a polgármesterek a helyhatóság alsóbb szintű közigazgatási vezetői voltak, a berendezkedő hatalom országos viszonylatban nem szorgalmazta tömeges elbocsátásukat, így Szálasi hatalomátvétele sem befolyásolta feltétlenül mind a három tisztviselő pályáját negatív irányba.

Förster Kálmán 1944. január 1-jei nyugdíjazása után a belügyminiszter – az 1942. évi XXII. törvénycikk alapján – Salgótarján polgármesterének Rátky Bélát,⁴⁴¹ Máramarossziget városvezetőjét nevezte ki.⁴⁴² A hosszú rendőrkapitányi múlttal rendelkező, ám a városigazgatás területén alig hároméves tapasztalattal bíró polgármester 1944. január 23-án érkezett Salgótarjánba. Hivatali esküjét január 24-én tette le, beiktatását 1944. február 16-án tartották a salgótarjáni városháza tanácstermében.⁴⁴³ Tisztségét 1944. januári kinevezésétől 1944. december közepéig töltötte be, hivatali ideje szinte teljes egészében lefedte a német megszállás és Szálasi országglásának időszakát. Ez idő alatt tevékenyen részt vett a város zsidó lakosainak jogfosztásában és gettósításában, amelynek sikerességét 1944. május 19-én az alispánhoz írt másfél soros jelentésében nyugtázta: „Salgótarján városban a zsidók elkülönítését végrehajtottam.”⁴⁴⁴ Mindezzel kapcsolatban feltehetően erkölcsi aggálya nem merült fel, kortársi vélemények alapján arra lehet következtetni, hogy antiszemita hajlamokkal rendelkezett. Szűk Ödön postatitkár egy 1943. szeptember 16-án kelt jelentésében, az akkor még máramarosszigeti polgármesterként tevékenykedő Rátkyval kapcsolatban megjegyezte,

⁴⁴⁰ ROMSICS, 2023. 293.

⁴⁴¹ Dr. Rátky Béla (1890–?) 1890-ben született. Tanulmányait a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem folytatta, ahol doktori fokozatot szerzett. Rendőri pályára az 1920-as évek elején lépett, amely tevékenységét különböző pozíciókban 20 éven át folytatta, utolsó ismert beosztása rendőrtanácsos volt. Közigazgatási állást először 1941 tavaszán kapott, amikor a belügyminiszter Máramarossziget polgármesterének nevezte ki.

⁴⁴² Az 1942. évi XXII. törvénycikk további rendelkezésig, legkésőbb azonban 1947. december 31-ig a belügyminiszter hatáskörébe utalta többek között a polgármesterek kinevezését, amely tisztséget eddig a városi képviselő-testület töltötte be választás útján.

⁴⁴³ DUPÁK, 1996. 162.

⁴⁴⁴ SZEDERJESI – TYEKVICKA, 2006. 494.

hogy a város közössége szerint köztudottan zsidóellenes volt, a település zsidó lakossága attól tartott, hogy amint alkalma lesz rá, erőlyesen fog fellépni velük szemben.⁴⁴⁵ Emellett az *Új Magyarság* szélsőjobboldali napilap cikkírója 1944. június 18-ai véleménycikkében a polgármestertől remélte Salgótarján zsidó szellemiségtől való megtisztítását, megjegyezte, hogy „a megoldást a letűnt zsidó-liberális világ után mindenki tőle várja” a városban.⁴⁴⁶ Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy valóban nem állt távol tőle az antiszemita gondolkodás, amelyet a salgótarjáni zsidók ellen elkövetett jogfosztásban való tevékeny részvétele is alátámaszthat.

Rátky Béla az 1944. október 15–16-ai fordulatot követően is Salgótarján polgármestereként tevékenykedhetett tovább, pozíciója nem esett áldozatul az átmenetnek. A fennmaradt adatok arra utalnak, hogy Szálasi hatalomátvételét követően helyi szinten kivette a részét a háborús erőfeszítések fokozásában. 1944 októberében nemzetőri szolgálatra szólította fel Salgótarján tisztviselőit, december közepén pedig felmentette őket hivatali tevékenységük alól és kötelezte őket a bevonulásra, mindemellett a város iratainak Lévára szállításáról is gondoskodott.⁴⁴⁷ Az 1944. december utáni életszakaszára vonatkozóan kevés információ áll rendelkezésre, a front közeledtével minden bizonnyal felmérte lehetőségeit és tartva a felelősségre vonástól a város prominens tisztviselőivel együtt elhagyta hivatali helyét, elmenekült az országból. Külföldi tartózkodásából feltehetően sem Salgótarjánba, sem Máramarosszigetre nem tért vissza, amely döntését segíthette a kolozsvári népbíróság 1946. május 20-ai ítélete, aminek értelmében életfogytig tartó kényszermunka várt volna rá.⁴⁴⁸ Mindez azt mutatja, hogy szemben az 1944. októberi átmenettel, amelynek lokális eseményeiben aktív szerepet vállalt, az 1945-ös fordulat – pont az 1944-es tevékenységének köszönhetően – végleg megszakította magyarországi közigazgatási pályafutását.

Balassagyarmat polgármesterének, Vannay Bélának hivatali ideje teljes egészében lefedte a II. világháború időszakát, 1939-től rövid megszakítással 1946-ig tölthette be városvezetői pozícióját. Ebből az következik, hogy az 1944. októberi és az 1945-ös átmenet is keresztezte polgármesteri működésének idejét, mind a kettő valamilyen módon befolyást gyakorolt pályájára. A német megszállást követően tevékenyen részt vett az általa irányított város zsidó lakosainak jogkorlátozásában. 1945. március 29-én keltezett igazoló nyilatkozatában elismerte, hogy a zsidótörvények végrehajtásában közreműködött, a kiadott

⁴⁴⁵ ÁKOSI, 2016. 64.

⁴⁴⁶ *Új Magyarság*, 1944. június 18. 19.

⁴⁴⁷ DUPÁK, 1996. 165–167.

⁴⁴⁸ Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. május 22. 1.

miniszteri és a törvényhatóság első emberének rendeleteit végrehajtotta.⁴⁴⁹ Állítását alátámasztják a Szederjesi Cecília és Tyekvicska Árpád által összeállított dokumentumválogatásban közölt iratok, amelyek között megtalálható a rendelkezése a gettó felállításáról, valamint Jaross Andor belügyminiszternek és Endre László államtitkárnak megküldött jelentése is, amelyben részletesen beszámolt a zsidók elkülönítésében végzett tevékenységéről.⁴⁵⁰ Aktív szerepvállalása ellenére 1944 nyarán az erősödő nyilasmozgalom elkezdte támadni, Fényes Dezső⁴⁵¹ egy levelében Vannayval kapcsolatban azt sugallta, hogy a városvezetés csak névlegesen volt az övé, a tényleges irányítás a Nyilaskeresztes Pártból kizárt Kozáry Lajos kezében volt.⁴⁵² Emellett zsidóvagyon rejtegetésével is megvádolták, azonban ebben az esetben a város képviselő-testülete a védelmére kelt, a közgyűlés kimondta, hogy a település „kötelességét teljesítő polgármesterének és a város tisztviselő karának legmelegebb elismerését nyilvánítja, s a Polgármester urat a legteljesebb bizalmáról biztosítja.”⁴⁵³ Tekintettel arra, hogy Balassagyarmat képviselő-testülete a polgármester mellé állt, ezek a támadások még nem jelentettek komoly fenyegetést pozíciójára nézve, abban változás csak az 1944. október 15–16-ai átmenet követően állt be. Vannay a nyilas hatalomátvételt követő napokról szintén az igazoló nyilatkozatában számolt be részletesen, amelyben leírta, hogy 1944. október 16-án egy körülbelül 15 főből álló balassagyarmati nyilaskülönítmény feleségével együtt letartóztatta és 15 napra börtönbe, majd háziőrizetbe zárta őket. Nyilatkozata szerint mozgási szabadságuk visszanyerése érdekében jutott arra az elhatározásra, hogy lemond a polgármesteri székről, és nyugdíjazását kéri.⁴⁵⁴ Arra vonatkozólag egyéb információ nem áll rendelkezésre, hogy az elzárásuk mellett más külső kényszer hozzájárult-e döntése meghozatalához. Az biztos, hogy Balassagyarmat képviselő-testülete nyugdíjazása mellett döntött. Ezt követően 1944. november 23-án elhagyta a várost, és feleségével együtt Budapestre költözött, ahonnan csak 1945 tavaszán tértek vissza. Vannay Béla polgármesteri pályájára így közvetlen befolyást gyakorolt az 1944. október 15–16-ai átmenet, ha csak egy rövid időre is, de távoznia kellett hivatalából. A nyilas hatalomátvétel azonban karrierútját nem törte meg végleg, hazatérte után egy rövid ideig ismét betölthette pozícióját, a II. világháború alatt tanúsított magatartása miatt viszont az 1945 után berendezkedő politikai hatalom hamar elmozdította állásából.

⁴⁴⁹ HU-MNL-NVL-XVII.406. Vegyes iratok 5. (3.doboz) Vannay Béla igazoló bizottsági ügye.

⁴⁵⁰ SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 130–133.

⁴⁵¹ Fényes Dezső a balassagyarmati múzeum igazgatója, valamint a Nyilaskeresztes Párt tagja volt.

⁴⁵² SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 247–251.; Fényes a levelet vélhetően Budinszky Lászlónak, a Rétsági járás nyilas országgyűlési képviselőjének címezte.

⁴⁵³ HAUSEL, 2019. 224.

⁴⁵⁴ HU-MNL-NVL-XVII.406. Vegyes iratok 5. (3. doboz) Vannay Béla igazoló bizottsági ügye.

4. kép: Dr. Koltai Ernő
(Forrás: Zonda, 2018. 122.)

Koltai Ernőnek – az 1939 júliusában kinevezett, majd 1943-ban véglegesített losonci polgármesternek – a német megszállást követő elbocsátási hullám nem érintette negatívan a pályafutását, 1944 tavaszán nem mozdították el hivatalából. 1944 márciusa után ő is tevékenyen részt vett a zsidótörvények, valamint a gettórendelet helyi szintű végrehajtásában, azonban saját elmondása szerint csak olyan mértékben, amennyire azt a vonatkozó rendeletek és a felettes hatóság utasításai előírták.⁴⁵⁵ Az 1944. május 2-ai alispáni értekezleten történetekre leggyorsabban ugyan Losonc vezetése reagált – Koltai még ezen a napon kijelölte a gettósításban közreműködő hattagú zsidó tanácsot – a kiköltözködések csak május 17-én kezdődtek el. Ennek oka, hogy az elkülönített részek kijelölése körül bonyodalmak adódtak. A német határbiztosító különítmény kassai főparancsnokságának telefonos rendelkezésére és a több száz beérkezett panaszra hivatkozva a polgármester május 5-én leállította az előkészületeket. A gettósítást a városban végül csak május 27-én fejezték be, amely folyamat végére 348 keresztény családot mozdítottak ki a zsidók számára kijelölt városrészből.⁴⁵⁶ A zsidó állampolgárok gyűjtőtáborokba szállítása idején Koltai Baross főispán telefonos körkérdésére válaszolva kategorikusan kijelentette, hogy városában koncentrációs tábor számára alkalmas

⁴⁵⁵ HU-MNL-NVL-XVII.406. 83/4 (2. doboz) dr. Koltai Ernő igazoló bizottsági ügye.

⁴⁵⁶ SZEDERJESI – TYEKVICKA, 2006. 34., 40.

helyiség nincs, mert a szóba jöhető objektumokat a katonaság és az erdélyi menekülttábor már elfoglalta. Így Losoncon végül nem létesült gyűjtőtábor, a város zsidó lakosait feltehetően június 5-én vasúton a salgótarjáni táborba szállították, ahonnan később deportálták őket.⁴⁵⁷

Koltai Ernő a Losonc városvezetésével járó feladatokat – egy rövid időintervallumot leszámítva – az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti megállapodásig látta el. Losonci tevékenysége 1944 augusztusában azért szakadt meg, mert az 1942. évi XXII. törvénycikkre hivatkozva a belügyminiszter szolgálattételre Ungvárra helyezte át,⁴⁵⁸ azonban a frontátvonulás időszakában már ismét a Nógrád vármegyei város területén tartózkodott. A források arról tanúskodnak, hogy 1944 decemberében hivatali helyét nem hagyta el, a trianoni országhatár mögé csak a fegyverszüneti egyezmény 1945. januári megkötése után tért vissza. Balassagyarmatra 1945. március 24-én érkezett, ezen a napon jelentkezett szolgálatra a vármegye alispánjánál.⁴⁵⁹

Községi jegyzők és körjegyzők

A továbbiakban járasonként egy-egy jegyző német megszállás utáni karrierútjára fókuszálok, a kiválasztott tisztviselők pályafutásának 1944 tavaszáig terjedő időszakát az előző fejezetben ismertettem. 1944-es szerepvállalásuk történetének feltárása során esetükben is az 1945-ös igazoló bizottsági eljárások során benyújtott nyilatkozatok és egyéb dokumentumok jelentették a legfőbb forrásbázist, amelyekben eltérő terjedelemben ugyan, de mindegyikük számot adott az 1944-ben meghozott hivatali és magánjellegű döntéseiről.

A vizsgált községi hivatalnokok szolgálati idejéből azonosítható, hogy a német megszállás nem gyakorolt különösebb hatást pályáivükre, megtarthatták pozícióikat, amelyeket többségük az 1930-as évek második felében és az 1940-es évek elején foglalt el. Az 1944. március 19-ei események után mindössze a szécsényi jegyzőség élén történt személycsere, Simonyi János jegyző nyugdíjazását követően a községet rövid ideig Petre Lajos igazgatta, helyét 1944. június elején Jankovich Miklós vette át. Simonyit a törvényhatósági kisgyűlés határozata szerint az 1.210/1944. számú miniszterelnöki rendelet értelmében – amely többek

⁴⁵⁷ Uo. 79., 80–81.

⁴⁵⁸ Budapesti Közlöny, 1944. augusztus 9. 1.

⁴⁵⁹ HU-MNL-NVL-XVII.406. 83/4 (2. doboz) dr. Koltai Ernő igazoló bizottsági ügye.

között kimondta, hogy zsidó származású hivatalnokokat fel kell menteni a szolgálat alól – 1944. április 30-ai hatállyal bocsátották nyugállományba.⁴⁶⁰ Ennek alapján feltételezhető, hogy leváltása háttérében elsősorban nem a német megszállás állt, hanem a zsidó állampolgárokkal szemben hozott jogfosztó intézkedések húzódtak.⁴⁶¹ Menesztését követően a főszolgabíró Petre Lajost, Litke segédjegyzőjét bízta meg Szécsény igazgatásával. Igazoló bizottsági nyilatkozata szerint, az alispán és a főszolgabíró 1944-ig terjedő működését elismerve, vezetőjegyzői állást ígért számára, azonban a szécsényi megbízatását csak helyettesként látta el. Miután Jankovich átvette a szécsényi hivatalt, üres vezetőjegyzői pozíció a Szécsényi járásban már nem maradt, ezért 1944. július 1-jétől a Salgótarjáni járáshoz tartozó Karancsbeszte községbe helyezték, ahol 1949 júniusáig teljesített szolgálatot.⁴⁶² Jankovich Miklós végül 1944. június 10-én érkezett Szécsénybe és foglalta el a jegyzői hivatalt, amely lépése utólag gyanút keltett a község lakosai körében.⁴⁶³ Az igazoló bizottsági eljárása során Strömpl József ügyvéd kérte az eljáró testületet, hogy vizsgálja ki Jankovich Szécsénybe kerülésének körülményeit, miért váltotta le a tardoskeddi állását egy kisebb település vezetésére. Jankovich, a tárgyaláson elmondottak alapján, azért kényszerült elhagyni Tardoskeddet, mert akadályozta az Imrédy által életre hívott Magyar Megújulás Pártja szervezkedését. Mindezt a község bírása nem fogadta pozitívan, ezért a német megszállás után kijárta, hogy a jegyzőt váltsák le hivatalából. Ilyen előzmények után teljesített Szécsényben szolgálatot, ahol a politikai átmenetek és a háborús cselekmények sűrűsödése miatt tevékenységét nem folytathatta sokáig.⁴⁶⁴

Látható, hogy a német megszállás utáni időben a községi jegyzői és körjegyzői állások körében voltak kisebb mozgások, de tömeges elbocsátásokról nem lehet beszélni, az új hivatalt nyert tisztviselőket a meglévő, közigazgatási tapasztalattal rendelkező állományból választották ki. Bö fél évvel később az 1944. október 15–16-ai nyilas hatalomátvétel is magában hordozta annak a lehetőségét, hogy tömeges leváltások veszik kezdetüket, az alsóbb közigazgatási szinteken végül nem zajlott rendszerszintű elbocsátás. Ennek köszönhetően az 1944. októberi átmenet után a vizsgált községi jegyzők és körjegyzők mindegyike megtarthatta pozícióját, a politikai átalakulás hivatali beosztásukra nem gyakorolt negatív hatást.

Az igazoló bizottsági nyilatkozatok tanúsága szerint a hat vizsgált hivatalnok többsége a zsidó állampolgárok jogait csorbító intézkedések meghozatala során mindössze a jogszabályokban rögzített feladatait látta el. Ennek ellenére kritikusaik döntéseik háttérében és

⁴⁶⁰ SZEDERJESI – TYEKVICKSA, 2006. 252.

⁴⁶¹ Dr. Simonyi János kikeresztelkedett zsidó állampolgár volt.

⁴⁶² HU-MNL-NVL-XVII.403. (5. doboz) Petre Lajos igazoló bizottsági ügye.; FÖLDI, 2002. 140.

⁴⁶³ HU-MNL-NVL-XVII.404. 291/1945. (2. doboz) dr. Jankovich Miklós igazoló bizottsági ügye.

⁴⁶⁴ Uo.

magatartásukban több esetben nyilas szimpátiát véltek felfedezni. Strömpl József vallomása szerint Jankovich Miklós könyvtárában több olyan kötet is megtalálható volt, amelyek szerzői szélsőjobboldali beállítottságúak voltak, ami szerinte arra lehetett bizonyíték, hogy a jegyző is szimpatizált a szélsőséges nézetekkel, nyilas érzelmű volt. Az eljárás dokumentumai arra engednek következtetni, hogy Strömpl nyilatkozatát a jegyzővel szemben felgyülemlett harag indukálta, Jankovichot hibáztatta, hogy zsidó származású feleségének el kellett hagynia Szécsényt, visszatérése után pedig sárga csillagot kellett viselnie. Jankovich azonban a nyilatkozata mellé csatolt olyan iratokat, amelyek árnyalják Strömpl álláspontját. Ezek mindegyike azt bizonyíthatja, hogy a zsidó törvények végrehajtása során mozgásterét kihasználva igyekezett enyhíteni a rábízott község zsidó lakosaira kényszerített körülményeken, öntevékenyen nem segítette a katonai hatóságokat.⁴⁶⁵

Jankovich Miklóshoz hasonlóan, igazoló bizottsági eljárása során Kiss Endre körjegyzőt is igyekeztek nyilas érzelműnek beállítani, az ellene felhozott vád alapján a Karáth József kisterenyei segédjegyzőnél elhelyezett iratai között Szálasi portrét és nyilas röplapokat találtak. Hivatali beosztottként Kartáth úgy nyilatkozott Kiss személyéről, hogy nem vett rajta észre semmi olyan magatartásformát, ami arra utalt volna, hogy német barát vagy nyilas érzelmű személy. Az eljárás során végül nem találták bizonyíthatónak a körülményeket, így a határozatban kiszabott büntetésnél sem vették azt figyelembe.⁴⁶⁶ A zsidókkal szemben tanúsított magatartására többek között korábbi barátja, Somogyi Gyula által tett bejelentés segítségével lehet következtetni. Eszerint a körjegyző a hatáskörén túllépve, a saját álláspontját közvetítette a Salgótarjáni járás főszolgabírójának, amikor a sárga csillag viselése alóli mentesség miatt kezdeményezett ügyintézés során leiratban megkereste hivatali felettese. A levélváltás tanúsága szerint Mattyasovszky Kamill kötelezte Kiss Endrét, hogy tájékoztassa Somogyit, amennyiben mentesülni kíván a sárga csillag viselése alól, úgy igazolnia kell származását. Kiss válaszában felhívta Mattyasovszky figyelmét, hogy tudomása szerint Somogyi már kezdeményezte az ügyintézés a főszolgabírói hivatalban, amelyhez hozzáfűzte, hogy véleménye szerint „nevezett köteles viselni a sárga csillagot.”⁴⁶⁷ Somogyi tisztában volt azzal, hogy a közigazgatás szereplőinek felettes hatóságuk utasításait be kellett tartani, álláspontja szerint azonban Kiss a főszolgabírónak adott válaszával ezirányú kötelezettségén túllépett, ami bizonyíthatta nyilas szimpátiáját. Kiss Endre az igazolóbizottságnak címzett beadványban igyekezett árnyalni

⁴⁶⁵ Uo.

⁴⁶⁶ HU-MNL-NVL-XVII.403. Kisterenye jegyzőkönyvek és határozatok. (4. doboz) dr. Kiss Endre igazoló bizottsági ügye.

⁴⁶⁷ Uo.

Somogyi Gyula állításait. Ebben előadta, hogy a panaszt tevőt nem akarta hátráltatni jogaiban, sőt tanácsaival segítette is őt az anyakönyvi ügyintézés során, amely hozzájárult ahhoz, hogy később mentességet kapjon a sárga csillag viselése alól. Az igazolóbizottság tárgyalásán végül Somogyi is elismerte, hogy kapott hasznos tanácsot a körjegyzőtől ügye elintézéséhez. Összességében tehát a források arra utalnak, hogy Kiss nem volt nyilas érzelmű tisztviselő, ennek ellenére előfordult, hogy hivatali működése során gorombán viselkedett az igazgatása alá tartozó körjegyzőség lakosaival, akiknek ebből esetenként hátránya is származott.⁴⁶⁸

Kiss Endre és Jankovich Miklós pályája nemcsak abban hasonlít, hogy az 1945-ös igazoló bizottsági eljárások során különböző személyek törekedtek nyilas érzelműnek beállítani őket, hanem abban is, hogy mind a ketten olyan településen szolgáltak, ahol az alispán döntése értelmében 1944-ben gettót létesítettek. Ebből következett, hogy a gettósítás és deportálás folyamatában kisebb-nagyobb feladat hárult rájuk, a feltárt információk azonban arra engednek következtetni, hogy a jogfosztásban nem töltöttek be jelentős szerepet. Tekintve, hogy Jankovich Miklós szécsényi hivatalát már a gettósítást és deportálást követően foglalta el, a szécsényi folyamatokban nem működött közre, azonban előző hivatali helyéről is olyan adatok ismertek, hogy a tardoskeddi zsidóság elkülönítését nem ő intézte. Benyújtott igazoló nyilatkozatában ezért magabiztosan állíthatta, hogy “zsidó fajú egyének deportálásában, üldözésében, meghurcoltatásában soha részt nem vettem.”⁴⁶⁹ Figyelembe véve, hogy Szécsény járási központi is volt egyben, a zsidókat ért jogfosztó intézkedések koordinálásában elődjének, Petre Lajosnak sem volt jelentős feladata, azt elsősorban a főszolgabíró intézte, azonban – ahogy a fentiekben olvasható – hivatali hatáskörén ő sem lépett túl. Más volt a helyzet Kiss Endre esetében, ő tevőleg részt vett a kisterenyei gettó felállításában, elmondása alapján azonban igyekezett minél humánusabban eljárni az ügyben. Állítása szerint a zsidók elhelyezését emberi módon hajtotta végre, minden család részére egy-egy különálló szobát igyekezett biztosítani. Ennek során összetűzésbe került a járási csendőrparancsnokkal, aki ettől jelentősen kisebb helyen akarta összezsúfolni a családokat, azonban ezt sikerült megakadályoznia. Miután a gettósítás folyamata lezárult, Kissnek nem maradt ráhatása az ügyre, nyilatkozata szerint a továbbiakban a csendőrök vették át az irányítást, ő maga nem járt az elkülönített területen.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ HU-MNL-NVL-XVII.404. 291/1945. (2. doboz) dr. Jankovich Miklós igazoló bizottsági ügye.

⁴⁷⁰ HU-MNL-NVL-XVII.403. Kisterenye jegyzőkönyvek és határozatok. (4. doboz) dr. Kiss Endre igazoló bizottsági ügye.

A további egy jegyző és három körjegyző esetében a feltárt adatokból kevésbé lehet következtetni a zsidók jogait korlátozó törvények és rendeletek végrehajtása során tanúsított magatartásukra. Az igazoló bizottsági iratokban – akik érintették a tárgykört – csak annyit árultak el tevékenységükről, hogy mindig a nép érdekeit szem előtt tartva jártak el hivatali működésük idején, csak a pozíciójukból adódó kötelező jellegű feladataikat látták el.⁴⁷¹ Várhelyi József esetében ez arra korlátozódott, hogy tájékoztatta a körjegyzősége területén élő zsidókat a rájuk vonatkozó törvények és rendeletek tartalmáról, azok végrehajtásában már nem működött közre.⁴⁷² Szász Árpád Várhelyihez hasonlóan nyilatkozott, állítása szerint ő sem vett részt a jogfosztó intézkedésekben. Mindehhez hozzáfűzte, hogy losoncapátfalvai működése során, amikor lehetett, fasiszta ellenes magatartást tanúsított, azonban ezeket kontrollforrás nem támasztja alá.⁴⁷³ Bármekkora szerep is hárult a körjegyzőkre a gettósítás, később a deportálás levezénylésében, a Szederjesi Cecília és Tyekvicska Árpád által közölt adatok szerint a folyamat érintette az irányításuk alá tartozó jegyzőségek településeinek zsidó lakosait. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint Csécsén 15, a nógrádi, terényi és losoncapátfalvai körjegyzőség területén összesen 60 zsidó személy élt, közülük 47 fő esett áldozatul a holokauszt eseményeinek.⁴⁷⁴ Ebből feltételezhető, hogy a jegyzők hivatali kötelességüknek eleget tettek, kisebb-nagyobb mértékben közreműködtek a folyamatok levezénylésében.

Hasonlóan a német megszálláshoz, a nyilas hatalomátvétel sem gyakorolt közvetlen hatást az elemzett jegyző és körjegyzők karrierútjára, 1944. október 15. után mindegyikük hivatalban maradhatott. A politikai átmenetet követően, a sűrűsödő háborús cselekmények és a vármegyei közigazgatást felfüggesztő rendelet hatására, 1944 decemberében felettes utasításra a vizsgált tisztviselők közül Jankovich Miklós, Kiss Endre, Szász Árpád és Szemerédy Lajos hagyta el hivatali helyét. Várhelyi József, az igazolóbizottságnak benyújtott nyilatkozata szerint, hivatalban maradva Csécsé kiürítését nem hajtotta végre, emellett igyekezett előkészíteni a települést a Vörös Hadsereg csapatainak bevonulásához. Elmondása szerint egy tolmácsszolgálatot is felállított, amelynek feladata a szovjetek fogadása és a velük való

⁴⁷¹ Szemerédy Lajos és Ballon Elemér a zsidókat érintő törvények és rendeletek végrehajtása során tanúsított magatartásáról nem számolt be igazoló bizottsági nyilatkozatában, arról a testületnek benyújtott egyéb dokumentumok sem árulkodnak. Ballon Elemér viselkedéséről a későbbi népügyészégi eljárása során keletkezett iratanyagban sem esik szó, azonban a Szederjesi Cecília és Tyekvicska Árpád által közölt források alapján feltételezhető, hogy a kötelező jelentéseken és annak elkészítéséhez szükséges intézkedések megtételén túl saját meggyőződésből nem korlátozta a körjegyzőség területén élő zsidó személyek jogait. HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.402. 102/1945. (1. doboz) Ballon Elemér igazoló bizottsági ügye; HU-BFL-XXV.2.b.-1949-81922. Ballon Elemér népügyészégi ügye; SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 194., 213.

⁴⁷² HU-MNL-NVL-XVII.408. 100/1947. (2. doboz) Várhelyi József igazoló bizottsági ügye.

⁴⁷³ HU-ZVL-XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

⁴⁷⁴ SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. 325–329.

kapcsolattartás volt.⁴⁷⁵ Erőfeszítése ellenére 1944. december 13-án szovjet hadifogságba esett, ahonnan csak 1947-ben térhetett haza.⁴⁷⁶ Várhelyihez hasonlóan Ballon Elemér sem távozott szolgálati helyéről, 1944 decemberében a nógrádi körjegyzőség területén maradt. Nyilatkozata arra enged következtetni, hogy a távozás kínálkozó lehetőségének kihasználására minden oka meg lett volna, elmondása szerint 1944. október 15. után, a nyilasok akadályoztatása miatt, Budinszky László több alkalommal igyekezett elérni leváltását.⁴⁷⁷ Menesztésére végül nem került sor, a nyilasok hatalomátvétele és az 1945-ben kibontakozó politikai átmenet után is hivatalban maradhatott.

Annak ellenére, hogy országos viszonylatban nagyobb mértékű elbocsátások zajlottak a lokális közigazgatást vezető tisztviselők körében, a német megszállás nem gyakorolt különösebb hatást a Nógrád vármegyében szolgáló hivatalnokok többségének pályáivére, 1944 márciusát követően is megtarthatták állásaikat. Csősz László megállapítása szerint a pozícióikban meghagyott, azonban a német irányvonallal nem szimpatizáló vidéki tisztviselők előtt 1944 tavaszától két út állt: tisztségüket megőrizve mindent megtenni a megszállás hatásainak mérséklése érdekében, vagy tömegesen lemondani, amellyel demonstrálni tudták volna beosztottaik és a helyi társadalom irányába a helyzet rendkívüli és törvénytelen voltát. Sokan azonban egy középutat választva, vonakodva ugyan, de végrehajtották a jogfosztó intézkedések folyamatában számukra kijelölt szerepet.⁴⁷⁸ Nógrád vármegye tisztviselőire ez utóbbi gyakorlat volt jellemző. Volt ugyan, aki kezdeményezte leváltását, tömeges lemondásra nem volt példa. Mindez azt mutatja, hogy az események folyamatában az erkölcsi aggályokat felülírta az egzisztenciális érdek, a jellemzően családos közigazgatási alkalmazottak nem engedhették meg maguknak, hogy a kiszámítható jövedelmet biztosító állásaikról lemondjanak. Előfordult ugyan, hogy a pozíciójukban meghagyott hivatalnokok mozgásterüket kihasználva segítettek honfitársaik körülményein, azonban a törvényekben és rendeletekben rögzített köteleességeiknek eleget tettek, közreműködtek a zsidó állampolgárok jogait csorbító

⁴⁷⁵ HU-MNL-NVL-XVII.408. 100/1947. (2. doboz) Várhelyi József igazoló bizottsági ügye. Nyilatkozatának ez a pontja feltehetően az 1945-ös politikai átmenet során követett alkalmazkodási stratégiája részét képezte, amelyről bővebben a *Frontátvonulástól a kommunisták hatalomátvételéig* című fejezetben lesz szó.

⁴⁷⁶ HU-MNL-OL-X 10874-853615 Várhelyi József szovjet hadifogoly kardonja. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/702843C7B211470F194D0842EB857426> (letöltés, 2025.03.20.)

⁴⁷⁷ HU-MNL-NVL-XVII.402. 102/1945. (1. doboz) Ballon Elemér igazoló bizottsági ügye.

⁴⁷⁸ Csősz, 2014. 197.

intézkedések végrehajtásában. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy a számukra előírt feladatköröket nem lépték túl, saját meggyőződésből nem hoztak jogsértő határozatokat, ennek ellenére felelősség terhelte tevékenységüket.

A német megszállással ellentétben az 1944. október 15–16-ai hatalomátvétel, valamint a szovjet csapatok vármegyei megjelenése, már több tisztviselő karrierútját befolyásolta. Több hivatalnok nyilatkozta az igazoló bizottsági eljárása során, hogy tartott attól, hogy a nyilasok letartóztatják és elmozdítják pozíciójából. A politikai átmenet során berendezkedő hatalom emberei végül csak Balassagyarmat polgármesterének és a vármegye főispánjának szabadságát korlátozták. Utóbbi helyére a Szálasi-kormány irányvonalát képviselő személyt ültettek, aki a háborús viszonyok következtében a vármegye élén jelentős tevékenységet már nem tudott kifejezni, 1944 decemberének elején kénytelen volt felfüggeszteni a közigazgatás működését, távozásra felszólítani a tisztviselőket. A törvényhatóság alsóbb szintű közigazgatási egységeit irányító hivatalnokok pályáivét jellemzően ez a körülmény befolyásolta. Szolgálati helyüket a harci cselekmények élénkülését követően, felettesük utasítására vagy – saját sorsuk irányítását kezükbe véve – egyéni elhatározásból hagyták el, egy azonban bizonyos, hogy az adott szituációban mindegyikük úgy vélte, hogy karrierje szempontjából a helyes döntést hozta. Az, hogy a személyes elhatározások az életpályák további alakulására nézve pozitív vagy negatív hatást gyakoroltak, az 1945-ben kibontakozó demokratizálási kísérlet során váltak bizonyossá.

**FRONTÁTVONULÁSTÓL A KOMMUNISTÁK
HATALOMÁTVÉTELÉIG
NÓGRÁD-HONT VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI
TISZTVISELŐI
(1944. DECEMBER–1948. ÁPRILIS)**

***A közigazgatás újjászervezése, a tisztviselőket ért
adminisztratív támadások a frontátvonulást követően***

A szovjet csapatok 1944. december elején érték el Nógrád vármegye határát és a hónap végére teljes ellenőrzésük alá vették azt. A törvényhatóság közigazgatási központjának, Balassagyarmatnak a megszállása a Budapest ellen indított második offenzíva szerves részét képezte. A hadművelet keretében a város 1944. december 9-én szovjet kézre került, ezzel megnyílt az út az oroszok 6. harckocsihadseregének bal szárnya előtt, Vácnál kijuthatott a Dunához és folytathatta a főváros bekerítését.⁴⁷⁹ A szovjetek csapatok a vármegye ipari centrumának ellenőrzését később vették át. Salgótarján 1944. december 25-én foglalták el, ennek ellenére a mindennapi élet helyreállítása itt gyorsabb ütemben haladt, mint a törvényhatóság székhelyén.⁴⁸⁰

A frontátvonulás után a népi öntevékenység révén kezdetét vette a romok eltakarítása, a politikai pártok újjáalakulása, lassan újraindult a mindennapi élet. A megyében zajló eseményekkel párhuzamosan 1944. december 21-én Debrecenben 230 fővel megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, másnap felállt az Ideiglenes Nemzeti Kormány, megkezdődött az állami élet reorganizálása. 1944 utolsó hónapja így országos és nógrádi viszonylatban is tekinthető az 1945-ben kibontakozó politikai átalakulás nyitányának. 1945 januárjában a harci cselekmények elcsendesülése után, a jogszabályi háttér megteremtésével párhuzamosan vett lendületet Nógrád-Hont területén is a lokális közigazgatás helyreállítása. A 20. század során, az

⁴⁷⁹ UNGVÁRY, 2021. 35.; MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 231.

⁴⁸⁰ MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. 234.

1920. évi trianoni békeszerződést és az 1938. évi első bécsi döntést követő rendezések után, ez a harmadik nagyobb átszervezést jelentette.⁴⁸¹ Az országos gyakorlathoz hasonlóan Nógrád-Hont területén is a népi öntevékenység révén felállt nemzeti bizottságokkal kezdődött el a közigazgatás megszervezése, amely szervezetek megalakulása a régióban 1945 januárja és áprilisa között zajlott. A törvényhatóság jelentősebb települései közül előbb Salgótarjánban kezdte meg működését a bizottság, itt a Magyar Kommunista Párt 1945. január 2-án megalakult városi vezetősége kezdeményezte a testület felállítását.⁴⁸² Tagjait a város moiztermébe szervezett gyűlésen már január 28-án megválasztották, az alakuló ülés azonban csak február 14-én zajlott le.⁴⁸³ Balassagyarmaton február 18-án hívták életre a nemzeti bizottságot, amely szervezet megnevezésében a „vármegyei” jelzőt is használta, működési jogkörét az egész törvényhatóság területére kiterjesztette.⁴⁸⁴ A város kispolgári múltjának és a nehéziparban dolgozó munkásság hiányának köszönhetően kezdetben a kommunisták nem gyakoroltak jelentős befolyást a város politikai életében. A nemzeti bizottságot is a Független Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői hívták életre 1945 januárjában, a Magyar Kommunista Párt képviselői csak a városi szervezetük megalakulását követően, 1945. március 7-e után kapcsolódtak be a bizottság munkájába.⁴⁸⁵ A nemzeti bizottságok felállítását sorra követte a városi és községi képviselő-testületek megalakítása, Salgótarjánban 1945. február 24-én, Balassagyarmaton április 19-én tartották az első üléseket.⁴⁸⁶ Tevékenységüket kezdetben gyakran a nemzeti bizottságokkal párhuzamosan fejtették ki, azonban a jogszabályi környezet változásával – a települések tekintetében – az elsődleges közigazgatási jogkört idővel ezek a testületek gyakorolták. A Nógrád-Hont vármegyei közigazgatás újjászervezésének utolsó aktusát a törvényhatósági bizottság 1945. június 18-ai megalakulása jelentette. Az ülésen beiktatták Szabó József főispánt, aki feladatát 1945. január 4-ei miniszterelnöki kinevezése óta látta el, valamint Kovács Jenő személyében kinevezték a vármegye új alispánját is.⁴⁸⁷ A járási közigazgatás vezetőit – a pályázók közül – a törvényhatósági bizottság 1945. július 30-ai ülésén

⁴⁸¹ A közigazgatás helyreállítását szabályozó rendeletek intézkedéseit *A vármegyei és községi közigazgatás (1938–1950)*, Nógrád(-Hont) vármegye határainak módosulását a *Nógrád(-Hont) vármegye területi, társadalmi és politikai viszonyai (1938–1950)* című fejezetben tárgyalom bővebben.

⁴⁸² A Magyar Kommunista Párt párttagtoborzás céljából 1945. január 2-án két megbízottat küldött Salgótarjánba, Farkas Mihályt, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjét, és Tóth Bélát, a Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja (MOKAN Komité) volt vezetőjét. Velük kiegészülve alapították meg egy rögtönzött gyűlés keretében az MKP salgótarjáni szervezetét, amelynek titkárává Kerekes Sándort választották, aki már az illegalitásban működő kommunista mozgalomban is szerepet vállalt. BAUCSEK, 2017. 270.

⁴⁸³ HU-MNL-NVL-XVII.3. 1945. január 28-i jegyzőkönyv, 1945. február 14-i jegyzőkönyv; MOLNÁR, 1972. 262–263.

⁴⁸⁴ JAKAB, 1973. 22.

⁴⁸⁵ SZOMSZÉD, 1977a. 401.

⁴⁸⁶ MOLNÁR, 1972. 263.; SZOMSZÉD, 1977a. 402.

⁴⁸⁷ Magyar Közlöny, 1945. január 4. 2.; HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. június 18-ai jegyzőkönyv.

választották meg, amely eseményen a vármegye területén felállított hat járásból csak négynek az élére nevezték ki új vezetőt. A Balassagyarmati járást 1939 márciusától irányító Debreczeny Mártont a bizottság tagjai visszafogadták állásába, a Szobi járást igazgató személy megbízását pedig nem vették fel a tárgysorozat pontjai közé.⁴⁸⁸ A törvényhatósági bizottság megalakulásával, a főispán beiktatásával, illetve az alispán és a járási főjegyzők megválasztásával 1945 nyarára befejeződött Nógrád-Hont vármegye központi és járási közigazgatásának az 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendelet iránymutatása szerinti reorganizálása. Ezzel lényegében az első bécsi döntést megelőzően fennállt vármegyei igazgatás szervezetének helyreállítása történt meg.

Bár 1945 elején a kormányzati koalíció célkitűzései közül kimaradt a közigazgatás szervezetének teljes megújítása, a demokratizálás jelszava alatt a tisztviselői állomány politikai szempontú felülvizsgálatával a személyi összetétel módosítására kísérletet tettek.⁴⁸⁹ Az átvilágítás nemcsak az államigazgatás felsőbb szerveinél állományban lévő hivatalnokokat érintette, hanem kiterjed minden közalkalmazottra, így a lokális közigazgatásban tevékenykedő tisztviselőkre is. A folyamat a közszolgálatban lévők igazoló bizottsági eljárásával vette kezdetét, amelynek gyakorlati megvalósítását részletesen az 1.080/1945. számú, az 1945. január 20. előtt a trianoni határon kívül szolgált tisztviselők esetében az 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta. Az eljárás minden szolgálatban álló és visszarendelt hivatalnokot érintett, de azokra is kiterjedt, akik a Vörös Hadsereg bevonulása után nyugdíjazásukat kezdeményezték. A felülvizsgálatot azonban több okból sem lehetett következetesen végig vinni. Egyrészt a politikai pártok nem értettek egyet a közalkalmazotti kar demokratikusságának kérdésében, másrészt az igazoló eljárások az országos politikai élet egy olyan időszakában zajlottak, amikor minden újjászerveződött párt igyekezett káderállományát bővíteni és felkészülni a közelgő nemzetgyűlési választásokra, így azt támogatottságuk növelésére is felhasználták.⁴⁹⁰ Ebből kifolyólag az 1945. november 4-én lezajlott nemzetgyűlési választások után hamar megfogalmazódott az igény az ismételt szelekcióra, az MKP az első B-lista tervzetét már 1945. november 22-én kidolgozta.⁴⁹¹ A végleges rendeletet azonban csak fél évvel később, 1946. május 19-én tették közzé, ugyanis az előkészítő munkálatok során a Magyar Kommunista Párt és a Független Kisgazdapárt között nem mutatkozott egyetértés az eljárás lefolytatásának szükségessége kapcsán. Az előbbi

⁴⁸⁸ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. július 30-ai jegyzőkönyv.

⁴⁸⁹ GYARMATI, 1992. 208.

⁴⁹⁰ GYARMATI, 1996a. 82.

⁴⁹¹ GYARMATI, 1996b. 513.

érvelésében politikai szempontok domináltak, az utóbbi gazdasági érveket sorakoztatott fel.⁴⁹² A Magyar Közlöny hasábjain⁴⁹³ megjelent, *Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában* című határozatról Kovács M. Mária találóan jegyezte meg, hogy a kiscgazdák álláspontja a címben, a kommunistáké a rendelkezésekben diadalmaskodott.⁴⁹⁴ A határozat kiindulópontjának értelmében ugyanis a leépítésekkel azt kívánták elérni, hogy a közalkalmazottak létszáma ne haladja meg az 1937–1938. évi költségvetésben megállapított állomány 90%-át. A rendelet paragrafusai azonban az elbocsátandó tisztviselők megnevezésénél nem az FKGP által szorgalmazott szakképzettségi kritériumokat tartalmazták, hanem a szubjektívizmusnak tág teret nyitó megfogalmazásokat, amellyel lehetőség nyílt a politikai szempontú szelekcióra.⁴⁹⁵ A B-lista eljárások során országos viszonylatban 80–100 ezer alkalmazottat bocsátottak el állásából, köztük szép számmal megtalálhatóak voltak a korszak közigazgatásának alkalmazottjai is.⁴⁹⁶ A menesztett köztisztviselőket a B-lista revízió során, megfelelő indoklást követően az állami szolgálatba visszavehették, ebben az esetben az alkalmazottra úgy kellett tekinteni, mint akinek szolgálati viszonya nem szakadt meg.⁴⁹⁷ A részletezett adminisztratív eljárások mellett – esetenként azok következményeként – a népbíráskodásról szóló 81/1945., valamint az 1.440/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében háborús és/vagy népellenes bűn vádjával népbíróság elé is állíthatták a tisztviselőket, ahol az ítélettől függően már nemcsak közigazgatási állásuk, hanem szabadságuk és életük is veszélybe kerülhetett.

Nógrád-Hont vármegyéből az igazoló eljárások kapcsán a főispánnak megküldött, a járási és városi bizottságok által összeállított, 1945. júliusi adatsorok állnak rendelkezésre, amelyekből kiderül, hogy a törvényhatóság területén fél év leforgása alatt 3459 személyt vontak igazolás alá.⁴⁹⁸ A bizottságok elé került esetek túlnyomó többsége a közszolgalatban dolgozókra

⁴⁹² KOVÁCS, 1982. 47.

⁴⁹³ Magyar Közlöny, 1946. augusztus. 19. 1–2.

⁴⁹⁴ KOVÁCS, 1982. 47.

⁴⁹⁵ GYARMATI, 1996b. 522.

⁴⁹⁶ VALUCH, 2001. 154.; Gyarmati György adatai szerint az önkormányzatoktól mintegy 21 209 főt bocsátottak el. GYARMATI, 1996b. 528–529.

⁴⁹⁷ A B-lista revíziót a 9.050/1946. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta. A folyamatáról lásd bővebben: GYARMATI, 1996b.

⁴⁹⁸ HU-MNL-NVL-IV.431. 688/1945. Igazolási eljárások adatai.; Az adatokat idézi: BAUCSEK, 2017. 273. Az általam közölt és a Baucsek Csaba által idézett adatok között kisebb eltérés figyelhető meg, Baucsek tanulmányában az eljárás alá vont személyek számát 3470 főben adta meg. Az eltérés oka, hogy Baucsek elsősorban a főispán által összesített adatsort vette figyelembe, amelyben – valószínűleg az adatok átirása során keletkezett – kisebb eltérések figyelhetők meg a bizottságok által közölt információkhoz képest. Valamint a Balassagyarmati járás tekintetében – a főispán félreérthető számformázása miatt – feltehetően félreolvasva az adatot. Álláspontom szerint a bizottságok által megküldött jelentések pontosabb adatokat tartalmaznak, így a tanulmányban ezeket veszem figyelembe, kivéve a Balassagyarmati járás tekintetében, mert itt csak a főispán által rögzített adat maradt fenn.

nézve kedvező eredménnyel végződött, az 1945 júliusáig határozattal zárult eljárások során 3246 főt igazoltak, mindössze 45 esetben történt elbocsátás és 11 közalkalmazott ügyét adták át a népügyészségnek.⁴⁹⁹ Az 1945. július 31-ig eljárás alá vont 3459 személy közül mindössze 91 – a kutatott csoportba sorolt, 1945. január 20. előtt vagy után hivatalt vállalt – közigazgatási tisztviselőt lehetett azonosítani. Közülük 69 egyént gond nélkül igazoltak, három hivatalnokot nyugdíjaztak és csupán kettő személyt fosztottak meg állásától. Az említett esetek mellett 11 olyan eljárás ismert, amely szankcióval végződött, de az érintett tisztviselők a közigazgatásban folytathatták pályájukat. Hat esetben ismeretlen az eljárás eredménye. 1945. július 31. után még 83 kutatott tisztviselőt vontak igazolás alá. Közülük 68 személyt igazoltak, egyet nyugdíjaztak, egyet az előlépésből kizártak és hármat megfosztottak állásától. A kutatás során tíz esetben nem derült fény az 1945 augusztusától befejezett eljárások eredményére.

Az 1946 tavaszától megindult B-listázás már jóval több közalkalmazottat érintett negatívan a vármegyében, az önkormányzati szférában dolgozó 1198 hivatalnok 21,6%-át bocsátották el állásából, azaz 259 főt ítélték állásvesztésre.⁵⁰⁰ Az elbocsátottak között 42 olyan tisztviselő volt, aki 1944–1945 fordulójától valamely vizsgált közigazgatási pozíció egyikét birtokolta. A törvényhatóság területén lefolytatott eljárásokkal kapcsolatban az MKP megyei titkára 1946. szeptember 20-án egy rövid, de tartalmában sokat mondó jelentésében megjegyezte, hogy „a közigazgatás megtisztítása megtörtént, mégpedig a Párt intencióinak megfelelően.”⁵⁰¹

Az adminisztratív eljárások lebonyolításának időpontja, gyakorlata és az azok során elbocsátott tisztviselők mértéke, valamint a közigazgatásban dolgozó személyek frontátvonulást követő politikai és társadalmi megítélése között összefüggés figyelhető meg. Gyarmati György kutatásai alapján kijelenthető, hogy a korabeli reflexiók a két világháború között szolgált tisztviselőket kritikával illették, a Horthy-kori adminisztráció felső rétegének címzett támadások egy idő után leszivárogtak az alsóbb szinteken tevékenykedőkre is, akik politikai értelemben – pozícióikból adódóan – kevésbé voltak kompromittálódva. Mindezek ellenére az 1945 novemberi nemzetgyűlési választásokat megelőző időszak a köztisztviselői társadalom politikai megítélésének egy enyhébb periódusának tekinthető, ugyanis a választások előtt a pártok egyik fontos céljuknak a tagság növelését tartották, ennek részeként igyekeztek a közigazgatás területén is minél nagyobb befolyást szerezni. Ennek egyik legfőbb eszközének

⁴⁹⁹ HU-MNL-NVL-IV.431. 688/1945. Igazolási eljárások adatai.

⁵⁰⁰ GYARMATI, 1996b. 528.

⁵⁰¹ HU-MNL-NVL-XXXV.1. 10. fond 1. fondcsoport 5. őrzési egység. Az MKP megyei titkárának 1946. szeptember 20-ai jelentése. Idézi: BAUCSEK, 2017. 279–280.

az igazoló bizottsági eljárásokat tekintették, amelynek során gyakran nyitott kapukat hagytak, minden párt igyekezett a velük szimpatizáló alkalmazottak igazolását elősegíteni. Ennek köszönhető, hogy a folyamat során a köztisztviselői kar jelentős része igazolást nyert, ami alól nem volt kivétel Nógrád-Hont vármegye hivatalnokainak többsége sem. A tisztviselőkkel szemben tanúsított elfogadóbb hangnem az MKP szempontjából kudarcos választások után egyből megváltozott. A párt képviselői szorgalmazni kezdték a közalkalmazotti kar állományának felülvizsgálatát, ami végül a B-lista rendeletben öltött testet, amelynek értelmében számos alkalmazottat bocsátottak el állásából. Az így megüresedett helyeket az MKP képviselői a tisztviselői állásokra gyorsított ütemben felkészítő közigazgatási képesítő tanfolyamokat végzett kommunista, szociáldemokrata és szakszervezeti emberekkel kívánta feltölteni. E céljában a pártot az 1948/1949-ban kiteljesedett hatalomátvételt követően már nem tudta akadályozni egyik politikai formáció sem.⁵⁰² Azt, hogy ez a célkitűzés a Nógrád-Hont vármegyei pozíciók tekintetében miként valósult meg a *Kommunista hatalomátvételtől a tanácsrendszer bevezetéséig* című fejezetben tárgyalom.

Az első bécsi döntéssel visszacsatolt területeken szolgált hivatalnokok karrierútja az 1945. januári 20-ai fegyverszünetet követően⁵⁰³

Az 1938. november 2-án Nógrád vármegyének ítélt területeken, az 1940 decemberére kialakult közigazgatási beosztás értelmében, 19 olyan státusz létesült, amelynek birtoklói döntési jogkörrel rendelkeztek a Losonci járás, illetve a visszacsatolt települések igazgatásának tekintetében. A továbbiakban azoknak a tisztviselőknek az 1945 utáni karrierútját helyezem fókuszba, akik 1944 decemberében birtokolták ezeket a pozíciókat, illetve beemelem az elemzett csoportba a frontátvonulás idején szolgálatot teljesített szolgabíró és tisztiorvost is. A vizsgált tisztviselők így a Losonci járás főszolgabírója, szolgabírója, tisztiorvosa, Losonc megyei város polgármestere és a 17 jegyzőség és körjegyzőség jegyzői, összesen 21 fő.

⁵⁰² A közalkalmazottak politikai megítélésének változásáról lásd bővebben: GYARMATI, 1985.

⁵⁰³ Vö. GYEBNÁR, 2023a.

Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében a trianoni határon kívül szolgálatot teljesítő hivatalnokoknak vissza kellett térnie az 1937. december 31-én fennállott határok mögé, így a megélhetésüket biztosító közigazgatási állásuktól is meg kellett válniuk. Ezzel egy időben – amennyiben a közigazgatás keretei között kívántak tovább tevékenykedni, vagy nyugdíjra tartottak igényt – alá kellett vetniük magukat az igazoló bizottsági eljárás adminisztratív folyamatának, amelynek negatív végkimenetele a legrosszabb esetben közigazgatási pályafutásuk végét is eredményezhette. A trianoni országhatáron kívül szolgálatot teljesítők kötelezettségeit rögzítő, 1945 júliusában kiadott 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében – függetlenül attól, hogy korábban az 1.080/1945. számú határozat utasításait követve már igazolást nyertek-e vagy sem – a visszatért tisztviselőknek a lakóhelyük szerinti illetékes előjáróságnál, a Budapesten lakóknak a Népgondozó Hivatalnál kellett jelentkezni és ezzel egy időben igazoló nyilatkozatot benyújtani. A dokumentumban nemcsak az 1939. szeptember 1. utáni politikai magatartásukról és a népellenes törvények végrehajtásában való részvételükről, hanem a trianoni határon kívül eső szolgálati helyükön kifejtett tevékenységükről is számot kellett adni, amelyet bizonyítékokkal (tanúk, iratok stb.) is igazolni kellett. Az egyéb kimutatások⁵⁰⁴ mellett a benyújtott nyilatkozatok és az igazolóbizottságok döntését rögzítő források alapján állapítható meg, hogy a vizsgált 21 tisztviselő 1945 januárja után hogyan alkalmazkodott az őket ért kihívásokhoz, eleget tettek-e a fegyverszüneti megállapodásban és az egyéb rendeletekben rögzített kötelezettségeiknek.

Az 1944 decemberében Nógrád vármegye visszacsatolt részein hivatalt vállalt – az elemzett csoportba tartozó – 21 tisztviselő közül 17 személy igazoló eljárására utaló dokumentum feltárása végződött eredménnyel. Ennek az adatnak az ismeretében biztonsággal kijelenthető, hogy a vizsgált kör majdnem egésze visszatért a trianoni határ mögé és alávetette magát az adminisztratív eljárásnak. A négy tisztviselő közül, akiknek a dolgozat lezárásáig nem került elő igazoló bizottsági dokumentuma, két személy esetében feltételezhető, hogy nem hagyta el az 1938 novemberében visszacsatolt területsávot. Bory Zoltán és Mihalovics Béla születésétől kezdve a felvidéki régióban élt és tevékenykedett, a trianoni békeszerződést követő határmódosítások után sem telepedtek át Magyarországra, az első bécsi döntést megelőző

⁵⁰⁴ Nógrád vármegye főispánjának 1945-ös iratanyagában felelhető egy kimutatás a visszacsatolt területekről visszatért, illetve az igazoló eljáráson 1945. november 19-ig átesett személyekről, amelyek szintén hozzájárultak a trianoni országhatár mögé visszatért tisztviselők azonosításához. HU-MNL-NVL-IV.431. 216/1945. Kimutatás a trianoni határon túlról visszatért közalkalmazottakról; HU-MNL-NVL-IV.431. 843/1945. Jelentés az igazolás alá került vagy kerülő vármegyei és községi alkalmazottakról.

időszakban is csehszlovák területen teljesítettek szolgálatot.⁵⁰⁵ Esetükben ezért valószínűsíthető, hogy az 1945. januári fegyverszüneti megállapodás után sem hagyták el a régiót, így az 1945-ös struktúraváltás determináló erővel hatott életük további szakaszára, tevékenységük kereteit ismét a csehszlovák állam szabályozta.

Tisztviselő neve	Igazoló eljárás kezdete (nyilatkozattétel)	Igazoló eljárás vége (határozat)	Igazoló eljárás eredménye
Altmann László	ismeretlen	1945. október 20. (előtt)	igazolt
Beniczky Lajos	1945. április 24. (pontos)	1945. november 28. (pontos)	igazolt
Bory Zoltán	nem ismert	nem ismert	nem ismert
Deák Ferenc	nem ismert	1945. április 25. (pontos)	igazolt
Dobroczy Antal	1945. június (körül)	1945. november 2. (előtt)	igazolt
Dr. Erdődy Gyula	1945.09.15. (pontos)	1945.09.15. (után)	igazolt
Dr. Welser István	nem ismert	nem ismert	nem ismert
Dr. Zorkóczy Lajos	1945. április 21. (pontos)	1945. július 19. (pontos)	igazolt
Dr. Zsembery Ferenc	1945. július 6. (pontos)	1945. július 13. (pontos)	igazolt
Duray Aladár	1945. június 8. (pontos)	1945. július 31. (előtt)	igazolt
Erdélyi János	nem ismert	1945. október 20. (előtt)	igazolt
Hadady József	nem ismert	1945. október 20. (előtt)	igazolt
Hun (Hupka) László	1945. szeptember 3. (pontos)	1945. szeptember 20. (pontos)	igazolt
ifj. dr. Koltai Ernő	1945. július 18. (pontos)	1945. augusztus (körül)	igazolt
Juhász Mihály	1945. április 23. (pontos)	1945. június 25. (pontos)	igazolt
Kaveczi József	1945. március 20. (pontos)	1946. május 24. (körül)	bizonytalan
Kiss Sándor	1945. május 10. (pontos)	1945. július 20. (körül)	igazolt

⁵⁰⁵ Bory Zoltán (1903–1979) 1903-ban született Túrmezőn. Középfokú tanulmányait Besztercebányán, a közigazgatási tanfolyamot Turócszentmártonban végezte. Jegyzőként kezdetben Füleken, majd 1931-től Pincen fejtett ki tevékenységet. 1979-ben hunyt el, a losonci református temetőben van eltemetve. MADARÁSZ, 1940. 359.; PUNTIGÁN J. – PUNTIGÁN T., 2003. 223.; Mihalovics Béla (1900–?) 1900-ban született Alsózellőn. Középfokú tanulmányait Rozsnyón, a közigazgatási tanfolyamot Turócszentmártonban végezte. Az első bécsi döntést követően a Perse község köré szerveződő körjegyzőség vezetője volt. CSATÁR – ÖLVEDI, 1939. 27.

Mihalovics Béla	nem ismert	nem ismert	nem ismert
Szász Árpád	1945. június 16. (pontos)	1945. augusztus 22. (pontos)	igazolt
Tornyos Vidor	nem ismert	1945. október 25. (előtt)	igazolt
Váry László	nem ismert	nem ismert	nem ismert

2. táblázat: Az elemzett tisztviselők igazoló eljárására vonatkozó adatok⁵⁰⁶

Az ismert 17 igazolási eljárás eredménye egységes képet mutat, a források alapján mindössze egy esetben bizonytalan a pozitív elbírálásnak a ténye, 16 hivatalnokot kedvező eredménnyel igazoltak. Feltételezhető, hogy az egy bizonytalan eset is pozitív határozattal végződött, ugyanis az érintett személy 1945 után is birtokolt közigazgatási pozíciót. Ha szem előtt tartjuk a pártok igazolási eljárásokkal kapcsolatos egyes célkitűzéseit, nevezetesen a tagság és a közigazgatásban való befolyás növelését, amely az 1945. novemberi választásokon való eredményes szereplést segíthette elő, a tömeges igazolások ténye nem tekinthető különösen rendkívülinek.⁵⁰⁷

Bár az igazoló eljárások pozitív elbírálását követően – esetenként ideiglenes hatállyal azt megelőzően is – hivatalba lehetett állítani a visszatért tisztviselőket, az eljárás lefolytatása nem garantálta a közigazgatási pályán való azonnali alkalmazást.⁵⁰⁸ Végig tekintve a trianoni határ mögé visszatért, igazoló bizottsági határozattal rendelkező 17 tisztviselő 1945 utáni első állásán azonban megállapítható, hogy jelentős részüknek lehetősége volt közigazgatási területen folytatni tevékenységét. Tizenhárman a trianoni országhatáron belül található községek egyikében szolgáltak tovább, egy személy a közigazgatás szervezetén kívül talált boldogulást, három személynek eddig ismeretlen az igazolása utáni karrierútja. A szolgálatukat tovább teljesítők esetében megállapítható, hogy jelentős részük Nógrád-Hont vármegye

⁵⁰⁶ HU-MNL-NVL-IV.431. 843/1945. Jelentés az igazolás alá került vagy kerülő vármegyei és községi alkalmazottakról; HU-MNL-NVL-XVII.402. Nógrádverőce 112. (2. doboz) Juhász Mihály igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.403. 108/1946. (2. doboz) Kavecz József igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.404. 387/1945. (1. doboz) Beniczky Lajos igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.405. 7. sz. 1945. július 13-án igazoltak (1. doboz) – dr. Zsembery Ferenc, 8. sz. 1945. július 19-én igazoltak (1. doboz) – dr. Zorkóczy Lajos, 13. sz. 1945. szeptember 20-án igazoltak (2. doboz) – Hun László; HU-MNL-NVL-XVII.406. 83/4., 89/4. (2. doboz) dr. Koltai Ernő és dr. Erdődy Gyula igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.407. (1. doboz) Kiss Sándor igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.408. 1726/1945. (1. doboz) Duray Aladár igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XXXV.131. D.25. Deák Ferenc (15. tekeres, 663–669. felvétel); HU-ZVL-XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

⁵⁰⁷ GYARMATI, 1992. 208.; GYARMATI, 1996a. 82.

⁵⁰⁸ A trianoni határok mögül visszatért közalkalmazottak helyzetét rendező 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében szolgálati érdekből az igazoló bizottsági eljárás lefolytatását megelőzően is szolgálatba lehetett állítani a visszatért tisztviselőket annak eredményétől függő hatállyal. Az 1945 júliusában kibocsátott határozatot megelőzően kihirdetett 15/1945 és 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendeletek hasonló kitélt még nem tartalmaztak.

területén kapott állást, mindössze egy személy helyezkedett el a törvényhatóságon kívül található településen.⁵⁰⁹

Tisztviselő neve	Első ismert állás 1945 januárja után	
	Település	Tisztség
Altmann László	Hugyag	körjegyző
Beniczky Lajos	Jobbágyi	körjegyző
Deák Ferenc	Nógrádmarcfal	körjegyző
Dobroczy Antal	Nagyoroszi	jegyző
Dr. Erdődy Gyula	Salgótarján	főjegyző
Dr. Zorkóczy Lajos	nem ismert	nem ismert
Dr. Zsembery Ferenc	Zagyvaszántó	jegyzőhelyettes
Duray Aladár	Nagylóc	helyettes körjegyző
Erdélyi János	Bercel	körjegyző
Hadady József	Szanda	körjegyző
Hun (Hupka) László	Heréd	helyettes körjegyző
ifj. dr. Koltai Ernő	Balassagyarmat	szövípari üzemvezető
Juhász Mihály	nem ismert	nem ismert
Kavecz József	Zagyvaróna	körjegyző
Kiss Sándor	Dunaharaszti	jegyző
Szász Árpád	nem ismert	nem ismert
Tornyos Vidor	Dejtár	helyettes körjegyző

3. táblázat: Az igazoló bizottsági nyilatkozattal rendelkező tisztviselők első ismert állása az 1945 januári fegyverszünetet követően

Annak ellenére, hogy a vármegye főispánja, Hazay László 1946. december 30-án elismerte, hogy a B-listázások alkalmával történtek visszaélések, az elemzett csoportba tartozó tisztviselők jelentős részét az eljárás során feltételezhetően nem érte hátrány.⁵¹⁰ Végig tekintve

⁵⁰⁹ Egyedül Kiss Sándor helyezkedett el Nógrád vármegye határain kívül, ő 1945. július 2-át megelőzően Dunaharaszti-ban kapott állást. HU-MNL-NVL-XVII.407. (1. doboz) Kiss Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁵¹⁰ BAUCSEK, 2017. 276.

a trianoni határ mögé biztosan visszatért személyek utolsó ismert állásának végdátumán, szembeötlő, hogy mindössze két hivatalnok távozott a közigazgatás világából 1946-ban. Közülük azonban csak Kavecz József pályáját befolyásolta a B-lista eljárás negatív irányba, a korábban Felvidéken szolgált, 1945 után is alkalmazott önkormányzati tisztviselők közül csak ő volt tagja a megyében B-listázottak 259 fős csoportjának.⁵¹¹ Rajta kívül még Koltai Ernőről, Losonc volt polgármesteréről tudott, hogy ügye negatív döntéssel végződött, azonban 1946-ban ő már a szövőiparban tevékenykedett, ezért hivatali pályájára nem a szelekciós hullám gyakorolt közvetlen hatást.⁵¹² Kavecz József mellett Nagyoroszi körjegyzője hagyott fel közigazgatási tevékenységével 1946 folyamán, azonban Dobroczy Antal karrierútját – Koltai Ernőhöz hasonlóan – nem befolyásolta a B-lista rendelet, őt még a határozat kibocsátása előtt 1946. január 1-én nyugállományba helyezték.⁵¹³

Tisztviselő neve	Utolsó ismert állás		Végdátum
	Település	Tisztség	
Altmann László	Karancsság	vb. titkár	1957. július (után)
Beniczky Lajos	Jobbágyi	körjegyző	1948. február 12. (körül)
Bory Zoltán	Pinc	körjegyző	1944. december (körül)
Deák Ferenc	Nógrádmarcfal	vb. titkár	1950. október (után)
Dobroczy Antal	Nagyoroszi	jegyző	1946. január 1. (pontos)
Dr. Erdődy Gyula	Salgótarján	járasi jegyző	1948.10.11. (után)
Dr. Welser István	Dunaújváros	Járasi Tanács V. B. egészségügyi csoportvezető	1966.02. (körül)
Dr. Zorkóczy Lajos	Losonc	főszolgabíró	1945. április 20. (előtt)
Dr. Zsembery Ferenc	Szirák	járasi főjegyző	1948. december 9. (pontos)
Duray Aladár	Megyei tanács	főelőadó	1950 (után)
Erdélyi János	Tereske	vb. titkár	1950. október (után)
Hadady József	Magyarnándor	vb. titkár	1951. szeptember 20. (után)

⁵¹¹ FÖLDI, 2002. 206.

⁵¹² HU-MNL-NVL-IV.503.a. 71/1946. dr. Koltai Ernő volt polgármester előléptetése.

⁵¹³ FÖLDI, 2002. 199.

Hun (Hupka) László	Ecséd	vb. titkár	1953. április 15. (pontos)
ifj. dr. Koltai Ernő	Vác	iparos	1954 (után)
Juhász Mihály	Nógrádverőce	körjegyző	1944. december 7. (pontos)
Kavecz József	Zagyvaróna	körjegyző	1946. október 27. (körül)
Kiss Sándor	Dunaharaszti	jegyző	1945. július 2. (után)
Mihalovics Béla	Perse	körjegyző	1944. december (körül)
Szász Árpád	Csütörtök	jegyző	1945. április 2. (pontos)
Tornýos Vidor	Mihálygerge	vb. elnök	1952. május 20. (után)
Váry László	Bussa	körjegyző	1944. december (körül)

4. táblázat: Az elemzett tisztviselők utolsó ismert állása

A táblázatból fény derül arra is, hogy bár 1948-ban történtek nyugdíjazások és felfüggesztések, a trianoni országhatárhatár mögé visszatért tisztviselők egy része a tanácsrendszer bevezetése után is a közigazgatásban tevékenykedett. A rendelkezésre álló források alapján a nyugdíjazások és felfüggesztések esetében nem detektálható közvetlen politikai szándék, Zsembery Ferencet például fegyelmi vétség miatt menesztették, amely mögött húzódhatott politikai akarat, azonban az ügy dokumentumai valóban elkövetett hivatali mulasztásra utalnak.⁵¹⁴

Összességében elmondható, hogy az 1945-ös politikai átmenet a Felvidéken szolgált tisztviselők esetében csoportszinten nem okozott jelentősebb törést a pályáíveken, a formálódó rendszer kereteihez igazodva igyekeztek megtartani a megélhetésüket biztosító közigazgatási állásukat. Az 1945–1946-os adminisztratív támadásokat követően közszolgálatban maradt tisztviselők mellett akadt olyan hivatalnok is, aki a közigazgatás szervezetén kívül, de megtalálta a számára kedvező érvényesülési lehetőséget. Ebből kifolyólag nem kellett állás nélkül maradnia, vagy a munkáspártok képviselői által ajánlott romeltakarítási, út- és vasútépítési vagy bányászati munkát végeznie.⁵¹⁵ Mindent összevetve a vizsgált tisztviselők az

⁵¹⁴ HU-MNL-NVL-IV.504. 82/1948. dr. Zsembery Ferenc Sziráki járási főjegyző fegyelmi ügye. Az ügy részleteit a fejezet későbbi részében tárgyalom.

⁵¹⁵ Markos György (1902–1976) a *Közigazdaság* című hetilap hasábjain fejtette ki a B-listázottak elhelyezkedési lehetőségeiről nézeteit. A közgazdász szerint az elbocsátottakat vashulladék gyűjtésnél, út- és vasútépítésnél, fakitermelésnél vagy a bányászatban kellett volna alkalmazni, de önkéntes munkatáborok felállítására is javaslatot tett. Markos cikkeit Gyarmati György idézi tanulmányában: GYARMATI, 1996b. 549.

1945-ös politikai átmenet során csoportszinten rugalmas alkalmazkodási készségről tettek tanúbizonyságot, a boldogulás érdekében követett egyéni módszereknél azonban megfigyelhetők eltérések. A disszertáció további részében hét Felvidéken szolgált hivatalnok alkalmazkodási stratégiájáról lesz szó bővebben, akik közül többen a közigazgatás szervezetének keretei között találták meg számításukat a fegyverszüneti egyezmény aláírása után, de akadt olyan hivatalnok is, aki a vármegyei igazgatáson kívül helyezkedett el 1945. január 20-át követően.

A főispánok, a központi- és kültisztviselők alkalmazkodása az őket ért kihívásokhoz

Főispánok

1944 decemberéig hivatalban lévő főispánok

Perényi Géza, Nógrád vármegye 1944 decemberében hivatalban lévő főispánja, miután felfüggesztette a vármegyei közigazgatás működését elhagyta az ország területét. A nyilas hatalomátvétel után vállalt szerepe miatt az 1945-ben kibontakozott politikai átmenet első intézkedéseinek egyike jelentős befolyást gyakorolt életútjára. A népbíráskodásról szóló rendelet értelmében, miután 1945 szeptemberében az emigrációban tartóztatták és Magyarországra szállították, eljárást kezdeményeztek vele szemben. Hasonlóképpen járt elődje, Baross József is, aki szintén a hatóságok látókörébe került és nem tudta elkerülni a népbírói felelősségre vonást. Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogy az eljárás alatt milyen stratégiát követve igyekeztek alkalmazkodni – ha megpróbáltak egyáltalán – ahhoz a jogi kihíváshoz, amelynek során akár életük is veszélybe kerülhetett.

Perényi Gézát 1945. szeptember 5-én tartóztatták le a bajorországi Chieming településen, ezzel kezdetét vette a több évig elhúzódó jogi felelősségre vonása. A Balassagyarmati Népügyészség az 1946. február 28-án megszüvegezett vádiratban azzal vádolta meg, hogy a nyilas közigazgatásban életét fenyegető kényszer nélkül vállalt vezető

állást. Hivatali ideje alatt állandó kapcsolatban állt a Nyilaskeresztes Párt lokális vezetőivel, részt vett a belügyminiszteri értekezleteken, ahol soha nem szólalt fel a háború mielőbbi befejezése érdekében. A dokumentum mindemellett kitér arra, hogy hivatalba lépése után rendelkezett a csapattestüktől eltávolodott zsidó munkaszolgálatosok összegyűjtéséről, az elfogott személyek katonai bíróságnak átadásáról. A vádat képviselő hatóság szerint Perényi cselekedeteivel a nyilas hatalomátvétel után négy rendbeli háborús bűntettet és három rendbeli népellenes bűntettet követett el, amiért felelnie kellett.⁵¹⁶

A letartóztatása után felvett vallomásaiban Perényi nem próbálta meg szerepét jelentékteleníteni, tetteire magyarázattal szolgálni, ehelyett nyíltan vállalva tevékenységét, kendőzetlenül beszélt cselekedeteiről és hivatali magatartásáról, amelyre később a népügyész bátran alapozhatta a vádat. Az 1945. december 1-jén felvett vallomásában hosszan beszélt arról, hogyan ismerkedett meg Budinszky László nyilas országgyűlési képviselővel, valamint hivatalba kerülésének körülményeiről, első intézkedéseiről. A monológját azzal zárt, hogy mindaddig amíg Németországba nem menekült, töretlenül bízott a németek és szövetségeseik győzelmében, katonatisztként feltétlen híve volt az 1945 előtti kormányoknak, azok fokozatos jobbra tolódását örömmel fogadta.⁵¹⁷ A nyomozást végző rendőr erre a kijelentésére reagálva leszögezte, hogy a volt főispán az az ember, „aki a múlt rendszernek minden változatát feltétel nélkül kiszolgálta”, működése alatt hivatalos formába öntve halmozta a bűntetteket.⁵¹⁸ Perényi őszintesége arra utalhat, hogy nem mérte fel helyzetét, nem realizálta magában, hogy legrosszabb esetben élete is veszélybe kerülhet, azért vallott kendőzetlen nyíltsággal. Vagy ennek pont ellenkezője történt és úgy határozott, ha életébe kerül is, hű marad nézeteihez, nem hazudtolja meg önmagát és szembenéz a rá váró büntetéssel. Mindezek mellett az is előfordulhatott, hogy testi kényszer hatására kikényszerített vallomásról van szó, amelyet csak azért tett, hogy megszabaduljon a bántalmazástól.

Az 1946. április 9-ei elsőfokú tárgyaláson lezajlott jelenet az utóbbi felvetést látszik igazolni, Perényi az ellene megfogalmazott vádakát megértette, azokban viszont nem érezte magát bűnösnek. A népbíró ismertette vele a rendőrségen 1945 decemberében tett vallomását, a volt főispán azonban azt nem tartotta fenn, a jegyzőkönyv állítása szerint kényszer hatása alatt keletkezett. A tárgyaláson hivatali szerepét már igyekezett jelentékteleníteni, magára csak végrehajtóként hivatkozott, egy olyan tisztviselő képét törekedett megrajzolni, aki a kormány utasításait volt kénytelen követni, önhatalmúlag intézkedést nem hozhatott. Az 1946. június 12-

⁵¹⁶ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-4759. Perényi Géza népbíróági ügye. Vádirat, 1946. február 28.

⁵¹⁷ Uo. Gyanúsított kihallgatás, 1945. december 1.

⁵¹⁸ Uo. Jelentés, 1945. december 3.

ei tárgyaláson az ítélelhozatal előtt kérte a bírót, hogy enyhe büntetést szabjon ki, vegye figyelembe, hogy a főispáni pozíció elvállalásánál nem politikai célok motiválták, hanem Nógrád vármegye rendjének fenntartása.⁵¹⁹ Az, hogy nem felmentését kérte valószínűleg abból adódik, hogy a tárgyalássorozat folyamán realizálta, hogy büntetés nélkül nem távozhat az eljárás végén, így csak annak mértékét igyekezett csökkenteni. Stratégiája nem feltétlenül járt eredménnyel. Első fokon a Balassagyarmati Népbíróság tíz év fegyházra ítélte, mellékbüntetésként a politikai jogok gyakorlása alól tíz évre felfüggesztette, valamint állásvesztést szabott ki.⁵²⁰ Az ítélet ellen Perényi és védője fellebbezéssel élt, amelynek következtében másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt folytatódott az ügy. A tárgyalás 1948. november 15-én zajlott, ez alkalommal a bíróság az első fokon meghozott ítéletet nem enyhítette, hanem súlyosbította. A NOT 12 év fegyházra szabott ki Perényire, a mellékbüntetési tételeket érintetlenül hagyta.

Perényi Géza elődje, Baross József a nyilas hatalomátvétel után már nem tevékenykedett főispánként, ennek ellenére a népbírósági felelősségre vonást nem kerülte el. Gömöri Sándor rendőrfogalmazó jelentése szerint, 1945. október 2-án Budapesten őrizetbe vették és a balassagyarmati kapitányság politikai osztályán előállították. Letartóztatását követően egy hosszú eljárásfolyamat vette kezdetét, a másodfokú ítéletet az ő ügyében is csak 1948-ban hirdették ki. A nyomozati szakaszban felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint, a volt főispán ellen lefolytatott vizsgálat elsősorban a vármegyei közgyűléseken megtartott beszédeinek tartalmára, az Országos Tudományos Fajvédő Egyesületben kifejtett tevékenységére terjedt ki.⁵²¹ A két világháború között tanúsított hivatali magatartását és tevékenységét az előző fejezetben már ismertettem, így itt csak a vallomástétel pillanatában követett stratégiáját emelem ki. A letartóztatása másnapján megtartott kihallgatása alkalmával, Baross a következő képpen nyilatkozott a két világháború között megtartott beszédeinek tartalmi elemeiről: „Beismerem, hogy beszédemben a bolsevizmus ellen erősebb kitételeket használtam, valamint az akkori szövetségesek mellett foglaltam állást, valamint az akkori kormány hivatalos álláspontját juttattam kifejezésre.”⁵²² Az Országos Tudományos Fajvédő Egyesület kapcsán megjegyezte, hogy annak vármegyei elnöke volt, azonban fontosnak tartotta kiemelni, hogy elnöksége idején egyetlen gyűlést sem hívott össze, amellyel vezetői passzivitását igyekezett alátámasztani. Arra utaló jel nincsen, hogy őszintesége erőszaknak

⁵¹⁹ Uo. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. június 12.

⁵²⁰ Uo. Elsőfokú ítélet, 1946. június 12.

⁵²¹ HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírósági ügye. Jegyzőkönyv, 1945. október 3.

⁵²² Uo.

köszönhető, nyíltságára így két lehetséges magyarázat lehet. Vagy nem mérte fel az eljárás súlyát, azt, hogy a kiszabható büntetési tételek értelmében szabadsága és élete is veszélyben lehet, vagy úgy vélte, hogy a főispáni működése során kifejtett tevékenysége nem ütközött a népbíráskodásról szóló rendeletben felsorolt háborús és népellenes cselekedetek közé. Amennyiben az utóbbi felvetés helytálló, akkor rossz helyzetfelismerő képességről tett tanúbizonyságot.

A vizsgálati szakasz lezárását követően, Baross József és a megkérdezett tanúk vallomásaira alapozva, a népbíró 1945. november 2-án vádiratot szövegezett meg, amelynek alapján elindult a népbírói ítélezés folyamata. Megállapítása szerint a Nógrádi Hírlapban megjelent beszédei alkalmasak voltak arra, hogy a közfelfogást a háborúba lépés és annak fokozottabb mértékben való folytatása irányába fordítsák, valamint az Országos Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei elnöki posztjának elfogadásával „fasiszta és demokrácia ellenes szervezetben tisztséget vállalt”, amely cselekedetekkel háborús és népellenes bűntettet követett el.⁵²³ Mindemellett Weisz Oszkár 1941. évi internálását is a főispán bűnlajstromára vette.

A letartóztatás és a vádirat kiállítása között kerekén egy hónap telt el, így kezdetben gyors mederben folyt az eljárás. Az ítélethozatal ideje Baross egészségügyi állapota és egyes tanúk érdektelensége miatt folyamatosan tolódott, ennek köszönhetően húzódott el évekre az ügy. A népbíró az első tárgyalási napot 1945. december 6-án jelölte meg, ez alkalommal azonban a volt főispán betegsége miatt nem volt előállítható, ezért a népbíró indítványára a tárgyalást elnapolták.⁵²⁴ Baross 1946. január 9-én hallgatta meg először a népbíró, amely alkalommal kijelentette, hogy az ellene megfogalmazott vádpontok egyikében sem érzi magát bűnösnek. Felelősségét azzal igyekezett hátrítani, hogy hivatali beosztása miatt a felettes hatóságok utasításait volt kénytelen követni, a vármegyei közgyűlések nyitó beszéde kapcsán kiemelte, hogy azok megtartása munkája elengedhetetlen részét képezték, az akkori kormány álláspontját közvetítve kellett azokat elmondania. Az Országos Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei szervezetében elvállalt elnöki pozíciója vonatkozásában azzal védekezett, hogy azt kifejezetten a belügyminiszter kívánságára vállalta el, annak élén az alapszabály áttanulmányozása után végig igyekezett passzív maradni.⁵²⁵ Baross József ügyében ezen a napon nem született ítélet, a népbíró újabb tárgyalási napokat jelölt ki az eljárás folytatására, ezt követően azonban a megidézett tanúk távolmaradása okán több alkalmat is el kellett halasztani. Az elsőfokú ítéletet végül 1947. április 10-én hirdette ki a népbíró. Ezen

⁵²³ Uo. Vádirat, 1945. november 2.

⁵²⁴ Uo. Jegyzőkönyv, 1945. december 6.

⁵²⁵ Uo. Jegyzőkönyv, 1946. január 9.

időintervallum alatt Barossnak több olyan cselekedete volt, amely arra utal, hogy törekedett helyzetén javítani, kihasználni a rendelkezésére álló eszközöket körülményei jobbá tételére. Az 1946. március 22-ei tárgyalás előtt kérelemmel fordult a jogszolgáltatási szervhez, hogy az 1945. október 2-a óta tartó őrizetét szüntessék meg és helyezték szabadlábra. A népbíróság azonban elutasította beadványát, úgy ítélte meg, hogy a letartóztatás elrendelésének indokai továbbra is fenn álltak.⁵²⁶ Baross a döntés ellen felfolyamodással élt, amely eredménnyel zárult, 1946. május 31-én a NOT elrendelte szabadlábra helyezését. A fellebbviteli bíróság úgy ítélte meg, hogy a vádlott idős kora és egészségügyi állapota miatt szökésétől nem kell tartani.⁵²⁷ Sikerrel zárult az a kezdeményezése is, hogy a bizonyítási eljárás során titkárát, Csiszér Jánost tanúként hallgassák meg, aki igazolhatta az Országos Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei szervezete élén tanúsított passzivitását. A népbíróság Csiszér vallomását végül az 1947. április 10-ei tárgyalási napon hallgatta meg, amely alkalommal elmondta, hogy tudomása volt a főispán elnöki feladatairól, de ismeretei szerint aktív tevékenységet nem fejtett ki a szervezet élén. A vármegyei közgyűlés előtt megtartott, majd a Nógrádi Hírlapban megjelent felszólalások tartalma kapcsán megjegyezte, hogy Baross „direktívákat kapott, hogy mily értelemben beszéljen.”⁵²⁸

Részben saját érdekérvényesítésének is köszönhető, hogy első fokon a Balassagyarmati Népbíróság 1947. április 10-ei ítéletében felmentette az ellene felhozott vádak alól. A népbíró a vád tárgyává tett beszédekkel kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy azok tartalma kapott utasítás alapján állt össze, megtartásukat nem egyéni elhatározás, hanem hivatali kötelesség motiválta. Az ítélet szerint a bizonyítási eljárás során sem a Weisz Oszkár internálási ügye, sem az Országos Tudományos Fajvédő Egyesület vármegyei szervezete élén elvállalt posztja kapcsán megfogalmazott vádak nem nyertek igazolást. Utóbbi esetben a népbíróság úgy ítélte meg, hogy Baross elnökként a szervezet élén nem fejtett ki aktív tevékenységet, „ezzel annak célkitűzéseit nem, hogy elősegítette, hanem egyenesen gátolta.”⁵²⁹ A népbíró döntése ellen a népügyész fellebbezett, az ügy a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt folytatódott tovább, másodfokon ítélet 1948. május 4-én született. A NOT álláspontja szerint az első fokon eljáró népbíróság helytelen jogi következtetés alapján mentette fel a vádlottat a megtartott beszédek, valamint a betöltött elnöki pozícióra vonatkozó vádpontok alól. Az ítéletet ezért részben megsemmisítette és újat mondott ki, Baross Józsefet két év hat hónap börtönnel

⁵²⁶ Uo. Jegyzőkönyv, 1946. március 22.

⁵²⁷ Uo. Végzés, 1946. május 31.

⁵²⁸ Uo. Jegyzőkönyv, 1947. április 10.

⁵²⁹ Uo. Elsőfokú ítélet, 1947. április 10.

sújtotta.⁵³⁰ A szabadságvesztés idejét azonban nem kellett teljes egészében kitöltenie, egyrészt azért, mert a NOT előzetes letartóztatásának idejéből nyolc hónapot beszámított a büntetésbe,⁵³¹ másrészt azért, mert jó magaviselete miatt 1949. november 16-án feltételeesen szabadlábra helyezték, ezen a napon távozott a váci börtönből.⁵³² Az őt ért megpróbáltatások sora ekkor nem ért véget, szügyi otthonából 1950-ben családjával együtt Mohorára telepítették, ahol 1961-ben bekövetkezett haláláig élt.⁵³³

Mindent összevetve megállapítható, hogy Perényi Géza és Baross József a II. világháború idején betöltött pozíciója, hivatali magatartása, valamint a különböző jogfosztó intézkedésekben betöltött szerepe miatt nem kerülhette el a felelősségre vonást. Mindkettő tisztviselő eljárása szabadságuk korlátozásával vette kezdetét, ami minden bizonnyal olyan alárendelt pozíciót teremtett számukra, amelyben kezdetben nehezen tudták felmérni lehetőségeiket. A kialakult körülményekhez való gyors alkalmazkodásukat hátráltathatta, hogy esetenként testi fenyegetésben is részesültek. Ezért fordulhatott elő, hogy rendőrségi kihallgatásaik alkalmával kendőzetlen nyíltsággal beszéltek az 1939 után tanúsított hivatali magatartásukról, amely kijelentéseikre támaszkodva később a népjogvédelem több rendbeli háborús és népellenes büntetssel vádolhatta meg őket. Alkalmazkodási stratégiájuk a népbírói tárgyalások idejére alakult ki, az eljárások során mind a ketten igyekeztek a rendelkezésre álló lehetőségeket kihasználva helyzetükön javítani, a megfogalmazott vádakat cáfolni, vagy legalább azt a benyomást kelteni, hogy minden esetben hivatali felettesük utasításait hajtották végre. Ezek alapján reziliens egyénnek tekinthetők. A bizonyítási eljárás során az ügyükben eljáró népbírók végül arra a megállapításra jutottak, hogy a megfogalmazott vádpontokban felelősség terhelte a volt főispánokat, ezért szabadságvesztést szabott ki rájuk, így a végeredményt tekintve stratégiájuk csak részben tekinthető eredményesnek. Az elmarasztaló ítélet ellenére előfordult, hogy enyhítő körülményt is figyelembe vettek, ami a vádlottak részlegesen sikeres érdekérvényesítéséről tanúskodhat.

⁵³⁰ Uo. Másodfokú ítélet, 1948. május 4.

⁵³¹ HU-BFL-XXV.2.b.-1948-1379. dr. Baross József népjogvédelmi ügye. Értesítés, 1948. június 18.

⁵³² BAROSS, 2003. 108.; HU-BFL-XXV.1.a.-1948-2592. dr. Baross József népbírói ügye. Értesítés, 1949. november 16.

⁵³³ ZONDA, 2018. 36.

1945 januárját követően hivatalt nyert főispánok

Tekintettel arra, hogy a főispánok kormánytisztviselőként már a két világháború között is összekötő szerepet töltöttek be a központi és lokális igazgatás, illetve a politika között, az 1945 januárjától kibontakozó átmenet során közéleti szempontból felértékelődött a tisztség, a pártok igyekeztek saját embereiket pozícióhoz juttatni. A két munkáspárt fúziójáig Nógrád-Hont vármegyében is több tisztviselő megfordult a főispáni székben, 1945 januárja és 1948 júniusa között három személyt iktattak be a tisztségbe. Ebben az alfejezetben karrierútjuk alakulását mutatom be részletesebben, az 1945 januárját követő időszakra és főispáni tisztségükre fókuszálva.

A frontátvonulás után Nógrád-Hont vármegye első főispánját Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, 23/1945. számú rendeletével 1945. január 4-én nevezte ki.⁵³⁴ Kiválasztása, a minisztertanácsi ülésen felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint, egy pártközi értekezlet keretében zajlott, ahol a politikai pártok megegyeztek a megüresedett 13 főispáni állás betöltésének gyakorlatáról. Az egyezés szerint a Független Kisgazdapárt és a Magyar Kommunista Párt négy-négy, a Szociáldemokrata Párt három, a Nemzeti Paraszt Párt kettő főispáni posztra nevezhette meg jelöltjét. Az 1945. január 4-én megtartott minisztertanácsi ülésen végül tíz megüresedett főispáni széket töltöttek be.⁵³⁵ Nem a legjelentősebb politikai formáció volt a törvényhatóság területén, ennek ellenére a Nógrád-Hont vármegyei pozícióra a Szociáldemokrata Párt nevezhette meg jelöltjét Szabó József⁵³⁶ személyében. A miniszterelnöki rendelet értelmében végül ő tölthette be az állást, így a törvényhatóság 1945 januárját követő első főispánja a két munkáspárt egyikének képviselője lett. Szabó utolsó ismert állását nem sokkal főispáni kinevezése előtt töltötte be, 1944. november 14-én a debreceni II. kerületi rendőrkapitányság vezetői feladataival bízták meg.⁵³⁷ A rendelkezésre álló adatok alapján ezért feltételezhető, hogy a két világháború között nem a közigazgatás keretei között tevékenykedett, valamint Nógrád vármegyétől távol eső törvényhatóság területén élte mindennapjait. 1945 januárjában ezért egy számára teljesen ismeretlen közegbe csöppent, ahhoz, hogy eredményesen tudja folytatni munkáját gyorsan ki kellett ismernie a nógrádi viszonyokat és bele kellett tanulnia a közigazgatási munkába.

⁵³⁴ Magyar Közlöny, 1945. január 4. 2.

⁵³⁵ SZÜCS, 1997. 104.

⁵³⁶ Szabó József (1904–?) életútjának 1945 előtti szakaszáról töredékes információk állnak rendelkezésre. Karrierútja főispáni kinevezését megelőző időszakából csak annyi ismert, hogy közvetlenül közigazgatási megbízatása előtt Debrecenben rendőrkapitányként tevékenykedett.

⁵³⁷ SZÜCS, 1997. 106.

Főispánként végül 1945. február 6-ától vette ki aktívan a részét a lokális közigazgatás újjászervezésének folyamatában. Postaszolgálat híján első feladatainak egyike az összeköttetés megteremtése volt a vármegye községeivel, hogy biztosítani tudja a munka megindításához szükséges kapcsolatokat.⁵³⁸ Ezt követően a törvényhatóság területén megalakult nemzeti bizottságokkal, majd képviselő-testületekkel szoros együttműködésben dolgozott a közigazgatás háború utáni megszervezésén. 1945 áprilisától attól sem kellett tartania, hogy egy esetlegesen vele szemben kezdeményezett adminisztratív eljárás hátráltatja majd tevékenységét, ugyanis a közalkalmazottak igazolását szabályozó 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kinevezett főispánokat igazoltnak tekintették. Ünnepléses beiktatása a közigazgatás újjászervezésének szimbolikus eseményén, a törvényhatóság 1945. június 18-án megtartott alakuló ülésén zajlott, amely alkalommal letette a hivatali esküt és üdvözölte a törvényhatóság közösségét. Annak ellenére, hogy Szabót politikai közössége jelölte a pozícióra, a beiktatása alkalmával megtartott beszéde alapján arra lehet következtetni, hogy magára „pártok feletti” vezetőként tekintett. Elsődleges célkitűzésének azt tartotta, hogy békés együttműködő szellemet honosítson meg az irányítására bízott vármegyében, ezért azzal a kéréssel fordult a lokális társadalom tagjai felé, hogy a széthúzást váltsa fel az összetartás. Kezdeményezőként kijelentette, hogy a demokratikus pártok között nem fog különbséget tenni, a kölcsönös együttműködésre és az erők összefogására fog törekedni. A beszéde egy pontján némi önellentmondásba keveredve kijelentette, hogy „nemcsak a szemetet kell kiséperni a megyéből, amely fertőző betegségeket terjeszt, hanem a közéletből is ki kell söprűzni mindazokat, akik a múlt rezsim exponensei és zsoldosai voltak.”⁵³⁹ Ezzel az eddigi békés együttműködésre felszólító beszéde némiképp radikalizálódott, azonban a korszellemnek megfelelő panelekből építkezett. Felszólalásának ezen a pontján egyértelműen azokra a személyekre utalt, akik véleménye szerint felelőssé tehetők a vármegye II. világháború alatt elszenvedett káraiért, azonban eddig megúszták a felelősségre vonást. A beszédében megfogalmazott célok megvalósításán a törvényhatóság élén nem sokáig dolgozhatott. Pártja 1945 júliusában visszahívta pozíciójából, amelyet követően a belügyminiszter előterjesztésére a miniszterelnök 1945. július 22-én felmentette állásából.⁵⁴⁰ Rövid közigazgatási pályafutása kétes ügyletei következtében szakadt meg, főispánként zavaros gazdasági üzletekbe keveredett, amiért bírósági eljárást is kezdeményeztek vele szemben. Az SzDP ennek hatására úgy határozott, hogy visszahívja a főispáni állásból és a

⁵³⁸ JAKAB, 1973. 23.

⁵³⁹ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. június 18-ai jegyzőkönyv.

⁵⁴⁰ Magyar Közlöny, 1945. július 22. 1.

pozícióra új hivatalnokot jelöl meg Balassa Gyula személyében.⁵⁴¹ A karrierútját dokumentáló, az elbocsátását követő időszakból származó források feltárása eredménytelenül végződött. Ezért arra vonatkozóan, hogy rövid vezető beosztása, majd gyors menesztése milyen befolyást gyakorolt további pályájára biztos következtetést levonni nem lehet. Ami feltételezhető, hogy közigazgatási vonalon nem kapott több lehetőséget. 1945. júliusi menesztése után ismét alkalmazkodnia kellett a részben saját maga által generált körülményekhez, ami fél éven belül a második kihívást jelentette számára.

Balassa Gyulát⁵⁴² a miniszterelnök 1945. július 22-én nevezte ki Nógrád-Hont vármegye főispánjának.⁵⁴³ Balassa ugyan nem rendelkezett hosszú szociáldemokrata múlttal, katonaszökevényként a II. világháború alatt került kapcsolatba a politikai közösséggel, majd az 1945-ben kibontakozó átmenet során csatlakozott a párthoz, elődjéhez hasonlóan az SzDP ajánlásának köszönhetve új állását. Mindez arra utal, hogy a párt képviselői politikailag megbízható egyénnek tartották. Bízta benne, hogy pozícióba helyezését követően sikeresen tudja majd érvényesíteni az SzDP érdekeit. Kiválasztásához minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a párt döntéshozói úgy vélték, a két világháború között megszerzett minisztériumi tapasztalatát jól tudja majd kamatoztatni a lokális igazgatás területén. Bár Nógrád-Hont vármegye társadalmi és politikai viszonyait kevésbé ismerte, életvitelszerűen 1945 előtt nem tartózkodott a törvényhatóság területén, az új főispán feltételezhetően örömmel fogadta kinevezésének hírért, mivel karrierútja során ez volt az első vezető pozíció, amit betölthetett. A hivatali esküjét a törvényhatósági bizottság 1945. július 30-ai ülésén tette le, ezzel hivatalosan is beiktatták állásába.⁵⁴⁴ Köszöntő beszédének átirata nem maradt fenn, így arra vonatkozóan, hogy milyen elképzelései voltak a vármegye háború utáni közigazgatásáról nem áll rendelkezésre információ.

Beiktatása után bő fél évig tölthette be főispáni pozícióját. Ez idő alatt – elődjéhez hasonlóan – a korszak tisztviselőit jellemzően érintő adminisztratív eljárások nem gyakoroltak negatív hatást karrierútjára. Igazoló bizottsági dokumentumait ugyan nem állt módomban tanulmányozni, a frontátvonulást követően betöltött minisztériumi állásából adódóan feltételezhető, hogy már nógrádi kinevezését megelőzően sikeresen átesett a bürokratikus

⁵⁴¹ SZÜCS, 1997. 106.

⁵⁴² Dr. Balassa Gyula (1903–1974) 1903. augusztus 3-án született Bánffyhunyardon. Államtudományi doktorátust a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen szerzett 1937-ben. 1938 és 1944 között az Igazságügyminisztériumban tevékenykedett tisztviselőként. A II. világháború alatt katonaszökevény volt, részt vett az ellenállásban, ekkor fűzte szorosabbra kapcsolatát szociáldemokrata párti személyekkel. 1945-ben az Igazságügy-minisztérium büntetőintézeti titkáráként tevékenykedett, amikor a miniszterelnök 1945. július 22-én Nógrád-Hont vármegye főispánjának kinevezte. KENYERES, 1981. 31.

⁵⁴³ Magyar Közlöny, 1945. július 22. 1.

⁵⁴⁴ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. július 30-ai jegyzőkönyv.

folyamaton. Ezt támasztják alá azok a sajtóközlemények is, amelyek szerint a Szociáldemokrata Párt küldöttjeként először a miniszterelnökség igazolóbizottságában tagként, majd a Legfőbb Állami Számvevőszék igazolóbizottságában elnökként ő maga is szerepet vállalt a közalkalmazottakra kiterjedő eljárás lefolytatásában.⁵⁴⁵ Ahhoz, hogy pártja delegálhassa valamely bizottságba az 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében elengedhetetlen volt, hogy a jelöltet valamely bizottság előzőleg igazoltnak jelentse ki. Balassa főispáni feladatait 1946. február 27-ig gyakorolta, az a tény azonban, hogy meg kellett válnia a pozíciótól az előmenetele szempontjából nem érintette negatívan karrierútját. 1946. február 27-én Tildy Zoltán köztársasági elnök a magyar államrendőrség kötelékébe, rendőr altábornagyi ranggal, országos főkapitánnyá nevezte ki, amely tisztséggel új típusú vezetői feladatokat kapott.⁵⁴⁶ Ebben a feladatkörben 1950-ig tevékenykedett, olyan kihívás, amely hosszú időre befolyásolhatta volna előmenetelét, csak a két munkaspárt egyesülése utáni időben érte.

Tildy Zoltán 1946. április 18-án Balassa Gyula utódjául Hazay Lászlót nevezte ki Nógrád-Hont vármegye élére.⁵⁴⁷ Pályájával kapcsolatban töredékes információk állnak rendelkezésre. Az ismert, hogy 1945 előtt az államigazgatás területén szerzett hivatali tapasztalatot. A *Magyarország tiszti cím- és névtárában* közölt adatok alapján megállapítható, hogy a két világháború között 1927-től vámszaki felügyelőként dolgozott a Budapesti Magyar Királyi Fővámhivatal tisztviselőjeként.⁵⁴⁸ 1945 augusztusában a pénzügyminiszter a központi magyar vámigazgatósághoz pénzügyi főtanácsossá nevezte ki, így 1945 nyarától azon a területen folytathatta munkáját, ahol a II. világháború időszakában is tevékenykedett.⁵⁴⁹ Mindez arra utal, hogy szakmai előmenetelében sem a nyilas hatalomátvétel, sem az 1945 januárjától kibontakozó átmenet nem okozott jelentősebb törést, valamint a két világháború között tanúsított magatartását az ügyében illetékes bizottság nem tartotta elítélendőnek, az eljárása pozitív eredménnyel zárult. Szociáldemokrata múltjával kapcsolatban egymásnak ellentmondó információk állnak rendelkezésre. Balassa Gyula a törvényhatósági bizottság előtt elmondott leköszönő beszédében Hazayra jó barátjaként hivatkozott, kiemelte, hogy „tökéletes régi szocialista”,⁵⁵⁰ az MKP nyilvántartásában viszont új SzDP tagként szerepel.⁵⁵¹ Akár régi, akár

⁵⁴⁵ Szabad Nép, 1945. április 24. 4.; Magyar Nemzet, 1945. május 4. 4.

⁵⁴⁶ Magyar Közlöny, 1946. március 1. 1.

⁵⁴⁷ Magyar Közlöny, 1946. május 5. 1.

⁵⁴⁸ MTCN, 1927–1944.

⁵⁴⁹ Magyar Közlöny, 1945. augusztus 17. 1.

⁵⁵⁰ HU-MNL-NVL-IV. 501.a. 1946. május 22-ei jegyzőkönyv.

⁵⁵¹ HU-MNL-NVL-M-KS 274-15.-26. Kimutatások, összesítések a megyei közigazgatási funkciók pártállás szerinti megoszlásáról, a főispáni, polgármesteri állások, 1946–1948. 51.

új tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, a pártvezetés részéről a bizalom meg volt irányába, Balassa ajánlását elfogadva őt terjesztették elő a vármegye megüresedő főispáni pozíciójára.

Hazay ünnepélyes beiktatása 1946. május 22-én, a törvényhatósági bizottság díszközgyűlésén zajlott, amely alkalommal letette a hivatali esküt és hivatalosan is elfoglalta a főispáni széket. Kovács Jenő alispán, aki maga is szociáldemokrata tisztviselőként vállalt szerepet a lokális közigazgatásban, köszöntőjében kiemelte, hogy a közigazgatás újjászervezése során életre hívott bizottság arculata megváltozott, „a dolgozók testülete, a szellemi és fizikai munkások összefüvetele” lett.⁵⁵² Ezért felhívta Hazay figyelmét, hogy a vármegye közösségének arra van szüksége, hogy a főispán legyen az első munkása. Az új főispán ennek megfelelően székfoglaló felszólalásában röviden bemutatkozott és felvázolta elképzelését a törvényhatóság helyzetének javítására. Magáról elmondta, hogy pártja a pénzügyi igazgatás területéről szólította el, amit azért tartott fontosnak, mert megítélése szerint a gazdasági szakemberekről a társadalom tagjai sokszor rosszat feltételeztek. Ezért biztosította a helyi közösség tagjait, hogy feladatát ugyan „a pénzügy emberének a szigorú törvénytiszteletével, de egyben [...] az érző embernek a szívével” kívánja megoldani.⁵⁵³ Elsődleges céljaként a pártok lokális szervezetei közötti együttműködés fenntartását jelölte meg, amelynek tartóoszlopa véleménye szerint a két munkáspárt egysége volt. Kijelentette, hogy éberén fog őrködni annak érdekében, hogy „ezt az egységet sem túlzott jóakaratból, sem meg nem értésből senki meg ne támadhassa.”⁵⁵⁴ Azokkal szemben, akik akadályozzák a fejlődés érdekében tett közös erőfeszítést határozott fellépést helyezett kilátásba, munkájának ehhez a részéhez az államrendőrség segítségét kérte. A közigazgatást érintő változásokkal kapcsolatban az éppen zajló, a közhivatali létszámcsoökkentésre hivatkozva elindított B-lista eljárásorozatot emelte ki, kívánatosnak tartotta minél előbbi lebonyolítását, hogy a hivatalban meghagyott tisztviselők az izgalmat kiváltó folyamat terhétől mihamarabb szabadulhassanak. Beszéde alapján arra lehet következtetni, hogy Szabó József törekvéseihez hasonlóan, Nógrád-Hont vármegye fejlődése szempontjából fontosnak ítélte a politikai pártok együttműködésének fenntartását, azonban magára nem „pártok feletti” főispánként tekintett, hanem az SzDP egyik helytartójaként, amelyre egy kiszólása is utalt. A vármegyére a Szociáldemokrata Párt egyik őrhelyeként tekintett, ezért a párt kinevezettjeként minden bizonnyal igyekezett a politikai érdekek érvényesítésében is közreműködni.⁵⁵⁵

⁵⁵² HU-MNL-NVL-IV. 501.a. 1946. május 22-ei jegyzőkönyv.

⁵⁵³ Uo.

⁵⁵⁴ Uo.

⁵⁵⁵ Uo.

Hazay ugyan hangsúlyozta a munkáspártok egységének fontosságát, ennek ellenére a Magyar Kommunista Párt nem volt megelégedve személyével. Egy jegyzékükben a feltétlen leváltandó főispánok között tartották nyilván, „teljesen régi tisztviselői szellemű” egyénnek ítélték meg.⁵⁵⁶ Ennek ellenére nincs arra utaló jel, hogy az MKP és az SzDP lokális szerveinek 1948. május 17-én lezajlott vármegyei egyesítő konferenciáját megelőzően lépéseket tettek volna leváltása érdekében. Pozícióját 1948 májusáig töltötte be, azonban ezt követően sem kellett eltávolodnia a közigazgatás világától, 1948. május 15-étől Fejér vármegye főispánjaként dolgozhatott tovább.⁵⁵⁷ Mindez arra utal, hogy az MKP részéről kialakult bizalmatlanság 1948 nyarára megszűnt vele szemben, az egyesülést követően felvették a Magyar Dolgozók Pártjába, vagyis tevékenysége már nem keltett semmiféle gyanút párton belül.

Nógrád-Hont vármegye 1948 májusáig hivatalt vállalt főispánjairól összességben megállapítható, hogy pozícióját mindegyikük a Szociáldemokrata Párt bizalmának köszönhette, pályáivuk felívelésében a párttagság elvitathatatlan szerepet játszott. Amennyiben nem lettek volna az SzDP tagjai, valamint a politikai közösség részéről nem rendelkeztek volna kellő bizalommal, minden bizonnyal nem tölthették volna be a hivatalt. Az 1945. január 4-én megtartott minisztertanácsi ülésen ugyanis az a döntés született, hogy Nógrád-Hont élére a szociáldemokraták jelölhetnek tisztviselőket, amely lehetőség az MKP és SzDP fúziójáig adott volt számukra. Az 1945 januárja után kinevezett főispánok nem a nógrádi közigazgatásból érkeztek, az SzDP nem a lokális viszonyokat jól ismerő tisztviselőket juttatott pozícióhoz, hanem a párt szempontjából megbízhatónak ítélt személyeket. Szabó Józsefet leszámítva számukra a tisztség ugródeszkának számított, miután távoztak Nógrád-Hont vármegye éléről vagy azonos vagy magasabb pozícióban folytathatták tevékenységüket. Mindehhez hozzájárult az is, hogy a tisztviselőket ért adminisztratív eljárások nem érintették negatívan pályafutásukat, valamint egyéb pártközi érdekellentétek sem akadályozták munkájukat. A káderforgó intézménye ugyan a tanácsrendszer bevezetését követően vált általánossá, a törvényhatóság főispánjainak példája azt mutathatja, hogy az SzDP már 1945 januárját követően is ehhez hasonló gyakorlat mentén váltogatta tisztségviselőit az egyes állásokba. A káderforgó alkalmazásával az 1950-es években a politikai vezetés azt kívánta elkerülni, hogy az államhatalom képviselői betagozódjanak a helyi társadalomba, ezzel ugyanis gátolhatták a felülről érkező instrukciók érvényre juttatását.⁵⁵⁸ Az SzDP célja vélhetően még nem ez volt a

⁵⁵⁶ HU-MNL-NVL-M-KS 274-15.-26. Kimutatások, összesítések a megyei közigazgatási funkciók pártállás szerinti megoszlásáról, a főispáni, polgármesteri állások, 1946–1948. 51.

⁵⁵⁷ Magyar Közlöny, 1948. május 20. 1.

⁵⁵⁸ GYARMATI, 2019. 337.

főispánok gyakori cseréjével, hanem az 1945-ben kibontakozott átmenet során igyekeztek a párt megbízható embereit az államigazgatás területén minél több és magasabb pozícióhoz juttatni. Ez a törekvésük részben eredményes volt, tisztviselőik egy része az MDP hatalomátvétele után is megtarthatta beosztását, pályájukra befolyást gyakorló támadások azonban ezt követően is érhatték őket.

Alispánok

1944 decemberében hivatalban lévő alispán

Horváth Sándor, Nógrád vármegye 1939 áprilisa óta hivatalban lévő alispánja, egészségügyi állapotára hivatkozva az 1944. márciusi német megszállás után kísérletet tett karrierútja lezárására, azonban a Belügyminisztérium nem hagyta jóvá nyugdíjazását. Mivel az 1944. októberi politikai átmenet során sem távolították el hivatalából, folyamatos megfigyelés mellett ugyan, de folytathatta az alispáni feladatok ellátását. Közigazgatási pályafutása végül 1944. december eleji nyugdíjazásával, a törvényhatóság területének hátra hagyásával ért véget, a jelenlegi ismeretek szerint annak folytatására az 1945-ös fordulatot követően sem nyílt lehetősége.

Nyugdíjazása és a törvényhatósági igazgatás 1944. december 8-ai felfüggesztése után, a hadi cselekmények fokozódása idején mérlegelve saját és családja lehetőségeit, beteg felségével elhagyta a vármegye területét és Vágára menekült. Önkéntes emigrációjuk során azonban figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket, az 1944 decemberétől formálódó új hatalmi struktúra intézkedéseit, keresték a visszatérés lehetőségét. Mindezt Horváth Sándor igazolóbizottságnak benyújtott nyilatkozata támasztja alá, amelyet a közalkalmazottak igazolásáról szóló 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében, 1945. június 4-én juttatott el Nógrád-Hont vármegye alispánjának hivatalába.⁵⁵⁹ A nyilatkozatot Vágán szövegezte, azonban a kísérőlevélben megfogalmazott sorok tanúsága szerint mindent elkövetett, hogy még 1945 júniusában visszatérhessenek Nógrád-Hont vármegye területére. Ennek sikerességét felesége egészségügyi állapotától tette függővé, aki állítása szerint

⁵⁵⁹ HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/2. (3. doboz) Nógrád vármegyénel szolgálatot teljesítő közalkalmazottak igazolási iratai. dr. Horváth Sándor igazoló bizottsági ügye.

olyannyira gyenge volt, hogy élete veszélyeztetése nélkül sem gyalog, sem szekéren nem utazhatott.⁵⁶⁰ Horváth levelében külön kérte, hogy az ügyében eljáró bizottság távolmaradása esetén is tűzze napirendre a tárgyalást, amelyre a vonatkozó rendelet lehetőséget is teremtett, a szovjet hadsereg bevonulása előtt elmenekült tisztviselők esetében távollétükben is határozatot lehetett hozni. A tárgyalás időpontja a Horváth Sándor igazolása ellen kifogást emelt állampolgár leveléből ismerhető meg, amely szerint Balassagyarmat Megyei Város Igazolóbizottsága a volt alispán ügyében 1945. június 30-ára tűzte napirendre a döntéshozatal idejét. A bizottság határozatát a feltárt forrásokból nem lehet azonosítani, azt Horváth nyilatkozatára nem vezették fel, valamint az igazolóbizottság tárgyalási naplójában és az eljárások eredményéről készített kimutatásban sincs róla feljegyzés.⁵⁶¹ Amennyiben a bizottság a döntés meghozatalánál csak a két világháború között folytatott tevékenységét kifogásoló bejelentést vette alapul, úgy minden bizonnyal nem mondta ki igazolását. Ennek alapján valóban egy olyan hivatalnok képe rajzolódik ki, aki „a hírhedt embertelenségben kitűnő, szabadságtipró, zsidó és embermészároltató Endre László [...] egyik legkedvesebb és legbizalmasabb barátja[ként – Gy. K.]”⁵⁶² a számára előírt hivatali kötelezettségeken túlmenően saját elhatározásból, öntevékenyen is szerepet vállalt magyar állampolgárok jogfosztásában. Kétségtelen, hogy alispánként részt vett a gettósítás adminisztratív előkészítésében és lebonyolításában – amiért felelősség terhelte –, de az előző fejezetben részletezett hivatali döntések elemzése során megállapítást nyert, hogy a pozíciójával járó kötelezettségeken túlmenően önhatalmúlag nem hozott jogsértő döntéseket. Éppen ellenkezőleg, volt olyan határozata, amely mögött egy kortárs zsidó származású visszaemlékező a mentő szándékot látta.⁵⁶³ Amennyiben az ügyében eljáró illetékes bizottság is birtokában volt ezeknek az ismereteknek, úgy dönthetett az igazolás kimondása mellett, azonban az említett információhiány miatt ezt alátámasztani nem lehet. Az elmarasztaló döntés valószínűségét erősítheti az az adat, amely szerint 1945-ben népbíróági eljárást kezdeményeztek vele szemben, amelynek alapja a két világháború között elkövetett vélt vagy valós háborús és/vagy népellenes bűntett lehetett. A per során keletkezett iratok azonban nem lelhetők fel, ezért nem

⁵⁶⁰ Uo.

⁵⁶¹ Uo.; HU-MNL-NVL-XVII.406. (4. doboz) Balassagyarmat Városi Igazolóbizottság tárgyalási naplója, 1945. június hó 1. napjától.; HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/1. (3. doboz) Kimutatás a Nógrád vármegyénél szolgálatot teljesítő alkalmazottak igazolásáról.

⁵⁶² HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/2. (3. doboz) Nógrád vármegyénél szolgálatot teljesítő közalkalmazottak igazolási iratai. dr. Horváth Sándor igazolási bizottsági ügye.

⁵⁶³ Ezt bővebben *A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel hatása Nógrád vármegye tisztviselői társadalmára* fejezet *Alispán* című alfejezetében tárgyalom.

lehet megállapítani, hogy milyen vádak érték a volt alispánt és milyen ítélet született az eljárás végén.⁵⁶⁴

Az előzőekben közölt adatokon túl Horváth Sándor életének és pályájának 1945 utáni periódusáról nem áll rendelkezésre információ. Vágai tartózkodása során minden bizonnyal értesült az ügyeiben folyó eljárások lehetséges végkimeneteléről, amely felesége romló egészségügyi állapota mellett segíthette a megfelelő döntés meghozatalában. Az a tény, hogy az 1945 utáni időből csekély számú, a személyével kapcsolatba hozható forrás áll rendelkezésre utalhat arra, hogy önkéntes emigrációjukból – bár kezdetben törekedtek rá – nem tértek vissza Magyarországra. Megállapítható, hogy Horváth Sándor karrierútja külső tényező hatására tört meg, a frontátvonulás, majd az 1944 decemberétől fokozatosan kibontakozó struktúraváltás során az Ideiglenes Nemzeti Kormány tisztviselőkre vonatkozó rendeletei kihatottak élete további szakaszára. A formálódó keretek között azonban kereste az alkalmazkodás lehetőségét, amit az igazolóbizottsági nyilatkozat benyújtása támaszthat alá. Végül, lehetőségeit mérlegelve, a jogszabályok által kilátásba helyezett szankciók miatt, feltételezhetően a Magyarországtól való távolmaradás mellett döntött.

1945 januárját követően hivatalt nyert alispánok

Horváth Sándor alispán 1944. december 1-jei nyugdíjazását és a frontátvonulást követően 1945 januárja és a törvényhatósági bizottság 1945. júniusi újjászervezése között Nógrád vármegye alispáni teendőit ideiglenes jelleggel Draskóczy Béla⁵⁶⁵ árvaszéki ülnök látta el. Számára ez a rövid megbízatás előrelépési lehetőséget jelentett, amelyre egy 1943-ban kelt ügyirat tanúsága szerint már régóta vágyott. 1943-ban, megelégedve a hivatali ranglétrán való egyhelyben toporgást, azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy a Maros-Torda vármegyében üresedésben lévő árvaszéki elnöki állásra nevezze ki. Kérvényét azzal indokolta, hogy Nógrádban 20 évi közigazgatási szolgálat után annak ellenére nem volt lehetősége a hivatali

⁵⁶⁴ TYEKVICSKA, 1995. 76.

⁵⁶⁵ Draskóczy Béla (1882–1948) 1882. január 23-án született a Hont vármegyei Gyürkiben. Édesapja, Draskóczy Gábor Hont vármegye árvaszéki jegyzője volt. Fiatalon az ügyvédi pályán gondolkodott, tanulmányait is ez irányba folytatta. Sikeres jogtudományi államvizsgát az Eperjesi Evangélikus Jogakadémiát tett 1917. március 31-én. Tanulmányai befejeztével hamar arra az elhatározásra jutott, hogy a közigazgatásban helyezkedik el, már 1917-be Hont vármegye szolgálatába szegődött, előbb II. osztályú aljegyzőként, majd 1919-től árvaszéki ülnökként tevékenykedett. Nógrád vármegyébe Hont vármegyével való egyesítéskor, 1923-ban került, amely időponttól 1944 decemberéig a vármegye árvaszékének ülnökeként dolgozott. HU-MNL-NVL-IV.454.a. 3470/1943. (67. doboz) Draskóczy Béla pályázati kérelme.

ranglétrán való feljebb lépésre, hogy munkájára soha semmilyen panasz nem érkezett.⁵⁶⁶ Az eset azt mutatja, hogy rendelkezett az önérvényesítés képességével, amit kései életszakaszában ugyan, de alkalmazni is kezdet karrierútja pozitív befolyásolása érdekében. Erőfeszítése végül eredménytelenül zárult, a megpályázott pozícióra nem nevezték ki. *Magyarország tiszti cím- és névtárában* 1943-ban és 1944-ben is Nógrád vármegye közigazgatási tisztviselői között tartották nyilván.⁵⁶⁷ A főispán 1944. december 8-án kiadott, a közigazgatás szüneteltetését elrendelő határozatát követően vélhetően a törvényhatóság területén maradt, szolgálati helyét nem hagyta el, ezért lehetősége nyílt a harci cselekmények elcsendesülése után megbízott alispánként részt venni a közigazgatás reorganizálásának kezdeti szakaszában. Azt, hogy az ideiglenes tisztséget saját érdekérvényesítése révén sikerült betöltenie, vagy csak sodródott az eseményekkel, az elérhető adatok alapján megállapítani nem lehet.

A közigazgatási munka iránti elhivatottságáról tanúskodik, hogy a vonatkozó rendeletnek eleget téve igazoló nyilatkozat benyújtásával gondoskodott arról, hogy annak pozitív elbírálását követően 1945-től is folytatni tudja hosszú ideje végzett tevékenységét. Az igazolóbizottság elé terjesztett dokumentum 1945. február 10-ei keltezésű, amelyben szükséztlenül ugyan, de lényegre törően foglalta össze 1939. szeptember 1. után követett magatartását az alábbiak szerint: „1939. évi szeptember hó 1. napjától magatartásom lényege abban csúcsosodott ki, hogy dolgoztam, hivatali munkámat, teendőimet lelkiismeretesen, pontosan iparkodtam végezni és mindenféle pártpolitikától távol tartottam magamat, pártpolitikával nem foglalkoztam. Legjobb tudomásom és meggyőződésem szerint tanúsított magatartásom a magyar nép érdekét nem sértette.”⁵⁶⁸ Nyilatkozata alapján Draskóczyról egy olyan hivatalnok képe rajzolódik ki, aki munkájában igyekezett kiteljesedni, elsődleges céljának a rábízott feladatok maradéktalan elvégzését tekintette, amelynek során a lokális közösség érdekeit tartotta szem előtt. Beadványának ilyen jellegű megszövegezése képezhette alkalmazkodási stratégiájának a részét, az készülhetett a valóság elhallgatásának a szándékával is, azonban Draskóczy 1944. decemberi tevékenysége arra utal, hogy nem erről volt szó. A feltárt források egyike sem számol be arról, hogy hivatali kötelezettségeit meghaladva bárminemű jogfosztó intézkedésben közreműködött volna. Nyugodt lelkiismeretéről tanúskodhat az a tény, hogy szolgálati helyét 1944 decemberében nem hagyta hátra, feltehetően nem tartott az esetleges felelősségre vonástól. 1939. szeptember 1. után tanúsított magatartását mérlegelve az illetékes igazolóbizottság végül 1945 áprilisában igazoltnak mondta ki,

⁵⁶⁶ Uo.

⁵⁶⁷ MTCN, 1943. 85.; MTCN, 1944. 87.

⁵⁶⁸ HU-MNL-NVL-XVII.408. 22/1945. (1. doboz) Draskóczy Béla igazoló bizottsági ügye.

lehetőséget biztosítva a megbízott alispánnak a birtokolt pozíciója megtartására vagy a hivatali ranglétrán való előrelépésre, más hivatal vezetésére.⁵⁶⁹

1945 januárjától ugyan megbízott alispánként vett részt Nógrád vármegye mindennapi életének helyreállításában, az 1945 júniusában meghirdetett alispáni pozícióra nem nyújtott be pályázatot, a törvényhatósági bizottság ezért 1945. június 18-ai alakuló ülésén nem véglegesítette a pozícióban.⁵⁷⁰ Ennek ellenére nem kellett eltávolodnia attól a világtól, amelyben otthonosan mozgott és jól is érezte magát. A vármegye árvaszékének megüresedett elnöki pozíciójára 1945. július 5-étől lehetett pályázatot benyújtani, az állásra leginkább alkalmas személyt a törvényhatósági bizottság július 30-ai ülésén választotta meg a testület.⁵⁷¹ Draskóczy Béla mellett egy tisztviselő, a sümegi Filó Ferenc jelentkezett a pozícióra, ám a bizottság egyhangúlag a több mint 20 éve a törvényhatóság területén tevékenykedő Draskóczy mellett döntött. Az ülésen elnöklő alispán felszólalásában méltatta az új árvaszéki elnök munkásságát és a megbízott alispánsága idején végzett tevékenységét, kérte a törvényhatósági bizottságot, hogy érdemeit a jegyzőkönyvben örökítsék meg. Hangsúlyozta, hogy Draskóczy elnökké történő megválasztásával egy régi igazságtalanság nyert orvoslát, amellyel feltételezhetően arra utalt, hogy eredményes munkája ellenére Nógrád vármegyei szolgálati ideje alatt ezidáig nem léptették elő.⁵⁷² Ezirányú tevékenységét rövid ideig gyakorolhatta, a vármegyei alkalmazottak állománykönyve szerint 1946. augusztus 7-én, 64 éves korában végelbánással elbocsátották.⁵⁷³ Nyugdíjazása feltételezhetően a B-lista eljárással hozható összefüggésbe, azonban ennek bizonyítására dokumentum a kutatás lezárásáig nem került elő. Menesztése után érdemi közigazgatási és közéleti tevékenység kifejtésére nem nyílt lehetősége, 1948. május 1-jén hunyt el Balassagyarmaton.

A vármegye törvényhatósági bizottsága 1945. június 18-án Kovács Jenőt⁵⁷⁴ hatalmazta fel az alispáni pozícióval járó feladatok ellátására. Bár törvénytudóként nem rendelkezett közigazgatási tapasztalattal, tevékenységével a vármegye közösségének bizalmát minden bizonnyal elnyerte, az alispáni állásra pályázók közül egyhangúlag, üdvölgözés közepette

⁵⁶⁹ HU-MNL-NVL-XVII.406. 6/1. (3. doboz) Kimutatás a Nógrád vármegyénel szolgálatot teljesítő alkalmazottak igazolásáról.

⁵⁷⁰ Az alispáni pozícióra 1945. június 2-án írt ki pályázatot Szabó József Nógrád-Hont vármegye főispánja. A pályázat kiírását lásd: Magyar Közlöny, 1945. június 9. 2.

⁵⁷¹ A pályázat kiírását lásd: Magyar Közlöny, 1945. július 10. 4.

⁵⁷² HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. július 30-ai jegyzőkönyv.

⁵⁷³ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve. 91.

⁵⁷⁴ Dr. Kovács Jenő (1903–1972) 1903. július 3-án született Balassagyarmaton. Középfokú tanulmányait a városban végezte, majd jogi végzettséget adó diplomát szerzett. Felsőfokú tanulmányait követően jogász pályán indult el, gyakornoki éveit követően a Balassagyarmati Törvénytudó jegyzőjeként, majd bírójaként tevékenykedett mindaddig amíg 1945-ben új típusú feladatokat nem kapott. ZONDA, 2018. 128–129.

választották meg a tisztségre.⁵⁷⁵ Ami megállapítható, hogy a pozíciót szerette volna elnyerni. A főispán által 1945. június 2-án meghirdetett állásra saját elhatározásból nyújtotta be pályázatát, a jelenlegi ismeretek arra utalnak, hogy politikai kényszer nem játszott szerepet döntésében. Annak ellenére, hogy jelentkezése pillanatában nem számított tapasztalt közigazgatási tisztviselőnek, megválasztásától 1950 tavaszáig egy személyben látta el Nógrád-Hont vármegye alispáni feladatait, leváltásának igénye a vizsgált politikai átmenetek során nem merült fel.⁵⁷⁶

5. kép: Dr. Kovács Jenő
(forrás: Új Nógrád, 1990. december 12. 4.)

Tekintettel arra, hogy Kovács Jenő a két világháború között a törvénytudományban dolgozott, a közigazgatás háború után megindult újjászervezésének folyamatában kezdetben nem vármegyei hivatalnoki minőségben vett részt. Ami adatolt, hogy a frontátvonulást követően rövid időn belül egyik fontos szereplőjévé vált a lokális közéletnek, a Szociáldemokrata Pártot

⁵⁷⁵ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. június 18-ai jegyzőkönyv.

⁵⁷⁶ Kovács Jenő távozását követően az 1950. évi I. törvény májusi kihirdetését megelőzően egy rövid időre még neveztek ki alispánt a törvényhatóság élére. Tevékenységéről *A kommunista hatalomátvételtől a tanácsrendszer bevezetéséig* című fejezetben esik szó.

képviselve tagja lett Balassagyarmaton a nemzeti bizottságnak.⁵⁷⁷ A nemzeti bizottság fokozatosan szűkülő közigazgatási jogköre érdemi befolyást nem gyakorolt Kovács felívelő pályájára, a mindennapi élet megindításáért folytatott tevékenységét átmenthette az 1945. április 19-én megalakult városi képviselő-testületbe. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvében a tagok között tűnik fel a neve, hasonlóan a nemzeti bizottsági munkájához, városi képviselőként is az SzDP delegáltjaként vehetett részt a testületben.⁵⁷⁸ Képviselői feladatai mellett – szintén pártja megbízásából – idővel becsatlakozhatott a Balassagyarmaton 1945 áprilisában felállított városi igazolóbizottság tevékenységébe. A feltárt források arra utalnak, hogy személyét – jogvégzettsége ellenére – a párt kezdetben nem jelölte a feladatra, az igazoló bizottsági tagok sorsolásán⁵⁷⁹ 1945. március 29-én felvett jegyzőkönyvben még nem szerepel a neve az SzDP által javasolt tagok között.⁵⁸⁰ A Balassagyarmat Városi Igazolóbizottság 1945 júniusától vezetett tárgyalási naplójában azonban mint bizottsági tag már rendre feltűnik, ami bizonyítja az igazoló eljárásokban való részvételét.⁵⁸¹ Még az igazoló bizottsági feladatait megelőzően felhatalmazást kapott, hogy részt vegyen a 600/1945. számú miniszterelnöki rendelet lokális végrehajtásának folyamatában, a *Magyar Közlöny* 1945. április 26-ai lapszámának tájékoztatása szerint a földművelésügyi miniszter őt és két társát nevezte ki a vármegyei földbirtokrendező tanács tagjának.⁵⁸² A jogalkotó célja a rendelettel a magyarországi nagybirtokrendszer felszámolása és a lakosság földhöz juttatása volt, amelynek megvalósításán az Országos Földbirtokrendező Tanács, a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok, valamint a Községi Földigénylő Bizottságok dolgoztak. A Megyei Földbirtokrendező Tanácsot minden vármegye székhelyén fel kellett állítani, a hét főből álló testület közül három személyt (bíró, mérnököt, gazdasági szakembert) a földművelésügyi miniszter nevezett ki, kettő-kettő tagot a vármegye székhelyén lévő nemzeti bizottság, illetve a földmunkás szakszervezet küldött ki. Kovács Jenőre minden bizonnyal jogvégzettsége és bírói tapasztalata miatt esett a választás.

⁵⁷⁷ SZOMSZÉD, 1977. 401.

⁵⁷⁸ HU-MNL-NVL-V.81. 1945. április 19-ei jegyzőkönyv; BALOGH, 1977. 585.

⁵⁷⁹ Az 1945. március 29-én hatályban lévő, a közalkalmazottak igazolását szabályozó 15/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében a bizottság tagjait a főispán sorsolta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt (PDP, FKgP, MKP, NPP, SzDP) helyi szervezetei által javasolt öt-öt személy közül. Ezen a paragrafuson az igazoló eljárást újból szabályozó 1945. április 19-én kiadott 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet annyiban módosított, hogy a tagokat már nem sorsolással választotta a főispán, hanem a pártok, illetve az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervezetei nevezhették meg azt az egy személyt, akit beküldtek a bizottságba.

⁵⁸⁰ HU-MNL-NVL-IV.431. 101/1945. Jegyzőkönyv az igazolóbizottságok tagjainak kisorsolásáról.

⁵⁸¹ HU-MNL-NVL-XVII.406. (4. doboz) Balassagyarmat Városi Igazolóbizottság tárgyalási naplója, 1945. június hó 1. napjától.

⁵⁸² Magyar Közlöny, 1945. április 26. 1.

Látható, hogy karrierútja frontátvonulást követő szakaszának pozitív alakulásában szerepet játszott szociáldemokrata párttagsága, a különböző testületekbe a párt delegálta őt. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az 1945 januárjától nagy lendülettel megindult pártszervezésből is kivette a részét, a közösség bízott személyében és munkájában. Politikai elkötelezettségének fejlődéséről nem áll rendelkezésre elegendő információ, ezért nem lehet megállapítani, hogy a két világháború között, vagy csak a frontátvonulás után – a változást felismerve és előnyöket remélve – csatlakozott a párthoz és vette ki részét annak tevékenységéből. A körülményeket ismerve azonban elmondható, hogy 1945 januárjától ügyesen helyezkedett, ami karrierútjának alakulására is befolyást gyakorolt. Alispáni kinevezéséhez minden bizonnyal hozzájárult politikai közösségének támogatása, azonban arra utaló adat, hogy a megválasztásához szükséges pályázatát nyomás hatására nyújtotta be, nem áll rendelkezésre.

A közigazgatási vonalon való elhelyezkedését segítette, hogy a rendeletében rögzített elvárásnak eleget tett, alávetette magát az igazoló bizottsági eljárásnak. A bizottságnak benyújtott nyilatkozata, amelyből adatokat lehetne megismerni a két háború között folytatott tevékenységéről, valamint következtetni lehetne a hadműveleti események után követett alkalmazkodási stratégiájára, nem maradt fenn. Az eljárásával kapcsolatban annyi biztosan ismert, hogy az pozitív eredménnyel végződött, ellenkező esetben nem vállalhatott volna munkát a közigazgatás keretei között. Mindezt az igazolóbizottság segédkönyveiben fellelhető információk is alátámasztják, a Balassagyarmati Városi Igazolóbizottság nyilvántartása szerint az eljárást lefolytatták vele szemben, amelynek végén gond nélkül igazolták.⁵⁸³

Kovács Jenő alispáni kinevezése után a napi közigazgatási teendőkhöz járó feladatokat a források tanúsága szerint kifogás nélkül intézte és felügyelte, tevékenységével szemben vélhetően nem merült fel panasz. Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ, hogy a nem megfelelő munkavégzésére hivatkozva bármelyik politikai formáció kezdeményezte volna leváltását. Mindent összevetve az 1945-ben kibontakozott átmenet jó lehetőséget teremtett számára, hogy a lokális közéletben aktívabbá váljon, vezető közigazgatási pozícióban helyezkedjen el. Ezt a lehetőséget a javára is fordította, a frontátvonulás időszakában kialakult hatalmi vákuumot felismerve, 1945 januárjában gyorsan aktivizálta magát, amelynek köszönhetően a helyi közélet alakítása szempontjából már ezelőtt több fontos tisztséget betölthetett, mielőtt sikeresen megpályázta a megüresedett alispáni posztot. Az egzisztenciáját

⁵⁸³ HU-MNL-NVL-XVII.406. (4. doboz) Balassagyarmati Városi Igazolóbizottság névmutatója. Az igazolás tényét a névmutató által idézett II. számú könyvben rögzítették.

biztosító állását legközelebb csak az 1948/1949-es politikai átmenet során hozott döntések veszélyeztethették, azonban pozíciója ez alkalommal sem rendült meg.

Járási főjegyzők⁵⁸⁴

Tekintettel arra, hogy Nógrád-Hont vármegyében az 1945. január 20-a utáni területrendezéseket és a közigazgatás újjászervezését követően is hat járás működött, ennyi betölthető főjegyzői pozíció volt a törvényhatóság területén. Az 1944 decemberében hivatalban lévő hat járási főszolgabíró mellett további hat olyan hivatalnok volt, aki a disszertációban elemzett időintervallum utolsó, 1948/1949-ben bekövetkezett politikai átmenetéig, rövidebb-hosszabb ideig a Balassagyarmati, a Nógrádi, a Szécsényi, a Salgótarjáni, a Sziráki és a Szobi járás vezetői posztján vállaltak hivatalt. A továbbiakban az 1944 decembere előtt, valamint az 1945-ben kibontakozó politikai fordulat során pozíciót nyert tisztviselők csoportjára bontva vizsgálom a tagjait ért kihívásokat, a jelentkező nehézségekre adott válaszokat.

1944 decemberében hivatalban lévő főszolgabírók

A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel hatása Nógrád vármegye tisztviselői társadalmára című fejezetben tárgyaltak alapján elmondható, hogy az 1944 decemberében hivatalban lévő hat járási főszolgabírót ért megpróbáltatások nem az 1945 elején kibontakozó politikai átmenettel kezdődtek. A vármegyét elérő háborús cselekmények hatására már 1944 végén nehéz helyzetbe kerültek, többen kénytelenek voltak elhagyni hivatalukat, amely döntést felettes utasításra vagy egyéni mérlegelés alapján hozták meg.

⁵⁸⁴ Vö. GYEBNÁR, 2023b.

Főszolgabíró	Járás	Elhagyta a szolgálati helyét?	Mikor?	Önként vagy utasításra?
Dr. Debreczeny Márton	Balassagyarmati	nem	-	-
Dr. Grosschmid Pál	Nógrádi	igen	nincs adat	nincs adat
Dr. Mattyasovszky Kamill	Salgótarjáni	igen	1944.12.11. (pontos)	önként
Dr. Hanzély Tamás	Szécsényi	igen	1944.12.06. (pontos)	önként
Szánky Sándor	Sziráki	igen	1944.11.26. (pontos)	utasításra
Dr. Zorkóczy Lajos	Losonci	igen	1944. 12. 23. (pontos)	utasításra

5. táblázat: Az 1944 decemberében hivatalban lévő járási főszolgabírók szolgálati helyének elhagyására vonatkozó adatok

A járásuk területét hátra hagyó öt főszolgabíró közül három tisztviselő esetében adatolt, hogy 1945 első hónapjaiban katonai zárt alakulatban elhagyta az ország területét vagy hadifogságba esett, ahonnan különböző időpontokban tértek vissza Magyarország területére. Hanzély Tamás 1945 májusában esett orosz hadifogságba, ahol közel egy évig erdőkitermeléseken dolgoztatták, 1946 februárjában jelentkező betegségének köszönhetően azonban augusztusban hazatérhetett.⁵⁸⁵ Ennél szerencsésebben alakult Szánky Sándor és Mattyasovszky Kamill sorsa, bár zárt katonai alakulatban Németország és Ausztria irányába kénytelenek voltak elhagyni az ország területét, azonban a kényszermunkával járó hadifogságot mind a ketten elkerülték. Szánky Sándor alakulatával 1945 áprilisában érkezett meg Ausztriába, ahonnan ugyanezen év nyarán tért vissza sziráki állomáshelyére, ahol betartva a vonatkozó rendeletet⁵⁸⁶ június 19-én szolgálattételre jelentkezett.⁵⁸⁷ Mattyasovszky Kamill sem tartózkodott sokkal hosszabb ideig német területen, 1945. márciusi kivezénylése után 1945 júniusában zárt alakulatban érkezett vissza Magyarország területére. Ekkor Komáromban három hónapnyi vizsgálati fogságba esett, ahonnan októberben szabadult, szolgálattételre csak ezt követően jelentkezett.⁵⁸⁸ Bár másabb jellegű kihívásokkal találták szemben magukat, megpróbáltatásaik szolgálattételre jelentkezésük után is folytatódtak, egymást érték a

⁵⁸⁵ HU-MNL-NVL-XVII.401. II.187/1947. (2. doboz) dr. Hanzély Tamás igazoló bizottsági ügye.

⁵⁸⁶ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 16. számú miniszterelnöki rendelete a közalkalmazottak szolgálattételre való jelentkezési kötelezettségéről.

⁵⁸⁷ HU-MNL-NVL-XVII.405. 8. sz. 1945. július 19-én igazoltak (1. doboz) – Szánky Sándor igazoló bizottsági ügye.

⁵⁸⁸ HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen.

közigazgatási pályájukat befolyásoló, a közigazgatás demokratizálásának jelszava alatt elindított adminisztratív szelekciós hullámok. Az igazoló bizottsági eljárás, valamint a B-listázás folyamata viszont már azokat a főszolgabírókat is érintette, akik hivatali helyükön maradtak vagy elhagyták azt, de az országhatárt katonai alakulattal nem lépték át.

Tekintve, hogy az igazolási eljárásról szóló rendelet a közalkalmazotti társadalom szinte egészére kiterjedt, a szolgálati helyén maradt és az oda visszatért Nógrád-Hont vármegyei járási vezetőknek is át kellett esnie rajta, amennyiben továbbra is tényleges közigazgatási szolgálatot szerettek volna teljesíteni. Az 1944 decemberében hivatalt vállalt főszolgabírók közül csak Grosschmid Pál esetében valószínűsíthető, hogy nem kezdeményezte eljárását, ugyanis sem a Nógrád-Hont vármegyében működő igazolóbizottságok fennmaradt iratanyagában, sem a főispán által, a belügyminisztériumhoz felterjesztett jelentésben⁵⁸⁹ nem találhatóak a korábban a Nógrádi járást igazgató személy igazoló eljárására utaló adatok. A többi öt járás hivatalvezetőjére vonatkozó információk viszont rendelkezésre állnak, amelyek alapján megállapítható, hogy többségüket 1945 júniusában és júliusában igazoltnak mondta ki az illetékes bizottság. Mattyasovszky Kamill és Hanzély Tamás ügyében csak 1946-ban és 1948-ban hoztak határozatot, amelynek oka, hogy a két érintett akadályoztatása miatt előbb nem tudott nyilatkozatot benyújtani.

Főszolgabíró	Járás	Igazoló eljárás	Eredmény	Határozat ideje
Dr. Debreczeny Márton	Balassagyarmati	igen	igazolt	1945.06. (körül)
Dr. Grosschmid Pál	Nógrádi	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Dr. Mattyasovszky Kamill	Salgótarjáni	igen	állásvesztés	1946.01.02. (pontos)
Dr. Hanzély Tamás	Szécsényi	igen	igazolt	1948.05.04. (pontos)
Szánky Sándor	Sziráki	igen	igazolt	1945.07.19. (pontos)
Dr. Zorkóczy Lajos	Losonci	igen	igazolt	1945.07.19. (pontos)

6. táblázat: Az 1944. decemberében hivatalban lévő járási főszolgabírók igazoló eljárására vonatkozó adatok⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ HU-MNL-NVL-IV.431. 843/1945. Jelentés az igazolás alá került vagy kerülő vármegyei és községi alkalmazottakról.

⁵⁹⁰ HU-MNL-NVL-XVII.405. 8. sz. 1945. július 19-én igazoltak (1. doboz) – Szánky Sándor és dr. Zorkóczy Lajos igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.406. 16/8 (1. doboz) dr. Debreczeny Márton igazoló bizottsági ügye.

Hanzély igazoló eljárása a hadifogságból történő hazaérkezése után több mint egy évvel indult el, nyilatkozatát a bélyegző szerint 1948 januárjában érkezett az illetékes hatóság. A benyújtott dokumentumban előadottak szerint távollétében B-listára helyezték, amely véleménye szerint jogszerűtlenül történt, ezért a határozat ellen fellebbezéssel élt.⁵⁹¹ Anyagi körülményei nem tették lehetővé, hogy megvárja ügyében azt a határozatot, amely után hivatalból igazoló eljárás alá vonták volna, ezért igazolását saját maga kezdeményezte, hogy minél előbb jogi munkát tudjon vállalni. A Balassagyarmati II. számú Igazolóbizottság 1948. május 4-ei tárgyalásán végül igazoltnak mondta ki, amely határozat elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az ügyvédi lajstromba bejegyezzék.⁵⁹²

Mattyasovszky Kamill, miután szabadult a komáromi vizsgálati fogságból, 1945. október 26-án visszatért korábbi járása területére és szolgálattételre jelentkezett, valamint benyújtotta igazoló nyilatkozatát. A Salgótarjáni Járás I. számú Igazolóbizottsága 1946. január 2-ára tűzte napirendre a tárgyalást, amely alkalommal a kiszabható szankcionáló határozatok közül a legsúlyosabbat hozta meg, a járás vezetőjét megfosztották állásától. Az indoklás szerint, Mattyasovszky hibát követett el akkor, amikor nem lépett fel a bántalmazott és internált baloldali beállítottságú személyek zaklatóival szemben, ugyanis mint a járás vezetőjének kötelessége lett volna a visszaéléseket megakadályozni. A bizottság álláspontja szerint az intézkedések elmulasztásával az igazolás alá vont tisztviselő vétett a demokrácia ellen és cselekedete néppellenes büntettként is értelmezhető, ezért az ügy részleteit közölték a népügyességgel is.⁵⁹³ A határozat ellen Mattyasovszky 1946. január 4-én panasszal élt, azonban a fellebbviteli eljárás iratai között nem található meg a népbíróság döntését rögzítő dokumentum, ezért az elmarasztaló határozat jogerőre emelkedését biztosan megállapítani nem lehet. A később megindult népügyességi eljárásának alapján feltételezhető az igazolóbizottság döntésének helyben hagyása, így az 1944 decemberében hivatalban lévő hat járási főszolgabíró közül egyedül Mattyasovszky ügyében születhetett negatív ítélet.

Az igazoló eljárásokkal ellentétben, az 1944 decemberében hivatalban lévő főszolgabírokkal szemben a B-listázás során rendszerint elmarasztaló döntések születtek, a

⁵⁹¹ Bár az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendelet 2. § 11. bekezdése szerint a hadifogságban lévő tisztviselőt csak abban az esetben lehetett végelbánás alá vonni, ha „hivatali működése az ország demokratikus szellemű újjáalakítását tevőlegesen nem szolgálta – Gy. K.],” azonban a bekezdés megfogalmazása igen tág teret adott a szubjektív értelmezésnek, így gyakorlatilag bárkire alkalmazható volt. Magyar Közlöny, 1946. augusztus. 19. 1

⁵⁹² HU-MNL-NVL-XXVII.401. II.187/1947. (2. doboz) dr. Hanzély Tamás igazoló bizottsági ügye.

⁵⁹³ HU-BFL-XXV.1.b.-1946-1045. dr. Mattyasovszky Kamill fellebbezése igazoló bizottsági határozat ellen; Mivel a bizottság úgy látta, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott hivatali működése alatt bűncselekményt követett el, a közalkalmazottak igazolását szabályozó 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet 20. §-a alapján az ügyet köteles volt továbbítani az illetékes népügyész felé. A Mattyasovszky ügyében folytatott népügyességi vizsgálatról a fejezet későbbi részében esik szó bővebben.

szelekció egy hivatalnokot leszámítva az összes korábbi járási vezetőt érintette. Egyedül Szánky Sándor volt sziráki főszolgabíró pozíciójára nem gyakorolt hatást az elbocsátási hullám, ugyanis őt már a rendelet kibocsátása előtt 1945. december 31-ei hatállyal saját kérésére nyugállományba helyezték.⁵⁹⁴ A B-listázott tisztviselők közül csak Debreczeny Márton közigazgatási karrierútját befolyásolta közvetlen az eljárás, igazolását követően ugyanis csak ő tudott tényleges közigazgatási hivatalt vállalni. 1946. augusztus 6-án B-listázták és leváltották a Balassagyarmati járás éléről, ennek ellenére a közigazgatás világától nem kellett végleg eltávolodnia. Egy 1947. január 10-én kelt döntéssel megszüntették az elbocsátó határozatát, és még ebben a hónapban beosztották szolgálattételre a vármegye alispánja mellé.⁵⁹⁵ Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ, hogy ezt a posztot mennyi ideig tölthette be, így az sem állapítható meg, hogy a későbbi átmenetek milyen irányba hatottak pályáivére. Bár Grosschmid Pál, Hanzély Tamás, Mattyasovszky Kamill és Zorkóczy Lajos 1944 decemberét követően nem töltött be tényleges közigazgatási pozíciót – Mattyasovszky igazoló eljárásának eredménye fényében nem is tölthetett – B-listára helyezésüket követően erre már nem is nyílt lehetőségük. 1946 nyarától a megélhetés lehetőségeit a közigazgatás szerveztén kívül kellett keresniük.

Főszolgabíró	Járas	B-lista	Határozat ideje
Dr. Debreczeny Márton	Balassagyarmati	igen	1946.08.06. (pontos)
Dr. Grosschmid Pál	Nógrádi	igen	1946.08.21. (pontos)
Dr. Mattyasovszky Kamill	Salgótarjáni	igen	1946.08.24. (pontos)
Dr. Hanzély Tamás	Szécsényi	igen	1946.07.04. (pontos)
Szánky Sándor	Sziráki	nem	-
Dr. Zorkóczy Lajos	Losonci	igen	1946.07.25. (pontos)

7. táblázat: Az 1944 decemberében hivatalban lévő járási főszolgabírók B-lista eljárására vonatkozó adatok⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. december 28-ai jegyzőkönyv.

⁵⁹⁵ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve 40.; HU-MNL-NVL-IV.509. 211/1947. dr. Debreczeny Márton szolgálati beosztása.

⁵⁹⁶ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve 27., 45., 74., 75.

Az adminisztratív eljárások mellett egy esetleges népbírósi ügy lehetősége az 1944 decemberében hivatalban lévő járási főszolgabírók közül csak Mattyasovszky Kamill esetében merült fel. Igazoló bizottsági ügyével párhuzamosan népellenes büntett miatt nyomozás folyt ellene, a Balassagyarmati Népügyészség 1945. december 23-án azonban megszüntette azt. A nyomozati anyag alapján a népügyész nem látta bizonyíthatónak, hogy Mattyasovszky 1939. szeptember 1-jét követően hivatali működése során a társadalom egyes csoportjai ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtása során a hivatali pozíciójából adódóan előírt tevékenységeken túl egyéb intézkedéseket is hozott volna.⁵⁹⁷ Indoklását a népbíráskodásról szóló 81/1945. számú miniszterelnöki rendelet 15. paragrafusára alapozhatta, amelynek alapján népellenes büntettel volt vádolható az a személy, „aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva, olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette.” Érvelésében nem hivatkozott a rendeletet kiegészítő 1.440/1945. számú miniszterelnöki határozatra, amelynek alapján az a személy is népellenes büntettel volt vádolható, aki a 81/1945. számú rendeletben részletezett cselekedeteket annak ellenére nem akadályozta meg, hogy az módjában állott, így a döntési folyamat során feltételezhetően figyelmen kívül hagyta azt. A népügyész határozatával szemben a Salgótarjáni Járás I. számú Igazolóbizottság tagjai szerint, Mattyasovszky 1939. szeptember 1. után követett hivatali magatartása kimerítette a kiegészítő határozatban rögzítetteket, így a testület az ügyet továbbította a népügyészség felé. Ennek nyomán a Balassagyarmati Népügyészség 1946. január 25-én ismét vizsgálatot kezdeményezett a volt járási főszolgabíróval szemben.⁵⁹⁸ A rendelkezésre álló iratanyagából nem derül ki, hogy a megismételt vizsgálat milyen eredménnyel végződött, a népügyészségi ügyirat nem tartalmaz sem megszüntető határozatot, sem vádemelést. A népellenes büntett miatt kezdeményezett eljárás végkimeneteléről a népbírósi dokumentumok sem szolgálnak releváns információval. Sem a Balassagyarmati-, sem a Budapesti Népbiroság iratai között nem lelhető fel az esettel kapcsolatos irat, ezért nem lehet megállapítani, hogy született-e népbírósi ítélet Mattyasovszky ügyében.

Az 1944 decemberében hivatalban lévő hat járási főszolgabíró karrierútja 1945 januárját követően hasonlóképpen alakult. Alkalmazkodva a kialakulófélben lévő politikai struktúra intézkedéseire, visszatérve korábbi szolgálati helyükre alávették magukat az igazoló eljárásnak, amelyek eredménye értelmében akár a közigazgatás kereti között is folytathatták

⁵⁹⁷ HU-MNL-NVL-XXV.2.b. 371/1945. dr. Mattyasovszky Kamill népügyészségi ügye.

⁵⁹⁸ HU-MNL-NVL-XXV.2.b. 11/1946. dr. Mattyasovszky Kamill népügyészségi ügye.

volna tevékenységüket, erre azonban már csak egy hivatalnoknak volt lehetősége. Különböző hivatali pozíciók birtoklásának esélyéről ekkor még nem kellett lemondaniuk, ennek lehetőségétől – a korábban nyugdíjazott Szánky Sándor kivételével – az 1946 májusában kibocsátott B-lista rendelet értelmében lefolytatott eljárások alkalmával fosztották meg a tisztviselőket. A határozatok értelmében a még hivatalban lévő főjegyzőnek is át kellett adni a birtokolt pozíciókat. Esetük is jól példázza azt a tendenciát, amely országos viszonylatban jellemző volt a közalkalmazotti kar kapcsán az 1945-ös átmenet során és azt követően. Látható, hogy a köztisztviselői társadalom politikai megítélésének enyhébb időszakában a járási vezetők igazoló eljárásának adminisztratív folyamata egy kivétellel, pozitív eredménnyel végződött. Amikor az 1945. novemberi választások eredményét látva az MKP vezetése realizálta, hogy az igazolások elősegítése nem váltotta be a remélt politikai hasznot és változtatott a köztisztviselői karral szemben tanúsított hozzáállásán, az hatást gyakorolt az 1944-ben Nógrád vármegyében szolgált főjegyzők további karrierútjára is. A B-lista eljárás után már csak egyiküknek sikerült közigazgatási vonalon elhelyezkednie, az elbocsátását kimondó határozat visszavonását követően azonban már őt sem régi pozíciójába helyezték vissza. Mindent összevetve, az 1944 decemberében hivatalban lévő főszolgabírók 1945 januárját követően reziliens magatartást tanúsítottak, igyekeztek felvenni a politikai változások diktálta ritmust, viszont a struktúraváltás során hozott intézkedések végül determináló erővel hatottak karrierútjukra, el kellett távolodniuk az addigi mindennapjaikat meghatározó közigazgatás világától.

1945 januárját követően hivalt nyert főjegyzők

Az 1945 elejére megüresedett járási vezető pozíciók feltöltése a törvényhatósági és járási igazgatás szervezetének újjászervezése során kezdődött el. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a személycserék következtében még 1946-ban is történt főjegyzői kinevezés. 1945 első felére és az 1948/1949-ben kibontakozott átmenet között eltelt három esztendőben hét olyan hivatalnokról tudni, aki rövidebb-hosszabb ideig Nógrád-Hont vármegye valamely járásának élén főjegyzői minőségben működött. A fejezet további részében hat hivatalnok 1945 utáni karrierútján keresztül elemzem, hogy a változó politikai atmoszféra által eléjük állított kihívások milyen mértékben érintették az újonnan kinevezett tisztviselőket, ugyanis Debreczeny Márton 1944 decemberét követő karrierútját korábban már bemutattam.

Nógrád-Hont vármegyében a betöltetlen hat főjegyzői állás személyi állományának pótlása pályázat kiírása útján zajlott, az alispán az erre vonatkozó felhívását 1945. július 10-én tette közzé a *Magyar Közlöny* hasábjain.⁵⁹⁹ Négy járás élére – Nógrádi, Salgótarjáni, Szécsényi, Sziráki – a törvényhatósági bizottság 1945. július 30-ai ülésén választották meg a pályázók közül az új főjegyzőt, ekkor nyert hivatalt Boda Gergely, Garamvölgyi Antal, Deák Pál és Zsembery Ferenc. Szintén ezen az ülésen fogadták vissza hivatalába az 1939. március 4. óta a Balassagyarmati járást igazgató Debreczeny Mártont.⁶⁰⁰ Ezen az ülésen nem választottak vezetőt a Szobi járásnak az élére, egyéb forrás alapján azonban azonosítható, hogy 1945 augusztusában a posztot már Győri Endre töltötte be.⁶⁰¹ Ami az újonnan kinevezett főjegyzőkről általánosságban megállapítható, hogy saját érdekérvényesítésük révén kerültek pozícióba, maguk pályázták meg leendő állásukat. Emellett elmondható, hogy mindegyikük a közigazgatás világából érkezett, a két világháború között a hivatali ranglétrát bejárva, 1944 decemberében jellemzően járási szolgabírói vagy vármegyei aljegyzői pozíciót töltöttek be, de volt, aki a községi igazgatás területéről érkezett.⁶⁰² Ebből adódóan nem elhanyagolható közigazgatási tapasztalattal rendelkeztek, ami elengedhetetlen volt a háború következtében szétzilálódott és a nemrégiben újjászervezett közigazgatás működtetéséhez.

Tekintettel arra, hogy az újonnan kinevezett főjegyzők 1944 decembere előtt is hivatalt vállaltak és a közigazgatás újjászervezését követően is a pályán akartak maradni, elhelyezkedésük feltétele egy kedvező igazoló bizottsági határozat volt. Ennek megfelelően nem kerülhették meg az adminisztratív folyamatot, számot kellett adniuk az 1939. szeptember 1. óta követett hivatali magatartásukról. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy az új járási vezetők még hivatalba állításuk előtt kezdeményezték az eljárás lefolytatását és többségüket az illetékes bizottság igazolta is. A feltárt források között egyedül a Szobi járás főjegyzőjének nyilatkozata nem volt fellelhető, a hivatalvállalás tényéből adódóan azonban feltételezhető, hogy Győri Endre is rendelkezett a szükséges igazoló bizottsági határozattal.

Nógrád-Hont vármegye alispánjának irathagyatékában őrzött vármegyei alkalmazottak kimutatása szerint a pozíciót nyert hivatalnokok közül hárman voltak valamely újjászerveződött pártnak tagjai. A benyújtott igazoló bizottsági nyilatkozatokban azonban egyedül Garamvölgyi Antal számolt be arról, hogy a két világháború között a Független Kisgazdapártban politikai

⁵⁹⁹ Magyar Közlöny, 1945. július 10. 4.

⁶⁰⁰ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1945. július 30-ai jegyzőkönyv.

⁶⁰¹ HU-MNL-NVL-IV.503.a. (91. doboz) Vármegyei tisztviselők adatszolgáltatása, 1945–1949.

⁶⁰² Boda Gergely (1913–?) közigazgatási gyakornoki és járási szolgabírói; Garamvölgyi Antal (1912–1988) közigazgatási gyakornoki, járási szolgabírói és vármegyei aljegyzői; Deák Pál (1916–1974) közigazgatási gyakornoki; Zsembery Ferenc (1906–1971) körjegyzői pozícióban tevékenykedett a két világháború közötti időszakban.

tevékenységet fejtett ki, amelyet 1945-ben sem szakított meg. Az átmenet során a párt vármegyei szervezetében aktív szerepet vállalt, 1946-ban vezető pozícióra is megválasztották.⁶⁰³ Boda Gergely és Deák Pál feltételezhetően 1945-ben csatlakozott politikai közösségéhez. Azt, hogy ezt személyes meggyőződésük vagy igazoltatásuk elősegítése miatt tartották fontosnak, a dokumentumok alapján nem lehet megállapítani.

Az 1945 júliusában kinevezett főjegyzők hivatali idejének vége már nem mutat olyan egységes képet, mint megválasztásuk időpontja. Pozíciójukról jellemzően az 1948/1949-es átmenet után kellett lemondaniuk, többségük távozása nem hozható összefüggésbe az 1946 tavaszán elindított B-listázási hullámmal.⁶⁰⁴ Akadt azonban kettő tisztviselő, akinek 1946-ban fordulat következett be karrierútjában. A források alapján biztosan nem lehet megállapítani, azonban feltételezhető, hogy Deák Pál karrierjére a B-lista eljárás gyakorolt negatív hatást, őt 1946. augusztus 8-án elbocsátották állásából. Ekkor azonban nem tört meg végleg közigazgatási pályája, az alispán már augusztus 28-án visszarendelte állásába, amelyet egészen 1949 végéig betöltött.⁶⁰⁵ Garamvölgyi Antal 1946 nyarán saját akaratából távozott a Salgótarjáni járás éléről, úgy látta, hogy a közigazgatási munkája mellett folytatott politikai szervező tevékenységét a vármegye központjában eredményesebben tudná folytatni. Távozásával nem szakadt meg igazgatási karrierútja, a főispán 1946. augusztus 28-án megbízta a Balassagyarmati járás vezetésével.⁶⁰⁶ A megüresedett salgótarjáni hivatal élére ezen a napon Erdődy Gyulát nevezte ki a főispán, aki 1948 októberéig szolgált ezen a poszton.⁶⁰⁷

Garamvölgyi pozícióváltásával párhuzamosan népművelési vizsgálat is folyt vele szemben, a Budapesti Népművelés 1946. szeptember 25-én izgatás vádjával emelt vádat ellene egy 1946 nyarán megtartott beszéde miatt. A vádirat szerint 1946. június 29-én Kisterenyén egy kisgazdapárti gyűlésen a következő kijelentéseket tette: „Én ezzel a demokráciával nem azonosítom magamat és nem is vagyok megelégedve, mert ez a demokrácia, amely keletről jött csak egyeseknek biztosított szabadságot. Egy többségnek pedig kosarat, vagyis rabságot. Én úgy érzem, hogy a magyarságnak sem keleti, sem nyugati

⁶⁰³ Erről bővebben lásd: GYEBNÁR, 2021. 29–34.

⁶⁰⁴ Adathiány miatt egyedül Győri Endre Szobi járási főjegyző hivatalvállalásának vége nem határozható meg, az utolsó ismert dokumentum vele kapcsolatban 1946. február 5-én kelt. Ez okból az sem állapítható meg milyen körülmények között távozott pozíciójáról.

⁶⁰⁵ HU-MNL-NVL-IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve 186.

⁶⁰⁶ Uo. 132.

⁶⁰⁷ Uo. 163.

demokráciára szüksége nincs,⁶⁰⁸ hanem a magyar polgárosodásra.”⁶⁰⁹ Az irat indoklásában az olvasható, hogy a kikérdezett tanúk vallomása alapján kétséget kizáróan megállapítható, hogy a vádlott a neki tulajdonított bűntettet elkövette. Ennek ismeretében érdemes megvizsgálni a tanúvallomásokat, valamint a nyomozást végző tiszt jelentését. Az ügyben hat tanút hallgatott ki a Salgótarjáni Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, a vallomást tevők közül öten vettek részt az említett gyűlésen, a hatodik személy pedig Garamvölgyi munkatársa, egy vármegyei irodatiszt volt. A gyűlésen jelen lévő tanúk mindegyike szinte szóról szóra ugyanazt – az állításuk szerint a beszédében elhangzott mondatot – diktálta le a vallomás rögzítőjének. Ebből két dologra lehet következtetni: a vád tárgyává tett kijelentés valóban elhangzott a rendezvényen, vagy egy szervezett akció keretében igyekeztek a főjegyzőt lejáratni, és a dokumentált mondatok előre megbeszéltek voltak. A vizsgálati iratokat őrző dosszié dokumentumai között fellelhető a beszéd leírata, amelyet Garamvölgyi kérésére munkatársa gépelt le. Az átirat sorai között nem olvasható a vád tárgyává tett, a tanúk által lediktált mondat, feltehetően a következő kijelentést ruházták fel új jelentéstartalommal a céljuk elérése érdekében: „Sokat írnak ma az újságok, a folyóiratok népi demokráciáról, polgári demokráciáról, keleti és nyugati demokráciáról, jobb oldalról és baloldaltól, mi keveset olvasunk, nem vagyunk tisztában ezekkel a fogalmakkal, mi csak egyet tudunk: emberek és magyarok vagyunk, ezért olyan demokráciát akarunk, amelyben minden ember emberi életet élhet, ahol a magyar magyar lehet.”⁶¹⁰ Az idézetet összevetve a vád tárgyává tett kijelentéssel felfedezhetők azonos elemek, azonban érzékelhetők jelentésbeli különbségek is. A tanúk által visszaidézett mondat a felelősségre vonás szempontjából Garamvölgyire nézve veszélyesebbnek bizonyulhatott, ezért alakíthatták ki saját változatukat politikai ellenfelei, ami a második felvetést látszik igazolni. Szintén ezt erősíti meg a nyomozást végző rendőr jelentése, amelyből kiderül, hogy a kikérdezett tanúk mellett több személy önként jelentkezett vallomástételre, azonban ezeket nem jegyzőkönyvezték, mert az elhangzottak megegyeztek a már rögzített nyilatkozatokkal.⁶¹¹ A jelentés végén a rendőr megjegyezte, „hogy a járás

⁶⁰⁸ A nyugati, valamint a keleti demokráciafogalmak az 1945-ben a politikai elit és az értelmiség körében kibontakozott, a demokrácia mibenlétéről folytatott diskurzus keretében merültek fel. A kortársak a nyugati demokrácia alatt a klasszikus demokráciát, a keleti demokrácia alatt a szovjet típusú rendszer magyarországi meghonosítását értették. A keleti demokrácia fogalmát Szekfü Gyula az 1947-ben megjelent *Forradalom után* című munkájában fejtette ki. A demokráciavitákról lásd bővebben többek között: STANDEISKY, 2005.

⁶⁰⁹ HU-BFL-XXV.1.a.-1946-4061. dr. Garamvölgyi Antal ügye. Vádirat, 1946. szeptember 25.

⁶¹⁰ Uo. Garamvölgyi Antal 1946. június 29-én megtartott beszédének leírata.

⁶¹¹ Uo. Jelentés, 1946. július 2.

területéről több helyről érkezett panasz a tárgybán nevezett személy reakciós⁶¹² magatartása miatt.”⁶¹³ Szintén a második felvetést erősítik a peres anyaghoz csatolt nyilatkozatok, amelyek Garamvölgyi őrizetbe vétele után szinte azonnal elkezdtek megérkezni a rendezvényen részt vett személyektől a nyomozószervhez. A nyilatkozat tevők pártállástól függetlenül a fogvatartott védelmére keltek, több dokumentumban olvasható, hogy a neki tulajdonított kijelentés a gyűlésen nem hangzott el, az MKP kisterenyei szervezetének egy szűk csoportja indított ellene személyes támadást.⁶¹⁴ A források alapján megállapítható, hogy Garamvölgyi személye ellen a kisgazdapárti szerepvállalása miatt indult baloldali offenzíva, amelynek célja ellehetetlenítése volt. Ügye végül nem került a népbíróság elé, 1947 októberében az ügyészség vádelejtés útján megszüntette azt. A bűnügyi iratokhoz utólagosan csatolt dokumentumok alapján arra a megállapításra jutott, hogy a főjegyző a vád tárgyává tett bűncselekményt nem követte el.⁶¹⁵ Bár az eset magában hordozta egy hosszabb szabadságvesztés és a karrierút megtörésének lehetőségét, az ügy nem befolyásolta közvetlenül a főjegyző közigazgatási pályáját.⁶¹⁶

Főjegyző	Járás	Hivatalvállalás kezdete	Igazolt	B-lista	Párttagság
Dr. Boda Gergely	Nógrádi	1945.07.30. (pontos)	igen 1945.06.14. (pontos)	nem	NPP, majd MDP
Dr. Garamvölgyi Antal	Salgótarjáni, majd Balassagyarmati	1945.07.30. (pontos) 1946.08.28. (pontos)	igen 1945.07.24. (pontos)	nem	FKgP
Dr. Erdődy Gyula	Salgótarjáni	1946.08.28. (pontos)	igen 1945.09.15. (után)	nem	nem tag
Dr. Deák Pál	Szécsényi	1945.07.30. (pontos)	igen 1945.06.25. (pontos)	feltételezhető	SzDP, majd MDP

⁶¹² Gyarmati György egy tanulmányában az ÁVH minősítéseit követve vizsgálta azokat a társadalmi státuszcsoportokat, amelyek a bűnbakképzés szempontjából releváns kategóriát képeztek. E kategorizálásban megjelent a reakciós kifejezés is, amelyet Révai József a következőképpen definiált: „Mindenki reakciós, aki nem kommunista”. Reakciós címszó alatt számos esetben indított az MKP adminisztratív vagy peresített eljárást, amelyek közül a legjelentősebb, a kisgazdapárt felmorzsolását szolgáló, a Magyar Közösség ellen indított eljárás volt. GYARMATI, 2012. 102–103.

⁶¹³ HU-BFL-XXV.1.a.-1946-4061. dr. Garamvölgyi Antal ügye. Jelentés, 1946. július 2.

⁶¹⁴ Uo. Nyilatkozatott juttattak el a nyomozást végző szervhez többek között: a Nógrád-Hont vármegyei községi bírák, az SzDP, MKP és FKgP vármegyei szervezeteinek egyes tagjai.

⁶¹⁵ Uo. Határozat, 1947. október 4.

⁶¹⁶ Garamvölgyi Antal 1945 és 1948 közötti karrierútjáról, érdekérvényesítési stratégiájáról lásd bővebben: GYEBNÁR, 2021. 9–41.

Dr. Zsembery Ferenc	Sziráki	1945.07.30. (pontos)	igen 1945.07.13. (pontos)	nem	nem tag
Dr. Győri Endre	Szobi	1945.08. (előtt)	nincs adat	nem	nem tag

8. táblázat: A törvényhatósági bizottság megalakulását követően állást kapott járási főjegyzőkre vonatkozó adatok⁶¹⁷

Az 1945 júliusában kinevezett főjegyzőkről általánosságban elmondható, hogy az átmenet során sikeresen alkalmazkodtak az őket ért kihívásokhoz, ennek eredményeként karrierútjuk alakulását kezükbe véve sikeresen pályázhatták meg a megüresedett főjegyzői pozíciókat. Többségük közigazgatási pályáivá végül csak a kommunista párt 1948/1949-es hatalomátvételét követően szakadt meg, az 1945-ben kibontakozott átmenet adminisztratív szelekciós eljárásai nem gyakoroltak azokra negatív hatást. Karrierútjuk tehát némiképp árnyalhatja az országos folyamatokat feldolgozó szakirodalomból ismert – korábban felvázolt, az elődökre is jellemző – tendenciát, ugyanis pályáivük csak részben illeszkedik a tisztviselők politikai megítélése körüli változás és az őket ért elbocsátási hullám országos trendjéhez. Hasonlóan a magyarországi közalkalmazotti állomány jelentős részéhez – annak ellenére, hogy mindegyikük vállalt közigazgatási hivatalt a két világháború közötti időszakban – az igazoló bizottsági eljárásuk alkalmával nem merült fel velük szemben kizáró ok, gond nélkül igazolták őket. Többségük karrierútjára viszont az 1945-ös választások után felvetődött ismételt szelekciós igény keretében megvalósult, nagyarányú leépítéssel járó B-listázási hullám sem gyakorolt hatást. Hivatali beosztásuktól nem az intézkedés következtében kellett megválniuk, feltételezhetően azért, mert ekkor még rendelkeztek a politikai vezetés bizalmával. A megüresedett pozíciók hiányából adódóan, a Nógrád-Hont vármegye járási igazgatását vezető tisztviselői kör tekintetében, 1948/1949-et megelőzően nem volt törekvés a közigazgatási gyorstalpalókon végzett, szakmailag kevésbé képzett ám politikai szempontból lojális új alkalmazottak kinevezésére. Amint látható lesz, ilyen hivatalnokok a legtöbb esetben az MKP-SzDP egyesülése után sem jutottak álláshoz.

⁶¹⁷ HU-MNL-NVL-XVII.402. Rétság, Bánk 1945–1946. (2. doboz) dr. Boda Gergely igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.404. 3/1945. (1. doboz) dr. Deák Pál igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.405. 7. sz. 1945. július 13-án igazoltak (1. doboz) – dr. Zsembery Ferenc igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.406. 89/4 (2. doboz) dr. Erdődy Gyula igazoló bizottsági ügye; MNL-OL-XIX-B-1-f-2-a-287. dr. Garamvölgyi Antal.

Polgármesterek⁶¹⁸

1944 decemberében hivatalban lévő polgármesterek

Rátky Béla, Salgótarján 1944 decemberében hivatalban lévő polgármestere, miután 1944. december 18-án a városban maradt tisztviselőket felmentette szolgálatuk alól, két nappal később a prominens hivatalnokokkal együtt feltételezhetően elhagyta a települést és külföldre távozott.⁶¹⁹ Elmenekülésének időpontjától életútjára vonatkozóan nagyon töredékes információk állnak rendelkezésre, ami feltételezhető, hogy külföldi tartózkodásából már soha nem tért vissza sem Salgótarjánba, sem Máramarosszigetre. Amennyiben így tett volna és a hatóságok erről tudomást szereznek, akkor a kolozsvári népbíróság 1946. május 20-ai ítélete értelmében életfogytig tartó kényszermunka várt volna rá.⁶²⁰ Ezért kijelenthető, hogy az 1945-ben kibontakozott átmenet determinálta életútja további alakulását, Magyarországon már nem nyílt lehetősége a politikai struktúrát befolyásoló tevékenységet folytatni, feltételezhetően külföldi emigrációban töltötte élete hátralévő éveit.

Balassagyarmaton a fegyverek elcsendesülésével lassan megindult a mindennapi élet reorganizálása, a háborús károk eltakarítása és a közigazgatás megszervezése, amelyet megbízott polgármesterként Farkas István koordinált 1944. december 11-től egészen 1945 áprilisáig.⁶²¹ 1945. április 19-én, az MKP és a szakszervezetek képviselőivel kibővült nemzeti bizottság kezdeményezésére megalakult balassagyarmati képviselő-testület első ülésén már nem ő, hanem az 1945. április 9-én ideiglenesen megbízott Boldizsár Pál polgármester elnökölt. Boldizsár a rábízott tisztséget nem sokáig birtokolta, a város képviselő-testülete 1945. május 25-ei közgyűlésén Vannay Bélát, a korábbi polgármestert hagyta meg pozíciójában.⁶²²

Vannay Béla 1945 tavaszán tért vissza Balassagyarmatra, állásában az igazoló eljárásának pozitív elbírálása után, az 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendelet 15. paragrafusa alapján tartották vissza. A rendelet kimondta, hogy a helyén maradt polgármestereket az önkormányzati szervnek lehetőségében állt állásában visszatartani,

⁶¹⁸ Vö. GYEBNÁR, 2022.

⁶¹⁹ DUPÁK, 1996. 167.

⁶²⁰ Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. május 22. 1.

⁶²¹ Farkas István (1890–1953) tanulmányai befejeztével tanári pályára lépett, amely tevékenysége végig kísérte az életét. Hivatását Losoncon kezdte, ahol 1919-ig tanított, majd 1933-ig az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium igazgató helyettesi feladatait látta el. 1933 és 1946 között a mai balassagyarmati Balassi Bálint Gimnázium jogelődjének az igazgatója volt. 1946-tól haláláig az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium igazgatójaként tevékenykedett. Emellett tagja volt Balassagyarmat város képviselő-testületének, 1944 decembere és 1945 áprilisa között a város megbízott polgármestere volt. ZONDA, 2018. 70–71.

⁶²² HU-MNL-NVL-V.81. 1945. április 19-ei jegyzőkönyv; SZOMSZÉD, 1977a. 405.

amelynek jogi háttérét az eltávozott Vannay esetében a város képviselő-testülete az 1944. novemberi nyugdíjazásának hatálytalanításával teremtette meg.⁶²³ Az 1945. május 25-ei közgyűlést követően Vannay ismét polgármesterként tevékenykedett tovább, tisztségét azonban nem sokáig tölthette be, 1945 decemberétől 1946 augusztusáig több támadás is érte. 1945 decemberében az MKP helyi szervezetének képviselői igazolásának felülvizsgálatát kezdeményezték, véleményük szerint egy 1942-ben megtartott beszédével a 81/1945. számú miniszterelnöki rendelet 11. és 13. paragrafusának első bekezdésében meghatározott tevékenységet fejtett ki, amellyel gyakorlatilag háborús bűnösnek titulálták.⁶²⁴ Ügyének újratárgyalását az igazolóbizottság 1946. április 12-én tűzte napirendre, amely alkalommal Vannayt is meghallgatták. A tárgyalás jegyzőkönyvének tanúsága szerint a polgármester nem tagadta az 1942-ben elhangzott beszéd megtartását, kijelentette azonban, hogy azt kényszer hatására vállalta el, tartalmával nem értett egyet. Mindehhez hozzátette, hogy a beszéd előtt és utána is igyekezett kitérni a hasonló megkeresések elől, de a város érdekében ezt nem mindig tudta megcselekedni, mert akkor támogatásoktól esett volna el a település.⁶²⁵ A jegyzőkönyvből egyértelműen kitűnik, hogy Vannay 1946-ban a Horthy-korszak politikai rendszerének áldozataként igyekezett feltűnni, amellyel saját magát és 1945-ben visszakapott pozícióját is védhette. Ennek elérése érdekében a tárgyalás során kihangsúlyozta, hogy a városban ő volt az egyetlen olyan tisztviselő, aki ellen több ízben is vizsgálatot folytattak baloldalisága miatt.⁶²⁶ Igazolási ügyének felülvizsgálata végül félbeszakadt, 1946. április 12-én a bizottság elnapolta a tárgyalást, ezzel azonban nem szűnt meg az ellene indított adminisztratív jellegű offenzíva. 1946. május 4-én az alispán fegyelmi eljárást kezdeményezett vele szemben az 1929. évi XXX. törvénycikk 76. paragrafusának 2. pontjába ütköző vétség miatt,⁶²⁷ egyúttal állásából azonnali hatállyal felfüggesztette.⁶²⁸ A fegyelmi eljárást végül az alispán megszüntette, a kommunisták által kezdeményezett, Vannay ellen irányuló hadjárat azonban a polgármester szempontjából negatív végkimenetellel végződött. Az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendelet értelmében

⁶²³ HU-MNL-NVL-V.81. 1945. május 25-ei jegyzőkönyv.

⁶²⁴ A két említett paragrafus vonatkozó bekezdése alapján háborús bűnös az, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezetőállásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette”, illetve az, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyűlekezet előtt elmondott beszédben vagy a rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott.”

⁶²⁵ HU-MNL-NVL-XVII.406. Vegyes iratok 5. (3.doboz) dr. Vannay Béla igazoló bizottsági ügye.

⁶²⁶ Uo.

⁶²⁷ A törvény 76. §-ának 2. bekezdése szerint fegyelmi eljárás alá lehetett vonni azt a tisztviselőt, aki az állás tekintélyével össze nem férő magatartásával csorbította a tisztviselői kar tekintélyét, vagy a tiszteletre és a bizalomra méltatlanná vált.

⁶²⁸ HU-MNL-NVL-V.83.a 2193/1946. (16. doboz) dr. Vannay Béla polgármester elleni fegyelmi eljárás elrendelése és állásától való felfüggesztése.

1946 augusztusában állásából elbocsátották, amely határozattal végleg véget ért közigazgatási pályafutása.⁶²⁹

Hasonlóan a Felvidéken szolgálatot teljesítő közigazgatási tisztviselő kollégáihoz, Koltai Ernő polgármesteri tevékenységére is hatást gyakorolt az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény, felhagyva addigi tevékenységével vissza kellett térnie a trianoni országhatár mögé. A feltárt források nem utalnak arra, hogy ezt követően különösebb erőfeszítéseket tett volna annak érdekében, hogy közigazgatási vonalon folytathassa tevékenységét, ami – a vizsgálati csoportba tartozó személyek 1945 januárja utáni boldogulási stratégiáját figyelembe véve – mindenképp atipikus magatartásnak tekinthető. Balassagyarmatra visszatérve 1945. március 24-én ugyan szolgálattételre jelentkezett, ekkor viszont mindössze annyit kért az alispántól, hogy erősítse meg felszámolói minőségében, hogy befejezhesse a Nógrád Vármegye Közjóléti Szövetkezet háziipari osztályaként működő Nógrádi Palóc Háziipar losonci telephelyének megszüntetését.⁶³⁰ Arra vonatkozó információ nem áll rendelkezésre, hogy a felszámolás befejezése után kísérletet tett volna a közigazgatás szervezetén belül bármilyen pozíció megszerzésére, az igazoló eljárásnak 1945 júliusában viszont alávetette magát, amely számára kedvező eredménnyel zárult.⁶³¹

A losonci telephely felszámolása utáni életszakaszát a hosszas útkeresés jellemezte. 1945 folyamán távolodva a közigazgatás világától jogi pályán kívánt elhelyezkedni, azonban ügyvédi iroda nyitására nem kapott engedélyt, ezért egy szövőipari tanfolyam megszervezésén kezdett dolgozni. Ahogy a korábbiakban kiderült, Koltaitól nem állt távol a háziipar világa. Ezirányú tevékenységét még főispáni titkárként kezdte gyakorolni, amikor Soldos Béla főispán – munkaalapú szociális támogatás nyújtása céljából – megszervezte a palóc háziipart. Ennek koordinálásában Koltai minden bizonnyal örömet lelte. Szabó Zoltán az 1938-ban kiadott *Cifra nyomorúság* című szociográfiájában meg is jegyezte, hogy „a főispáni titkár szinte textilmérnökké képezte ki magát.”⁶³² Ezt bizonyíthatja az is, hogy losonci polgármesterként sem hagyott fel a szervezőmunkával, a városban is létesített egy telephelyet, amely prosperálóan működött.⁶³³ Amikor 1945-ben nem tudott végzettségének megfelelő szakmában elhelyezkedni, feltételezhetően az évek során összegyűjtött élményeire, tapasztalataira és kapcsolati hálójára alapozva határozott egy szövőipari tanfolyam beindítása mellett, így nem

⁶²⁹ Uo. 2596/2/1946. (16. doboz) dr. Vannay Béla polgármester ellen indított fegyelmi eljárás megszüntetésének bejelentése.

⁶³⁰ HU-MNL-NVL-XVII.406. 83/4. (2. doboz) dr. Koltai Ernő igazoló bizottsági ügye.

⁶³¹ Uo.

⁶³² SZABÓ, 1938. 229.

⁶³³ Nógrád vármegye háziiparának megszervezéséről, illetve Koltai losonci szervezőtevékenységéről lásd bővebben: SZABÓ, 2019.

kellett számára idegen terepen munkát vállalnia. Az elindított képzés az évek során 80-100 főt foglalkoztató üzemmé nötte ki magát, ezért Koltai vállalkozását sem kerülhette el az államosítási hullám. 1948 tavaszán, amikor a száznál több személyt foglalkoztató üzemek működtetését is az állam vette át, menesztették pozíciójából.⁶³⁴

Koltai Ernő rugalmas alkalmazkodó és érdekérvényesítő képességére utal, hogy 1945-ben – kihasználva az 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet nyújtotta lehetőséget⁶³⁵ – annak ellenére kérelmezte köztisztviselői fizetésének kiutalását, hogy ekkor már nem dolgozott a közigazgatásban, hanem a szövőipari tanfolyam működtetésén ténykedett. A folyósított összegre minden bizonnyal szüksége volt saját és családja⁶³⁶ egzisztenciájának biztonságos fenntartásához, amit az is jelez, hogy 1946 januárjában egy beadvánnyal fordult az alispánhoz, amelyben juttatása VI. fizetési osztály 2. fokozat szerinti számfejtését kérvényezte, ami jövedelme emelkedésével járt volna.⁶³⁷ A beadott dokumentumból kiderül, hogy előlépése 1946. január 1-el vált időszerűvé, így nem kérte soron kívüli átsorolását, csupán a jogszabályok szerint őt megillető járandóságra tartott igényt. Kérelmét az alispán elintézés végett továbbította a belügyminiszter felé, az ügyintézés folyamata alatt azonban Koltai B-listára került, így az előléptetés helyett 1946. augusztus 21-én megszüntették fizetésének kiutalását.⁶³⁸ A B-lista eljárás karrierútja alakulására nem gyakorolt közvetlen hatást, hiszen ekkor már nem a közigazgatás keretei között tevékenykedett, egzisztenciális szempontból azonban krízishelyzetet teremtett számára, elesett egyik jövedelemforrásától. Bevétele ezt követően csak a szövőüzem működtetéséből származott, az 1948-as államosítást követő menesztésével azonban ez is megszűnt.

Köztisztviselői fizetésének 1946-os beszüntetése, majd a szövőüzem 1948-as államosítása ismét alkalmazkodási kényszerhelyzet elé állította Koltait, azonban ő ekkor is sikerrel vette az akadályokat. Bár 1948-at követően keresetét néhány évig fizikai munkával biztosította, illetve alkalmanként barátja Daróczi Gusztáv⁶³⁹ bízta meg különböző jogi feladatok elvégzésével, végül visszatért a számára kedves háziipari tevékenységhez. 1954 után kitanulta

⁶³⁴ KENESSEY, 2003. 99.

⁶³⁵ A rendelet 11. §-a értelmében az igazoló eljárás pozitív elbírálása után a trianoni határ mögé visszatért közalkalmazottak részére – figyelembe véve az időközben történt emeléseket – visszamenőleg ki kellett fizetni és folytatólagosan folyósítani kellett bérüket függetlenül attól, hogy tényleges szolgálatot teljesítettek-e vagy sem.

⁶³⁶ Koltai Ernőnek feleségéről és három gyermekéről is gondoskodnia kellett.

⁶³⁷ HU-MNL-NVL-IV.503.a. 71/1946. dr. Koltai Ernő volt polgármester előléptetése.

⁶³⁸ Uo.

⁶³⁹ Daróczi Gusztáv (1899–1979) balassagyarmati ügyvéd, 1946-tól vármegyei tisztii főügyészi feladatokat is ellátott.

a kézihurkoló mesterséget, amely végzettségével kezdetben Budapestre járt dolgozni, majd haláláig önálló iparosként tevékenykedett Vácon.⁶⁴⁰

1945 januárját követően hivatalt nyert polgármesterek

Tekintettel arra, hogy az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében az első bécsi döntés óta Nógrád vármegyéhez tartozó Losonc városa országhatáron kívülre szorult, a továbbiakban Balassagyarmat és Salgótarján polgármestereit vizsgálom, amely települések 1945 januárja után is Nógrád-Hont vármegye fennhatósága alá tartoztak.

Miután Salgótarjában 1945. január 2-án megalakult az MKP városi szervezete, a jelenlévők a Rátky Béla elmenekülése folytán megüresedett polgármesteri pozícióra Kilczer Béla személyében megválasztották a település új vezetőjét.⁶⁴¹ A város harmadik polgármestere egy visszaemlékezésében felvázolta a januári nap eseményeit, amelynek során elmondta, hogy villámcsapásként érte megválasztásának híre, ő magát nem tartotta alkalmasnak a pozícióra. Farkas Mihálynál megpróbálta kijárni, hogy építészként a város háborús kárainak helyreállításában és a közigazgatás megszervezésében ne polgármesterként kelljen közreműködnie, azonban ezt az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője nem engedett. Kijelentette, hogy a rábízott feladatot el kell vállalnia, így a határozatot végül Kilczer is elfogadta.⁶⁴² Az új polgármestert Farkas Mihály mellett Tóth Béla, a miskolci MOKAN Komité vezetője is támogatta, ugyanis kedvező véleménye volt róla, amiért 1944 novemberében egy rövid időre becsatlakozott a MOKAN tevékenységébe.⁶⁴³ Ilyen előzmények után Kilczer Bélát posztján a szovjet állomásparancsnok a választás másnapján megerősítette, ezzel – az országosan jellemző gyakorlattal ellentétben – Salgótarjánnak előbb lett városvezetője, mint a pártok képviselőiből összeállt nemzeti bizottsága. A városban a bizottság tagjait 1945. január 28-án választották meg, a testület az alakuló ülését csak február 14-én tartotta. A kommunista párt részéről többek között tagja lett Kilczer is, elnöknek pedig a későbbi polgármestert, Blanár

⁶⁴⁰ KENESSEY, 2003. 99.

⁶⁴¹ Kilczer Béla (1897–1971) 1897. április 10-én született Budapesten. 1921-től építészként Salgótarjában tevékenykedett, a város számos épületet köszönhet tudásának. Építész tevékenysége mellett hosszú katonai pályafutást is magáénak tudhatott, mind az I., mind a II. világháború alatt hosszan teljesített szolgálatot. 1945 után közigazgatási gyakorlat nélkül került Salgótarján élére. SÁNDOR, 1970.

⁶⁴² SÁNDOR, 1970. 37–38.

⁶⁴³ MOLNÁR, 1972. 262.; Tóth Bélával és a miskolci MOKAN Komitéval való találkozásáról maga Kilczer Béla is beszélt visszaemlékezésében. SÁNDOR, 1970. 21–31.

Sándort választották meg.⁶⁴⁴ A nemzeti bizottság megalakulása után 1945. február 24-én tartották a város képviselő-testületének alakuló közgyűlését, amelyen Kilczer Béla letette hivatali esküjét a nemzeti bizottság elnöke, Blanár Sándor előtt.⁶⁴⁵ Innentől kezdve közel fél éven keresztül tölthette be tisztségét, posztjáról 1945. július 18-án távozott.

Kilczer Béla megválasztását, majd posztján való megerősítését követően elsődleges feladatának a háborús károk helyreállítását, a lakosság élelmezésének biztosítását tartotta. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett közigazgatási gyakorlattal, nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, 1945 márciusában egy küldöttséggel már az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjaival tárgyalt Debrecenben. Ezen a tárgyaláson – Kilczer emlékei szerint – jelen volt Gyöngyösi János külügy-, Erdei Ferenc belügy-, Vörös János honvédelmi és Faraghó Gábor közellátási miniszter is. A találkozón a polgármester felhívta a figyelmet a salgótarjáni lakosságot érintő problémákra, hangsúlyozva, hogy a munkások által összeállított acél- és üvegáruért küldött élelmiszer-cserez szállítmányokat a Vörös Hadsereg egyes alakulatai lekapcsolták, így azok nem jutottak el a rászorulókhhoz. A beszéd hevében Kilczer kijelentette, hogy amennyiben a kormány jelenlegi összetételében nem alkalmas a probléma kézben tartására, úgy adja át a helyét egy olyanak, amelyik képes a gondokat orvosolni.⁶⁴⁶ Ezzel a cselekedetével egy kisvárosi polgármesterként lényegében lemondásra szólította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amennyiben az nem tudja kezelni a salgótarjáni nehézségeket. A polgármester felszólalása végül elérte célját, amelyet az 1945. április 14-ei közgyűlésen tett jelentése is alátámaszt, a debreceni látogatás után az ideiglenes kormány Salgótarján városának és üzemeinek nagyobb értékű kölcsönt, valamint élelmiszer-felvásárlásról szóló engedélyt adott.⁶⁴⁷ Hasonló ügyben Kilczer további egy alkalommal, 1945. május 7-én kereste fel a kormányt, illetve június 25-én látogatást tett a Népjóléti Minisztériumban, amely esetekben szintén a város élelmezési nehézségeire és szociális helyzetére irányította a figyelmet, megoldást várva az érintettektől.⁶⁴⁸

A polgármesternek munkáját szoros együttműködésben kellett végezni az MKP salgótarjáni csoportjával, amely párt számolt is azzal, hogy Kilczert pozícióba segítve befolyását közvetlen tudja majd érvényesíteni a város üzemeiben és önkormányzati szerveiben. A párt erős befolyásához hozzájárult, hogy 1945 februárjára, szemben az FKgP 70 fős csoportjával, a város leglátogatottabb politikai formációja lett a maga 2364 fős tagságával. A

⁶⁴⁴ MOLNÁR, 1972. 262–263.

⁶⁴⁵ HU-MNL-NVL-V.182.b. 1945. február 24-ei jegyzőkönyv.

⁶⁴⁶ Uo. április 14-ei jegyzőkönyv; SÁNDOR, 1970. 40–41.

⁶⁴⁷ HU-MNL-NVL-V.182.b. 1945. április 14-ei jegyzőkönyv.

⁶⁴⁸ Uo. 1945. április 14-ei jegyzőkönyv; 1945. július 13-ai jegyzőkönyv.

polgármester mellett a párt jelölte ki a rendőrkapitányság vezetőjét, előbb Telek Jánost, majd Aczél Bélát.⁶⁴⁹ Kilczer és pártja között kezdetben az együttműködés feltehetően zökkenőmentesen zajlott, 1945. január 9-ei csatlakozásától július elejéig a források nem tanúskodnak felmerült problémákról. Sándor Rudolf, Kilczer visszaemlékezésének közreadója szerint a gondok Kerekes Sándor titkár leváltásával kezdődtek, amivel egyfajta pozícióharc vette kezdetét, amely folyamatnak végül a polgármester is áldozata lett.⁶⁵⁰ Kerekes áprilisi leváltása után a párt helyi szervezetének titkárává Bandur Gyulát választották, ő a pozíciót 1945 júniusáig töltötte be, amikor helyére Oczel Jánost nevezték ki.⁶⁵¹ A káderek cseréjét követően – Sándor Rudolf megállapítása szerint – Kilczernek egyre nehezebb volt a párttal együttműködni, ekkor már érezhette, hogy az ő napjai is meg vannak számlálva.⁶⁵² A polgármestert a támadás az 1945. július 13-ai képviselő-testületi ülésen érte, amikor Bozó György, az MKP képviselője a párt megbízásából bizalmatlansági indítványt kezdeményezett vele szemben. A javaslat feltehetően váratlanul érintette a polgármestert és a testületet, Kilczer és a képviselők is azt nyilatkozták, hogy nincsenek informálva az indítvány okáról. Az ülés jegyzőkönyvében rögzített információk arra utalnak, hogy Bozó György sem volt teljes mértékben tisztában az általa kezdeményezett előterjesztés indokával, felszólalásában nem adott egyértelmű magyarázatot arra, mit jelent a pártfegyelem megszegése.⁶⁵³ Mindez arra enged következtetni, hogy nem valós mulasztásról, csak egy ürügyről volt szó, amellyel Kilczer el lehetett mozdítani a polgármesteri székből. A bizonytalan információk ellenére a polgármester végül titkos szavazásra bocsátotta az indítványt, amelyet a testület kommunista képviselői nem fogadtak el, így végül nyílt voksolás keretében döntöttek az előterjesztésről. Annak ellenére, hogy a testület 32-11 arányban elfogadta Bozó javaslatát, a polgármester nem mondott le, amelynek következtében a jelenlévők nagy része elhagyta a termet, így az ülést el kellett halasztani. A következő közgyűlést 1945. július 18-ára hívták össze, amelyen Kilczer Béla végül bejelentette lemondását. Beszédében hosszan sorolta a bő féléves működésének eredményeit, kihangsúlyozva, hogy tevékenysége során igyekezett a pártokon felül álló polgármesterként, a város érdekeit szem előtt tartva dolgozni.⁶⁵⁴ Az 1945 júliusára átalakult salgótarjáni pártszervezet vezetőségében feltehetően ez a törekvése váltotta ki a bizalmatlanság okát, a polgármester hozzáállása a továbbiakban nem volt összeegyeztethető a párt érdekeivel,

⁶⁴⁹ MOLNÁR, 1972. 262., 269.

⁶⁵⁰ SÁNDOR, 1970. 44.

⁶⁵¹ KISBENEDEK, 1985. 13.

⁶⁵² SÁNDOR, 1970. 44.

⁶⁵³ HU-MNL-NVL-V.182.b. 1945. július 13-ai jegyzőkönyv.

⁶⁵⁴ Uo. 1945. július 18-ai jegyzőkönyv.

ezért kezdeményezhették a lemondásához vezető eljárást. A bizalmatlansági indítvány végül elérte célját, Kilczer lemondott és távozott posztjáról, amelyet az MKP képviselőtestületében Bozó György elfogadott, és a párt nevében köszönetet mondott eddig végzett munkájáért.

A Kilczer Béla lemondásával megüresedett pozíció betöltését Salgótarján képviselőtestülete 1945. augusztus 2-ai ülésén vette napirendre, a jelenlévők ezen a napon három pályázó közül Blanár Sándort⁶⁵⁵ – az MKP tagját, a nemzeti bizottság elnökét – szavazták meg polgármesternek.⁶⁵⁶ Miután Blanárt városvezetővé választották, 1945. augusztus 6-án lemondott a nemzeti bizottságban betöltött elnöki posztjáról, helyére Csorba János, az SzDP tagja került.⁶⁵⁷ A korábban tanítóként dolgozó polgármester tisztségét 1949. január 8-ig töltötte be, Kilczer Bélához hasonlóan lemondással távozott posztjáról. A különbség, ami megfigyelhető a két eset között az, hogy amíg Kilczer kényszer hatására cselekedett, addig Blanár önként, előrehaladott korára hivatkozva határozott lemondása mellett. Döntése hátterére a búcsúbeszédében megfogalmazott gondolatai utalnak: „1945. augusztus 2-án polgármesterré választottak. Teendőimet mindenkor becsületesen elláttam. Az idő azonban eljárt fölöttem, 63 éves vagyok. Az én helyemen ma csak fiatalabb ember tudja megállni a helyét.”⁶⁵⁸ Működése alatt pártja részéről nem merült fel a bizalmatlanság kérdése, polgármesteri feladatai mellett az MKP helyi életében is aktívan tevékenykedett, amelynek köszönhetően az MKP és az SzDP egyesülésekor nem merült fel leváltásának lehetősége. Mindez azt mutatja, hogy szemben az 1945-ös átmenettel, amelynek eseményei pozitív hatást gyakoroltak pályájára nézve, az 1948-as fordulat lényegében nem befolyásolta polgármesteri működését.

Salgótarján 1945 januárjától kinevezett polgármesterei tekintetében megállapítható, hogy elhelyezkedésüket az újonnan alakult Magyar Kommunista Párt lokális pártszerve segítette. Mindezt vélhetően annyit várták el tőlük, hogy munkájuk során a párt érdekét tartsák szem előtt, amit Kilczer nem teljesített maradéktalanul, ezért az MKP egy bizalmatlansági indítvány keretében hamar elérte lemondását, közigazgatási pályája megszakadt. Karrierútjára kezdetben kedvezően hatott az 1945 januárjában kibontakozott politikai átmenet, pozíciója azonban hamar áldozatául esett a különböző politikai érdekeknek. A helyére kinevezett Blanár Sándor az MKP szempontjából már lojális kádernek számított, amelyet bizonyíthat az is, hogy pozícióját a két munkáspárt egyesülése után is megtarthatta,

⁶⁵⁵ Blanár Sándor (1885–1955) 1885. szeptember 5-én született Nádudvaron. Végzettségét tekintve tanító volt, hivatását 1906-tól gyakorolta, 1920-tól Zagyvapálfalván tanított. 1945. február 14-én a Salgótarjáni Nemzeti Bizottság elnökének választotta, ezt a tisztséget 1945. augusztus 6-ig látta el.

⁶⁵⁶ HU-MNL-NVL-V.182.b. 1945. augusztus 2-ai jegyzőkönyv.

⁶⁵⁷ Cs. SEBESTYÉN, 2002. 24.

⁶⁵⁸ HU-MNL-NVL-V.182.b. 1949. január 8-ai jegyzőkönyv.

arról saját elhatározásból távozott 1949 januárjában. Salgótarjánhoz hasonlóan az MKP képviselői vélhetően Balassagyarmaton is szeretnék volna elérni, hogy hozzájuk hűséges személy üljön a polgármesteri székben. Ezért – a korábbiakban részletezett módon – adminisztratív eszközökkel megtámadták az 1945 januárja után hivatalában visszatartott Vannay Bélát, akit az eljárások eredményeként, hosszas huzavonát követően 1946 augusztusában bocsátották el állásából. A személye körül zajlott politikai csatározások is közrejátszottak abban, hogy a kommunisták 1948/1949-es hatalomátvételéig nem volt Balassagyarmatnak teljes joggal felruházott polgármestere. A város ügyeit ez idő alatt Szentgyörgyi Károly városi főjegyző intézte, aki az 1930-as évek elejétől előbb adótiszt, majd főjegyzői kinevezéséig aljegyzői pozícióban dolgozott Balassagyarmat közigazgatásában.

Községi jegyzők és körjegyzők

1944 decemberében hivatalban lévő községi jegyzők és körjegyzők

A vármegyében szolgálatot teljesítő tisztviselők többségéhez hasonlóan, a hat elemzett községi jegyző/körjegyző esetében is adatolható, hogy a közigazgatás decemberi felfüggesztése, valamint a törvényhatóság területén zajló háborús cselekmények hatást gyakoroltak a karrierutak alakulására. A hivatalnokoknak gyors válaszreakcióval kellett szolgálni a kialakult körülményekre, a hat vizsgált személy közül, a főispán felhívásának eleget téve négyen döntöttek a hivataluk hátra hagyása mellett, ketten azonban, vállalva annak minden kockázatát, szolgálati helyükön maradtak.

Jegyző/körjegyző	Hivatali hely (1944. december)	Elhagyta a szolgálati helyét?	Mikor?	Önként vagy utasításra?
Szemerédy Lajos	Terény (Balassagyarmati járás)	igen	1944.12.06. (pontos)	utasításra
Ballon Elemér	Nógrád (Nógrádi járás)	nem	-	-
Dr. Kiss Endre	Kisterenye (Salgótarjáni járás)	igen	1944.12.12. (pontos)	utasításra

Dr. Jankovich Miklós	Szécsény (Szécsényi járás)	igen	1944.12.08. (pontos)	utasításra
Várhelyi József	Csécse (Sziráki járás)	nem	-	-
Szász Árpád	Losoncapátfalva (Losonci járás)	igen	1944.12.23. (pontos)	önként

9. táblázat: Az 1944 decemberében hivatalban lévő községi jegyzők és körjegyzők szolgálati helyének elhagyására vonatkozó adatok

A jegyzőségük/körjegyzőségük területéről elmenekült tisztviselők karrierútjában külső tényező generálta saját elhatározás okán állt be változás, amely döntések magában hordozták annak lehetőségét is, hogy a közigazgatási pályáívek végleg megszakadnak. A főispán közigazgatást szüneteltető határozata után közülük többen katonai szolgálatot teljesítettek,⁶⁵⁹ azonban csak Szemerédy Lajos esetében van arra utaló információ, hogy katonai zárt alakulatban elhagyta Magyarország területét. A balassagyarmati 23/II. zászlóalj katonái 1944. december 8-án több csoportban, harc nélkül Ipolyság irányába távoztak Balassagyarmat városából, a menetoszlophoz polgári menekültek, tisztviselők és családtagjaik is csatlakoztak.⁶⁶⁰ Igazoló nyilatkozatának tanúsága szerint Szemerédy, miután 1944. december 6-án elhagyta a terényi körjegyzőséget, a szovjet csapatmozgások miatt oda már nem tudott visszatérni, így tartalékos tisztként kénytelen volt csatlakozni az elvonuló zászlóaljhoz és átlépni az országhatárt. Állítása szerint, amint alkalma nyílt rá, visszatért Magyarországra. 1946 januárjában azonban, amikor Szentgotthárdnál átlépte az országhatárt, a rendőrség letartóztatta és 3-4 napig fogságban tartotta, csak ezt követően kísérték Balassagyarmatra. Miután Balassagyarmatra érkezett, a városi rendőrség kihallgatta, majd szabadon bocsátotta, ám a karrierútja újraindítása szempontjából megkerülhetetlen adminisztratív eljárások csak ezután vették kezdetüket.⁶⁶¹

A frontátvonulás idején a településükön maradt körjegyzők közül csak Ballon Elemér pályájában figyelhető meg folytonosság. Várhelyi József, Csécse körjegyzője állítása szerint ugyan előkészületekkel segítette a szovjet csapatok bevonulását,⁶⁶² ennek ellenére a hadifogságot nem tudta elkerülni, hosszabb időre kényszerült távol szülőföldjétől. Ennek következtében, a december elején hivatali helyükről eltávozott jegyzőkhöz hasonlóan, a

⁶⁵⁹ Hivatali helyéről való távozása után Jankovich Miklós és Szemerédy Lajos teljesített igazoltan katonai szolgálatot. HU-MNL-NVL-XVII.404. 291/1945. (2. doboz) dr. Jankovich Miklós igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye.

⁶⁶⁰ GERE, 2004. 215.

⁶⁶¹ HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye; A balassagyarmati 23/II. zászlóalj 1944. december utáni csapatmozgásairól lásd bővebben: GERE, 2004. 219–222.

⁶⁶² Az eset részletesebb leírását lásd bővebben a *Német megszállás és nyilas hatalomátvétel hatása Nógrád vármegye tisztviselői társadalmára* című fejezet *Községi jegyzők és körjegyzők* alfejezetében.

frontátvonulás következményei neki is törést okoztak karrierjében. Hazatérése után azonban minden lépést megtett annak érdekében, hogy folytathassa a két világháború között megkezdett tevékenységét.

Ami mind a hat jegyző/körjegyző esetében – az igazoló bizottságoknak benyújtott nyilatkozatok által – adatolt, hogy amint lehetőségük nyílt rá, az 1945 januárjától lendületet nyert átmenet során hozott, a közigazgatást és annak állományát érintő első intézkedésekhez igyekeztek alkalmazkodni. Mindez arra enged következtetni, hogy az eltávozott tisztviselők az 1944. december elején – részben saját döntésük okán – kialakult körülményekre kényszerszünetként tekintettek, nem szándékoztak végleg eltávolodni a közigazgatás világától, egzisztenciájukat továbbra is szellemi munkából kívánták fenntartani. A hivatala élén maradt Ballon Elemér is igyekezett alkalmazkodni a formálódó jogszabályi környezethez, minden lehetőséget megragadott, hogy a front átvonulása után is a nógrádi körjegyzőség élén gyakorolhassa hivatását.

Jegyző/körjegyző	Hivatali hely (1944. december)	Igazoló eljárás	Eredmény	Határozat ideje
Szemerédy Lajos	Terény (Balassagyarmati járás)	igen	Állásától megfosztva, majd igazolt	1946.03.22.(pontos) 1947.12.04. (pontos)
Ballon Elemér	Nógrád (Nógrádi járás)	igen	igazolt	1945.06.27. (pontos)
Dr. Kiss Endre	Kisterenye (Salgótarjáni járás)	igen	áthelyezve	1945.06.27. (pontos) 1946.04.26. (pontos)
Dr. Jankovich Miklós	Szécsény (Szécsényi járás)	igen	igazolt	1945.06.06. (pontos)
Várhelyi József	Csécse (Sziráki járás)	igen	igazolt	1947.12.11. (pontos)
Szász Árpád	Losoncapátfalva (Losonci járás)	igen	igazolt	1945.08.22. (pontos)

10. táblázat: Az 1944. decemberében hivatalban lévő községi jegyzők és körjegyzők igazoló eljárására vonatkozó adatok⁶⁶³

⁶⁶³ HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.402. 102/1945. (1. doboz) Ballon Elemér igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.403. Kisterenye jegyzőkönyvek és határozatok. (4. doboz) dr. Kiss Endre igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.404. 291/1945. (2. doboz) dr. Jankovich Miklós igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.408. 100/1947. (2. doboz) Várhelyi József igazoló bizottsági ügye; HU-ZVL-XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

Végig tekintve a tisztviselők igazoló bizottsági eljárásának eredményén viszonylag egységes kép rajzolódik ki. Az illetékes bizottság a lefolytatott adminisztratív folyamat végén egyedül Kiss Endrét, Kisterenye volt jegyzőjét szankcionálta, azonban számára sem az állásvesztéssel járó legsúlyosabb büntetési tételt szabta ki. A Salgótarjáni Járás Igazolóbizottságának 1945. június 27-ei, majd az 1946. április 26-ai újrafelvételi tárgyalásán hozott döntése értelmében, közszolgálatban meghagyása mellett, az előlépéstől egy évre eltiltották, valamint áthelyezték szolgálati helyéről.⁶⁶⁴ Ahogyan az előző fejezetben utaltam rá, az eljárás során a panaszosok igyekeztek nyilas érzelmű személynek beállítani, vallomásaikban egy olyan tisztviselő képét megrajzolni, aki hivatali hatáskörén túllépve saját meggyőződésből igyekezett korlátozni a zsidó állampolgárok jogait. Az 1945. június 9-én megtartott tárgyalás alkalmával a Somogyi Gyula sérelmére vélelmezetten elkövetett cselekedetet és a Kiss iratai között állítólagosan megtalált Szálasi portré és nyilas röplapok feltárásának körülményeit vizsgálta az igazolóbizottság. Kiss az ellene megfogalmazott vádakát már a tárgyaláson is tagadta, azonban úgy vélte, hogy ez alkalommal nem sikerült kielégítő, minden körülményt tisztázó válaszokat adnia, ezért lehetőségét kihasználva minden részletre kiterjedő beadványt írt az ügyében eljáró bizottságnak. Ez a cselekedete is arra utal, hogy igyekezett kézben tartani pályáíve alakulását, alkalmazkodni az őt ért kihíváshoz, amely alapján reziliens egyénnek tekinthető. Erőfeszítése végül részleges eredménnyel zárult, az igazolóbizottság 1945. június 27-ei tárgyalása alkalmával elmarasztaló ítéletet hozott ellene. A megszüvegezett határozat tanúsága szerint a testület figyelembe vett enyhítő körülményeket is, amelyek megvilágításában nagy szerepe volt Kiss beadványának. Ezen a ponton azonban nem ért véget az ellene zajló adminisztratív eljárás, 1946. április 26-án újrafelvételi tárgyalást tartottak ügyében. Ugyan a bizottság az 1945 júniusában zárult eljárás elmarasztaló határozatától függetlenül hozta meg a döntést, a kiszabott büntetési tétel nem módosult, az első eljárás eredményével egyező ítélet született.⁶⁶⁵ Tekintettel arra, hogy Kiss Endrét korábbi szolgálati helyéről áthelyezték, 1945 júniusa után már nem Kisterenyén gyakorolta hivatását, a nagybárkányi körjegyzőség élén tevékenykedett helyettesként.⁶⁶⁶ Ezt a beosztást nem töltötte be sokáig, 1945. október 1-jén Molnár Sándor vette át a hivatalt, aki a tanácsrendszer bevezetéséig vitte a körjegyzőség ügyeit.⁶⁶⁷ Nagybárkányi szolgálatát követően nem kellett eltávolodnia a közigazgatás világától, 1946 májusától neve rendre feltűnik Balassagyarmat képviselő-testületének jegyzőkönyveiben.

⁶⁶⁴ HU-MNL-NVL-XVII.403. Kisterenye jegyzőkönyvek és határozatok. (4. doboz) dr. Kiss Endre igazoló bizottsági ügye.

⁶⁶⁵ Uo.

⁶⁶⁶ FÖLDI, 2002. 167.

⁶⁶⁷ HU-MNL-OL-M-KS 274-15.-29. Megyei kimutatások a tisztviselők pártállásáról. 126.; FÖLDI, 2002. 167.

Az 1946-ban felvett jegyzőkönyvek árulkodnak arról, hogy tagsága mellett valamilyen tisztséget viselt, az 1946. május 11-ei, az augusztus 27-ei és a december 17-ei üléseken városi tanácsnökként a jegyzői feladatokat látta el.⁶⁶⁸ Kiss Endrének vélhetően ez volt utolsó fontosabb közigazgatási beosztása, a halálát hírül adó 1969-es gyászjelentésen is ezt tüntette fel a gyászoló család.⁶⁶⁹

Hosszú időre nyúlt ugyan, azonban a végeredmény szempontjából szerencsésebben alakult Szemerédy Lajos eljárása. Ügyében az első tárgyalást a hazaérkezése után két hónappal, 1946. március 22-ére tűzte napirendre Balassagyarmaton az igazolóbizottság, amely alkalommal több olyan terényi és szandai lakos jelent meg vallomástételre, akik csak pozitívan nyilatkoztak a körjegyző 1924 óta folytatott tevékenységéről. Ennek ellenére a testület állásától megfosztotta azzal az indokkal, hogy nyugatra távozásának szükségszerűsége nem volt bizonyítható. Szemerédy a döntés ellen fellebbezéssel élt a Népbírószágok Országos Tanácsánál, azonban ügyében az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendelet hatálybalépéséig nem született ítélet, így a 11. paragrafus értelmében fellebbezési eljárása megszűnt, őt pedig B-listára helyezték.⁶⁷⁰ Legközelebb 1947 augusztusa után nyílt lehetősége tisztázni magát, amikor a 10.000/1947. számú kormányrendelet kimondta, hogy az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendelet értelmében megszüntetett minden olyan igazoló eljárást, amelynek a nyugdíjazást vagy az állástól való megfosztást elrendelő határozata nem emelkedett jogerőre, újból le kell folytatni.⁶⁷¹ Ezt az alkalmat kihasználva 1947 szeptemberében új nyilatkozatot nyújtott be, amely alapján a lefolytatott vizsgálat végén 1947. december 4-én a Nógrád-Hont Vármegyei I. számú Igazolóbizottság igazoltnak jelentette ki.⁶⁷²

Szemerédy Lajos a pozitív eredménnyel zárult eljárása idején már bányatisztviselőként dolgozott, ugyanis 1946 januárjában hazaérkezése pillanatában korábbi terényi állomáshelyén a körjegyzői hivatal már be volt töltve.⁶⁷³ Nyilatkozata alapján arra lehet következtetni, hogy a több mint 20 éves jegyzői tapasztalata ellenére, fontosabb volt számára, hogy korábbi lakhelye közelében találjon új állást, mint az, hogy közigazgatási vonalon folytathassa tevékenységét. Ez viszonylag gyorsan sikerült is neki, 1946 februárjától szellemi munkásként dolgozott a Szanda területéhez tartozó kiskéri bányatelepen. 1947-es igazoló eljárása idején a kiskéri bánya leállása okán a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatósága a mátranováki üzemhez helyezte

⁶⁶⁸ HU-MNL-NVL-V.81. 1946. május 11-ei, 1946. augusztus 27-ei, 1946. december 17-ei jegyzőkönyv.

⁶⁶⁹ Kiss Endre gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/139588#> (letöltés, 2025.03.20.)

⁶⁷⁰ HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye.

⁶⁷¹ Magyar Közlöny – Rendeletek Tára, 1947. augusztus 13. 2355.

⁶⁷² HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye.

⁶⁷³ A terényi körjegyzőség ügyeit 1945 márciusától a tanácsrendszer bevezetéséig Hadady József intézte. FÖLDI, 2002. 201.

át.⁶⁷⁴ Mátranovák már távolabb esett lakhelyétől, arra utaló jelek viszont nincsenek, hogy ez alkalommal a költözés ellen kifogással élt volna, ahogyan arra sem, hogy kísérletet tett volna a községi, járási vagy vármegyei igazgatás területén újból álláshoz jutni. Gyászjelentése szerint 1960-ban a mátranováki bányatelepi temetőben helyezték örök nyugalomra, ezért feltételezhető, hogy életének utolsó aktív éveiben is a település bányáüzemében dolgozott.⁶⁷⁵

A hat községi jegyző és körjegyző közül – az igazoló bizottsági eljárások pozitív eredménye értelmében – ötük esetében adott volt a lehetőség, hogy ott folytathassák a két világháború között megkezdett közigazgatási tevékenységüket, ahol 1944 decemberének elején rövidebb-hosszabb időre meg kellett, hogy szakítsák azt. Azonban – ahogyan a korábbiakban olvasható – erre Szemerédy Lajosnak nem nyílt lehetősége, hozzá hasonlóan ez Szász Árpádnak és Jankovich Miklósnak sem állt módjában. Szász Árpád, miután az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében visszatért a trianoni országhatár mögé, Zala vármegyébe telepedett le. A Tapolcai Járás Igazolóbizottságának dokumentumai között fellelhető ügyiratból arra lehet következtetni, hogy 1945 januárja után, alkalmazkodva az új jogszabályi környezethez, Zalában folytatni tudta körjegyzői pályafutását.⁶⁷⁶ Jankovich Miklós szécsényi pozícióját 1945 májusában már Bakay Mihály töltötte be,⁶⁷⁷ arra utaló adat, hogy az átmenetet követően Nógrád vármegye közigazgatásában el tudott helyezkedni a disszertáció lezárásáig nem került elő.

Velük ellentétben Ballon Elemér és Várhelyi József az esetleges kényszerű megszakítás után ott folytathatta munkáját, ahol 1944 decemberében abbahagyta. Ballon nógrádi hivatali helyén vészelte át a frontátvonulás eseményeit, és az esetleges fogságot elkerülve 1945 januárjától is a településen gyakorolta hivatását. 1945. június 4-én ugyan Sram András panasszal élt a nógrádi körjegyző ellen, ennek ellenére a járási igazolóbizottság még ebben a hónapban igazoltnak mondta ki. Sram álláspontja szerint 1941-ben Ballon feljelentésére internálta őt a Nógrádi járás főszolgabírója, azonban az igazoló bizottsági eljárás során a tanúként meghallgatott Hetényi Rezső – aki 1941 novemberéig felelt a járási igazgatás vezetéséért – kijelentette, hogy a körjegyzőt az internálási ügyben nem terheli felelősség. A zárt tárgyaláson Selmeczky János bizottsági tag is Ballon védelmére kelt, a főszolgabírói hivatalban dolgozó tisztviselő úgy látta, hogy a körjegyző működése során semmi olyat nem cselekedett,

⁶⁷⁴ HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye.

⁶⁷⁵ Szemerédy Lajos gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/621153#> (letöltés, 2025.03.20.)

⁶⁷⁶ HU-ZVL-XVII.406. 1303/1945. Szász Árpád igazoló bizottsági ügye.

⁶⁷⁷ FÖLDI, 2002. 195.

ami miatt felelősségre lehetne vonni.⁶⁷⁸ Végül az eljárás eredménye is ezt tükrözte, a június 27-ei határozat értelmében nem kellett elhagynia hivatalát.

Várhelyi József 1947. június 12-én távozható a szovjet fogságból⁶⁷⁹, a szabadulását követő ötödik napon már Magyarország területén tartózkodott, június 17-én a Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság hazatért hadifogolyként regisztrálta.⁶⁸⁰ Az igazolóbizottságnak benyújtott nyilatkozata szerint – amelyet 1947. augusztus 18-án datált – már június 18-án korábbi állomáshelyén Csécsén tartózkodott. Nógrád-Hont Vármegye I. számú Igazolóbizottsága 1947. december 11-én tartott ülésén igazolta a körjegyzőt,⁶⁸¹ azonban Várhelyi már ezt megelőzően elfoglalhatta hivatalát, 1947 augusztusától ismét a csécsi körjegyzőség igazgatásáért felelt.⁶⁸²

Az 1946 tavaszán megindított B-lista eljárásorozat Szemerédy Lajos kivételével nem érintette negatívan az elemzett jegyzők karrierútját. Ugyanez azonban nem mondható el a népjegyzésügyi és népbíróügyi ügyekről, kettő jegyző esetében adatolt, hogy kapcsolatba került a jogszolgáltatási szervekkel. Az egyikük Szemerédy Lajos, aki az ügyében eljáró igazolóbizottság döntése ellen fellebbezett a NOT-nál, a bírósági eljárás azonban ítélethirdetés nélkül ért véget, az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendelet értelmében megszüntették azt.⁶⁸³ A másik eljárást Ballon Elemérrel szemben kezdeményezték, azonban ügyét csak a két munkaspárt egyesülése után vizsgálták ki, ezért annak részletei a következő fejezetben olvashatók.

Az 1944 decemberében hivatalt vállalt körjegyzők esetében is elmondható, hogy a frontátvonulás és a politikai átmenet generálta külső tényezők befolyást gyakoroltak a pályáívek alakulására. A tisztviselők ennek ellenére igyekeztek alkalmazkodni az 1945 januárjától formálódó jogszabályi környezethez. Az igazoló nyilatkozatok benyújtásának ténye arról árulkodik, hogy a karrierutakban beállt, a részben saját döntések okozta változásokra kényszerszünetként tekintettek, nem szándékoztak eltávolodni a közigazgatás világától. Az igazoló bizottsági eljárások eredménye értelmében többségük elől elhárult a jogi akadály, hogy azon a településen folytassák közigazgatási pályájukat, ahol 1944 decemberében szolgáltak,

⁶⁷⁸ HU-MNL-NVL-XVII.402. 102/1945. (1. doboz) Ballon Elemér igazoló bizottsági ügye.

⁶⁷⁹ HU-MNL-OL-X 10874-853615 Várhelyi József szovjet hadifogoly kardonja. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/702843C7B211470F194D0842EB857426> (letöltés, 2025.03.20.)

⁶⁸⁰ HU-MNL-OL-XIX-C-11. Szovjetunióból hazatért hadifoglyok névjegyzéke, 1947. június 17. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-szovjetuniobol-hazatert-hadifoglyok-nevjegyzeke-1946-1949/adatlap/21871> (letöltés, 2025.03.20.)

⁶⁸¹ HU-MNL-NVL-XVII.408. 100/1947. (2. doboz) Várhelyi József igazoló bizottsági ügye.

⁶⁸² FÖLDI, 2002. 120.

⁶⁸³ HU-MNL-NVL-XVII.408. 31/1947. (2. doboz) Szemerédy Lajos igazoló bizottsági ügye.

azonban a megüresedett pozíciók időközbeni betöltése miatt erre nem mindenkinek nyílt lehetősége. A vizsgált hat jegyző/körjegyző közül, az 1945 januárjától formálódó közigazgatási struktúrában csak Ballon Elemér és Várhelyi József kapott ismét állást annak a jegyzőségnek/körjegyzőségnek az élén, ahol a frontátvonulás előtt is dolgozott. Azok a tisztviselők is, akik nem tettek szert pozícióra korábbi szolgálati helyükön, jellemzően el tudtak helyezkedni a közigazgatás keretei között, csak Jankovich Miklós esetében nincs arra utaló adat hogyan alakult a pályája 1945 után. Egyedül Szemerédy Lajos volt az, aki eltávolodott a közigazgatástól. Miután hazatért nyugatról bányatisztviselőként kezdett dolgozni, utolsó aktív éveiben is ebben a munkakörben tevékenykedett. Az 1944 decemberében hivatalt vállalt jegyzők/körjegyzők példája arra utal, hogy nem estek kétségbe az őket ért nehézségek miatt. Egzisztenciájuk fenntartása érdekében igyekeztek alkalmazkodni a körülményekhez, az adminisztratív, ügyészégi és bírósági eljárások során lehetőségeiket kihasználva próbálták a két világháború között és a frontátvonulás után hozott döntéseiket tisztázni, ezzel karrierútjuk további alakulását kézben tartani.

1945 januárját követően hivatalt nyert községi jegyzők és körjegyzők

Tekintettel arra, hogy 1945 januárjában a vármegye közigazgatási beosztása megváltozott, valamint nem minden korábban megismert községi jegyző és körjegyző ott folytathatta tevékenységét, ahol tette azt 1944 decemberében, új tisztviselőket emelek be a részletesen vizsgált személyek körébe. Mindezt azért tartom szükségesnek, hogy a továbbiakban is a törvényhatóság minden járásából egy-egy községi hivatalnok karrierútját behatóbban ismertessem. Figyelembe véve, hogy Ballon Elemér nógrádi és Várhelyi József csécsi körjegyző különböző időpontokban ugyan, de még a két munkáspárt fúzióját megelőzően visszanyerték 1944 decemberében betöltött állásukat, a Nógrádi és Sziráki járás területéről nem nevezek meg új hivatalnokot. Az 1945 utáni karrierutak részletes bemutatására újonnan kijelölt tisztviselők Tornóczy Vidor mihálygergei (Szécsényi járás), Altmann László hugyagi (Balassagyarmati járás), Szilágyi Endre homokterenyi (Salgótarjáni járás) és Rostás József perőcsényi (Szobi járás) körjegyzők. Tekintettel arra, hogy a megnevezett községi hivatalnokok az MKP és az SZDP egyesülése után is hivatalban maradtak, pályájuk elemezhető lesz az 1948/1949-es átmenetet tárgyaló fejezetben is.

A megnevezett körjegyzők többségénél adatolt, hogy rendelkezett hivatali tapasztalattal, közigazgatási pályafutásuk indulása ezért nem 1945 utánra datálható. Rostás Józsefnek⁶⁸⁴ csak a végzettsége utal arra, hogy tisztviselőként kereste kenyerét az 1945-ben kibontakozott politikai átmenetet megelőzően. Szilágyi Endre⁶⁸⁵ 1942 áprilisától a trianoni országhatáron belül található ecsegi körjegyzőséget vezette, Tornyos Vidor és Altmann László az első bécsi döntés értelmében Nógrád vármegyének ítélt felvidéki településeken, Bátorfaluban és Ipolyvarbón láttak el a körjegyzői feladatokat.⁶⁸⁶ 1944 decemberében hármuk közül senki nem hagyta el állomáshelyét, Tornyos és Altmann karrierútjában az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény okozott időleges törést. Számos kollégájukhoz hasonlóan az addig biztosnak hitt hivatalukból távozniuk kellett, és visszatérni az 1937. december 31-én fennállott országhatár mögé, amely eseménysor magában hordozta annak a lehetőségét is, hogy végleg megszakad közigazgatás pályájuk. Ezért helyzetüket felismerve gyorsan és jó döntéseket kellett hozniuk annak érdekében, hogy a trianoni országhatár mögé áttelepedve is folytatni tudják közigazgatási karrierjüket. A gyorsan változó politikai atmoszféra és a tisztviselők körül kialakult közéleti légkör azonban mind nehezítő tényezőként hatottak az alkalmazkodás során. Ennek ellenére sikerrel vették az akadályokat, aminek köszönhetően közigazgatási tisztviselőként biztosíthatták saját maguk és családjuk számára az egzisztenciális hátteret. Tornyos Vidor egyéni érdekérvényesítése révén jegyzői tevékenységét 1945 nyaratól abban a járásban folytathatta tovább, ahol el kívánt helyezkedni, de Altmann László is megtalálta a számára ideális állást.

Tornyos Vidor családjával⁶⁸⁷ és 60 kilogramm ingósággal 1945. március 19-én a csehszlovák hatóságok felhívására tért vissza a trianoni határ magyarországi oldalára, a források tanúsága szerint a Balassagyarmati járáshoz tartozó Dejtár községbe.⁶⁸⁸ A rendelkezésre álló

⁶⁸⁴ Rostás József (1919–?) 1919. április 24-én született Garamsalló községben. Végzettségére vonatkozóan kevés információ áll rendelkezésre, annyi biztos, hogy rendelkezett közigazgatási tanfolyamon szerzett jegyzői oklevéllel, ami feljogosította a közigazgatásban való munkavállalásra. 1945 előtt kifejtett tevékenysége kevésbé adatolt, hivatali munkavállalásra utaló információk 1946 tavaszától állnak rendelkezésre.

⁶⁸⁵ Szilágyi Endre (1914–?) Felsőtisztáson született 1914-ben. Édesapja a település körjegyzője volt. A család a trianoni békeszerződés megkötését követően az új országhatár mögé menekült. Közigazgatási pályafutását 1934-ben jegyzőgyakornokként kezdte Nógrádon. A közigazgatási tanfolyamot Egerben végezte 1937 és 1938 között. 1941-ben a lőrinci körjegyzőségnél segédjegyzői állást kapott, innen 1942 tavaszán távozott, ekkor bízták meg az ecsegi körjegyzőség vezetésével. FÖLDI, 2002. 126.

⁶⁸⁶ Tornyos Vidor Bátorfalu, Altmann László Ipolyvarbó körjegyzője volt.

⁶⁸⁷ Tornyos Vidor 1943 augusztusában Pécsen házasodott össze Várkonyi Júliával. Első gyermekük 1945-ben a fegyverszünet megkötésének évében született. Dunántúl, 1943. augusztus 20. 6.; HU-MNL-NVL-XXXV.131. T.91. Tornyos Vidor (24. tekercs, 968–981. felvétel)

⁶⁸⁸ HU-MNL-NVL-XXXV.131. T.91. Tornyos Vidor (24. tekercs, 968–981. felvétel); Egy a főispánnak megküldött jelentésében 1945. április 13-a szerepel a Magyarországra érkezés dátumaként, azonban más források alapján megállapítható, hogy ekkor már Tornyos a településen tartózkodott. HU-MNL-NVL-IV.431. 216/1945. Kimutatás a trianoni határon túlról visszatért közalkalmazottakról; HU-MNL-NVL-IV.509. 2128/1946. Veress Lajos helyettes körjegyző felmentése.

adatok alapján megállapítható, hogy az 1945. márciusi kényszerű hazatérését követően is a közigazgatás keretei között képzelte el jövőjét, alávetette magát az igazolási eljárásnak, amelynek pozitív elbírálása elengedhetetlen volt számára az elhelyezkedéshez. Bár Tornyos beadott nyilatkozata és a bizottság határozata nem áll rendelkezésre, egy – a Szécsényi járás főjegyzője által írt – jelentésből megállapítható, hogy az adminisztratív eljárás 1945. október 25. előtt számára kedvező végeredménnyel zárult.⁶⁸⁹ Az eljárás pontos időintervallumát a hiányzó dokumentumok híján nem lehet megállapítani, így arra a kérdésre sem adható biztos válasz, hogy az kizárólag az 1945 nyarán kibocsátott 5.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet figyelembevételével zajlott, vagy már a tavasszal kibocsátott közalkalmazottak igazolásáról szóló rendelet kihirdetése után elkezdődött. Ami biztos, hogy Tornyos hazatérését követően nem sokáig maradt közigazgatási állás nélkül, így feltételezhető, hogy igazolási eljárása már tavasszal elkezdődött vagy le is zajlott.

1945. március 23-tól jegyzői karrierútját Dejtáron folytathatta, a Balassagyarmati járás főszolgabírója ideiglenesen megbízta a település köré szerveződő körjegyzőség vezetésével. Ezen a napon a hivatalt Szentpály Pál behelyettesített körjegyzőtől vette át, aki az 1944 szeptemberétől katonai szolgálatra bevonult Pintér Ferenc kinevezett körjegyző helyettesítését látta el.⁶⁹⁰ Az átvételi jegyzőkönyv tanúsága szerint a front átvonulásának alkalmával a körjegyzőség hivatali helyiségeiben őrzött iratanyag egy részét, valamint a bútorzatot a szovjet katonák megsemmisítették, a pénztárszekrényeket Dejtáron és Patakon is feltörték, az abban található pénzt magukkal vitték. A megmentett iratanyagot Dejtáron egy magánlakás szobájában helyezték el, itt indították újra a hivatal működését.⁶⁹¹ A szinte megsemmisült hivatal átvételekor Tornyos joggal érezhette, hogy nehéz feladatot kapott a község és a köréje szerveződő körjegyzőség mindennapjainak megszervezésével, ennek ellenére ezirányú feladatának lehetőségeihez mérten igyekezett eleget tenni. Működése alatt szigorúan figyelt az új ügyiratok iktatási és őrzési rendjére, valamint az iroda megsemmisült bútorait is sikerült pótolnia.⁶⁹² Dejtáron helyettesi teendőit nem sokáig látta el, hivatalát 1945. július 8-án Kovács István segédjegyző vette át, akit később Veress Lajos váltott a poszton.⁶⁹³

⁶⁸⁹ HU-MNL-NVL-IV.431. 843/1945. Jelentés az igazolás alá került vagy kerülő vármegyei és községi alkalmazottakról.

⁶⁹⁰ HU-MNL-NVL-IV.509. 2128/1946. Veress Lajos helyettes körjegyző felmentése.

⁶⁹¹ Uo.

⁶⁹² Az iratok megfelelő őrzési rendjéről, valamint a körjegyzőség berendezési tárgyainak gyarapodásáról az 1945. július 8-án felvett átadás-átvételi jegyzőkönyvben tettek említést. HU-MNL-NVL-IV.509. 2128/1946. Veress Lajos helyettes körjegyző felmentése.

⁶⁹³ Uo.

Tornyos távozása a dejtári körjegyzőség éléről nem külső lényyszer hatására történt, hanem saját karrierútjának irányítását kezébe véve, még 1945. május 31-én kérvénnyel fordult a Szécsényi járás főjegyzőjéhez, amelyben áthelyezését kérte a litkei körjegyzőséghez. A kérelem benyújtásának ténye arra enged következtetni, hogy Tornyos Vidor – miután 1945. márciusi hazatérése után sikeresen elhelyezkedett a közigazgatás területén – gyorsan felmérte saját és családja további lehetőségeit, és igyekezett a számukra legkedvezőbb körülmények feltételeit megteremteni, ami kétségtávol a jegyző reziliens voltára utal. A járási közigazgatás vezetőjének írt megkeresésből az derül ki, hogy áthelyezését saját maga és családja megélhetésének könnyebbé tétele miatt szeretne volna elérni, ugyanis a trianoni országhatáron kívül maradt ingó és ingatlan vagyon pótlásában a Litkén élő és tevékenykedő testvére, Tornyos Aladár tudta volna segíteni. Emellett arra hivatkozott, hogy mielőtt a bátorfalui körjegyzőséghez kinevezték, a Szécsényi járáshoz tartozó településeken látott el közigazgatási feladatokat, vélhetően a vármegye ezen térségében érezte otthon magát.⁶⁹⁴ Annak ellenére, hogy a járás főjegyzője végül nem a litkei kör vezetésével bízta meg, érdekérvényesítő tevékenysége eredménnyel zárult. Egy 1945. július 4-én kelt határozat szerint – 1945. július 1-jei hatállyal – a mihálygergei körjegyzőség vezetésével bízták meg, ahol egészen a tanácsrendszer bevezetéséig szolgálhatott. A település Litke szomszédságában fekszik, így testvéréhez közel telepedhetett le.⁶⁹⁵ Politikai párthoz csak 1946 januárjában csatlakozott, amikor a Szociáldemokrata Pártba kérte felvételét, így a sikeres hivatali hely váltás mögött még nem húzódnak a párt helyi szervezetének befolyása.

Tornyos Vidorhoz hasonlóan Altmann Lászlónak is alkalmazkodni kellett a fegyverszüneti egyezményben rögzítettekhez. Amikor tudomására jutott, hogy a csehszlovák hatóságok felhívásban szólították fel a magyar tisztviselőket a távozására, elhagyta korábbi állomáshelyét. Ezt megelőzően az ipolyvarbói hivatalt rendben átadta a közigazgatást átvevő csehszlovák hatóságnak. A határt 1945. április 10-én lépte át, amely időponttól felgyorsultak körülötte az események, a Balassagyarmati járás főjegyzője már másnap ideiglenesen megbízta a hugyagi körjegyzőség vezetésével.⁶⁹⁶ A döntést minden bizonnyal pozitívan fogadta, hiszen azonnal közigazgatási álláshoz jutott a trianoni országhatáron belül, valamint korábbi szolgálati helyétől sem kellett nagyon eltávolodnia, a szomszéd településen kapott hivatalt. Az 1945-ben kibontakozott átmenet okozhatott volna jelentősebb törést is karrierjében, azonban az első kihíváshoz való gyors alkalmazkodásának – és némi szerencsének, amit a pont üresen álló

⁶⁹⁴ HU-MNL-NVL-IV.518.a. 1357/1945. Tornyos Vidor kérelme.

⁶⁹⁵ Uo.

⁶⁹⁶ HU-MNL-NVL-XXXV.131. 19/A Altmann László. (13. tekercs, 96–106. felvétel)

hugyi hivatal jelentett – köszönhetően közigazgatási pályája nem szakadt meg. Azt 1945 folyamán csak egy népbíróági vagy igazoló bizottsági eljárás esetleges negatív eredménye akaszthatta volna meg, előbbire utaló információ nem áll rendelkezésre, az utóbbiról már szólnak a források.

A magyarországi közigazgatási munkavállaláshoz elengedhetetlen igazoló bizottsági eljárása még abban a hónapban lezajlott, amikor átlépte a trianoni országhatárt. Benyújtott nyilatkozata és az igazolóbizottság határozata nem áll rendelkezésre, azonban egyéb dokumentumokból megismerhetők a viszonylag gyors és zökkenőmentesen lezajlott folyamat részletei. 1949-ben kelt önéletrajza szerint a Balassagyarmati Járás Igazolóbizottsága 1945. április 29-én tagnak hívta be és még aznap igazolták is. Ezzel elhárult annak jogi akadály, hogy a járási főszolgabíró által kijelölt hivatali helyen pozíciót tölthessen be, a körjegyzőséghez tartozó községek képviselő-testületének tagsága egyhangúlag meg is választotta körjegyzőnek, így állandósítva állását. Ezt követően a tanácsrendszer bevezetéséig a településen gyakorolhatta hivatását, 1946 tavaszán nem érintették a B-listázás kapcsán hozott intézkedések.

Az ország minden tisztviselőjét valamilyen szinten érintő adminisztratív szelekciós hullámok mellett, a két munkaspárt összeolvadásáig, Altmann egy alkalommal érezhette még veszélyben pozícióját. 1945 decemberében fegyelmi eljárás zajlott vele szemben, amelynek esetleges negatív végkimenetele befolyásolhatta volna közigazgatási pályafutását. 1945. december 18-án a vármegye főispánja felfüggesztette állásából és kezdeményezte fegyelmi eljárásának elindítását, amelynek oka az volt, hogy egy határozat ellenére burgonyaszállításra adott ki engedélyt. A határozatot, ami kimondta felfüggesztését, végül 1946. január 23-án hatálytalanította a főispán, azonban ügyében a fegyelmi tárgyalást 1946. április 9-én megtartották.⁶⁹⁷ Ez alkalommal a vármegye tiszti főügyészének indítványára felmentették a fegyelmi vétség vádja alól, Altmannak ugyanis sikerült a kérdéses esetet tisztáznia. A főügyész megítélése szerint a burgonyaszállításra vonatkozó jegyek kibocsátásával a körjegyző nem követett el vétséget, mert azok kiállítására a közellátási felügyelőség kifejezetten utasította.⁶⁹⁸ Bár az eset pozitív eredménnyel zárult, amennyiben Altmannak nem sikerült volna tisztáznia hivatali döntését, úgy minden bizonnyal menesztették volna pozíciójából, amellyel közigazgatási pályafutása is megszakadt volna.

1945-ben, miután letelepedett a trianoni országhatár mögött, nem tartotta fontosnak azonnal elkötelezni magát egyik politikai közösség irányába sem. Ez arra utal, hogy azon az állásponton volt, hogy elhelyezkedését a közigazgatási vonalon nem a párttagság, hanem a

⁶⁹⁷ HU-MNL-NVL-IV.509. 1492/1946. Altmann László fegyelmi ügye.

⁶⁹⁸ HU-MNL-NVL-IV.504. 105/1946. Altmann László fegyelmi ügye.

meglévő tapasztalata segítheti. Ahogy a fentiekben olvasható, ez a számítása gyorsan igazolódott, 1945 áprilisában Magyarországra érkezve azonnal állásajánlatot kapott anélkül, hogy a járási főjegyző a párttagsága felől érdeklődött volna. Látva az 1945-től igen aktív és turbulens politikai életet, feltételezhetően Altmann is egyre fontosabbnak tartotta, hogy egy politikai közösség tagjának mondhassa magát, ezért ebben az évben belépett a Szociáldemokrata Pártba. Tagságát egészen 1948 tavaszáig fenntartotta, azonban jó érzékkel felismerve a közelgő változás szelét, az 1948 tavaszán megindult átjelentkezési hullám idején ő is felvételét kérte az MKP tagjai közé.⁶⁹⁹ Ami megállapítható, hogy nem politikai preferenciájának köszönhette állását és arra utaló forrás sem áll rendelkezésre, hogy az 1948/1949-es átmenetig ebből bármi hátránya származott volna.

Igazoló bizottsági nyilatkozata szerint Szilágyi Endre a frontátvonulás során településén tartózkodott, nem hagyta el ecsegi szolgálati helyét, ennek ellenére 1945 tavaszán már a lőrinci körjegyzőség helyettes jegyzőjeként tevékenykedett.⁷⁰⁰ A település váltás okára vonatkozóan nem áll rendelkezésre kellő információ, az azonban kizárható, hogy a Sziráki Járás Igazolóbizottsága áthelyezéssel szankcionálta a két világháború között folytatott hivatali magatartása miatt, nyilatkozata ugyanis az 1945. június 8-án igazolt személyek iratai között lelhető fel. Sikeresen alkalmazkodva az Ideiglenes Nemzeti Kormány közigazgatást és annak állományát érintő rendeleteihez, pályafutása 1945-ben nem tört meg, rövid cezúra a karrierjében csak 1946-ban figyelhető meg.

1968-ban kelt önéletrajza szerint Lőrinciben töltött hivatali ideje alatt 1946-ban internálták és végelbánás alá vonták, B-listára helyezték.⁷⁰¹ Az ügy részletes körülményeit tárgyaló dokumentum még nem került elő, így Szilágyi rövid életírásában rögzített állítása sem igazolható vagy cáfolható. Álláspontja szerint politikai oka volt annak, hogy szabadságát korlátozták és állásából eltávolították, azonban – bár 1945-től a Szociáldemokrata Párt tagja volt – semmilyen arra utaló jel nincs, hogy aktív agitációs tevékenységet folytatott a településen. Mindössze annyi, hogy a község nemzeti bizottságának 1946. május 19-én megtartott ülésén élesen bírálta azt a személyt, aki állítása szerint a körjegyzői állására tört.⁷⁰² Adatok hiányában azonban internálásának ténye és a nemzeti bizottság ülésén elhangzott bírálat között összefüggés nem azonosítható. Ami biztos, hogy a közigazgatási tevékenységében 1946-ban bekövetkezett kényszerszünet nem volt tartós, nem járt a pályáiv végleges

⁶⁹⁹ HU-MNL-NVL-XXXV.131. 19/A Altmann László. (13. tekercs, 96–106. felvétel)

⁷⁰⁰ HU-MNL-NVL-XVII.405. 3. sz. 1945. június 8-án igazoltak. (1. doboz) Szilágyi Endre igazoló bizottsági ügye.

⁷⁰¹ HU-MNL-NVL-XXXV.131. 28/Sz Szilágyi Endre (23. tekercs, 892–897. felvétel)

⁷⁰² HU-MNL-NVL-IV.504. Számnélküli iratok. 4/1948. Szilágyi Endre fegyelmi ügye.

megszakadásával, 1947-ben már a homokterenyi körjegyzőség élén intézte az igazgatás napi ügyeit. Mindehhez arra volt szüksége, hogy internálási ügyét felülvizsgálják és a B-lista revízió során állásába visszahelyezzék, amelyre a korábban hivatkozott önéletrajza szerint sorkerült, így az 1945-ben kibontakozott struktúraváltás során hozott intézkedések következményei nem gyakoroltak tartós befolyást pályáíve alakulására.

Szilágyi életében egy másik fordulópontot is hozott az 1947-es esztendő, az SZDP párttagságát megszüntetve belépett az MKP soraiba. A pártváltása mögött feltételezhetően az 1946-os internálásának tapasztalata húzódott, minden bizonnyal úgy vélte, hogy a jövőbeni hasonló esetek elkerülését az MKP tagság biztosíthatja. Nincs információ arra vonatkozóan, hogy későbbiekben a párttagsága az elhelyezkedését és hivatali előmenetelét elősegítette, abból bármilyen előnye származott volna. Ami biztos, hogy homokterenyi állását 1947-től egészen a tanácsrendszer bevezetéséig birtokolta, amely időintervallum alatt feltételezett hivatali mulasztás miatt egy alkalommal kezdeményezték vele szemben fegyelmi eljárást. Ennek kivizsgálása még a két munkáspárt egyesülése előtt lezajlott, a vármegyei főügyész indítványára 1948. január 15-én felmentették az ellene megfogalmazott vádak alól, így az esetnek nem lett jogkövetkezménye, Szilágyi minden további nélkül folytathatta közigazgatási tevékenységét.

Rostás József közigazgatási karrierjének 1945 januárja és 1948 tavasza közé eső periódusáról kevés forrás áll rendelkezésre. Ami biztosan tudott, hogy 1945-ben már Perőcsényben segédjegyzőként tevékenykedett, 1946 tavaszán pedig már a körjegyzőség helyettes jegyzője volt. Azt, hogy mikor nevezték ki a perőcsényi kör vezetőjének, a disszertáció lezárásáig megállapítani nem lehetett, azonban az tudott, hogy a tanácsrendszer bevezetése előtt körjegyző volt, egy 1949 szeptemberében megjelent cikkben ugyanis így hivatkoztak rá.⁷⁰³ Hivatalvállalásának ténye alapján feltételezhető, hogy sikeresen átment az igazoló bizottsági rostán, a B-listázási hullám sem érintette negatívan pályáját, illetve az egyéb eljárásokat is elkerülte. Azt, hogy a hivatali előmenetelét politikai érdekcsoportok segítették volna, ki lehet zárni, ugyanis még 1947-ből is ismert dokumentum, amelyben párton kívüli személyként tartották nyilván.⁷⁰⁴

A négy körjegyző esetében megállapítható, hogy lehetőségeiket mérlegelve, a maguk számára optimális körülményeket kialakítva igyekeztek alkalmazkodni az 1944 decembere után jelentkező kihívásokhoz. Bár eggyel több megoldandó feladattal találták szembe magukat, a felvidéki területsávról a fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarországra telepedett két

⁷⁰³ Falu és Város, 1949. szeptember 15. 8.

⁷⁰⁴ HU-MNL-NVL-IV.503.a. (91. doboz) Vármegyei tisztviselők adatszolgáltatása, 1945–1949.

körjegyzőnek sem kellett eltávolodni a hivatali világtól, szerencsésen elhelyezkedtek az anyaországi közigazgatás rendszerében. Mindehhez arra is szükség volt, hogy kezdeményezzék igazoló bizottsági eljárásukat, amelyre a felvidéki hivatali helyüket elhagyó tisztviselők mellett a korábban magyarországi állással rendelkező jegyzők is sort kerítettek. Bár több esetben nem áll rendelkezésre benyújtott nyilatkozat és határozat az illetékes bizottság döntéséről, a betöltött hivatali tisztségükből mindegyik elemzett tisztviselő esetében feltételezhető a kedvező eredmény. Az 1946 tavaszától lezajlott B-listázási hullám csak Szilágyi Endrét érintette negatívan, azonban karrierjét nem törte derékba, elbocsátásának felülvizsgálata után visszahelyezték állásába. Hivatali mulasztás okán indított fegyelmi eljárás két személlyel szemben volt folyamatban, azonban ezeket az ügyeket súlyosabb következmény nélkül zárták le. Népügyészési vagy népbírósi eljárás csak az MKP és az SzDP összeolvadását követően érintett egyes körjegyzőket, ezért a folyamatok részletezése a következő fejezetben olvasható. Az adminisztratív eljárások után a vármegyében nem zajlott nagyarányú elbocsátás a körjegyzők körében, azonban – ahogy Tornyos Vidor esete is alátámasztja – az egyéni érdekérvényesítés révén az egyes hivatali pozíciók gazdát cserélhettek. A vizsgált körjegyzők közül három esetben azonosítható párttagság, azonban arra utaló jel egyik esetben sem akadt, hogy 1945 és 1948 között hivatali előmenetelüket akár pozitív, akár negatív irányba befolyásolta volna.

A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTELTŐL A TANÁCSRENDSZER BEVEZETÉSÉIG NÓGRÁD-HONT VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSA ÉS KÖZIGAZGATÁSI TISZTVISELŐI (1948. ÁPRILIS–1950)

A II. világháború utáni politikai átrendeződés folyamatát hosszabb időre lezáró átmenetet a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1948. június 12-ei egyesülése, a Magyar Dolgozók Pártjának létrejötte, a hatalom legitimálása érdekében megtartott 1949. évi választás és a szovjet mintára megszövegezett új alkotmány elfogadása jelentette. A lokális térben azonban már hamarabb elkezdődött a folyamat. Az SzDP Nógrád-Hont vármegyei vezetői közül ugyan többen ellenezték a két párt közeledését, 1947–1948 fordulójától már szorosabb együttműködés volt megfigyelhető a két munkáspárt között, helyi szinten már 23 helyen dolgoztak össze a szervezetek, több térségben egységbizottságot is létrehoztak. Ezzel párhuzamosan a szociáldemokraták részéről elkezdődött egy átjelentkezési hullám a kommunista pártba, ami miatt 1948. február végén három hetes tagzárlatot rendeltek el, a párt képviselői ugyanis attól tartottak, hogy a végén egyes helyeken „nem lesz kivel egyesülni.”⁷⁰⁵ A fúziót megelőzően az egységbizottságok felügyelete mellett az SzDP berkein belül tagrevíziót hajtottak végre, amelynek végén az a javaslat született, hogy 541 személyt zárjanak ki, 271 főt hagyjanak ki a pártból. A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy ilyen előzmények után a két párt helyi szintű egyesülése nem ütközött különösebb nehézségekbe, a fúziót előkészítő taggyűlések már 1948. április 20-án elkezdődtek, amelyek eredményeként az MKP és SzDP balassagyarmati szervezetei április 23-án, a salgótarjáni szervezetek május 9-én kimondták összeolvadásukat, május első felében pedig lezajlottak a járási értekezletek is.⁷⁰⁶ A folyamat lezárásaként a Nógrád-Hont vármegyei pártszervek 600 küldött jelenlétében – egy hónappal az országos fúzió előtt – 1948. május 17-én Salgótarjában mondták ki egyesülésüket.

⁷⁰⁵ JAKAB, 1973. 82.

⁷⁰⁶ Uo. 83.; MOLNÁR, 1972. 292.; SZOMSZÉD, 1977a. 424.

Az 1949. augusztus 20-án kihirdetett alkotmány egyebek mellett előkészítette a közigazgatás gyökeres átszervezését is, amit végül az 1950. évi I. törvény szabályozott. Tekintettel arra, hogy 1948 nyarától a politikai hatalom lényegében az MDP kezében összpontosult, már ezt megelőzően is lehetőség nyílt a párthoz lojális káderek pozícióba juttatására. Jakab Sándor, a marxista ideológiát követő megyei monográfia szerzője szerint, a politikai változás megkövetelte a közigazgatási apparátus megtisztítását, a személyi állomány felfrissítését.⁷⁰⁷ A közigazgatási vonalon végrehajtandó állományrevízió igénye nem volt újkeletű, az már az 1947. évi választások előtt is felmerült a kommunista párt részéről. A pártközpont közigazgatási osztálya külön választási munkatervet állított össze, amelyben számba vette azokat a tisztviselőket, akiknek a hivatalban maradása az MKP részéről nem kívánatos. Lecserélésüket a közigazgatási tanfolyamokról kiemelt megbízható káderekre Rajk László belügyminiszterre bízta, azonban Nógrád-Hont vármegyében ekkor – a főispáni tisztség kivételével – a vezető posztokon nem történt jelentős mozgás.⁷⁰⁸ Mindezek fényében feltételezhető, hogy a két munkáspárt fúzióját követően már tömeges elbocsátási hullám vette kezdetét a közigazgatás területén, azonban a megyei pártbizottság 1951. március 8-ai jegyzőkönyvének tanúsága szerint, még a tanácsrendszer bevezetése után is sok olyan egyén volt pozícióban, aki a pártlojalitás szempontjából megbízhatatlannak számított. Az MDP lokális vezetőtestületének tagjai közül a kialakult helyzetet többen azzal magyarázták, hogy mindenkit nem lehet elküldeni addig, amíg nincs egy fiatalokból kinevelt megbízható közigazgatási káderállomány.⁷⁰⁹ Mindez arra utal, hogy a tanácsrendszer bevezetését megelőzően és az azt követő első időszakban, a politikai szempontok mentén kivitelezett szelekció idején még számítottak a régi apparátus képzett, az MDP szempontjából kevésbé kompromittáló tagjaira. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy az 1948/1949. évi politikai átmenet során meghozott döntések milyen hatással voltak a vármegye tisztviselői társadalmára, a politikai érdekek milyen mértékben befolyásolták a vizsgált csoportba tartozó tisztviselők karrierjét, az egyének hogyan igyekeztek alkalmazkodni a fordulat kihívásaihoz.

⁷⁰⁷ JAKAB, 1973. 96.

⁷⁰⁸ GYARMATI, 1997. 149.

⁷⁰⁹ JAKAB, 1973. 98.

A főispánok, a központi- és kültisztviselők alkalmazkodása az őket ért kihívásokhoz

Főispánok

Az 1945-ben hivatalban lévő főispánokat ért kihívások 1948 áprilisát követően

Szabó József rövid főispáni megbízatása nem politikai érdekelletét következményeként ért véget, hanem kétes gazdasági ügyletekbe keveredett, ezért a Szociáldemokrata Párt visszahívta pozíciójából. Életútja leváltását követő szakaszából kevés adat ismert, ezért nem lehet megállapítani, hogy az 1948-as kommunista hatalomátvétel hogyan befolyásolta karrierútját, a főispáni posztról való távozásának körülményeiből azonban feltételezhető, hogy az SzDP nem számított tovább munkájára, a továbbiakban mellőzték személyét. Szabóval ellentétben, Hazay László szolgálatára továbbra is igényt tartott politikai közössége, miután távozott Nógrád-Hont vármegyéből Fejér vármegyében nyert beosztást. Hivatali ideje alatt már lényegében a tanácsrendszer előkészítése zajlott, ezért szűkült feladatköre, ennek ellenére nincs nyoma annak, hogy olyan jellegű támadások érték volna, amelyek befolyásolták életpályáját. Ezt támasztja alá az az információ is, amely arról szól, hogy Fejér vármegyéből Hajdú-Bihar megyébe helyezték át, ahol Berettyóújfaluban szintén közigazgatási vonalon foglalkoztatták.⁷¹⁰ A két munkaspárt fúziója előtt kinevezett főispánok közül egyedül Balassa Gyuláról tudott, hogy az 1948/1949-es átmenet után a felívelő karrierútját meghatározó konfliktus érte.

Balassa Gyula Nógrád-Hont vármegye főispáni hivatalból távozva eltávolodott a közigazgatás világától, azonban karrierútjában jelentős előrehaladás figyelhető meg. 1946 és 1950 között rendőr altábornagy rangfokozattal országos főkapitányként dolgozott, amely tevékenységi köre 1949-ben új típusú feladattal bővült. Az 1949. május 15-én megtartott választás alkalmával a Magyar Függetlenségi Népfront országos listájáról bekerült a törvényhozásba. Az 1949. évi alkotmány kihirdetése után, a közigazgatás teljes átszervezésének időszakában azonban olyan esemény történt, amelynek negatív végkimenetele akár hosszútávon is lényeges befolyást gyakorolhatott volna életútjára, végül azonban csak néhány évig volt rá hatással.

⁷¹⁰ FARKAS, 2000. 155.; Fehérvári Napló, 1949. július 7. 1.

A Szociáldemokrata Párt vezetőivel kialakított szoros kapcsolata miatt 1950. augusztus 16-án az Államvédelmi Hatóság letartóztatta, a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én a szociáldemokraták elleni koncepciós eljárás keretében 12 év fegyházbüntetésre ítélte a Száva István⁷¹¹ és társaival szemben kezdeményezett mellékperben. Büntetését végül nem kellett kitöltenie, ügyüket felülvizsgálták, amelynek során a korábban megállapított háborús bűntettet, valamint a szervezkedés és hűtlenség bűncselekményét bizonyítani nem tudták, ezért 1955-ben kegyelemben részesítették.⁷¹² Rehabilitálása után 1957 és 1964 között az Országos Erdészeti Főigazgatóságot vezette, amely beosztását elsősorban a Kádár Jánossal kötött személyes ismertségnek és a közös sorsnak – a Rákosi-korabeli börtönéveknek – köszönhetette.⁷¹³ Büntetőügye ezért inkább cezúrát mintsem törést okozott pályáivében.

1948 tavaszán kinevezett főispán

Szkladán Ágostont,⁷¹⁴ a Nógrád Megyei Tanács megszervezése előtt kinevezett utolsó főispánt, a törvényhatósági bizottság 1948. június 6-án iktatta be hivatalába.⁷¹⁵ Személyében már nem a Szociáldemokrata Párt kiküldöttjét üdvözölhette a vármegye közössége, elődjétől eltérően az MKP jelölte a tisztségre. Bár erős borsodi kötődéssel rendelkezett, nem voltak számára ismeretlenek a nógrádi viszonyok sem, az 1930-as évektől munkája Salgótarjánhoz kötötte, a frontátvonulás idején is a városban tartózkodott. A két világháború között folytatott aktív baloldali tevékenységének köszönhetően, 1945. január elején az MKP frissen megalakult salgótarjáni szervezetének tagjai megbízták a városi rendőrkapitányság vezetésével.⁷¹⁶ Ezt a

⁷¹¹ Száva István (1907–1970) 1907. augusztus 2-án született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta, ahonnan 1929-ben kizárták, ezért diplomát csak 1947-ben szerzett magyar-francia-német szakon. 1927-ben lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1933-tól munkatársa, 1945. február 18-ától felelős szerkesztője volt a Népszavának. 1945 és 1948 között országos pártvezetőség és a politikai bizottság tagjaként tevékenykedett. KENYERES, 1981. 738.

⁷¹² HU-ÁBTL-I.-2.1.-III/1-d (V-143387/4) Szakasits Árpád és társai. SzDP ügyben elítélt személyekről összefoglaló jelentések. 1956. március 23.; 1956. július 27.; 1955. november 23.

⁷¹³ MAJTÉNYI, 2021. 110.

⁷¹⁴ Szkladán Ágoston (1899–1963) a Borsod vármegyei Bolyok községben született 1899. április 14-én. Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, majd kitanulta a kőműves szakmát. 1917-ben az ózdi vasgyárban helyezkedett el, ebben az időszakban lépett be a Magyarországi Vas- és Fém munkások Központi Szövetségébe és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba is. A Tanácsköztársaság idején az ifjúság képviselőjeként bekerült a községi direktóriumba, amely szerepvállalása miatt később külföldre kényszerült. Hazatérésekor ugyan letartóztatták, de a vizsgálati fogságból szabadon engedték. 1925-ben ismét belépett az MSzDP-be, ahonnan később túlzott baloldali tevékenysége miatt kizárták. Nógrád vármegyében az 1930-as évektől tevékenykedett, kőművesmesterként munkavezető volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaságnál. MARELYN KISS – VIDA, 2005. 406–407.

⁷¹⁵ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1948. június 6-ai jegyzőkönyv.

⁷¹⁶ Szabad Magyarország, 1945. február 8. 3.

tisztséget ugyan rövid ideig birtokolta, már ez a kinevezése is mutatja, hogy a párt részéről vélhetően erős bizalom alakult ki irányába, ezt a feltételezést további pozíciói csak megerősítik. 1945 februárjában áthelyezték Miskolcra, ahol az MKP Észak-magyarországi Területi Titkárságának lett a munkatársa, 1946. január 17-től a párt megyei titkáráként tevékenykedett. 1946. október 1. és 1948. június 14. között a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének a tagja volt. Az 1945. évi nemzetgyűlési választáson az MKP borsodi listáján pótképviselő lett, azonban behívására nem került sor. Parlamenti képviselőként az 1947. évi választás után próbálhatta ki magát, ez alkalommal szintén a borsodi listáról szerzett mandátumot.⁷¹⁷ Látható, hogy Szkladán aktív tevékenységet folytatott pártvonalon Borsod-Gömör vármegyében, a közigazgatás területén azonban kevés lehetőséget kapott, az első ilyen jellegű komoly posztja a Nógrád-Hont vármegyei főispáni megbízatása volt. Vélhetően azért, mert Borsod-Gömör vármegyében 1945-től jellemzően kommunista főispánok vezethették a lokális igazgatást, a párt nem szerette volna saját embereit háttérbe szorítani, hanem törekedtek a minél több pozíció megszerzésére, amelyre Nógrád-Hont vármegyében 1948 nyarán, az MKP és az SzDP fúzióját megelőzően nyílt lehetőség.⁷¹⁸

Karrierútjának 1945 utáni állomásain végig tekintve megállapítható, hogy azt fokozatos előrehaladás jellemezte, cezúra nem észlelhető benne, a párt egyre több felelősséggel járó feladattal bízta meg. Mindezek alapján elmondható, hogy a korszakra jellemző adminisztratív és jogszolgáltatási eljárások nem gyakoroltak negatív befolyást életútjára. Ezt a két világháború között tanúsított magatartása mellett minden bizonnyal párttisztiségeinek, az MKP és a közte kialakult kölcsönös bizalomnak is köszönhette. Szkladán előéletét tekintve nem meglepő, hogy 1948 júniusában Nógrád-Hont vármegye főispánjaként, beiktatási beszédében hitet tett a párt vezetősége mellett, illetve a megvalósítandó programját is a központi törekvéseknek rendelte alá.

Célját röviden összefoglalva kijelentette, hogy főispánként nem szeretne mást elérni, csak „rendet politikai és gazdasági téren [...], fejleszteni a szociális munkát, fokozni az egészségvédelmet, megtisztítani a népi szerveket.”⁷¹⁹ Az első pont megvalósítása során már nem ütközhetett különösebb ellenállásba, ugyanis beiktatása az MKP és az SzDP vármegyei egyesítő konferenciája után zajlott. 1948 júniusában az egyesült munkáspárt taglétszáma

⁷¹⁷ MARELYN KISS – VIDA, 2005. 406.

⁷¹⁸ 1945 és 1950 között Oszip István (1945–1947), Csacsovsky József (1947–1948), Fekete Mihály (1948–1949) és Mazár Ferenc (1950) töltötték be Borsod-Gömör vármegye főispáni pozícióját. Közülük egyedül Csacsovsky volt szociáldemokrata, azonban a párt baloldalihoz tartozva mindenben együttműködött a kommunistákkal. KIS, 2022. 196.

⁷¹⁹ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1948. június 6-ai jegyzőkönyv.

meghaladta a 38 ezer főt, amely a törvényhatóság felnőtt lakosságának 37%-át jelentette. Ezzel a legjelentősebb politikai formációvá vált a vármegyében, taglétszámát tekintve a többi párt nem rendelkezett kellő erőforrással, hogy tartós befolyást gyakorolhasson hatalmára. Az egyesítő konferencián jelenlévők határozottan állást foglaltak a hároméves terv megvalósítása mellett, amelynek fontosságát a főispán is hangsúlyozta, így ebben a kérdésben sem kellett komoly küzdelemre számítani.⁷²⁰ Az egészségvédelem és a szociális munka területén elsődleges feladatának a megfelelő minőségű ivóvíz- és úthálózat kiépítését, valamint a munkanélküliség felszámolását tekintette. Tapasztalata alapján sok helyen a falu el volt vágva a főútvonalaktól, valamint kevés ivóvíz állt a lakosság rendelkezésére, előfordult, hogy azt pénzért mérték. Beszédében hosszasan fejtegette, hogy szükségesnek véli a népi szervek és a közigazgatás személyi állományának felülvizsgálatát, amely arra enged következtetni, hogy a B-lista rendelet értelmében elbocsátott hivatalnokok számát nem tartotta elégségesnek. Kijelentette, hogy „a bokázó horthysta tisztviselőknek az ideje lejárt, én nem akarok ilyen tisztviselőket látni magam körül”,⁷²¹ azokat a tisztviselőket, akik megítélése szerint megfelelő munkát végeznek megnyugtatta, hogy minden körülmény között meg fogja védeni őket. Hivatalnokaitól elvárta, hogy lendületesen, gyorsan és tervszerűen dolgozzanak, a munkaidőt kezeljék rugalmasan, ha szükséges azon kívül is álljanak rendelkezésre. Főispáni szerepéről megjegyezte, hogy nem ura akar lenni a vármegyének, hanem a közigazgatás első munkása, aki beosztottjaival együtt dolgozik a lokális igazgatás megjavításán.⁷²²

Programja megvalósítására nem állt rendelkezésére hosszú idő, beiktatása után bő egy évvel, meg kellett válni Nógrád-Hont vármegye főispáni pozíciójától. Karrierútjában a váltás kényszerű volt, azonban nem okozott törést benne. A lokális igazgatás vezetéséhez képest Szakasits Árpád köztársasági elnök egy magasabb rendű feladattal bízta meg, 1949. július 1-jén külügyi szolgálatra helyezte át.⁷²³ A kinevezést hírül adó sajtóbejegyzésen Rákosi Mátyás MDP főtitkár és miniszterelnökhelyettes-államminiszter aláírásai is szerepel, amely bizonyossá teszi, hogy Szkladán új feladatkörét az MDP pártvezetésének köszönhette. 1949. július 20-ától a Magyar Népköztársaság prágai követségét vezette, amely tisztsége alól 1950. június 14-én mentette fel Rónai Sándor a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke.⁷²⁴ Külügyi szolgálatára ezt követően is számítottak. 1950 júliusa és 1954. szeptember 1. között moszkvai nagykövet volt, amely feladatköre 1952 novemberében kibővült, ekkor megbízást kapott a mongol

⁷²⁰ Uo.; JAKAB, 1973. 83–84.

⁷²¹ HU-MNL-NVL-IV.501.a. 1948. június 6-ai jegyzőkönyv.

⁷²² Uo.

⁷²³ Magyar Közlöny, 1949. július 10. 1.

⁷²⁴ Uo., 1949. július 28. 1.; Uo., 1950. június 20. 1.

nagykövetség irányítására is.⁷²⁵ Moszkvai szolgálata alól 1954. szeptember 1-jén mentette fel Dobi István a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, majd ezzel egyidőben a mongóliai nagykövetté nevezte ki.⁷²⁶ 1957. februári nyugdíjazása előtt azonban már nem itt, hanem a pekingi és vietnámi nagykövetségen dolgozott, annak vezetői feladatait látta el.

Áttekintve Szkladán Ágoston karrierútjának állomásait megállapítható, hogy annak 1945 utáni felívelését kétségtől aktív pártmunkájának és az MKP, később az MDP vezetői és közte kialakult kölcsönös bizalomnak, valamint a párthoz fűződő lojális viszonyának köszönhetette. Ebből kifolyólag a korszak politikai átmenetei némiképp determinálták életútját. Amennyiben 1945-ben és 1948–1949-ben más irányt vett volna a magyarországi közélet, vélhetően ő sem tölthetett volna be ilyen magas pozíciókat. Ahhoz azonban, hogy pályafutása 1945-től fokozatosan felívelő legyen, saját helyzetértékelő képességére és a közélet területén folytatott aktív szerepvállalására is szükség volt. A rábízott feladatokat el kellett vállalnia és azokat maradéktalanul el is kellett látnia, amely elvárásnak a rendelkezésre álló információk alapján eleget tett. Bár a nagykövetté válás folyamatában a Nógrád-Hont vármegyei főispáni pozíció csak ugródeszkának számított, közigazgatási feladatát minden bizonnyal a beiktatási beszédében megfogalmazott célok mentén folytatta. A feltárt források nem utalnak arra, hogy olyan konfliktusa alakult ki a párt helyi szervezeteinek képviselőivel, amelynek következtében támadások érték. Miután Szkladánt áthelyezték külügyi szolgálatra, a tanácsrendszer bevezetésének közelsége miatt Nógrád-Hont vármegye élére nem neveztek ki új főispánt, a folyó ügyeket a megyei tanács 1950. június 15-ei megszervezéséig az alispán intézte.

Alispánok

Nógrád-Hont vármegye alispáni feladatait a törvényhatósági bizottság 1945. június 18-ai alakuló közgyűlésétől 1950 tavaszáig egy személyben Kovács Jenő látta el. Nem volt ugyan gyakorlott közigazgatási szakembernek tekinthető, 1945 januárjától a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetében végzett aktív szervezőtevékenységének köszönhetően a párt egyre több olyan tisztségre jelölte, amelyek betöltésével fokozatosan beletanulhatott a szerepbe. Habár a frontátvonulást követően elnyert pozícióit részben az SzDP lokális pártszervének köszönhetette,

⁷²⁵ MERELYN KISS – VIDA, 2005. 407.; Magyar Közlöny, 1952. december 17. 1.

⁷²⁶ Magyar Közlöny, 1954. szeptember 23. 521.

alispáni kinevezését nem kizárólag a párt támogatta. A törvényhatósági bizottság egésze kitörő lelkesedéssel fogadta pályázatát, amely arra utal, hogy rendelkezett a lokális társadalom bizalmával. Nincsenek arra mutató jelek, hogy sikeres pozícióba helyezése után visszaélt volna vele, feltételezhetően a közigazgatási tevékenysége során nem a pártérdek és a politikai haszonszerzés motiválta, hanem a rábízott feladatok minél szakszerűbb és pontosabb megoldása. Ennek ellenére, az 1948 tavaszától az MKP és az SzDP vármegyei szervezetei által életre hívott egységbizottságok által koordinált párttagrevízió során, egy rövid ideig veszélyben érezhette párttagságát és az egzisztenciáját biztosító állását is. A két munkáspárt lokális szervezeteinek egyesítése előtt végrehajtott felülvizsgálat alkalmával a politikai közösség nem zárta ki soraiból, valamint alispáni pozícióját is megőrizte, az egyesülés után sem merült fel leváltásának lehetősége. Párttagságát az MDP-ben is megtartotta, ezért személye nem került különböző rágalomkampányok célkeresztjébe. Ilyeneket elsősorban azokkal a szociáldemokratákkal szemben indítottak, akik nem léptek át a munkásegységet reprezentáló Magyar Dolgozók Pártjába, de az új párt kezdeti tagrevíziói során kizártak is gyorsan a megbélyegzettek közé kerültek.⁷²⁷ Az MDP vezetése az egyesülés utáni tevékenységével minden bizonnyal meg volt elégedve, Szkladán Ágoston 1949. júliusi felmentése után a Központi Vezetőség őt bízta meg a főispáni feladatok ellátásával.⁷²⁸ Bizalmatlanság a pártja képviselői részéről csak 1949. november környékén merült fel vele szemben, viszont ez alkalommal sem érte közvetlen nyílt támadás, személyét Uliczky József fegyelmi ügye kapcsán emlegették negatív kontextusban. Közvetlen információ nem áll rendelkezésre, azonban feltételezhető, hogy közigazgatási pályája az eset után vett negatív irányt.

Uliczky József, az MDP Megyei Bizottság tagjának fegyelmi ügyét 1949. november 29-én tárgyalták, akivel szemben a politikai magatartása miatt kezdeményeztek vizsgálatot, amelynek során többek között a párthoz fűződő lojális viszonyát, illetve a kádervonalon kifejtett tevékenységének hatékonyságát kérdőjelezték meg. A tárgyalás alkalmával felvett jegyzőkönyvben Kovács Jenő alispán nevét több alkalommal negatív kontextusban rögzítették. Kálmán János hozzászólásában azt kifogásolta, hogy Uliczky Kovács Jenő alispán közreműködésével a párt tudta nélkül akart káderezni a jegyzői tanfolyamra. Bottyán István azt tette szóvá, hogy az alispánhoz hasonlóan Uliczky is szoros kapcsolatban állt a párt által jobboldali beállítottságúnak bélyegzett személyekkel, többek között az ekkor már

⁷²⁷ GYARMATI, 2012. 104.; Ugyan Kovács Jenő alispánként nem vált lejárató kampány áldozatává, a törvényhatóság közigazgatási tisztviselői között akad olyan személy, akinek távozása összefüggésbe hozható a korszak bünbakképzési mechanizmusával. Márkus Lajos esetéről bővebben *Az 1948 tavaszától kinevezett polgármesterek* alfejezetben esik szó.

⁷²⁸ HU-MNL-NVL-XXXV.31.a. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának 1949. július 11-ei ülésjegyzőkönyve.

letartóztatásban lévő Deák Pál főjegyzővel is.⁷²⁹ Érzékelhető, hogy a hozzászólók gyakorlatilag hasonló cselekedetek elkövetésével vádolták meg Kovács Jenőt, mint a később szigorú megrovásban részesített Uliczy Józsefet, ennek ellenére a Megyei Bizottság jegyzőkönyveiben nincs nyoma annak, hogy lépéseket tettek volna az alispán menesztésének elősegítése érdekében. Kovács 1949. november 29-e után több alkalommal részt vett a bizottság ülésén, ahol aktuális közigazgatási kérdésekről számolt be, támadások ez alkalmakkor nem érték. Az MDP helyi pártszervezete tehát nyílt offenzívát nem indított ellene, azonban ez az ügy is hozzájárulhatott ahhoz, hogy közigazgatási pályafutása 1949 és 1950 fordulóján megtört. Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ, hogy alispáni munkájától pontosan mikor kellett megválnia, egy biztos, hogy 1950 tavaszán már nem ő töltötte be a pozíciót.

A helyzetfelismerő képességének köszönhetően 1945 tavaszán gyorsan felívelő közigazgatási karrierútja végül rajta kívül álló okok miatt vett fordulatot. Az 1949. augusztus 20-án kihirdetett, szovjet mintára megszövegezett új alkotmány az államhatalom lokális szerveit már a tanácsokban jelölte meg, amelyek felállításáról az 1950. évi I. törvény rendelkezett. A vármegyei szintű közigazgatás nagyarányú átszervezése lehetőséget teremtett a vezető tisztviselők személyének megváltoztatására, amelynek során az MDP törekedett a párthoz feltétlen lojális káderek kiválasztására. Kovács Jenőben feltételezhetően szociáldemokrata múltja miatt nem bízott meg teljes mértékben a helyi pártvezetés, ezért pozíciójára 1950 tavaszán egy olyan személyt neveztek ki, aki feltétlen híve volt a Magyar Dolgozók Pártjának. Menesztése után eltávozott Nógrádból, azonban nem került egzisztenciális válságba. Visszatért a két világháború között folytatott tevékenységéhez, ami gyors alkalmazkodóképességére utal. Végzettségének megfelelően jogi pályán helyezkedett el, kezdetben Budapesten ügyvédkedett, majd Pécsen lett a bíróság elnöke, itt hunyt el 1972-ben.⁷³⁰

Kovács Jenőt 1950. március 15-én Gerst János⁷³¹ váltotta az alispáni székben. Gerst munkáscsaládból származott, hosszú ideig maga is bányásként dolgozott Baranya vármegyében, ebből kifolyólag nem rendelkezett hosszú közigazgatási tapasztalattal, karrierútja felívelésében egyértelműen a párt szerepe azonosítható. A bizalmat vélhetően maximális lojalitásával és hatalmas munkabíráásával érdemelte ki. 1945-ben azonnal

⁷²⁹ Uo. 1949. november 29-ei ülésjegyzőkönyv. Deák Pál főjegyzőt ért támadásról bővebben *Az 1945–1946-ban kinevezett főjegyzőket ért kihívások 1948 áprilisát követően* alfejezetben esik szó.

⁷³⁰ ZONDA, 2018. 128–129.

⁷³¹ Gerst János (1908–1950) 1908-ban Pécsen egy bányászcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. Hat elemi osztály elvégzését követően vasesztergályosnak tanult, majd segédként dolgozott mesterénél. 1930-ban helyezkedett el az egyik Pécs környéki bányánál csillésként, ahol a sikeres vājárvizsgát követően vājárként alkalmazták egészen 1949-ig. LEBLANCNÉ, 1983a. 74.

csatlakozott akkori lakóhelye MKP szervezetéhez, ahol hamarosan a vezetőség tagjaként felügyelhette a párt lokális ügyeit, emellett bányászként is olyan teljesítményt nyújtott, hogy elsők között részesülhetett élmunkás kitüntetésben.⁷³² A párt egyesítés után egyre több vezető szerepet bízta rá. Mielőtt közigazgatási vonalon kezdték alkalmazni, a pécsbányatelepi üzem szakszervezetének helyettes elnökeként is kipróbálhatta magát.⁷³³ Pályaíve 1949 márciusában fordult nagyot, amikor a belügyminiszter kinevezte Baranya vármegye Villányi járásának főjegyzőjévé, amely első hivatalnoki pozíciója volt.⁷³⁴ Közigazgatási tapasztalat híján, kinevezése után beiskolázták a Belügyminisztérium által működtetett felsőgödi közigazgatási tanfolyamra, ahol hat hónap alatt képesítést szerzett. A Villányi járásban alig egy éve működött, amikor 1950 tavaszán rábízta a Nógrád-Hont vármegye alispáni pozíciójával járó feladatok ellátását, amely tisztséget végül a tanácsrendszer bevezetése miatt nem sokáig birtokolta. A megyei tanács 1950. június 15-ei megszervezése után a Végrehajtó Bizottság elnökeként felügyelte a helyi közigazgatás átszervezését és működését. Munkakörét rövid ideig töltötte be, egy gyors lefolyású betegség következtében 1950. december 29-én életét veszítette.⁷³⁵

Megállapítható, hogy Nógrád-Hont vármegyében az MKP és az SzDP összeolvadása után az MDP vezetése annak ellenére nem sürgette a közigazgatást felügyelő alispán személyének cseréjét, hogy a bizalom nem volt meg teljes mértékben irányába a lokális pártvezetés részéről. Kovács Jenő leváltásával addig kivártak, amíg nem találták meg helyére az MDP politikája szempontjából megfelelő utódját. Gerst János társadalmi mobilitását a pártnak köszönhette, ezáltal hűsége nem volt megkérdőjelezhető, ennek köszönhetően 1950 márciusában Nógrád-Hont vármegye alispáni pozíciójába helyezték. Tekintettel arra, hogy az új alkotmány kihirdetése után nevezték ki, számára már a megújuló közigazgatási struktúra pozícióinak egyikét szánta a párt vezetése, azonban a tanácsok megszervezése előtt rövid ideig még alispánként tevékenykedhetett. Alispáni kinevezése is jól példázza azt a gyakorlatot, amely az 1948/1949. évi átmenet után, a berendezkedő egypárti struktúra közigazgatás személyi állományát érintő döntéshozatali mechanizmusa során egyre általánosabbá vált. Nevezetesen, hogy a helyi igazgatás vezető pozícióiba kinevezett személyek kiválasztásánál kevésbé a szakmai előmenetel, inkább a lojalitás számított elsődleges szempontnak.⁷³⁶ A feltárt források szerint Kovács Jenőt politikai okok miatt menesztették, ennek ellenére nem élt panasszal

⁷³² LEBLANCNÉ, 1983a. 74.

⁷³³ Dunántúli Napló, 1948. július 9. 3.

⁷³⁴ Magyar Nemzet, 1949. március 20. 7.

⁷³⁵ LEBLANCNÉ, 1983a. 74.

⁷³⁶ Ez – ahogyan a későbbi alfejezetekben látható lesz – a közigazgatás alsóbb szintjein is jellemző lett, azonban a járási és községi tisztviselők esetében a pártlojalitás mellett több esetben közigazgatási tapasztalat is adatolható.

elbocsátása miatt. Gyorsan felmérte lehetőségeit, egzisztenciáját a leváltása után végzettségének megfelelő jogi munkából tartotta fenn, a politikai átmenet alkalmával nem lehetetlenült el tevékenysége. Kovácshoz hasonlóan Gerst János sem kifogásolta az MDP döntését, annak ellenére, hogy közigazgatási tapasztalattal nem rendelkezett, élt a felajánlott lehetőséggel, örömmel fogadta a neki szánt pozíciót. Érzékelhető, hogy az 1948/1949. évi struktúraváltás kétségkívül hozzájárult az alispáni pozíciót birtokló egyének karrierútjának módosulásához, azonban a személyes döntések és a körülményekhez való gyors alkalmazkodás is szerepet játszott a pályáívek alakulásában.

Járási főjegyzők⁷³⁷

Az 1945–1946-ban kinevezett főjegyzőket ért kihívások 1948 áprilisát követően

Az 1945 januárja után kinevezett főjegyzők többségének karrierútját nem befolyásolták érdemben a korszak tisztviselőit ért adminisztratív támadások. Azok a hivatalnokok is folytathatták rövidebb-hosszabb kihagyás után a közigazgatási pályafutásukat, akik karrierútjára negatív hatást gyakorolt a B-lista eljárás, jóllehet nem biztos, hogy abban a pozícióban, amiből leváltották őket. Debreczeny Mártonnak a Balassagyarmati járás volt főjegyzőjének elbocsátó határozatát 1947 januárjában szüntették meg és még ebben a hónapban beosztották a vármegye alispánja mellé. Ahogy azt korábban említettem, a karrierútjára vonatkozóan ez az utolsó ismert adat, ezért azt, hogy a későbbi átmenetek miként befolyásolták pályáját, nem lehet megállapítani. Deák Pál mindössze 20 napot kényszerült távol maradni hivatalától. Elbocsátása után az alispán már 1946. augusztus 28-án visszarendelte állásába, tovább igazgathatta a Szécsényi járás ügyeit, így tagja maradt az adminisztrációs szelekciós hullámok után fennállt vármegyei főjegyzői karnak.

Az igazoló-, valamint a B-lista eljárásokat követően állományban lévő főjegyzők karrierútjában az 1948/1949-es fordulatot követően beállt változások háttérében – ahol ismert a pályaelhagyás oka és ideje – jellemzően külső tényező azonosítható.⁷³⁸ A hivatalnokok nem

⁷³⁷ Vö. GYEBNÁR, 2023b.

⁷³⁸ Az 1945–1946-ban kinevezett hat járási főjegyző közül csak a Szobi járást igazgató Györi Endre hivatalvállalásának vége nem ismert. Az utolsó feltárt dokumentum, amelyben feltűnik a neve 1946. február 5-én kelt.

önként mondtak le pozíciójukról és távolodtak el a közigazgatás világától, ami arra utal, hogy egzisztenciájukat továbbra is igazgatási munkájukkal igyekeztek fenntartani, különböző módokon, de mindegyikük megpróbálkozott alkalmazkodni a politikai átmenet generálta nehézségekhez. A nyugdíjazások és az elbocsátások oka végül lehetett tényleges hivatali mulasztás, de politikai szándék is állhatott mögötte.

Főjegyző	Járás	Hivatalvállalás kezdete	Hivatalvállalás vége
Dr. Boda Gergely	Nógrádi	1945.07.30. (pontos)	1949.06.27. (körül)
Dr. Garamvölgyi Antal	Balassagyarmati	1946.08.28. (pontos)	1948.12. (körül)
Dr. Erdődy Gyula	Salgótarjáni	1946.08.28. (pontos)	1948.10.11. (pontos)
Dr. Deák Pál	Szécsényi	1945.07.30. (pontos)	1949.11.29. (előtt)
Dr. Zsembery Ferenc	Sziráki	1945.07.30. (pontos)	1948.12.09. (pontos)
Dr. Győri Endre	Szobi	1945.08. (előtt)	1946.02.05. (után)

11. táblázat: 1945–1946 adminisztratív eljárásai után hivatalban lévő főjegyzői kar tagjainak szolgálati ideje

Zsembery Ferenc ellen 1948 decemberében – az 1929. évi XXX. törvénycikk értelmében – fegyelmi eljárás volt folyamatban, a vád szerint hivatali működése során többször szabálytalanul járt el, a hivatalon kívüli ügyintézés alkalmával a kiszállás díját nyugta nélkül szedte be az ügyfelektől. Ügyében a tárgyalás 1948. december 9-én zajlott, amelyen a vármegye közigazgatási bizottságának fegyelmi válaszmánja bűnösnek mondta ki a főjegyzőt, akit hivatalvesztéssel és a hozzátartozók ellátási igényeinek megvonásával szankcionáltak.⁷³⁹ Az ügy kivizsgálásának dokumentumai valóban elkövetett hivatali hiányosságokra utalnak, a rendelkezésre álló adatok alapján az elbocsátása mögött nem azonosítható közvetlen politikai akarat. Életének a közigazgatási tisztviselői szakaszát követő időszakából kevés információ áll rendelkezésre, ezért nem lehet megállapítani, hogy további pályafutása során milyen nehézségekkel találta szembe magát, azokra milyen válaszreakciókat adott. Utolsó éveit feltételezhetően Budapesten töltötte, itt hunyt el 1971-ben.

⁷³⁹ HU-MNL-NVL-IV.504. 82/1948. dr. Zsembery Ferenc Sziráki járási főjegyző fegyelmi ügye.

Zsembery ügyével ellentétben Boda Gergely menesztése mögött már politikai akarat is azonosítható volt. Őt 1949 márciusában kizárták az MDP-ből és leváltották főjegyzői posztjáról, ezt követően kisegítő jegyzőként tevékenykedett Rétságon. A pártból való kizárása és a főjegyzői posztról történő leváltása ellen fellebbezéssel élt, elmondása szerint Toldi János az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottságának kádereje biztosította, hogy ki fogják vizsgálni az ügyét. 1949 júniusában – többek között – ezen okból kifolyólag kereste fel Toldit az MDP rétsági párhelyiségében, akivel szóváltásba keveredett, kifejtette bíráló véleményét a folyamatban lévő Rajk-perrel kapcsolatban is. Az esetről végül büntetőügy kerekedett, ami a Budapesti Népjogszegség 1949. június 30-ai vádemelése folytán a Budapesti Népbíróság elé került, ahol a volt főjegyzőt felmentették az ellene megfogalmazott izgatás vádjától. Az ítélet ellen az államügyész semmisségi panaszt nyújtott be, amelynek a Népbíróságok Országos Tanácsa az 1949. november 30-án tartott tárgyaláson helyt adott, a vádlottat két hónap fogházra és háromévi hivatalvesztésre ítélte.⁷⁴⁰ Az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottsága azonban nem várt a fellebbezési ítéletig, az 1949. június 27-ei ülésen megfosztották Bodát közigazgatási állásától.⁷⁴¹

Boda Gergely menesztéséhez hasonlóan, Deák Pál leváltása mögött is pártakarat munkálkodott. Az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottságának ülésjegyzőkönyveit olvasva feltűnik, hogy a Szécsényi járás főjegyzőjének személyével a párt helyi képviselői nem voltak megelégedve. Miskei László fegyelmi ügyének tárgyalása során – akivel szemben az a vád merült fel, hogy Deák Pállal túl bizalmas kapcsolatot ápolt és a korrupció gyanúja is felvetődött –, többen negatív hangnemben nyilatkoztak a főjegyzőről. Miskei kezdeti tapasztalata szerint Deák a közigazgatásban megpróbált jó munkát végezni. Többször hallotta, hogy a legjobb járási vezető, azonban fegyelmi ügyének pozitív elbírálását remélve az eljárás során már azt állította, hogy Deák romboló tevékenységet fejtett ki a munkásmozgalmon belül. Nem ő volt azonban az egyedüli, aki hasonlóan vélekedett a főjegyzőről. Hidvégi Pál álláspontja szerint Deák a közigazgatás területén igyekezett feladatát túl jól végezni, ezzel elterelni a párt járási titkárának figyelmét bomlasztó magatartásáról. A vélemények alapján nem meglepő, hogy a párt helyi szervezete a főjegyzőt reakciónak bélyegezte. Mindehhez hozzájárulhatott az is, hogy párttagsága az MKP-SzDP egyesülése után nem volt tisztázott. A rendelkezésre álló adatok alapján annyi tudható, hogy az SzDP még az egyesülés idején kizárta soraiból, az MDP nem

⁷⁴⁰ HU-BFL-VII.5.e.-1949-21307. dr. Boda Gergely büntetőügye.

⁷⁴¹ HU-MNL-NVL-XXXV.31.a. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának 1949. június 27-i ülésjegyzőkönyve. A bizottság jegyzőkönyvei elérhetők a Hungaricana adatbázisából. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_nml_mdp_megybiz/ (letöltés, 2025.03.20.)

vette fel tagjai közé, azonban ő ezt követően is fizette a tagsági díjat. Megbízható közigazgatási munkájának köszönhetően a Szécsényi járás pártbizottsága továbbra is tagként kezelte, így végbemehetett felülvizsgálatának folyamata. A párttagsága körüli anomália végül 1949. október 4-e előtt rendeződött, az MDP Megyei Bizottságának ülésjegyzőkönyve szerint kizárták, emellett szorgalmazták, hogy menesszék közigazgatási pozíciójából is.⁷⁴² Arra vonatkozóan, hogy ez pontosan mikor történt a disszertáció lezárásáig nem került elő információ, egy biztos, hogy november 29-én már nem volt hivatalban és szabadsága is korlátozva volt.⁷⁴³ Életének további szakaszáról csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. Ami biztosnak tűnik, hogy eltávolodott Nógrád-Hont vármegye közigazgatásától, leváltása után a közigazgatási egység területén már nem volt lehetősége tisztviselőként tevékenykedni. Gyászjelentése szerint Budapesten hunyt el 1974-ben.⁷⁴⁴

Egy 1955-ben kelt önéletrajza szerint a Balassagyarmati járás főjegyzőjét betegségére hivatkozva 1948. december 30-án, 36 éves korában nyugdíjazták.⁷⁴⁵ Források hiányában nem lehet megállapítani, hogy Garamvölgyi Antal tisztviselői munkaviszonyának megszűnése saját kérésére, vagy korábbi politikai szerepvállalása miatt felsőbb utasításra történt. Ami biztos, hogy az 1948-as év végétől elvesztette a megélhetését biztosító állását, innentől kezdve élete a folyamatos útkeresésről szólt. A folyósított nyugdíját 1950-ben megvonták tőle, 38 éves korától ismét munkába állt, az Állami Erdőgazdaság Karancsaljai Erdészeténél könyvelői feladatokat látott el. Nyugdíjazása előtt azonban a mindennapjainak egy későbbi szakaszát is meghatározó fordulat következett be életében.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok alapján feltételezhető, hogy 1948-ban ügynökként, hálózati munkára beszervezték. A vélt együttműködés után a belépés dokumentumait tartalmazó B-dosszié, valamint jelentéseket őrző M-dosszié nem maradt fenn, a beszerzés körülményeinek feltárása egy 1961-től vezetett dossziében őrzött dokumentumok alapján lehetséges.⁷⁴⁶ Az iratokból az derül ki, hogy Garamvölgyit terhelő és kompromittáló adatok alapján⁷⁴⁷ bírták együttműködésre, amelynek az alapot 1946-os ügye szolgáltatta, beszerzésénél erőszakos eszközöket is alkalmaztak. Volt

⁷⁴² HU-MNL-NVL-XXXV.31.a. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának 1949. október 4-ei ülésjegyzőkönyve.

⁷⁴³ Uo. 1949. november 29-ei ülésjegyzőkönyv.

⁷⁴⁴ Deák Pál gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/398272#> (letöltés, 2025.03.20.)

⁷⁴⁵ HU-MNL-NVL-XXV.4.c. 395/1957. Önéletrajz, 1955. december 27.

⁷⁴⁶ Garamvölgyi Antalról 1961-ben azért kezdtek információt gyűjteni, hogy mint 1956-ban emigrált személyt külföldi munkára beszervezzék, ami végül 1968-ban eredménytelenül végződött. Az információgyűjtés során tett jelentést volt tartótisztje, amelyből az 1948-as feltételezett együttműködés részletei megismerhetők. HU-ÁBTL-I.-3.2.4.-K-2170 „Asriel Paul”.

⁷⁴⁷ Ennél a beszerzési alapnál az állambiztonságnak azt kellett mérlegelnie, hogy a jelölt mennyire tart a büntetéstől, ez milyen mértékben köti a szervekhez, milyen anyagi és erkölcsi hátrányba kerülne ügyének nyilvánosságra kerülésekor. TABAJDI – UNGVÁRY, 2008. 173.

tartótisztje jelentésében a következő sorokat írta az eseményről: „Beszervezése az akkori módszereknek megfelelően történt, amely most elítélendő, megverés stb.”⁷⁴⁸ A megfélemlítés hatására Garamvölgyi – a fennmaradt jelentések szerint – együttműködött a szervvel, a rábízott feladatoknak eleget tett, „eredményesen végezte hálózati munkáját, amiért többször pénzjutalomban részesítették.”⁷⁴⁹ Annak feltárása, hogy milyen vonalon alkalmazták, a hiányosan fennmaradt források miatt nehezen végezhető el. Az ÁBTL adatbázisában fedő- és valódi, valamint a feltételezhetően megfigyelt személyek neve alapján sem lelhető fel olyan irategyüttes, amelyből pontosan rekonstruálható lenne hálózati munkája. Az 1961-ben nyitott dosszié jelentései töredékes információt közölnek együttműködésének utolsó évében végzett tevékenységének néhány részletéről. Ezekből az derül ki, hogy akkori munkahelyén figyelte meg kollégáit, akik fegyveres összeesküvés-szervezés gyanúja miatt kerültek az állambiztonság látókörébe. Emellett leépítése előtt feladatai közé tartozott a lakóhelyén tevékenykedő kléruscsoport megfigyelése is. Az állambiztonság jelentéseiből az is kirajzolódik, hogy 1951-ig volt a hálózat tagja, ekkor tisztázatlan okok miatt kizárták. Az iratokból nem derül ki egyértelműen leépítésének oka, hivatkoztak egészségügyi állapotára, és dekonspirálódás gyanúja is felmerült. Volt tartótisztje egy beszámolójában arról tett jelentést, hogy Garamvölgyinek nem állt szándékában a hálózati munka megszakítása, kizárása pillanatában sírt és kérte a további együttműködésre.⁷⁵⁰ Ebből arra lehet következtetni, hogy tartott az esetleges retorziótól, félt, hogy a hatalom korlátozza további lehetőségeit vagy egzisztenciális érdekek fűzték az együttműködéshez. Elképzelhető, hogy a csekély pénzjutalmak az 1948-as nyugdíjazása után segítséget jelentettek számára annak ellenére, hogy 1950-től már ismét dolgozott az Állami Erdőgazdaság Karancsaljai Erdészeténél.

Nyugdíjazása után, lehetőségeit mérlegelve, 1955-ben jutott arra az elhatározásra, hogy könyvelői állása helyett megpróbál eredeti végzettségének megfelelően jogi pályán elhelyezkedni. Kapcsolati hálóját kihasználva levélben kereste fel Daróczi Gusztávot, régi balassagyarmati ügyvéd ismerősét, hogy járjon el érdekében az ügyvédi kamaránál.⁷⁵¹ Erőfeszítése végül nem vezetett eredményre, a régi munkahelyén érte őt az 1956-os forradalom híre, amiben az átmenetet látta egy kiszámíthatóbb élet felé. A forradalom és szabadságharc helyi eseményeiben politikailag ismét aktivizálta magát, amely szerepvállalásáért 1957. október

⁷⁴⁸ HU-ÁBTL-I.-3.2.4.-K-2170 „Asriel Paul”. Garamvölgyi Antallal kapcsolatos észrevételek, d.n. 64.

⁷⁴⁹ Uo. Összefoglaló jelentés, 1962. augusztus 28. 78.

⁷⁵⁰ Uo. Garamvölgyi Antallal kapcsolatos észrevételek, d.n. 64.; Összefoglaló jelentés, 1962. augusztus 28. 78.

⁷⁵¹ HU-MNL-NVL-XXV.4.c. 395/1957. Garamvölgyi Antal levele Daróczi Gusztávnak, 1955. december 26.

14-én tíz év börtönbüntetésre ítélték.⁷⁵² A bírói döntés azonban távollétében született, 1956 decemberében a várható megtorlás elől Svájcba emigrált, itt halt meg 1988-ban.

Megállapítható, hogy az 1948/1949-es átmenetet követően menesztett főjegyzők közül négy személynek külső tényező hatására ért véget közigazgatási karrierútja, amelyek háttérében két esetben politikai szándék, egy-egy esetben pedig hivatali mulasztás, valamint egészségügyi probléma állt. Az 1945–1946-ban kinevezett főjegyzők közül egyedül a Salgótarjáni járás éléről 1948 októberében menesztett Erdődy Gyulának nem kellett végleg búcsút mondania a közigazgatási tevékenységnek, alacsonyabb beosztásban, járási jegyzőként segíthette tovább a térség igazgatását.⁷⁵³ Arról, hogy ezt meddig tehette, a feltárt források nem nyújtanak érdemi információt, ahogyan arról sem, hogy a tanácsrendszer 1950. évi bevezetése után egzisztenciáját hivatali munkával tartotta fenn vagy a közigazgatás keretein kívül kellett a boldogulás lehetőségeit keresnie.

1948 tavaszától kinevezett főjegyzők

Az 1945 júliusában kinevezett főjegyzők fokozatos leváltása és nyugdíjazása után többségben olyan személyek kerültek hivatalba, akik az MDP által elvárt irányvonalat képviselték. Az 1948/1949-es átmenet után a pártlojalitás vált fontos kiválasztási szemponttá, az újonnan hivatalba helyezett főjegyzők esetében azonban a meglévő szakmai tapasztalat is hasznosítható volt. Az 1950. augusztus 15. előtt pozíciót nyert tisztviselők közül csak Toma Géza⁷⁵⁴ nem rendelkezett hosszabb közigazgatási múlttal, a többiek már az 1945-ben kibontakozott átmenet előtt is a vármegyei, járási vagy községi igazgatás területén dolgoztak. Ez okból többségüknek át kellett esniük az igazoló eljárás adminisztratív folyamatán, azonban az érintettek mindegyikét gond nélkül igazolta az illetékes bizottság. Hivatalba helyezésük időpontjából adódik, hogy az igazoló eljárásokat követő második nagy szelekciós hullám során egyikük sem került B-listára, ami megnehezítette volna későbbi elhelyezkedésüket.

⁷⁵² Garamvölgyi Antal 1956-os szerepvállalásáról lásd bővebben: GYEBNÁR, 2020.

⁷⁵³ HU-MNL-NVL-514.a. 4560/1948. (7. doboz) Személyi változás a Salgótarjáni járás főjegyzői hivatala vezetésénél.

⁷⁵⁴ Toma Géza (1914–?) Budapesten született 1914. február 19-én. 1944 decembere előtt nem vállalt hivatali közigazgatási területen. 1939-ben még gyári munkásként dolgozott, 1940-ben került a MÁV-hoz lakatosként, ahol egészen 1949-ig tevékenykedett. HU-MNL-NVL-XXXV.131. T.22. Toma Géza (24. tekercs, 314–325. felvétel)

Főjegyző	Járás	Hivatalvállalás kezdete	Igazolt	Párttagság
Dr. Csőke Rezső ⁷⁵⁵	Balassagyarmati	1948.06.10. (előtt)	igen 1946.01.29. (pontos)	MDP
Toma Géza	Balassagyarmati	1949. (körül)	-	MKP, majd MDP
Dr. Erdődy Gyula	Salgótarjáni	1946.08.28. (pontos)	igen 1945.09.15. (után)	nem tag
Kazári Gyula ⁷⁵⁶	Salgótarjáni	1949.02.28. (pontos)	igen 1945.05.15. (pontos)	MKP, majd MDP
Pálmai József ⁷⁵⁷	Salgótarjáni	1950.07.01. (pontos)	igen 1945.12.22. (pontos)	MDP (feltételezhető)
Dr. Mariányi Jenő ⁷⁵⁸	Sziráki	1949.02. (előtt)	igen 1945.06.15. (pontos)	SzDP, majd MDP (feltehetően)

12. táblázat: A leváltások következtében állást kapott járási főjegyzőkre vonatkozó adatok⁷⁵⁹

A feltárt források tanúsága szerint egyedül Csőke Rezsővel szemben folyt népbírószági eljárás, a népjogvédelem a kommunista párt elleni gyűlöletkeltés és nyilas szervezkedés megalapozott gyanúja miatt emelt vádat ellene 1945. szeptember 29-én. A Balassagyarmati Népbírószág, a nyomozati anyagok és a meghallgatott tanúk vallomásai alapján, azonban nem találta bizonyíthatónak Csőke bűnösségét, így az 1945. november 7-én megtartott tárgyaláson felmentette az ellene felhozott vádak alól. Az ítélet ellen a népjogvéd fellebbezést jelentett be,

⁷⁵⁵ Csőke Rezső (1914–?) 1914. február 21-én született Etesen. Jogi tanulmányaival párhuzamosan 1934-től már Etesen községi jegyzőgyakornok volt. 1939-ben közigazgatási gyakornokként kapott hivatalt Nógrád vármegye Nógrádi járásában. 1940 májusában már a járás szolgabírója volt, amely tisztségét 1941 decemberéig birtokolta. Ekkor vármegyei aljegyzőként a törvényhatóság központi tisztviselője lett. 1943-tól a Sziráki járásban tevékenykedett. HU-MNL-NVL.IV.412. (42. kötet) Nógrád-Hont vármegye alkalmazottainak állománykönyve 141.; MTCN 1940–1944

⁷⁵⁶ Kazári (Kazareczki) Gyula (1914–1967) 1914. július 25-én született Zagyvarónán Kazareczki Gyula néven. Közigazgatásban való elhelyezkedését megelőzően kőbányai és acélgyári munkásként dolgozott. 1939-ben Zagyvarónán lett községi kisegítő díjnok, amely feladatkört egészen 1945-ig gyakorolta. A közigazgatás újjászervezését követően 1945-től segédjegyzőként működött a településen. VONSIK, 1984. 39.

⁷⁵⁷ Pálmai (Pranda) József (1915–2007) Jobbágyiban született 1915. szeptember 3-án Pranda József néven. A községi igazgatás területén 1934-ben helyezkedett el, 1943-ig Jobbágyi jegyzőgyakornoka, majd segédjegyző volt. A második világháborút követően körjegyzői feladatokat látott el Kállón és Lőrinciben. FÖLDI, 2002. 144.

⁷⁵⁸ Dr. Mariányi Jenő (1908–1986) Budapesten született 1908. június 4-én. Közigazgatási pályafutását 1944-ben Zentán kezdte, majd 1944 decemberétől a salgótarjáni főszolgabírói hivatalban teljesített szolgálatot. HU-MNL-NVL-XVII.407. (6. doboz) 204/1945. dr. Mariányi Jenő igazoló bizottsági ügye.

⁷⁵⁹ HU-MNL-NVL-XVII.403. Jegyzőkönyvek. (1. doboz) 1945. május 15., 1945. június 15.; HU-MNL-NVL-XVII.405. 22. sz. 1945. december 22-én igazoltak (2. doboz) Pálmai József igazoló bizottsági ügye, 24. sz. 1946. január 29-én igazoltak (2. doboz) dr. Csőke Rezső igazoló bizottsági ügye; HU-MNL-NVL-XVII.406. 89/4 (2. doboz) dr. Erdődy Gyula igazoló bizottsági ügye.

az ügy a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt folytatódott. Az 1948. június 23-án meghozott ítélet szerint a NOT az elsőfokú ítéletben nem talált helytelen ténybeli következtetést, ezért Csőke felmentését elfogadta.⁷⁶⁰ Arra vonatkozóan nem került elő információ, hogy miért húzódott ilyen sokáig a fellebbviteli eljárás, azonban az ügy nem gyakorolt hatást hivatali pályájára. Az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottságának 1949. november 29-ei ülésén már olyan főjegyzőként hivatkoztak rá, akit rég le kellett volna váltani, amely kijelentésből két dologra lehet következtetni. Egyrészt arra, hogy 1949 novemberében még a Balassagyarmati járást vezette, másrészt arra, hogy politikai közösségének megrendült benne a bizalma és szorgalmazták leváltását. Azt, hogy erre pontosan mikor került sor, a dolgozat lezárásáig nem sikerült azonosítani.

Kinevezése után Csőkével szemben megingott az MDP helyi vezetésének bizalma. Az 1948-ban és 1949-ben hivatalba helyezett tisztviselők többségénél nem merült fel hasonló probléma, amelyet bizonyít az is, hogy 1950-ben a tanácsok megszervezése után többen az új közigazgatási rendszerben is pozíciót nyertek.⁷⁶¹ Toma Géza járási tanácselnök, Kazári Gyula végrehajtó bizottsági elnökhelyettes, Pálmai József végrehajtó bizottsági titkár lett. Tehát az MKP térnyerésének folyamatában Nógrád-Hont vármegye járási igazgatásának területén az MKP-SzDP egyesülése után alakult ki a politikailag lojális tisztviselői vezető réteg.

Polgármesterek⁷⁶²

Az 1945-ben hivatalban lévő polgármestereket ért kihívások 1948 áprilisát követően

Vannay Béla, Balassagyarmat 1946 augusztusáig hivatalban lévő polgármesterének életútjára vonatkozóan, az elbocsátása utáni időszakból töredékes információk állnak rendelkezésre. Ezért nem lehet megállapítani, hogy az 1948/1949-es átmenet hogyan befolyásolta pályáját, az őt ért kihívásokra hogyan reagált. Ami tudható, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiben, az akkor Homokterenye községben élő Vannay nem vállalt szerepet, ami arra

⁷⁶⁰ HU-MNL-NVL-XXV.1.b. 187/1945. dr. Csőke Rezső népbírószági ügye; HU-BFL-XXV.2.b.-1948-1355. dr. Csőke Rezső népügyészégi ügye.

⁷⁶¹ Kazári Gyula Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese lett, Pálmai József Salgótarjában a Végrehajtó Bizottság titkári pozícióját birtokolta.

⁷⁶² Vö. GYEBNÁR, 2022.

utal, hogy az akkor már 62 esztendőös tisztviselő igyekezett visszafogottan élni, távol maradni a korszak jelentős politikai megmozdulásaitól.⁷⁶³ Élete utolsó éveit Budapesten töltötte, itt halt meg 1967-ben.⁷⁶⁴

Vannayval ellentétben Kilczér Béla, a tisztségéről 1945 júliusában lemondott salgótarjáni polgármester, életének 1945 utáni szakasza is adatolt, annak állomásairól elsősorban ő maga számolt be visszaemlékezésében. Ebből kiderül, hogy a közigazgatás világától ugyan el kellett távolodnia, a vizsgált korszak politikai átmenetei során jelentkező nehézségek ellenére azonban megtalálta a boldogulás útját. Nem maradt állás nélkül, sőt vezető beosztást is birtokolhatott. Lemondásának kikényszerítése miatt megromlott a viszonya a Magyar Kommunista Párttal és annak helyi képviselőivel, ezért kilépett a pártból. A párt képviselői – elsősorban utódja, Blanár Sándor – részéről ezt követően is érték különböző támadások, amelyek miatt testi épségét kezdte féltetni, ezért arra az elhatározásra jutott, hogy magát ismertté téve versesfüzetet kezd terjeszteni, amelyet országos közéleti szereplőkhöz is eljuttatott. Az illegális terjesztés miatt később eljárást kezdeményeztek vele szemben, azonban mielőtt komolyabbra fordult volna ügye, barátja közbenjárásával elmezavarra hivatkozva felvették a balassagyarmati kórházba, ahonnan 43 nap benntartózkodás után Budapestre települt. 1947-ben végül visszatért Salgótarjánba, a polgármesterrel, valamint a kommunista párt helyi vezető tagjaival megromlott viszony ellenére sikerült az eredeti hivatásának megfelelő pozíciókban elhelyezkednie. Dolgozott többek között a Salgótarján és Vidéke Építőszövetkezet felelős ügyvezető építőmestereként, a Salgótarjáni Építőmunkások Építési Szövetkezetének építésvezetőjeként és a Nógrád Megyei Beruházási Vállalat műszaki osztályvezetőjeként is.⁷⁶⁵ Az 1948/1949. évi átmenet idejére tehát úgy sikerült függetlenítenie magát a helyi közélettől és korábbi politikai közösségétől, hogy ezzel párhuzamosan karrierútjában nem történt jelentősebb törés, építési hivatását tovább gyakorolhatta. Ezután politikai átalakulás már csak egy alkalommal szólt közbe életébe. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás során annak ellenére kezdeményezték vele szemben eljárást, hogy állítása szerint sikerült távol maradnia az eseményektől. A vád szerint fel akarta robbantani az általa tervezett, az akkori Szabadság téren álló szovjet emlékművet, amelyet végül a felvonuló tömeg döntött le 1956. október 27-én. Továbbá azzal gyanúsították, hogy 1956.

⁷⁶³ HU-ÁBTL-I.-3.1.5.-I.s.-I.t.-O-15223 Volt horthysta funkcionáriusok és földbirtokosok. Kimutatás, 1958. május 20. 71.

⁷⁶⁴ HAUSEL, 2019. 224.

⁷⁶⁵ SÁNDOR, 1970. 76–86.

december 8-án ő kísérte a bányatröszt dolgozóit a későbbi sortűz helyszínére.⁷⁶⁶ A vizsgálat ideje alatt 175 napot töltött letartóztatásban, ezt leszámítva azonban komolyabb retorzió nem érte a megtorlás során. Az 1957-es ügye után rövid ideig a bányatrösztnél dolgozott, majd 1959-ben a Salgótarjáni Városi Tanács munkaszerződéses tervezője lett. Életének utolsó éveit is Salgótarjában töltötte, itt hunyt el 1971-ben.⁷⁶⁷

Kilczer Béla utódjának – Blanár Sándornak – polgármesteri pályafutását nem érintette negatívan a kommunista párt hatalomátvétele. Az MKP és az SzDP városi pártszerveinek 1948. május 9-én lezajlott egyesítő értekezlete után sem merült fel leváltásának igénye.⁷⁶⁸ Elődjéhez hasonlóan posztjától lemondás útján vált meg, döntése mögött azonban nem külső kényszer, hanem előrehaladott kora húzódott. 1906 szeptemberétől polgármesteri kinevezéséig tanítói tevékenységgel tartotta fenn saját és családja egzisztenciáját, így nyugdíja megállapításakor a közigazgatásban eltöltött éveivel együtt 43 esztendő közszolgálatot vettek alapul.⁷⁶⁹ A nyugállományba vonulását követően neve eltűnik a feltárt forrásokból, amely arra utal, hogy távol maradt mindennemű közéleti tevékenységtől, utolsó éveiben – 1955-ben bekövetkezett haláláig – visszavonultan élt.

1948 tavaszától kinevezett polgármesterek

Blanár Sándor lemondás előtt, a Magyar Dolgozók Pártja Megyei Bizottságának 1949. január 3-ai ülésén Oczel János titkár bejelentette, hogy a Szervező Bizottság Nagy Lajost⁷⁷⁰ fogadta el Salgótarján következő polgármesterének.⁷⁷¹ Beiktatására a város képviselő-testületének 1949. január 8-ai ülésén, Blanár hivatalos lemondását követően került sor. Személyében a párthoz feltétlenül lojális káder került Salgótarján élére, beiktatása után beszédében ki is emelte, hogy az MDP bizalmából nyerte el a pozíciót, a párt utasításait minden esetben betartva kívánja végezni munkáját.⁷⁷² Nagy működése során feltehetően mindvégig szem előtt tartotta ezt a

⁷⁶⁶ Az 1956-os forradalom és szabadságharc salgótarjáni eseményeit lásd bővebben többek között: Á. VARGA – DUPÁK – TYEKVICSKA, 1996.

⁷⁶⁷ SÁNDOR, 1970. 88–90.

⁷⁶⁸ Az egyesítő értekezletről bővebben: MOLNÁR, 1972. 292.

⁷⁶⁹ CS. SEBESTYÉN, 2002. 49.

⁷⁷⁰ Nagy Lajos (1892–1983) 1892-ben született bányászcsaládban. Hosszú ideig ő maga is bányásként tevékenykedett, majd a karancslejtősi akna üzemi bizottságának elnöke, később a versenyyroda vezetője. Személyében, Andó Gyurka Ferenc Tatabánya polgármestere után, második ízben helyeztek bányászt városvezetői posztra. Bányamunkás, 1949. január 28. 2.

⁷⁷¹ HU-MNL-NVL-XXXV.31.a. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának 1949. január 3-ai ülésjegyzőkönyve.

⁷⁷² HU-MNL-NVL-V.182.b. 1949. január 8-ai jegyzőkönyv.

szempontot, munkájával minden bizonnyal meg volt elégedve pártja, ugyanis haláláról megemlékezve a *Nógrád* című napilap hasábjain még 1983-ban is méltatták tevékenységét.⁷⁷³ A *Salgótarjáni új almanach adatai* arra engednek következtetni, hogy a tanácsrendszer 1950. évi bevezetése után 1954-ig a városi tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke volt,⁷⁷⁴ azonban ez az információ nem állja meg a helyét, több forrás azt támasztja alá, hogy ezt a posztot Galajda János töltötte be.⁷⁷⁵

Amíg Salgótarján polgármesteri posztján nem eredményezett váltást a két munkáspárt egyesülése, addig Balassagyarmaton változást hozott a városvezetésben az 1948/1949-es fordulat. Vannay félreállítása után a település irányítására most először választottak teljes joggal felruházott polgármestert Márkus Lajos személyében.⁷⁷⁶ A város képviselő-testülete – az MKP és SzDP városi szervezeteinek 1948. április 23-i egyesülése után – május 23-án választotta meg polgármesternek a baloldali múlttal rendelkező Márkust.⁷⁷⁷ A két párt egyesülése terén kifejtett munkája alapján az MDP joggal feltételezte azt, hogy az új polgármester a párt érdekeit fogja szolgálni, amelyet maga Márkus is megerősített beiktatási beszédében. Ebben – a salgótarjáni Nagy Lajoshoz hasonlóan – kiemelte, hogy az MDP bizalmából töltheti be új pozícióját, amelyet a pártért végzett eddigi munkájáért érdemelt ki.⁷⁷⁸ Mindehhez hozzátette, hogy bár pártemberként került a város élére elsősorban annak érdekében fog tevékenykedni.⁷⁷⁹ Az MDP szempontjából ígéretes kezdet ellenére, megválasztása után közel másfél évvel, a párt bizalma megingott vele szemben, amelynek következtében karakter- és karriergyilkosság áldozatává vált. 1949. október 17-én az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottságának ülésén három vádpontot fogalmaztak meg vele szemben. A testület szerint az 1945-ös átmenet előtt kommunista érzelmű munkásokat jelentett fel, az egyesülés ellen beszélt és a megyei egységbizottság tagjaként baloldali érzelmű embereket záratott ki a pártból.⁷⁸⁰ A vizsgálat során a bizottság arra a megállapításra jutott, hogy az első vádpont kivételével Márkus a neki tulajdonított

⁷⁷³ Nógrád, 1983. február 5. 1.

⁷⁷⁴ CS. SEBESTYÉN – SZVIRCSEK, 1997. 184.

⁷⁷⁵ A Salgótarjáni Városi Tanács tanácsülési jegyzőkönyve alapján: CS. SEBESTYÉN, 2002. 61.; valamint Nógrád, 1950. augusztus 19. 3.

⁷⁷⁶ Márkus Lajos (1897–1973) 1897. február 4-én született Pilisvörösváron. A gimnázium négy osztályának elvégzését követően 1914-ben nyomdászsegéd lett a miskolci Standhaft nyomdában. Kisebbségi megszakításokkal egészen 1947-ig dolgozott itt, ezt követően az SzDP Nógrád-Hont megyei titkára lett. LEBLANCÉ, 1983b.

⁷⁷⁷ HU-MNL-NVL-V.81. 1948. május 23-ai jegyzőkönyv.

⁷⁷⁸ Márkus Lajos tevékenyen részt vett az MKP és az SzDP egyesülésének előkészítésében. 1948 márciusában az SzDP részéről tagja lett a megyei egységbizottságának, amelynek feladata a két párt helyi szintű fúziójának előkészítése volt. Emellett helyi lapokban jelentetett meg véleménycikkeket, amelyekben minden esetben az egyesülés mellett érvelt. CS. SEBESTYÉN, 2002. 42.; Nógrádi Hírek, 1947. október 31. 1.; Szabad Nógrád, 1948. május 1. 3.

⁷⁷⁹ HU-MNL-NVL-V.81. 1948. május 23-ai jegyzőkönyv.

⁷⁸⁰ HU-MNL-NVL-XXXV.31.a. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának 1949. október 17-ei ülésjegyzőkönyve.

cselekedeteket elkövette. A városvezető hiába védekezett, a testület felfüggesztette polgármesteri működését és kizárta a pártból. Az ülés jegyzőkönyve azt sugallja, hogy a bizottság minden erejével azon volt, hogy a Márkus ellen felhozott vádakát rábizonyítsa. A polgármester ugyan elmondta, hogy kezdetektől a két munkáspárt egyesülése mellett állt – amelyet a témában írt publicisztikái is alátámasztanak –, valamint a kizárásokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy azokat az egységbizottság vitte keresztül, ő maga egyedül senkit nem tiltott ki a pártból, a tárgyalás során az MDP Megyei Bizottsága ezt teljesen figyelmen kívül hagyva hozta meg az ítéletét. Mindez arra enged következtetni, hogy Márkus félreállítása egy előre eltervezett akció keretében zajlott, a polgármester a korszak egyik bűnbakképzési mechanizmusának áldozatává vált. A folyamat minden bizonnyal az MDP-be át nem lépett vagy onnan kizárt szociáldemokraták ellen megindított rágalomkampány részét képezte, kizárása pillanatában ugyanis pártársai szerint a munkásmozgalmi tevékenysége és a párthoz való viszonya nem volt őszinte.⁷⁸¹ Annak ellenére, hogy ügyét 1950-ben felülvizsgálták, és párttagságát visszakapta, a közigazgatásba már nem tért vissza, 1959-es nyugdíjazásáig eredeti szakmájában, a nyomdaiparban helyezkedett el.⁷⁸²

Márkus Lajos utódjául a belügyminiszter Kovács Palya István⁷⁸³ kazári bányászt jelölte ki, amelyet Balassagyarmat képviselő-testülete 1950. január 24-én vett tudomásul.⁷⁸⁴ A képviselő-testület előtt megtartott beszédében az új polgármester kiemelte, hogy közigazgatással soha nem foglalkozott, őt az MDP küldte ki a polgármesteri posztra, elmondása szerint azért, hogy „Balassagyarmaton, amely város [...] nem a dolgozók, hanem a dzsentrik városa volt, rendet teremtsék.”⁷⁸⁵ Mindehhez hozzáfűzte, hogy a rábízott feladatot nem egyedül, hanem pártja és Rákosi Mátyás segítségével fogja véghezvinni. Beiktatása után Kovács hét hónapig látta el a polgármesteri teendőket, majd 1950. augusztus 15-től 1953 februárjáig a Balassagyarmati Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöki posztját töltötte be.⁷⁸⁶ Mindez azt mutatja, hogy a kommunisták 1948-as hatalomátvétele pozitív irányba befolyásolta karrierútját, a bányászati múltját hátrahagyva az MDP pártfogoltjaként 1953-ig a közigazgatásban folytathatta pályáját.

⁷⁸¹ A korszak bűnbakképzési mechanizmusáról lásd bővebben: GYARMATI, 2012.

⁷⁸² LEBLANCNÉ, 1983b. 147.

⁷⁸³ Kovács Palya István (1901–1984) 1901-ben Kazáron született. Nagyapja még földműveléssel foglalkozott, édesapja már a bányászatból tartotta el a családot. Apja nyomdokaiba lépve polgármesterré választásáig Kovács is a bányászattal kereste kenyerét.

⁷⁸⁴ HU-MNL-NVL-V.81. 1950. január 24-ei jegyzőkönyv. Esküt az alispán előtt 1950. január 16-án tett.

⁷⁸⁵ Uo. 1950. január 24-ei jegyzőkönyv.

⁷⁸⁶ SZOMSZÉD, 1977b. 429., 432.; ZONDA, 2018. 129.

6. kép: Kovács Palya István
(forrás: Zonda, 2018. 129.)

Az 1948/1949-es átmenetet során Salgótarjában és Balassagyarmaton is a hatalmat kezében tartó Magyar Dolgozók Pártjához lojális káderek kerültek a város élére. Kinevezésükkor a párt olyan személyeket jelölt ki, akik múltjuknak köszönhetően a munkásságot reprezentálták, kiválasztásuk során elsődleges szempontnak nem a közigazgatásban szerzett tapasztalatot, hanem a párthoz fűződő feltétlen lojalitást tartották. Ez a kijelölési eljárás Salgótarjában – az erős kommunista bázisnak köszönhetően – már 1945-től megfigyelhető volt, Balassagyarmaton azonban csak az MKP és az SzDP egyesülése után vált jellemzővé. A két város 1945 és 1948 után hivatalba lépett polgármesterei már előrevetítették az 1950-es évekre általánossá vált gyakorlatot, miszerint a rendszer káderének nem értenie kellett a rábízott feladatkörhöz, hanem közvetíteni és végrehajtani a felsőbb utasításokat.⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ GYARMATI, 1991. 61.

Községi jegyzők és körjegyzők

Az 1945 januárja után hivatalban lévő elemzett hat községi jegyző és körjegyző pozícióját egészen a tanácsrendszer bevezetéséig birtokolhatta, ezért megállapítható, hogy a kommunisták térnyerése következtében lezajlott átmenet intézkedései nem befolyásolták negatív irányba karrierútjukat. Mindez nem jelenti azt, hogy ne találkoztak volna olyan, az állásukat veszélyeztető kihívással, amire reagálniuk kellett ebben az időszakban. Ezek jellemzően népügyészégi és népbíróági eljárások formájában jelentkeztek. A továbbiakban elsősorban ezeket az ügyeket ismertetem röviden, valamint azt hogyan alkalmazkodtak ezekhez az érintett tisztviselők. Ezt követően kitérek arra, hogyan alakult karrierútjuk a közigazgatás gyökeres átszervezésének időszakában.

Népbíróági eljárás csak Rostás Józseffel szemben volt folyamatban, az ítéletet 1949 júniusában a Budapesti Népbíróságon szövegezték meg. Rostást az 1946. évi VII. törvénycikkre hivatkozva demokratikus államrend elleni izgatással vádolta meg az ügyében eljáró népügyész, mert a tudomására jutott információk alapján 1947 nyarán egy választási gyűlésen a kommunistákat szidalmazó szónokot kérdőre vonó perőcsényi lakosnak kijelentette, hogy „ha megváltozik a rendszer könnyen felakaszthatják” cselekedetéért. Emellett a befizetendő adót sokalló lakosok előtt olyan utalásokat tett, hogy ha kommunista párti körjegyzője lenne a településnek sokkal rosszabbul járnának, valamint Csongor Ferenc cséplőellenőrrel közölte, hogy „ne törődjön egy bűdös paraszttal se [...] dögöljenek meg éhen mind.”⁷⁸⁸ A népügyész megítélése szerint a körjegyző kijelentéseivel demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatott, amely cselekedetéért a népbíróság előtt kell felelnie. Rostás nem törődött bele az ellene felhozott vádpontokba, beadványt nyújtott be a népbíróságnak, amelyben tételesen igyekezett cáfolni a rá nézve terhelő állításokat, amelyek véleménye szerint személyes bosszúból származtak. Az ellene megfogalmazottak helyreigazítása során, ahol módjában állt, eredeti dokumentumokkal is igazolta magát.⁷⁸⁹ Álláspontja mellett a tárgyaláson is kitartott, úgy látta, hogy akik ellene vallomást tettek mind haragosai, személyes motiváció vezérelte őket. Az 1949. június 17-én megtartott tárgyaláson a korábban terhelő vallomást tevő személyek közül többen helyreigazították kijelentéseiket, Fidél Sándor állítása szerint a rendőrségen tiltakozása ellenére hagyták benne a jegyzőkönyvekben azt a mondatot, amely szerint Rostás akasztással fenyegette meg.⁷⁹⁰ A vádpontok mellett, a szándékosan tévesen rögzített tanúvallomások utalhatnak arra,

⁷⁸⁸ HU-BFL-VII.5.e.-1949-18466 Rostás József népbíróági ügye. Vádirat, 1949. április 28.

⁷⁸⁹ Uo. Rostás József észrevételei a vádiratra, 1949. június 7.

⁷⁹⁰ Uo. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. június 17.

hogy politikai töltete volt a Rostás ellen megindított eljárásnak, jogi úton igyekeztek ellehetetleníteni munkavállalását. A tárgyaláson meghallgatott tanúk végül igazolták a körjegyzőt, még az MDP községi szervezetének párttitkára is pozitívan nyilatkozott személyéről, véleménye szerint Rostás Perőcsényben népszerűségnek örvendett, a munkáját jól végezte. Mindezt alátámasztották a község lakosai is a népbírósághoz eljutatott nyilatkozatokban. Minden körülményt mérlegelve a Budapesti Népbíróság 1949. július 5-én kelt ítéletében végül felmentette az ellene megfogalmazott vádak alól.

Mivel folyamatban volt népbírósi eljárása, a Szobi járás főjegyzője – az 1929. évi XXX. törvénycikkre hivatkozva – 1949. július 1-jén fegyelmi eljárást kezdeményezett vele szemben. A járás vezetője úgy vélte, hogy Rostás megsértette és hanyagul teljesítette hivatali kötelezettségét, valamint a köztisztviselői állás tekintélyével össze nem férő magatartásával állásának tekintélyét csorbította. Tekintettel arra, hogy büntetőeljárása még ebben a hónapban kedvező eredménnyel zárult, a vármegye tiszti főügyésze kezdeményezte Rostás felmentését a fegyelmi vétség alól, amely az 1949. szeptember 27-én megtartott tárgyalás alkalmával vált véglegessé.⁷⁹¹

A Rostás József ellen kezdeményezett eljárások egy időre kiszámíthatatlanná tették pályáíve alakulását, amennyiben elmarasztaló döntést hozott volna a népbíróság nemcsak pozíciója, hanem szabadsága, esetleg élete is veszélybe kerülhetett volna. Részben saját érdekérvényesítésének köszönhetően végül sikerült tisztáznia magát, ügye pozitív végkimeneteléből adódóan lehetősége nyílt közigazgatási vonalon tovább tevékenykedni. Pályafutását a közigazgatás 1950. évi gyökeres átszervezése sem törte meg. Egy újságcikk szerint 1958-ban a Perőcsényi Községi Tanács végrehajtó bizottságának titkári posztját birtokolta, ezért feltételezhető, hogy már a tanácsok megszervezése idején tisztséget kapott az új rendszer keretei között.⁷⁹² Így Rostással olyan tisztviselő maradt az egypárti struktúra kialakulása és az államigazgatás szovjet mintára történő átszervezése után a közigazgatásban, akit hosszú ideig pártonkívüliként tartottak nyilván, ebből adódóan nem rendelkezett jelentős munkásmozgalmi háttérrel, azonban igazgatási tapasztalattal igen. Esetében a meglévő szaktudás felülírta a politikai lojalitás hiányát.

Minden esély megvolt rá, végül Ballon Elemér ügye nem jutott el a népbíróságig. A Budapesti Államügyészség 1949. szeptember 1-jén kelt tájékoztatása szerint a nyomozati anyaga semmi olyan adatot nem tartalmazott, amely alapján vádirat lett volna kiadható, ezért a körjegyző ellen elrendelt nyomozást 1949. március 9-én megszüntették. Ballont az a Sram

⁷⁹¹ HU-MNL-NVL-IV.504. 231/1949 Rostás József fegyelmi ügye.

⁷⁹² Pest Megyei Hírlap, 1958. április 12. 5.

András jelentette fel 1947 nyarán, aki már az igazoló bizottsági eljárása alkalmával is panasszal élt vele szemben az illetékes testületnél. A nyomozati szakaszban eljáró rendőr jelentése, illetve a tanú- és gyanúsított kihallgatás során felvett jegyzőkönyvek adatai alapján arra lehet következtetni, hogy a feljelentés tárgya – hasonlóan az igazolóbizottság előtt tett panaszhoz – Sram András 1941. évi internálásának körülménye volt. Ballon vallomásában elismerte, hogy felettese utasítását végrehajtva információt gyűjtött Sramra vonatkozóan, azonban – ahogy a nyomozószervhez eljuttatott dokumentumok is bizonyítják – a határozatot a főszolgabíró megállapításaira támaszkodva az alispán rendelte el.⁷⁹³ Ballon tehát hivatali hatáskörét nem lépte túl, az ügyesség vélhetően ezért dönthetett az eljárás megszüntetés mellett. Mindehhez hozzájárulhatott az is, hogy a nyomozást végző rendőr izgága természetű, notórius feljelentőnek írta le Sram személyiségét, amelyről a jogszolgáltatás felsőbb szervei is megbizonyosodhattak, ugyanis a sértett beadványaiban számos alkalommal sürgette ügye elintézését.

Ballont a Sram András feljelentésére indult vizsgálaton kívül dokumentáltan nem érte olyan egyéb kihívás, ami miatt az állását vagy éppen szabadságát kellett volna veszélyben érezni. A tanácsrendszer bevezetése előtt körjegyzőként, majd a tanács megszervezése után a végrehajtó bizottság titkáráként dolgozott Nógrád községben, utóbbi pozíciójában érte őt az 1956-os forradalom és szabadságharc híre.⁷⁹⁴ A településen zajlott események során atrocitás is érte, 1956. december 9-én belöttek a lakásába.⁷⁹⁵ Ennek az átmenetnek az elemzése azonban már nem tárgya a disszertációnak, így az eset részletezésétől eltekintek. Azonban a tény, hogy még 1956-ban is hivatalban volt, rávilágíthat arra, hogy a közigazgatás alsóbb szintjén, ahol a pozíció kevésbé volt kitéve a politikai struktúra változásainak, a turbulens 20. században is lehetett – atipikusnak mondható – hosszú, egybefüggő karrierutat bejárni. Ballon 1934 óta vezette a nógrádi körjegyzőséget, sem a nyilas hatalomátvétel sem az 1945-ös, sem az 1948/1949-es átmenet nem okozott törést a pályáján, sőt a tanácsrendszer bevezetése után is számítottak szaktudására. Megállapítható, hogy Rostás Józsefhez hasonlóan hosszú közigazgatási múlttal rendelkező tisztviselőként maradhatott a szovjet mintára átszervezett közigazgatási állomány tagja, annak ellenére, hogy aktív pártpolitikai tevékenységet nem fejtett ki, legalábbis erre utaló jelek nincsenek.

⁷⁹³ HU-BFL-XXV.2.b.-1949-81922. Ballon Elemér népjegyzőségi ügye.

⁷⁹⁴ A főispán Erdődy Gyula 1948. októberi menesztését követően a Salgótarjáni járás főjegyzői pozíciójára Ballon Elemér helyettesítette be, azonban minden jel arra utal, hogy végül nem vette át a hivatalt, nógrádi közigazgatási pályáján folytonosság figyelhető meg. HU-MNL-NVL-514.a. 4560/1948. (7. doboz) Személyi változás a Salgótarjáni járás főjegyzői hivatala vezetésénél.

⁷⁹⁵ A. VARGA – DUPÁK – TYEKVICSKA, 1996. 229.

A fenti két hivatalnok példája nyomán egyre inkább kirajzolódik, hogy az 1948/1949-es átmenet után a községi igazgatás terén nem biztos, hogy a pártlojalitás volt a tisztviselők elsődleges kiválasztási szempontja, amit a továbbiakban bemutatott személyek esete is alátámaszthat. Altmann László, Szilágyi Endre, Tornyos Vidor és Várhelyi József is a két világháború között sajátította el a szakma fortélyait, a háború után amint lehetőségük nyílt rá az újjászervezett struktúrában folytatták tevékenységüket, majd a tanácsok megszervezése után is hivatalban maradhattak. Közöttük akad olyan tisztviselő, aki a két munkáspárt egyesülése után párttagként aktívabban kivette a részét a politikai munkában, de akad olyan is, aki igyekezett távoltartani magát az aktív agitációtól. Feltételezhetően mind a kettő tudatos döntés eredménye, a tisztviselők saját karrierútjuk pozitív alakulását szem előtt tartva cselekedtek.

Altmann László elhelyezkedését 1945-ben nem segítette politikai szándék, kezdetben azt sem tartotta fontosnak, hogy valamelyik párthoz csatlakozzon, a források viszont arra utalnak, hogy 1948 után körjegyzősége területén már aktívabban kivette a részét a pártmunkában, igyekezett az MDP irányvonala szerint végezni munkáját. Káderjellemzése szerint az 1949. évi választás alkalmával meg voltak elégedve agitációs teljesítményével. Készítője külön kiemelte, hogy a katolikus plébánossal is jó kapcsolatot ápolt, amelynek eredményeként a miséken a párt szellemének megfelelő prédikáció hangzott el. A dokumentum tartalma szerint a közigazgatás területén sem akadt kifogás munkájára, feltételezhetően ennek köszönhető, hogy a Hugyagi Községi Tanács megszervezése után a végrehajtó bizottság első elnöke lett, amely tisztségét négy évig birtokolta.⁷⁹⁶ 1954-ben Karancsságon helyezkedett el, itt érte őt az 1956. októberi események híre. Azt, hogy Karancsságon meddig gyakorolhatta hivatását, nem sikerült feltárni, azonban a tény, hogy még 1956-ban is pozíciót birtokolt jól mutatja, hogy az átszervezést követően még hosszú ideig a községi igazgatás területén tudott tevékenykedni.

Altmann Lászlóhoz képest Szilágyi Endre rövidebb közigazgatási karrierutat futott be az 1948/1949-es átmenet után, azonban egzisztenciája fenntartása szempontjából nem került nehéz helyzetbe. A homokterenyei körjegyzőség élén 1947 és 1950 között dolgozott, a tanácsrendszer bevezetése után a Salgótarjáni Járási Tanácsnál helyezkedett el. Itt nem alkalmazták sokáig, 1954-ben már az Országos Takarékpénztár munkatársa volt, ahonnan hét év után a salgótarjáni körzeti fiók vezetői székéből távozott. 1962-ben végül visszakerült a Megyei Tanácshoz, ahol az Idegenforgalmi Hivatal vezetői feladatait láthatta el, így egy hosszabb megszakítás után ismét a lokális közigazgatásban kamatoztathatta szaktudását.

⁷⁹⁶ HU-MNL-NVL-XXXV.131. 19/A Altmann László. (13. tekercs, 96–106. felvétel)

Káderjellemezés az ő esetében nem áll rendelkezésre, de önéletrajza szerint feltételezhető, hogy 1948 után nem volt felhőtlen a viszonya az MDP helyi vezetésével. Az egyesülés után az MDP párttagságát pár évig nem ismerte el, kérésére a Megyei Pártbizottság 1955-ben vizsgálta felül az ügyét, amelynek pozitív elbírálását követően a fegyelmi bizottság 1945-ig visszamenőleg elismerte tagságát.⁷⁹⁷ Személyes kérése mögött feltételezhetően az a felismerés munkálkodott, hogy az egypárti struktúra meggyökeresedésével felértékelődhet a párttagság, amelyre hivatkozva a későbbiekben akár előnyöket is élvezhet előmenetele során.

Tornyos Vidor Mihálygergén a körjegyzői feladatokat egészen a tanácstörvény bevezetéséig gyakorolta, a tanácsválasztásokat követően a község végrehajtó bizottságának első elnöke lett. Annak ellenére, hogy még 1946-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, majd az MDP tagja lett, politikai téren nem fejtett ki aktív tevékenységet. Az MDP mihálygergei szervezetének vezetősége egy 1952 májusában kelt káderjellemezésben igyekezett negatív színben feltüntetni személyét, kifogásolták, hogy nem látogatja a taggyűléseket és pártnapokat, a templomba viszont minden vasárnap ellátogat családjával. Legsúlyosabb hibájának azt tartották, hogy a közigazgatásban hosszú ideje jártas személyként szakmai tapasztalatát nem osztotta meg másokkal.⁷⁹⁸ Mindez lehetett Tornyos alkalmazkodási stratégiájának része – nem kívánta saját pozícióját kockáztatni új, politikailag megbízhatóbb személyek kitanításával –, azonban ezzel veszélybe sodorhatta volna saját pályafutását is. Az elégedetlen hangok ellenére nem bocsátották el állásából, még 1952-ben is a Mihálygergei Községi Tanács végrehajtó bizottságának elnöki feladatait látta el.

Miután Várhelyi József hazatért a hadifogságból, 1947 augusztusától a csécsei körjegyzőséget vezette, amely pozícióját a két munkáspárt egyesülése után is birtokolta. Aktív politikai agitációs tevékenységet esetében nem lehetett azonosítani, ennek ellenére pályafutásában 1948 után előrelépés figyelhető meg, a községi igazgatás területéről városi pozícióval bízták meg. 1949. február 7-én az alispán menesztette állásából Kun Barnabás salgótarjáni főjegyzőt és fegyelmi eljárást kezdeményezett vele szemben. A megüresedett pozícióba Várhelyit helyettesítette be, aki ezidőben még csak körjegyzői tapasztalatokkal rendelkezett.⁷⁹⁹ Az állásban feltételezhetően a közelgő átszervezés miatt nem véglegesítették, azonban a városi tanács megszervezése után sem maradt közigazgatási feladat nélkül. Az 1950.

⁷⁹⁷ Uo. 28/Sz Szilágyi Endre (23. tekercs, 892–897. felvétel)

⁷⁹⁸ Uo. T.91. Tornyos Vidor (24. tekercs, 968–981. felvétel)

⁷⁹⁹ CS. SEBESTYÉN, 2002. 50.

augusztus 15-én megalakult Salgótarjáni Végrehajtó Bizottság titkárának választotta, amely megbízással folytatódhatott a két világháború között megkezdett közigazgatási pályafutása.⁸⁰⁰

A bemutatott hat községi körjegyző esete példázza, hogy Nógrád vármegyében az MKP és SzDP összeolvadása után, a közigazgatás alsó szintjén sok esetben a szakképzettségüket és hivatali tapasztalatukat a két világháború között megszerző tisztviselők tevékenykedhettek tovább. Különböző nehézségekkel ugyan alkalmanként szembe találkoztak, amely a vizsgált esetekben jellemzően népművelési és népbíróági vagy fegyelmi eljárást jelentett, azonban ezek az ügyek a hivatalnokok számára kedvező eredménnyel zárultak. A szerencsés végkimenetekhez hozzájárult az is, hogy az érintettek nem törődtek bele abba, hogy különböző ügyekben gyanúba keveredtek, kezükbe vették a sorsuk alakítását és a rendelkezésre álló eszközökkel igyekeztek magukat tisztázni. A felmentő ítéletnek és a nyomozás megszüntetésének köszönhetően mindegyik elemzett körjegyző hivatalban maradhatott a közigazgatás rendszerét teljes mértékben átformáló tanács törvény bevezetése után is. Mindehhez az kellett, hogy a tisztviselők rugalmasan tudjanak alkalmazkodni a tevékenységüket meghatározó közeghez, azonban ezen a téren egységes gyakorlat nem volt megfigyelhető. Akadt olyan hivatalnok, aki pártvonalon aktivizálta magát, az MDP politikai elvárásainak megfelelően végezte tevékenységét, de akadt olyan is, aki a pártélettől tudatosan távol tartotta magát, kizárólag a szakmai feladatokra koncentrált. Úgy látszik, hogy az egyéni döntések minden esetben jónak bizonyultak, rövidebb-hosszabb ideig 1950 után is biztosították a közigazgatási vonalon történő munkavégzés lehetőségét.

⁸⁰⁰ Uo. 61.

MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET

A KORSZAK NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYEI TISZTVISELŐJE

Bár munkám nem minősül klasszikus prozopográfiai elemzésnek – inkább mikrotörténeti vizsgálatnak tekinthető – ebben a fejezetben a prozopográfiai kutatások illusztrálására is szolgáló modális életrajz módszerével,⁸⁰¹ a feltárt archontológiai adatok és az egyéni karrierutak tapasztalata alapján, szeretném felvázolni a vizsgált korszak Nógrád(-Hont) vármegyei tisztviselőjének tipikus életútját. Fontos megjegyezni, hogy az alább részletezett karrierút egy ideáltipikus közigazgatási tisztviselőé lesz, azonban az elemzési módszer lényegéből adódóan, annak főbb állomásai sok esetben azonosak a valóban Nógrád(-Hont) vármegyében szolgált hivatalnokok pályafutásának fordulópontjaival. Tekintettel arra, hogy a prozopográfiai kutatások egy személy életének részletes ismertetése helyett, bizonyos tulajdonságokat kiemelve, jól körülhatárolható csoportokat vizsgálnak,⁸⁰² a továbbiakban nem töreksem Nógrád(-Hont) vármegye tisztviselőjének teljes életrajzána felvázolására, kizárólag annak bizonyos elemeire fókuszálok. Előtte azonban röviden bemutatom az 1938 és 1950 között szolgált személyek közigazgatási tisztviselővé válásuk előtti életszakaszára vonatkozó fontosabb adatokat – születési hely és idő, tanulmányok –, majd felvázolom a közigazgatási előmenetel lehetséges módjait, valamint a pályák során jelentkező, a politikai átmenetek generálta nehézségeket, az azokra adott jellemző válaszreakciókat. Végül kitérek arra, hogyan alakult pályafutásuk a közigazgatás szerkezetének teljeskörű átszervezése után, számítottak-e szaktudásukra a tanácsrendszer bevezetését követően, vagy felhagyva tevékenységükkel végleg el kellett távolodniuk a közigazgatás világától.⁸⁰³ Ezeknek az adatoknak az ismeretében nyílik lehetőség Nógrád(-Hont) vármegye tipikus tisztviselőjének modális életrajzána bemutatására.

A kutatás vizsgálati csoportjába tartozó, Nógrád(-Hont) vármegyében 1938 és 1950 között közigazgatási tisztséget betöltő 270 hivatalnok közül 246-nak (91,1 %) ismert a születési ideje, amely adatokat a *13. táblázatban* közölt kategóriákra bontottam.

⁸⁰¹ PAKSA, 2013. 10.

⁸⁰² Uo. 9.

⁸⁰³ Az elemzés során a kutatás alatt feltárt forrásokon alapuló, a vizsgált csoportba tartozó tisztviselők életrajzi és archontológiai adatait tartalmazó saját fejlesztésű Microsoft Access adatbázisban rögzített információkra támaszkodok. A relációs adatbázisok történeti kutatásokban való felhasználási lehetőségeiről lásd többek között: PAP, 2019.

Születési idő	Tisztviselők száma
1879–1880	6
1881–1890	36
1891–1900	61
1901–1910	80
1911–1920	52
1921–1927	11

13. táblázat: A vizsgált csoportba tartozó tisztviselők születési ideje

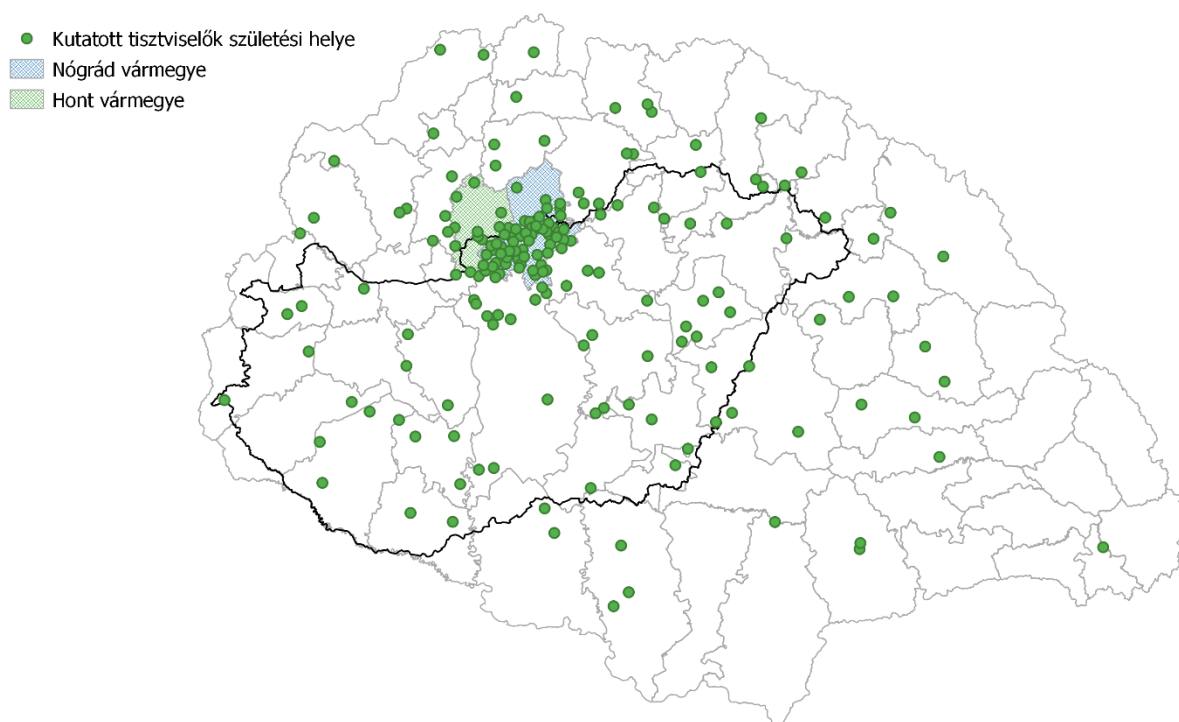
Látható, hogy közülük legtöbben az 1901 és 1910 között eltelt tíz esztendőben jöttek világra, azonban a többi kategóriához képest az 1891–1900 és az 1911–1920 közé tehető időszakokban is kiugrónak tekinthető a születések száma. A táblázatban szereplő időintervallumokba sorolható évek mindegyikében született legalább egy személy – kivéve 1922-ben –, legtöbben azonban 1899-ben, 1901-ben, és 1912-ben látták meg a napvilágot, az utóbbi évben 13-an, az első kettőben 12-12-en. Megállapítható tehát, hogy az elemzett tisztviselők közé sorolt egyének döntően a tágabb értelemben vett századforduló környékén, az 1891 és 1920 eltelt szűk 30 évben jöttek világra, legtöbben 1912-ben születtek.

A kutatás lezárásáig vizsgált 270 tisztviselő közül 234-nek (86,6 %) sikerült azonosítani a születési helyét, amelyekben viszonylag nagy szórás figyelhető meg. A történelmi Magyarország vármegyéinek kétharmadában született legalább egy olyan személy, aki 1938 és 1950 között hivatalt vállalt Nógrád(-Hont) vármegye lokális igazgatásának valamely szintjén. Szembeötlő, hogy viszonylag magas azoknak a hivatalnokoknak a száma, akik a trianoni békeszerződés következtében valamely utódállamhoz került területen születtek, majd 1938 után Nógrád(-Hont) területén vállaltak hivatalt. Ezek a személyek családjukkal vélhetően 1918–1924 között menekülteként érkeztek a trianoni országhatár területére, feltételezhetően azért, mert egzisztenciájukban fenyegetettnek érezték maguk.⁸⁰⁴ Az utódállamokban a katonai egységek által megszállt területeken már 1918 ősztől hűségesküt követeltek a jogilag még magyar állampolgároknak számító egyénektől, azonban a IV. hágai nemzetközi egyezményre hivatkozva sokan megtagadták azt.⁸⁰⁵ A hűségesküt megtagadó személyeket gyakran kiutasították, akik ez okból kénytelenek voltak Magyarországra költözni, amely egy idő után

⁸⁰⁴ SZEMÁN, 2021. 301.

⁸⁰⁵ SZÜTS, 2018. 1237.; SZEMÁN, 302. A IV. hágai nemzetközi egyezmény III. részének 45. cikkely kimondta, hogy tilos a megszállott területek lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön.

nagy nyomást helyezett az államra, a folyamatosan növekvő bevándorlás regisztrálása a magyar kormányokra várt. Erre a célra 1920. április 19-én hozták létre az Országos Menekültügyi Hivatalt (OMH), amelynek fő feladata a határon túlról érkező menekültek nyilvántartása és támogatása lett. A trianoni országhatár területére érkező menekültek pontos száma az OMH által 1924-ben közölt jelentés tartalmából ismert, a beszámoló szerint 1918 és 1924 között 350 ezren költöztek be Magyarországra. Tekintettel arra, hogy az adatokat csak 1919-től vették fel hivatalosan, azok nem tartalmazzák a korábban érkezők és a zöldhatáron átszökött személyekre vonatkozó információkat, ezért inkább 400–430 ezer menekülttel érdemesebb számolni.⁸⁰⁶ Az 1938 és 1950 között Nógrád(-Hont) területén munkát vállalt, de a trianoni országhatáron kívül született köztisztviselők is vélhetően ehhez a közel félmillió csoporthoz tartoztak.

7. térkép: A kutatott tisztviselők születési helye
(alaptérkép forrás: GIS-ta Hungarorum projekt megyeszintű térképe)

A trianoni államhatáron kívül született tisztviselők mellett az adatokban megfigyelhető egy góc Nógrád és Hont vármegye területén. Az 1913-as megyehatárokat figyelembe véve megállapítható, hogy 85 hivatalnok született Nógrád és 15 Hont vármegye területén, amely

⁸⁰⁶ SZÜTS, 2018. 1237–1238., 1244.

szám az összes kutatott tisztviselő 37%-a. A két vármegyével szomszédos törvényhatóságokban⁸⁰⁷ további 48 fő jött világra, amely adattal kiegészítve a vizsgált térségben születettek számát, már 50% feletti – pontosan 55% – azoknak a tisztviselőknek az aránya, akik Nógrád és Hont vagy a szomszédos vármegyékben születtek. Ezért elmondható, hogy Nógrád(-Hont) közigazgatásában 1938 és 1950 között hivatalt vállalt tisztviselők jelentős hányada abban a vármegyében vagy az azzal szomszédos törvényhatóság területén látta meg a napvilágot, ahol később munkába állt.

A közigazgatás működése már a kutatott korszakban is jogilag szigorúan szabályozott világ volt, a pozícióba helyezhető tisztviselők szükséges képesítését törvények és rendeletek írták elő. A két világháború között az 1929. évi XXX. törvénycikk, a frontátvonulás után a tanácsrendszer 1950. évi bevezetéséig az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke által kiadott 1.030/1945. számú rendelet volt irányadó. A két világháború között hatályos jogszabály a vármegyei központi- és kültisztviselők, valamint a községi jegyzők esetében is megkövetelte a szakirányú végzettséget. A törvény vonatkozó paragrafusa úgy fogalmazott, hogy „a közigazgatás körében a fogalmazási tennivalók ellátására hivatott állásokra [...] gyakornokként is csak az alkalmazható, akinek a tudományegyetemen szerzett jogi vagy államtudományi tudori vagy a közgazdaságtudományi karon a közigazgatási szakosztály elvégzése után szerzett közgazdaságtudományi tudori oklevele van.”⁸⁰⁸ Mindemellett kimondta, hogy a külön képzettséget (ügyvéd, orvos, mérnök stb.) kívánó, valamint a községi jegyzői állásokra csak az alkalmazható, aki igazolni tudja szakirányú végzettségét. Az utóbbi esetben a szükséges képesítésről az 1900. évi XX. törvénycikk határozott, amely alapján csak az a személy válhatott jegyzővé, aki egy szervezett tanfolyam zárásaként közigazgatási vizsgát tett és jegyzői oklevelet szerzett. A frontátvonulás után kiadott 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendelet fenntartotta az önkormányzati tisztviselők képesítésére vonatkozó korábbi jogszabályok vonatkozó passzusait, az csak a polgármesterek és községi jegyzők végzettségére tért ki részletesen. A polgármesteri pozíció betöltését a rendelet nem kötötte végzettséghez, a jegyzői állások esetében azonban úgy határozott, hogy figyelemmel kell lenni a szükséges képesítésre. A rendelet lehetőséget adott arra, hogy amennyiben községenként (körjegyzőségenként) legalább egy szakirányú végzettséggel rendelkező hivatalnok dolgozik, akkor a további üres pozíciókba olyan személyek is kinevezhetők, akik nem rendelkeznek jegyzői oklevéllel, de korábbi tevékenységükből fakadóan kellő közigazgatási tapasztalattal igen. Az ilyen

⁸⁰⁷ A szomszédos vármegyék a következők voltak: Heves, Borsod, Gömör és Kishont, Zólyom, Bars, Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun.

⁸⁰⁸ 1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről. 65. §.

tisztviselőknek azonban egy éven belül vizsgát kellett tenniük, amelynek teljesítési feltételeit 1945-től fokozatosan egyszerűsítették. A 7.570/1946. számú miniszterelnöki és a 200.878/1946. számú belügyminiszteri rendeletek rövidítettek a képzés hosszán, tíz hét alatt megszerezhetővé vált a jegyzői képesítés, amelyre az 1946/1947. évben már azokat is felvehették, akik nem rendelkeztek egy éves gyakorlattal.⁸⁰⁹

A kutatómunka lezárásáig a 270 vizsgált tisztviselő 74%-ánál, 201 főnél sikerült az iskolai előmenetelét vagy annak egy részét feltárni, akik közül 183 egyén szakirányú végzettsége volt azonosítható, amely szám az összes elemzett hivatalnok 68%-a. Ebből nem következik feltétlen, hogy 87 fő nem rendelkezett a közigazgatási munkához megfelelő képesítéssel és tapasztalattal, sok esetben a hivatalt vállalt tisztviselők tanulmányaira vonatkozó adatok feltárása nem vezetett eredményre, ez viszont nem jelenti szükségszerűen a végzettség hiányát. Azonban – ahogyan a korábbi fejezetekben olvasható – jellemzően a Magyar Kommunista Párt 1948/1949. évi térnyerése után egyre több olyan egyén került a lokális közigazgatás különböző szintjeinek vezető pozícióiba, akik inkább a párthoz fűződő lojalitásuknak mintsem szakmai tapasztalatuknak köszönhették állásukat. Az egyéni karrierút állomások bemutatása során ismertetett információk alapján megállapítható, hogy a 87 fő között biztosan szerepel hét olyan egyén, aki kinevezése pillanatában nem rendelkezett a korábban jogszabályokban rögzített végzettséggel. Ez a gyakorlat azonban Nógrád(-Hont) vármegyében a tanácsrendszer bevezetése előtt nem vált általánossá, csak a politikailag fontosabb pozíciókat érintette.

A 183 tisztviselő közül, akinek iskolai végzettségének azonosítása eredménnyel végződött, 149-en rendelkeztek jegyzői oklevéllel. A magas szám nem meglepő, hiszen az elemzett egyének közül legtöbben, a lokális közigazgatás jellegéből adódóan, a községi igazgatás területén dolgoztak, itt volt a legtöbb betölthető állás. Jogi vagy államtudományi doktorátusa 39, orvosi felsőfokú oklevele öt, további egyéb végzettsége kilenc hivatalnoknak volt. Összeadva a közölt számokat szembetűnő lehet, hogy azok összege meghaladja a 183-mat, amely abból adódik, hogy akadt 19 hivatalnok, aki képezve magát több szakirányú végzettséggel is rendelkezett.

⁸⁰⁹ CSIZMADIA, 1984. 37.

Név	Utolsó ismert közigazgatási tisztség	Végzettség
Dr. Csőke Rezső (1914–?)	járási főjegyző (Balassagyarmati járás)	államtudományi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Daróczi Gusztáv (1899–1979)	vármegyei tiszti főügyész (Balassagyarmat)	államtudományi doktorátus, jogi doktorátus
Dr. Galambos Zoltán (1893–?)	körjegyző (Nógrádmegyer)	államtudományi doktorátus, orvosi felsőfokú oklevél
Dr. Jakschitz Mihály (1894–?)	jegyző (Etes)	államtudományi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Jankovich Miklós (1909–?)	jegyző (Szécsény)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Jeszenszky Árpád (1904–?)	körjegyző (Ludány)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Kiss Endre (1901–1969)	városi tanácsnok (Balassagyarmat)	államtudományi doktorátus, jegyzői oklevél
Kléger János (1906–?)	körjegyző (Nógrádmegyer)	államtudományi felsőfokú oklevél, jegyzői oklevél
Dr. Kocsis József (1895–?)	körjegyző (Nógrádmargit)	államtudományi doktorátus, jegyzői oklevél
Komoróczy Péter (1907–?)	körjegyző (Lajosmizse)	állatorvosi felsőfokú oklevél, jegyzői oklevél
Dr. Kovács László (1909–?)	VB titkár (Rimóc)	államtudományi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Nagy Gyula (1904–?)	jegyző (Szécsény)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Paczolay Zoltán (1882–1947)	vármegyei tiszti főügyész	államtudományi doktorátus, jogi doktorátus
Dr. Simonyi János (1901–1990)	körjegyző (Szob)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Svehla János (1905–?)	körjegyzőhelyettes (Dejtár)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Tóth György (1905–?)	főispáni titkár (Balassagyarmat)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Dr. Várhelyi József (1909–?)	jegyző (Salgótarján)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél
Virágh Károly (1895–?)	körjegyző (Cered)	jogakadémiai oklevél, jegyzői oklevél
Dr. Zsembery Ferenc (1906–1971)	járási főjegyző (Szirák)	jogi doktorátus, jegyzői oklevél

14. táblázat: A több végzettséggel rendelkező tisztviselők

A több végzettséggel rendelkező tisztviselők közül a legtöbben jogi vagy államtudományi doktorátussal és jegyzői oklevéllel rendelkeztek és a községi közigazgatás területén fejtették ki tevékenységet, a központi és járási igazgatásban öten dolgoztak. Mindent összevetve megállapítható, hogy Nógrád-(Hont) vármegyében 1938 és 1950 között szolgált

igazgatási tisztviselők többsége rendelkezett a mindenkor hatályos jogszabályokban rögzített, a hivatali munkájuk ellátásához szükséges végzettséggel, megfelelő képesítés nélküli személyek a törvényhatóság területén jellemzően az 1948/1949-es politikai átmenet alkalmával jutottak pozícióhoz.

Figyelembe véve, hogy a tisztviselői munka ellátásához szükséges végzettséget jogszabályok rögzítették, az alkalmazott hivatalnokok jellemzően a szakirányú képesítésük megszerzése után nyertek pozíciót a lokális igazgatásban, többségük a hivatali hierarchiát végig járva került egyre magasabb vezető pozícióba. Kivételt képeznek ez alól a községi jegyzők és körjegyzők, akiknek közigazgatási előmenetele már a jegyzői oklevelük kiállítása előtt elkezdődött, a képzésre ugyanis az 1900. évi XX. törvénycikk értelmében csak az a személy volt felvehető, aki legalább egy év jegyzői irodában letöltött gyakorlatot tudott igazolni. A jegyzők klasszikus pályafutása tehát úgy alakult, hogy gyakornoki idejük letelte után szervezett tanfolyam keretében jegyzői oklevelet szereztek, majd a törvényhatóság valamely községénél elhelyezkedve előbb a jegyző vagy körjegyző munkáját segítették aljegyzői beosztásban, majd, ha valahol megüresedett egy pozíció – amennyiben a képviselő-testület megválasztotta őket – maguk váltak a település igazgatásának irányítóivá.

A vármegye központi és járási igazgatásának fogalmazói állásaira jellemzően jogi vagy államtudományi doktorátusuk átvétele után nyertek felvételt a tisztviselők, számukra végzettségük megszerzését követően nyílt meg az út a hivatali ranglétrán. Első állásuk általában a közigazgatási gyakornoki pozíció volt, amelyet számos másik követhetett, mielőtt valamely magasabb központi- vagy kültisztviselői állást elnyerték. A gyakornoki poszt után az egyes hivatalnokok többnyire vármegyei aljegyzői vagy járási szolgabírói beosztásban dolgoztak. Gyakran előfordult, hogy a központi és a járási igazgatásban is kipróbálhatták magukat, ugyanis a főispán kölcsönösen áthelyezhette, vagy a megüresedett állásra ki vagy berendelhette őket.⁸¹⁰ A főispánok ugyan a mindenkori kormány politikai irányzatának követői, egyben bizalmi emberei voltak, ez okból feladatuk egyszerre volt közéleti és közigazgatási. Nógrád(-Hont) vármegyében 1939 és 1944 között olyan személy szolgált a törvényhatóság élén, aki a hivatali hierarchiát maga is végig járta, ez okból jól ismerte a törvényhatóság viszonyait és kellő közigazgatási gyakorlattal rendelkezett. A két világháború között kinevezett főispánok, alispánok és járási főszolgabírók tehát rendszerint alsóbb beosztásban kezdték meg igazgatási működésüket és gyűjtöttek tapasztalatot mielőtt a vármegyei és járási igazgatás vezetésével megbízták őket. Ebben változás a frontátvonulás után, 1945 januárjában a közigazgatás

⁸¹⁰ 1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről. 73. §.

újjászervezése során állt be, ez időtől fogva vált jellemzővé a kizárólag politikai érdek motiválta kinevezés, amely elsősorban a főispánokat, az 1948/1949-es átmenet után a járási igazgatás vezetőit érintette. Ugyanez állapítható meg Balassagyarmat és Salgótarján polgármesterei tekintetében is. A két világháború között szolgált egyének mielőtt megbízást kaptak a városvezetésre, alsóbb hivatali beosztásban tettek szert közigazgatási jártasságra, igazgatási tapasztalat nélküli egyének 1945 után jelentek meg a városok élén.

A felvázolt előmeneteli úton több olyan kihívás is érhetette a törvényhatóság területén dolgozó hivatalnokokat, amelyeket a korszak politikai fordulatai generáltak. Tekintettel arra, hogy az egyes struktúraváltások alkalmával a berendezkedő hatalom célkitűzései között szerepelt a közigazgatás állományának felülvizsgálata, az 1938 és 1950 között lezajlott három átmenet alkalmával Nógrád(-Hont) vármegye hivatalnokai is többször érezhették veszélyben állásukat. A tisztviselőket ért támadások elsősorban adminisztratív intézkedések keretében jelentkeztek, az országos kar egészére kiterjedő eljárást az 1945-ben jelentkező igazolási- és az 1946-ban lefolytatott B-listázási hullám jelentette. Annak részletes elemzése előtt, hogy miként érintették ezek Nógrád(-Hont) vármegye tisztviselői karának egészét, érdemes szólni a nyilas hatalomátvétel után, a frontátvonulás idején jelentkező, az állományt érintő nehézségekről.

Nógrád vármegyében Perényi Géza főispán 1944 decemberében nagy lendülettel vetette volna bele magát a köztisztviselői kar revíziójába, azonban erre a harci cselekmények sűrűsödése és a lokális igazgatás felfüggesztése miatt nem nyílt lehetősége. Ez okból a törvényhatóság területén szolgált egyéneknek inkább a frontátvonulás eseményeihez és a kiürítés nehézségeihez kellett alkalmazkodni, mint a tervezett leváltásokhoz. Arra vonatkozóan, hogy az egyes hivatalok munkavállalóit hogyan érintették az 1944. decemberi események, összesítő adatsor nem áll rendelkezésre, ebben az esetben csak az egyéni életutak elemzése során megszerzett tapasztalatra támaszkodhatom. A főispán kiürítési rendeletének kihirdetése után két lehetősége adódott a vármegye hivatalnokai előtt, vagy betartják az utasítást és elhagyják a törvényhatóság területét, vagy saját sorsukat kezükbe véve, a hivatali helyükön maradnak, és ott próbálják meg átvészelni a szovjet csapatok átvonulását. Az utóbbi esetben számolniuk kellett azzal az eshetőséggel, hogy hadifogságba esnek és hosszú időre távol kényszerülnek lakhelyüktől. Ahogyan a korábbi fejezetekben olvasható, mind a két megoldásra akadt példa, a tisztviselők nem egy jól bevált stratégiát követtek, mindenki a saját belátása szerint cselekedett.

Az 1945 januárjától jelentkező nehézségek közül, elsőként az 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendeletben rögzített igazoló eljárás érintette a vármegyei hivatalnoki kar egészét, amelynek elsődleges célja az állomány II. világháború alatt tanúsított magatartásának

feltárása, politikai szempontú felülvizsgálata volt. Ahhoz, hogy a két világháború között szolgált tisztviselők továbbra is közigazgatási feladatokat vállalhassanak, át kellett esniük a rendeletben rögzített adminisztratív folyamaton, amelynek végén pozitív elbírálásban kellett részesülniük. Tekintettel arra, hogy az igazoló bizottsági ügyek jelentős hányada az 1945. évi nemzetgyűlési választások előtt zajlott, politikai okokból nem lehetett következetesen végig vinni, a pártok ugyanis ebben az időszakban törekedtek támogatottságuk növelésére és káderállományuk kialakítására, amelyre sokszor az igazoló eljárásokat is felhasználták.⁸¹¹ Ez okból az illetékes bizottságok elé került esetek többsége pozitív eredménnyel zárult, az igazolás alá vontak mértékéhez képest csekély számban született olyan elmarasztaló határozat, amely az adott hivatalnok közigazgatási pályafutásának végét eredményezte. Nógrád(-Hont) vármegye vonatkozásában 1945 júliusából áll rendelkezésre összesítő adatsor az igazoló eljárások eredményéről. Az ügyirat szerint 1945. július 31-ig a törvényhatóság területén 3459 személlyel szemben folyt igazoló bizottsági eljárás, amelyek jelentős része a köztisztviselőre nézve kedvező eredménnyel zárult, mindössze 45 főt bocsátottak el, a népművelésnek 11 személy ügyét adták át.⁸¹²

A 270 fős vizsgálati csoportba tartozó, 1945. január 20. előtt vagy után közigazgatási hivatalt vállalt egyén közül 1945. július 31-ig 91 főt vontak eljárás alá, közülük 69-et gond nélkül igazoltak, a közigazgatási pozíció elvesztésével járó határozat csak öt született, három tisztviselőt nyugdíjaztak, kettőt megfosztottak állásától. A fennmaradó 17 hivatalnok közül 11 személy ügye a rendeletben rögzített valamely egyéb büntetési tétel kiszabásával végződött, hat tisztviselő esetében ismeretlen a véghatározat eredménye. A szankcionált személyeket a közszolgálatban meghagyták, bizonyos korlátok között tudásukat továbbra is közigazgatási vonalon kamatoztathatták. Egy hivatalnokot megfeddtek, hármat az előlépésből meghatározott időre kizártak, hetet eredeti szolgálati helyéről a törvényhatóság egy másik településére áthelyeztek, akiket a rendelet értelmében három éven belül visszahelyezni nem lehetett. 1945. július 31. után további 83 olyan tisztviselő vontak eljárás alá, aki az elemzett tisztségek egyikét birtokolta. Többségüket igazoltnak mondta ki az illetékes bizottság, mindössze öt elmarasztaló határozat született, egy személyt áthelyeztek, egyet nyugdíjaztak és hármat megfosztottak állásától. Az 1945 augusztusától folyt eljárások közül 11-nek nem derült fény eredményére.

⁸¹¹ GYARMATI, 1996a. 82.

⁸¹² HU-MNL-NVL-IV.431. 688/1945. Igazolási eljárások adatai.

	1945. július 31. előtt	1945. július 31. után
Igazolt	69	67
Megfeddve	1	0
Áthelyezve	7	0
Elölépésből meghatározott időre kizárva	3	1
Vezető állásra alkalmatlan	0	0
Nyugdíjazva	3	1
Állásától megfosztva	2	3
Ismeretlen	6	11
	Összesen: 91	Összesen: 83

15. táblázat: Az elemzett tisztviselők igazoló eljárásának eredménye

Az összesített adatokból látható, hogy 174 elemzett tisztviselőt vontak igazoló bizottsági eljárás alá, ami a 270 fős vizsgálati csoport 64,4%-át jelenti. Figyelembe véve, hogy 1945 után az elemzett tisztviselők közül csak 191-en töltötték be hivatalt, ez az arány jelentős mértékben emelkedik, ebben az esetben 91%-ra tehető. Csak azért nem 100%, mert a két munkáspárt fúziója után, a tanácsrendszer bevezetése előtt több olyan hivatalnok nyert beosztást, akiket már nem érintettek a korszak tisztviselői állományára kiterjedő eljárások. Az eredményeket tanulmányozva megállapítható, hogy 157 tisztviselő igazoló határozata ismert, ezek közül 86,6%-a pozitív eredményről tanúskodik, az illetékes bizottság 136 személyt minden gond nélkül igazoltnak mondott ki. Ezzel szemben csak az eljárások 0,05%-ban született olyan határozat, amelynek következtében az adott tisztviselő elvesztette állását és el kellett távolodnia a közigazgatás világától, amely szám elhanyagolhatónak tekinthető.

A frontátvonulás után a lokális igazgatásban dolgozó tisztviselők többsége alkalmazkodott a struktúraváltás során hozott intézkedésekhez, kezdeményezte igazoló eljárásának lefolytatását. Mindez arra utal, hogy egzisztenciájukat továbbra is a közigazgatási tevékenységük után kapott járandóságból kívánták fenntartani, nem szándékoztak felhagyni tisztviselői munkájukkal. Az eredmények értelmében szinte mindegyiküknek lehetősége nyílt ott folytatni pályafutását, ahol az 1944 decemberében rövidebb-hosszabb időre megszakadt. Mindez alátámasztja Gyarmati György azon megállapítását, hogy az eljárások lefolytatása során hiányzott a következetesség, az állomány felülvizsgálatát politikai érdekek miatt nem

sikerült maradéktalanul végrehajtani.⁸¹³ Mindemellett, a pozitív igazoló bizottsági határozatok magas számához hozzájárulhatott az is, hogy az 1945 januárjában kibontakozott politikai átmenet során, a lokális közigazgatás újjászervezésének folyamatában szükség volt a két világháború között szolgált hivatalnokok szaktudására.

Az igazoló bizottsági eljárások eredményének revíziós szükségessége az MKP részéről az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választások után szinte azonnal megfogalmazódott, a párt az első B-lista tervezetét már 1945. november 22-én kidolgozta. A felülvizsgálat szükségességét Révai József röviden összefoglalva azzal indokolta, hogy „a mai közigazgatás 98%-ban régi emberekből áll.”⁸¹⁴ Az eljárás nélkülözhetetlensége körül jelentkező pártközi nézeteltérések miatt a rendelet megszövegezése elhúzódott, azt végül 1946. május 19-én tették közzé. Ennek értelmében, országos viszonylatban 80–100 ezer alkalmazottat bocsátottak el állásából, akik között számos közigazgatási alkalmazott is szerepelt, az önkormányzatoktól mintegy 21 209 főt menesztettek.⁸¹⁵ A rendelet értelmében Nógrád(-Hont) vármegyében 1198, az önkormányzati szférában dolgozó személyt vontak eljárás alá, akik közül 258 főt ítélték állásvesztésre.⁸¹⁶ Az elbocsátottak 16,3%-a dolgozott valamely vizsgált közigazgatási pozíció egyikében, 42 olyan személyt mentettek fel, aki az elemzett tisztviselői csoport részét alkotja. Ez a szám az 1945 januárja után hivatalt vállalt 191 egyén 21,9%-át jelentette, tehát viszonylag jelentős arányról volt szó, azonban a B-listázási hullám az elemzett kör háromnegyedének még így sem befolyásolta karrierútját. Ennek ellenére veszélyben érezhették állásukat, amely feszültséget az 1946. május 22-én beiktatott Hazay László főispán is érzékelte, ezért kíváncsún tartotta a folyamat minél előbbi lebonyolítását, hogy a hivatalban meghagyott tisztviselők a lehető leggyorsabban megszabadulhassanak az izgalom terhétől. Esetenként előfordult, hogy az elbocsátott tisztviselőnek nem kellett tartósan elbúcsúznia közigazgatási munkakörétől, a 9.050/1946. számú miniszterelnöki rendelet lehetőséget teremtett arra, hogy megfelelő indoklást követően a menesztett személyt állami szolgálatba visszahelyezzék. Ilyenre – ahogyan a korábban elemzett Szilágyi Endre esete is megmutatja – Nógrád(-Hont) vármegyében is akadt példa.

Az említett adminisztratív eljárások mellett vagy azok következményeként népjegyeztetési és népbíróválasztási, valamint 1948 után pártfegyelmi eljárás is indulhatott az elemzett tisztviselőkkel szemben, amelyek tartós befolyást gyakorolhattak karrierjükre. Ezek

⁸¹³ GYARMATI, 1996a. 82.

⁸¹⁴ GYARMATI, 1996b. 513–514.

⁸¹⁵ VALUCH, 2001. 154.; GYARMATI, 1996b. 528–529.

⁸¹⁶ GYARMATI, 1996b. 528.

azonban nem érintették a teljes kar egészét, azok csak eseti jelleggel fordultak elő. A kutatás lezárásáig a 270 vizsgált egyén közül 29-nek sikerült népművelési és/vagy népbírói eljárásának dokumentumait feltárni, amely az elemzett csoport 10,7%-a. Bár ezek a jogszolgáltatási eljárások nem kizárólag a köztisztviselői állományra terjedtek ki, viszonylag magas arányban érintették az elemzett tisztviselőket. A fontosabb ügyek elemzése és végkimenetelének bemutatása az egyéni karrierutak ismertetése során megtörtént.

Annak ellenére, hogy a kutatott tisztviselők az 1938 és 1950 között eltelt 12 évben jelentkező politikai átmenetek során hozott intézkedések miatt több alkalommal érezhették veszélyben állásukat, sokuknak sikerült alkalmazkodni a kialakult körülményekhez. Az ország közéleti viszonyainak sűrű módosulása – jellemzően a politikailag kevésbé exponált állásokat betöltők esetében – nem okozott lényegi változást a karrieríveken. Mindezt alátámaszthatja, hogy a tanácsrendszer bevezetése után kialakított közigazgatási struktúrában a 270 tisztviselő 21,1%-a, 57 hivatalnok kapott állást, akik közül 19-en már a két világháború között működő közigazgatásban is dolgoztak. Tehát az elemzett tisztviselők 7%-a sikeresen alkalmazkodott az 1938 és 1950 között lezajlott három politikai átmenet intézkedéseihez és átmentette igazgatási pozícióját az újonnan berendezkedő struktúra intézményeibe.

A fentiek alapján a korszak Nógrád(-Hont) vármegyei tisztviselőjének modális életrajza a következő képen összegezhető. A 19. és a 20. század fordulóját követően, az 1910-es évek elején, 1912-ben született Nógrád vármegyében. Középfokú tanulmányai befejeztével a községi igazgatásban helyezkedett el gyakornoki pozícióban, majd egy év elteltével benyújtotta jelentkezését a közigazgatási tanfolyamra, amelynek sikeres elvégzése után jegyzői oklevelet szerzett. Szakirányú végzettséggel a kezében aljegyzői beosztásban segítette tovább a vármegye községi igazgatásának munkáját, majd a kellő tapasztalattal felvértezve maga is jegyzői beosztásban folytathatta tevékenységét. Pályafutását több olyan politikai átmenet is keresztezte, amelyek során a berendezkedő hatalom a közigazgatás szerkezeti és személyi állományát érintő intézkedés megtételét helyezte kilátásba, amit esetenként meg is valósított. A nyilas hatalomátvétel után kinevezett főispánnak ugyan szándékában állt a vármegye tisztviselő állományának revíziója, azonban a közigazgatás működésének 1944. decemberi felfüggesztése miatt erre nem nyílt lehetősége, ezért állásából nem bocsátották el. Nehéz döntéshelyzet elé a szovjet csapatok megjelenése és a vármegye kiürítését elrendelő főispáni határozata állította, azt azonban biztosan megállapítani nem lehet, hogy szolgálati helyét elhagyta vagy településén vészelt át a frontátvonulás eseményeit. Ami biztos, hogy az 1945 januárjában lendületet nyert átmenet során, a közigazgatás állományát érintő intézkedésekhez alkalmazkodott, 173 vármegyei hivatalnok pályatársához hasonlóan kezdeményezte igazoló bizottsági eljárását,

amely kedvező eredménnyel zárult, tovább dolgozhatott a lokális igazgatásban. Az 1946 tavaszától zajló B-listázási hullám ugyan számos kollégáját érintette, neki nem kellett kényszerűségből megválnia hivatalától. A köztisztviselői állomány egészére kiterjedő intézkedéseken túlmenően, egyéb nehézség – népjárművesztési vagy népbírói eljárás – nem nehezítette alkalmazkodását. Bár több kollégája is folytathatta munkáját a tanácsrendszer bevezetése után, számára ez a lehetőség nem adatott meg, karrierje a közigazgatás gyökeres átszervezését megelőzően véget ért.

ÖSSZEGZÉS

Disszertációmban az 1938 és 1950 között hivatalt vállalt Nógrád(-Hont) vármegyei közigazgatás tisztviselőinek karrierútját, a korszak politikai átmeneteinek életpályájukra gyakorolt hatását elemeztem. Szilágyi Zsolt helyi elitekről alkotott megközelítését elfogadva, munkámra nem tekintek klasszikus elitvizsgálatként, abban nem törekedtem Nógrád(-Hont) vármegye vezető társadalmi rétegének teljes feltárására és bemutatására, kizárólag a lokális formális elit egy jól körülhatárolható csoportjára, a vármegyei közigazgatási kar tagjaira fókuszáltam. A vizsgált csoportba elsősorban azokat a tisztviselőket soroltam, akik pozíciójukból adódóan döntéseikkel befolyásolhatták a törvényhatóság és annak járásainak, illetve településeiknek működését. Az elemzett időintervallumban 270 ilyen hivatalnokot sikerült azonosítani, akiknek a pályája szempontjából releváns adatok gyűjtését és feldolgozását a prozopográfiai és archontológiai kutatásokból ismert módszerekkel végeztem. A hazai és a nemzetközi szakirodalom ugyan a prozopográfia módszerét a történelem szereplőinek egy azonos háttérrel rendelkező csoportjának vizsgálataként azonosítja,⁸¹⁷ a dolgozat – megfelelő kontrollcsoport hiányában – inkább tekinthető a lokális közigazgatási tisztviselői karra kiterjedő mikrotörténeti vizsgálatnak, mintsem klasszikus prozopográfiai elemzésnek. A kutatás elején meghatározott csoport vizsgálatánál elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, hogy annak tagjai az 1938 és 1950 között lezajlott struktúraváltások alkalmával csoport és egyén szinten hogyan értelmezték újra helyzetüket, milyen stratégiát követve igyekeztek alkalmazkodni a berendezkedő hatalom intézkedéseire, az őket ért kihívások milyen módon befolyásolták karrierútjuk alakulását. A megfogalmazott kérdéskörre Anthony Giddens struktúra és cselekvőség elméletét ötvözve a reziliencia fogalmával kerestem a válaszlehetőségeket, az elemzés során igyekeztem bemutatni, hogy a csoportnak és az azt alkotó egyéneknek milyen lehetőségei adódtak a struktúrák teremtette keretek között mozgásterüket kihasználni és pályájukat egy általuk helyesnek vélt irányba terelni.

A kutatott korszakban három olyan jelentős országos politikai átalakulás zajlott, amely helyi szinten is hatványozottan éreztette hatását, azonban az 1944., 1945. és az 1948/1949. évi átmenetek a különböző lokális terekben gyakran sajátosságokkal mentek végbe. Nógrád

⁸¹⁷ Lásd többek között: ENGEL, 1998.; PAKSA, 2013.; STONE, 1971.

vármegyében az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel idején szinte azonnal változás történt a törvényhatóság igazgatásában. Baross József regnáló főispánt 1944. október 16-án letartóztatták, utódja Perényi Géza azonban csak 1944. október 31-én foglalta el hivatalát, így két hétig nem volt a Szálasi-kormány bizalmát élvező, politikai célkitűzéseit helyi szinten képviselő főispánja a törvényhatóságnak. Perényi Géza kinevezése után azonban nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, többek között a közigazgatási kart is érintő intézkedéseket helyezett kilátásba, a kicsivel több, mint egy hónapos szolgálata alatt végül az állomány revíziójának kivitelezését nem tudta véghez vinni. A front közeledtének hatására 1944. december 8-án kénytelen volt felfüggeszteni a vármegyei közigazgatás működését, amely határozatában a tisztviselőket is felszólította, hogy hagyják el állomáshelyeiket, amellyel jelentős döntéshelyzet elé állította őket.

A törvényhatóság területén 1944 decemberében zajlottak a legjelentősebb csapatmozgások, a szovjetek a karácsonyi időszak beköszöntével teljes ellenőrzésük alá vették a stratégiaileg jelentős településeket. Balassagyarmatot, a vármegye közigazgatási központját, december 9-én vették ellenőrzésük alá a szovjet csapatok, a település megszállása a Budapest ellen indított második offenzíva szerves részét képezte. Salgótarját, a törvényhatóság ipari centrumát december 25-én foglalták el. A mindennapi élet megindítása és a romok eltakarítása a harci cselekmények elcsendesülésével vette kezdetét, erre Nógrád-Hont vármegyében 1945 januárjában nyílt lehetőség.

Az 1945 januárjában lendületet nyert politikai átmenet során az országos gyakorlathoz hasonlóan a közigazgatás újjászervezése kezdetben a népi öntevékenység révén zajlott, amelyet a tette kész lakosság képviselőiből életre hívott nemzeti bizottságok koordináltak. A szervezetek megalakulása a vármegyében 1945 januárja és februárja között ment végbe. Salgótarjában a tagokat ugyan már január 28-án megválasztották, az első ülést a városban csak február 14-én tartották. Négy napra rá, február 18-án Balassagyarmaton is életre hívták a testületet, amely megnevezésében a „vármegyei” jelzőt is használta, utalva arra, hogy hatáskörét a törvényhatóság egész területére kiterjesztette. Közigazgatási feladatkört azonban nem sokáig gyakorolhattak, a berendezkedő struktúra vonatkozó rendeletei értelmében Salgótarjában 1945. február 24-én, Balassagyarmaton április 19-én megalakították a városi képviselő-testületeket, amellyel megszűnt a nemzeti bizottságok igazgatási jogköre. A lokális közigazgatás záróakkordját a vármegye egészét képviselő törvényhatósági bizottság 1945. június 18-ai megalakulása jelentette. Ezzel helyi szinten befejeződött a dualista korszakban kialakult, a két világháború között racionalizálási kísérleten átesett közigazgatási rendszer

újjászervezése, amelynek végrehajtását az 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendelet irányozta elő.

1945 januárjától a közigazgatás szervezeti kérdéseit érintő intézkedések mellett, több olyan rendelet is született, amely a köztisztviselői állomány egészét érintette, annak politikai szempontú felülvizsgálatát irányozta elő. Az első ilyen a közalkalmazottak igazoló bizottsági eljárását szabályozó 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendelet jelentette, amely minden szolgálatban álló és visszarendelt hivatalnokot érintett, de azokra is kiterjedt, akik a Vörös Hadsereg bevonulása után nyugdíjazásukat kezdeményezték. A folyamatot politikai okokból – mivel a pártok nem értettek egyet a kar demokratikusságának kérdésében, valamint törekedtek káderállományuk bővítésére – azonban nem lehetett következetesen végig vinni, ennek következtében az érintett tisztviselők jelentős része igazolást nyert. Ezt támasztják alá a Nógrád-Hont vármegyei adatok is. Egy 1945 júliusában kelt összesítő szerint 3459 főt vontak igazolás alá és az 1945. július 31-ig határozattal zárult eljárások 93,8%-a pozitív eredménnyel zárult, mindössze 45 főt bocsátottak el állásából és 11 közalkalmazott ügyét adták át a népjogvédelemnek.⁸¹⁸ Nem meglepő, hogy az 1945. november 4-én lezajlott nemzetgyűlési választások után hamar megfogalmazódott az igény egy ismételt szelekcióra, amelynek részleteit végül az 1946. május 19-én közzétett B-lista rendelet tartalmazta, amelynek értelmében országos viszonylatban 80–100 ezer alkalmazottat menesztettek. A köztisztviselői kar teljes állományára kiterjedő adminisztratív eljárások mellett, vagy azok következményeként, a hivatalnokokat a 81/1945., valamint az 1.440/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében háborús és/vagy népellenes bűn vádjával népbíróság elé is állíthatták, amely eljárás során már nemcsak közigazgatási állásuk, hanem szabadságuk és életük is veszélybe kerülhetett. Az 1948/1949. évi átmenetig jellemzően ezek voltak azok a kihívások, amelyekhez alkalmazkodniuk kellett a két világháború között, majd azt követően is hivatalt vállalt tisztviselőknek.

A közigazgatás megszervezésével és állományának felülvizsgálatával párhuzamosan zajlott a politikai pártok helyi szervezeteinek megalakulása, amelyek politikai befolyásért folytatott küzdelmei határozták meg a lokális közélet alakulását. Balassagyarmaton ugyan a front hamarabb elérte, a pártok megalakulása előbb Salgótarjánban kezdődött, a sort 1945. január 2-án a Magyar Kommunista Párt nyitotta. Később ez a városi szervezet fogta össze és koordinálta a törvényhatóság területén az MKP pártszervező tevékenységét.⁸¹⁹ A Független Kisgazdapárt képviselői Balassagyarmaton ragadták magukhoz a kezdeményező szerepet,

⁸¹⁸ HU-MNL-NVL-IV.431. 688/1945. Igazolási eljárások adatai.

⁸¹⁹ JAKAB, 1973. 18.

pártszervezetüket elsőként alapították meg, aktív tevékenységet azonban csak 1945 áprilisától fejtettek ki.⁸²⁰ Befolyásukat 1945 nyarára sikerült kiterjeszteni a vármegye egész területére, amellyel az MKP mellett a második legdominánsabb párttá váltak. A törvényhatóság területén szervezetileg jelen volt a Szociáldemokrata Párt, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt is, azonban jelentőségük a formálódó lokális politikai térben az SzDP kivételével elhanyagolhatónak volt tekinthető, amely az 1945. és az 1947. évi választások alkalmával is megmutatkozott. Az 1945-ös választás nyertese a vármegyében is az FKgP lett, a párt a szavazatok 53,3%-át tudhatta magának. A két munkáspárt együttesen sem tudta megközelíteni ezt az eredményt, az MKP a voksok 27,2%-át, az SzDp 12,3%-át szerezte meg. Az 1947. évi választások alkalmával – az országos tendenciához hasonlóan – a vármegyében is jelentősen meggyengült az FKgP pozíciója, ez alkalommal a választók mindössze 18,6%-a szavazott a pártra. Ezzel párhuzamosan azonban nem növekedett drasztikus mértékben a legfőbb riválisnak, az MKP-nak a támogatottsága, az 1945-ös eredményén kevesebb mint 10%-kal tudott javítani. Ennek oka, hogy az FKgP mellől elpártolt szavazók egy jelentős része nem az MKP-t támogatta, hanem az 1947-es választásokra megerősödött Demokrata Néppártot, amely közösség a szavazatok 19,9%-ával így a vármegye második legtöbb voksot begyűjtő pártja lett.⁸²¹ Ennek ellenére a választások után az MKP az SzDP-vel együttműködve folyamatosan kiterjeszthette befolyását, amely végül 1948 tavaszán a lokális politikai hatalom átvételéhez vezetett.

Nógrád-Hont vármegyében a két munkáspárt egyesítésének előkészítése már 1948. április 20-án elkezdődött, a járási egyesítő értekezletek 1948 májusában lezajlottak, amely folyamat során az MKP nem ütközött az SzDP komolyabb ellenállásába. A vármegyei egyesítő értekezletet végül az országos esemény előtt egy hónappal, 1948. május 17-én megtartották, ezzel lokális szinten az MDP lett a politikai hatalom egyetlen birtokosa. A többpártrendszer teljes likvidálásának eszköze végül helyi szinten is az MDP és a még működő pártok képviselőiből 1949. február 1-jén megalakult Magyar Függetlenségi Népfront lett, amelynek Nógrád-Hont vármegyei szervezete 1949. február 14-én jött létre. Az 1949. májusi országgyűlési választás alkalmával már csak a Népfront listájára lehetett szavazni, a hivatalos eredmények szerint a törvényhatóság területén a választók 98,1%-a támogatta azt.

Az MKP politikusainak az 1945-ös átmenet óta célkitűzése volt a hatalom megszerzése, amelyet az 1948/1949-es fordulat során sikerült ténylegesen magukhoz ragadni, ezzel megnyílt az út egy szovjet típusú rendszer kiépítése előtt. Ennek ellenére az 1948 nyaráig

⁸²⁰ BALOGH, 1977. 408.; JAKAB, 1973. 21.

⁸²¹ JAKAB, 1973. 76–77.

eltelt bő három esztendő alatt Magyarországon, folyamatosan szűkülő keretek és korlátozások között ugyan, de a közéletet a pártok szabad versengése határozta meg, ezért ez a rövid időintervallum közjogi értelemben tekinthető egyfajta demokratizálási kísérletnek, más szavakkal élve, a korlátozott polgári demokrácia éveinek. Ahogyan a bevezetőben is felhívtam a figyelmet, a korabeli társadalom mindennapi megélése ettől eltérő lehetett. Minden bizonnyal Baross József egykori főispán vagy Garamvölgyi Antal egykori járási főjegyző sem a demokráciákra jellemző eljárásrendet tapasztalta meg népbírósi eljárása során, de az adminisztratív szelekciós hullámok következményeként elbocsátott tisztviselők sem feltétlenül üdvözltek az átalakulást. Ebben az időszakban azonban nemcsak a társadalom azon tagjai érezhették a politikai versengés következményeit, akiket negatívan érintett valamilyen, a korszakra jellemző eljárás, hanem a lakosság szinte egésze. A Magyar Kommunista Párttal való versenyben a parlamentáris demokrácia mellett elkötelezett pártok sem mondhattak le arról, hogy jelen legyenek a társadalom különböző területein, ahol egyébként ideális demokratikus viszonyok között nem lett volna feladatuk. A politika ilyen nagyarányú térnyerése miatt Bódy Zsombor, a korszak egyébként kétpólusú – demokratikus újrakezdet vagy kezdetektől szovjetizálás – értelmezési keretét megbolygatva, szempontként emelte be a többpárti totalitarizmus fogalmát. Úgy véli, hogy politika benyomulása a társadalom mindennapi életébe nemcsak a kommunistákon múlt, hanem a velük versengő, egyébként demokratikus értékek mellett elkötelezett pártokon is.⁸²² Az általa elemzett vállalatok példáján arra a következtetésre jutott, hogy „az állami, illetve a politikai hatalom társadalommal szembeni előrenyomulásának történetében 1945 nem képezett fordulóponthoz, legföljebb a felület ideológiai színeit festette át.”⁸²³ Ahogyan a disszertációban elemzett tisztviselők többségének karrierútja is mutatja, megközelítése a vállalati szféra mellett érvényes lehet a lokális közigazgatás esetében is.

A fent röviden összefoglalt, egymást sűrűn váltó struktúrák és az általuk hozott intézkedések voltak azok a keretek, amelyekhez a vizsgált tisztviselői csoport egészének alkalmazkodni kellett, amennyiben az átmenetek után is a közigazgatási szférában képelték el jövőjüket. Mindez azért nem mutatkozott egyszerű feladatnak, mert az újonnan berendezkedő hatalmak a közigazgatás szerkezetének átalakítása mellett a köztisztviselői állomány revízióját is kilátásba helyezték. Lokális szinten az elemzett időintervallumban először a nyilas hatalomátvételt követően szembesülhettek a hivatalnokok a tervezett állományrevízióval, azonban a front közeledtével karrierútjuk szempontjából nem ez jelentette a kihívást, hanem a háborús cselekményekhez és a kiürítés nehézségeihez való alkalmazkodás. A főispán kiürítési

⁸²² BÓDY, 2024. 244.

⁸²³ Uo. 278.

rendeletét követően két lehetősége adódott a tisztviselőknek, betartják azt és elhagyják szolgálati helyüket vagy saját sorsuk irányítását kezükbe véve hivataluk élén vészelik át a frontátvonulás eseményeit. Összesítő adatsor hiányában csak az egyéni karrierutak elemzése során feltárt eredmények alapján lehet megállapítani, hogy mind a két eshetőségre akadt példa, a vizsgált csoport tagjai nem egy bevált stratégiát alkalmaztak. Ami feltételezhető azonban, hogy a kialakult körülmények között mindenki úgy cselekedett, ahogyan a legjobbnak látta.

A frontátvonulás után, a közigazgatás újjászervezésének idején az állomány egészét érintő első politikai szempontú revíziós intézkedést az 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendeletben rögzített igazoló bizottsági eljárás jelentette. A vizsgált 270 fős tisztviselői csoportból 191-en töltötték be hivatalt 1944 decembere után, a kar 91%-a alávetette magát az eljárásnak, 174 fő nyilatkozatot nyújtott be az illetékes bizottságnak. Az arány csak azért nem 100% mert a két munkáspárt fúziója után több olyan hivatalnok nyert kinevezést, akiket már nem érintett az igazolás folyamata. A számadatok alapján megállapítható, hogy az elemzett kör csoport szinten alkalmazkodott a berendezkedő struktúra elvárásaihoz, ami arra utal, hogy pályájukat nem kívánták megszakítani. A benyújtott nyilatkozatokban a tisztviselők különböző módszereket alkalmazva igyekeztek az 1939. szeptember 1. óta követett hivatali magatartásukról számot adni. Voltak, akik ragaszkodva a megszabott keretekhez szűkszavúan, a rendeletben meghatározott három tartalmi elemre⁸²⁴ fókuszáltak, azokra jellemzően egy-egy mondatban válaszoltak, de akadtak olyan egyének is, akik több oldalon keresztül részletezték működésük jellemzőit. Bárhogy is cselekedtek, az elemzett tisztviselők erőfeszítése sikerességét mutatja, hogy az eljárások mindössze 0,05%-a végződött olyan eredménnyel, amelynek értelmében az adott személynek fel kellett hagynia addigi tevékenységével.

A következetlenül véghez vitt adminisztratív szelekciós folyamat eredménye azonban nem felelt meg a versengő pártok, elsősorban az MKP politikai kívánalmainak, így hamar megfogalmazódott az ismételt állományrevízió igénye. Az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendeletre hivatkozva végrehajtott B-listázási hullám már nagyobb számban érintette negatívan a helyi közigazgatási kart. Nógrád-Hont vármegyében 1198, az önkormányzati szférában dolgozót vontak eljárás alá, akik közül végül 258 főt B-listáztak, az elbocsátottak között 42 olyan személy volt, aki valamely elemzett pozícióban dolgozott. Ez a szám az 1945 januárja után hivatalt vállalt 191 egyén 21,9%-át jelentette, amely viszonylag magas aránynak

⁸²⁴ Az 1.080/1945. számú rendelet értelmében a nyilatkozatoknak kötelezően tartalmazni kellett az 1939. szeptember 1. után követett politikai magatartásról, a népellenes törvények végrehajtásában való részvételről, illetve amennyiben releváns volt a hivatali hely elhagyásának okáról, és a visszatérés körülményeiről szóló beszámolót.

tekinthető, azonban a lokális igazgatási állomány teljes cseréjéről az 1946 tavaszán elindított szelekciós hullám alkalmával sem lehet beszélni, az elemzett kör háromnegyede megtarthatta betöltött állását. A 9.050/1946. számú miniszterelnöki rendelet értelmében, megfelelő indokkal a menesztett személyeket állami szolgálatba vissza lehetett helyezni, amelyre Nógrád-Hont vármegyében is akadt példa.

A teljes köztisztviselői állományra kiterjedő folyamatok mellett vagy azok következményeként a 81/1945. és az 1.440/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében háborús és/vagy népellenes bűn vádjával népbírószak elé is állíthatták az elemzett tisztviselőket. A kutatás lezárásáig az elemzett 270 fős csoport 10,7%-ának, 29 személynek sikerült népjegyzéki és/vagy népbírószak dokumentumait feltárni. Ezek a jogszolgáltatási eljárások ugyan nem kizárólag az elemzett tisztviselőkre terjedtek ki, viszonylag magas arányban érintette az állomány tagjait. A fontosabb ügyek ismertetése során beigazolódott, hogy elsősorban a két világháború között vezető beosztást (főispán, járási főszolgabíró/főjegyző) vállalt személyek ellen indítottak vizsgálatot, akik a nyomozati és bírószak szakaszban lehetőségeikkel élve, vallomásaikban és különböző beadványok formájában törekedtek a struktúraváltás generálta szituációhoz alkalmazkodni, kilátástalannak hitt helyzetükön javítani. Törekvéseik csak részben voltak sikeresek, az eljárások végén általában olyan ítélet született, amelynek értelmében nemcsak közigazgatási pályafutásuk ért véget, hanem meghatározott időre szabadságukat is korlátozták.

Az elemzés során láthatóvá vált, hogy az 1945 januárjában kibontakozott átmenet alkalmával a politikailag exponált pozíciókban – főispáni és polgármesteri – gyakoriak voltak a személycserék, azonban a menesztesek eszközének – Vannay Béla balassagyarmati polgármester estét leszámítva – nem a már sokszor emlegetett adminisztratív eljárásokat alkalmazták. A kinevezett tisztviselőt vagy az a párt hívta vissza pozíciójából, amelyik arra delegálta, vagy bizalmatlansági indítvány keretében lemondásra kényszerítették. A járási igazgatást irányító főjegyzők cseréje jellemzően a két munkáspárt egyesülése után zajlott, a menesztesek többségét különböző vélt vagy valós indokra hivatkozva hajtották végre, amelyek eszközéül a fegyelmi eljárást vagy a pártfegyelmet választották. A megüresedett pozíciókat jellemzően olyan személyekkel töltötték be, akik az MDP által elvárt irányvonalat képviselték, azonban a kinevezettek többségénél a politikai lojalitás mellett az igazgatási tapasztalat megléte is megfigyelhető volt. A lokális közigazgatás legalsó szintjén szolgált jegyzők és körjegyzők esetében nem zajlott nagyarányú elbocsátás, 1945-től a községi igazgatásban jellemzően a szakképzettségüket és hivatali tapasztalatukat a két világháború között megszerző tisztviselők tevékenykedhettek tovább.

Az eredményeket figyelembe véve, Gyarmati György megállapítása, amely szerint a közhivatalokat az igazoló bizottsági eljárások után politikai szempontok szerint kontraszelektált homo novusokkal kezdték feltölteni, Nógrád-Hont vármegye közigazgatási állományának vonatkozásában kevésbé igazolható.⁸²⁵ A B-listázás során már több tisztviselőt menesztettek, ennek ellenére a kar jelentős része megtarthatta állását, így ez esetben sem jelentek meg magas arányban a tapasztalatlan, csak politikai lojalitást tanúsító munkavállalók. Az MKP – később az MDP – szempontjából megbízható állomány kialakításának fordulópontjai helyi szinten nem illeszkednek szorosan a közigazgatás tisztviselőire vonatkozó jogszabályok szelekciós intézkedéseinek időpontjához. A személycserék többnyire nem az igazoló bizottsági eljárások és a B-lista rendelet kibocsátása után zajlottak, azonban mindez lokális téren sem gátolta azt a kommunista törekvést, hogy a párthoz lojális káderállományt alakítsanak ki. Ez jellemzően csak 1948–1949 folyamán vált általánossá, ezért elmondható, hogy a vármegyében az elbocsátások ellenére a közigazgatás újjászervezésének folyamatában számítottak a két világháború között szolgált hivatalnokok szaktudására, akik többsége ennek és alkalmazkodóképességének köszönhetően tovább gyakorolhatta hivatását.

Elmondható, hogy a vizsgált tisztviselők többsége az átmenetek során nem fejtett ki nyílt ellenállást és nem is szövetkezett a berendezkedő struktúra képviselőivel, mindössze a rendelkezésre álló lehetőségeivel élve igyekezett alkalmazkodni az őt ért kihívásokhoz. Elfogadva Majtényi György megközelítését, ezért reziliens egyénnek tekinthetők.⁸²⁶ Ez az alkalmazkodás jellemzően abban teljesedett ki, hogy a politikai átmenetek generálta kihívásokra, az újonnan berendezkedő hatalom intézkedéseire, az aktuálisan elvárt nyelvi formában megfogalmazott nyilatkozattal, beadvánnyal vagy vallomással válaszoltak. Ezzel elsődleges céljuk a saját és családjuk megélhetésének biztosítása, valamint státuszuk megőrzése volt, azonban cselekedeteikkel legitimálták a berendezkedő hatalom intézkedéseit, amivel hozzájárultak a totalitarizmus rendszerének alulról történő építéséhez. Horváth Sándor fogalmával élve, ezért az elemzett tisztviselők mindennapi kollaboránsoknak tekinthetők,⁸²⁷ azonban esetükben ez nem feltétlenül az egymást váltó, különböző ideológiai kereteket között működő rendszerek kritika nélküli kiszolgálását jelentette, hanem a hétköznapi érvényesülés záloga volt. A kutatók hivatalnokok alkalmazkodásának sikerességét támaszthatja alá, hogy a tanácsrendszer 1950. évi bevezetése során kialakult igazgatási hierarchia különböző szintjein a

⁸²⁵ GYARMATI, 2011. 57.

⁸²⁶ MAJTÉNYI, 2015. 105.

⁸²⁷ Horváth Sándor akadémiai doktori értekezésében a mindennapi kollaboráció fogalmát úgy határozta meg, hogy az nem más, mint az állampolgárok alkalmazkodása a hatalom hivatalosan elvárt nyelvi formáihoz. HORVÁTH, 2021. 34.

270 tisztviselő 21,1%-a, 57 hivatalnok kapott állást. Közülük 19-en már a két világháború között működő közigazgatásban is dolgoztak, tehát az elemzett csoportba tartozó személyek 7%-a az 1938 és 1950 között lezajlott három politikai átmenet alkalmával sikeresen mentette át igazgatási pozícióját az újonnan berendezkedő struktúra intézményeibe.⁸²⁸ Mindez rávilágít arra, hogy Magyarországon a politikai átmenetekben gazdag 20. század közepén is lehetett hosszú, egybefüggő közigazgatási karrierutat bejárni.

⁸²⁸ Érdekes adalékokkal szolgálna annak összevetése, hogy az imént felvázolt, egymást váltó helyi közigazgatási elitcsoportok közti átfedések, személyi folytonosságok mértéke hasonló volt-e Horthy-rendszer kiépülését levezénylő, vagy az 1989/1990-es átmenet során megmaradó és színre lépő helyi elitek esetében. Az összehasonlításra jelenleg – alap kutatások hiányában – Nógrád(-Hont) viszonylatában azonban nincs lehetőség.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Források

Levéltári források

HU-MNL-OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 27	Miniszterelnökségi levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek 1867–1944.
K 28	Miniszterelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai 1923–1944.
K 148	Belügyminisztériumi levéltár, Elnöki iratok 1867–1949.
K 568	Belügyminisztériumi levéltár, Felvidéki igazoló bizottságok iratai, 1939.
M-KS 274	Az 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek iratai, Magyar Kommunista Párt iratai 1938–1948.
X 10874	Szovjetunióba került magyar hadifoglyokra és internáltakra vonatkozó kartotéklapok
XIX-B-1-f	Belügyminisztérium, „B”lista ügyek 1945–1948.
XIX-C-11	Népjólét, Egészségügy, Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság 1945–1950.
HU-BFL	Budapest Főváros Levéltára
VII.5.e.	Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai 1949–1950.
XXV.1.a.	Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok 1945–1949.
XXV.1.b.	Budapesti Népbíróság iratai, Igazolásfellebbezési iratok 1945–1949.
XXV.2.b.	Budapesti Népügyészség iratai, Büntető iratok 1945–1949.
HU-MNL-NVL	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára
IV.412.	Nógrád Vármegye Számvevőségének iratai 1872–1931.
IV.431.	Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék (1939-től 1944-ig Nógrád vármegye, 1945–1950

- között Nógrád-Hont vármegye) főispánjának iratai, 1928–1950.
- IV.454.a. Nógrád vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok 1939–1944.
- IV.501.a. Nógrád-Hont Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek és iratok, 1945–1949.
- IV.503.a. Nógrád-Hont vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok 1945–1949.
- IV.504. Nógrád-Hont vármegye tiszti főügyészének iratai 1945–1950.
- IV.509. Balassagyarmati járás főjegyzőjének iratai 1945–1950.
- IV.514.a. Salgótarjáni járás főjegyzőjének iratai, Közigazgatási iratok 1945–1949.
- V.81. Balassagyarmat Rendezett Tanácsú Város (1929-től megyei város) Képviselő-testületének iratai 1923–1950.
- V.182.b. Salgótarján Rendezett Tanácsú Város Tanácsának (1922–1929) és Képviselő-testületének (1945–1950) iratai, Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1945–1950.
- XV.19.b. Balassagyarmati városi vegyes gyűjtemény, Másolatok – 2008.
- XVII.3. Salgótarján Megyei Város Nemzeti Bizottságának iratai 1945–1949.
- XVII.401. Balassagyarmati Járási Igazolóbizottság iratai 1946–1948.
- XVII.402. Nógrádi Járási Igazolóbizottság iratai 1945–1948.
- XVII.403. Salgótarjáni Járási Igazolóbizottság iratai 1945–1947.
- XVII.404. Szécsényi Járási Igazolóbizottság iratai 1945–1947.
- XVII.405. Sziráki Járási Igazolóbizottság iratai 1945–1947.
- XVII.406. Balassagyarmat Megyei Város Igazolóbizottságának iratai 1945–1948.
- XVII.407. Salgótarján Megyei Város Igazolóbizottságának iratai 1945–1949.
- XVII.408. Nógrád-Hont Vármegyei Igazolóbizottság iratai 1945–1948.
- XXV.1.b. Balassagyarmati Népbíróság iratai, Peres iratok 1945–1949.
- XXV.2.b. Balassagyarmati Népügyészség iratai, Peres iratok 1945–1946.
- XXV.4.c. Balassagyarmati Megyei Bíróság iratai, Büntetőperes iratok 1950–2005.
- XXXV.1. Magyar Kommunista Párt (MKP) Nógrád-Hont Vármegyei Bizottságának iratai, 1945–1948.

XXXV.31.a.	A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Nógrád Megyei (1950 előtt Nógrád-Hont Vármegyei) Bizottságának iratai, A megyei pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1948–1956.
XXXV.131.	A munkásmozgalom Nógrád megyei résztvevőire vonatkozó iratok mikrofilmgyűjteménye
HU-MNL-ZVL	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára
XVII.406.	Tapolcai Igazoló Bizottság iratai 1945–1947.
HU-ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
I.-3.1.5.-I.s.-I.t.-O-15223	Volt horthysta funkcionáriusok és földbirtokosok
I.-3.2.4.-K-2170	„Asriel Paul”
I.-2.1.-III/1-d (V-143387/4)	Szakasits Árpád és társai. SzDP ügyben elítélt személyekről összefoglaló jelentések.

Sajtó, hivatalos közlönyök

A Munka, 1938.
 Bányamunkás, 1949.
 Budapesti Közlöny, 1938–1944.
 Demokrácia, 1945.
 Dunántúli Napló, 1948.
 Magyar Nemzet, 1949.
 Falu és Város, 1949.
 Fehérvári Napló, 1949.
 Felvidéki Magyar Hírlap 1938.
 Magyar Közlöny, 1945–1954.
 Magyar Nemzet, 1945.
 Nógrád Vármegye Hivatalos Lapja, 1939.
 Nógrád, 1950., 1983.
 Nógrádi Hírek, 1947.
 Pest Megyei Hírlap, 1958.
 Szabad Magyarország, 1945.
 Szabad Nép, 1945.
 Szabad Nógrád, 1948.
 Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946.

Új Magyarság, 1944.

Interneten elérhető források

DEGOB	Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság
3550. számú jegyzőkönyv	Czilczer György visszaemlékezése. http://www.degob.hu/index.php?showjk=3550 (letöltés, 2025.03.20.)
Gyászjelentések	https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648

Adattárak, tiszti cím- és névtárak

BAROSS – TAKÁCS, 1942.	Magyarország közhivatalnokainak cím- és adattára. Szerk. Baross Endre – Takács József. Budapest 1942.
CSATÁR – ÖLVEDI, 1939.	A visszatért Felvidék adattára. Szerk. Csátár István – Ölvedi János. Budapest 1939.
HORTOBÁGYI, 1940.	Keresztény magyar közéleti almanach I–II. Szerk. Hortobágyi Jenő. Budapest 1940.
HORTOBÁGYI, 1941.	Keresztény magyar közéleti almanach. Erdély (az I. és II. kötet pótlásaival). Szerk. Hortobágyi Jenő. Budapest 1941.
Képviselőházi napló, 1941.	Az 1939. június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizedik kötet. Budapest 1941.
Képviselőházi napló, 1942.	Az 1939. június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizennegyedik kötet. Budapest 1942.
KSH 1910.	Az 1910. évi népszámlálás 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest 1913.
KSH 1930a.	Az 1930. évi népszámlálás 1. Demográfiai adatok községek és külterületi lakothelyek szerint. Budapest 1932.
KSH 1930b.	Az 1930. évi népszámlálás 2. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakothelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest 1934.
KSH 1939.	Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938. november 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint. Budapest 1939.
KSH 1941a.	Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest 1947.

KSH 1949a.	Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Budapest 1950.
KSH 1949b.	Az 1949. évi népszámlálás 7. A foglalkozási statisztika országos eredményei. Budapest 1950.
KSH 1949c.	Az 1949. évi népszámlálás 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest 1950.
KSH 1949c.	Az 1949. évi népszámlálás 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest 1950.
MADARÁSZ, 1940.	Magyar politikai és közigazgatási compass, 1919–1939. Szerk. Madarász Elemér. Budapest 1940.
MTCN	Magyarország tisztí cím- és névtára. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1906–1944.
Rendeletek tára, 1938.	Magyarországi rendeletek tára, 1938. 72. évfolyam. Budapest 1939.
Rendeletek tára, 1939.	Magyarországi rendeletek tára, 1939. 73. évfolyam. Budapest 1940.

Szakirodalom

Á. VARGA – DUPÁK – TYEKVICKA, 1996.	1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. Összeállította Á. Varga László – Dupák Gábor – Tyekvicska Árpád. Salgótarján 1996.
ABLONCZY, 2005.	Ablonczy Balázs: Világvége. Magyarországi elitváltás 1945 után az emlékiratok tükrében – erdélyi kitekintéssel. In: Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században. Szerk. Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla. Budapest 2005. 257–269.
ÁKOSI, 2016.	Ákosi Zsolt: A máramarosszigeti kisebbségek egymásról alkotott képe a XX. században. Máramarossziget 2016.
BABBIE, 2003.	Babbie, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest 2003.
BAJCSI, 2020.	Bajcsi Ildikó: Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a komáromi járásban. Clio Műhelytanulmányok (2020) 2. sz. 1–45.
BALOGH, 1977.	Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977.
BALOGH, 1988.	Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája, 1945–1950. Budapest 1988.
BARA, 2007.	Bara Zsuzsanna: Az „ismeretlen” prozopográfia. Neveléstörténet 4. (2007) 1-2. sz. 234–244.

- BAROSS, 2003. Baross József: Nem a legjobb időkben születünk. Visszaemlékezés. Balassagyarmat 2003.
- BARTA – PÜSKI, 2000. Barta Róbert – Püski Levente: Az alispáni kar társadalmi összetétele az 1920-as években. In: Történeti tanulmányok 8. Szerk. Takács Péter. Debrecen 2000. 5–13.
- BAUCSEK, 2017. Baucsek Csaba: A „közigazgatási reform” nógrádi gyakorlata, 1945. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Budapest 2017. 267–284.
- BELITZKY, 1972. Belitzky János: Nógrád megye története, 896–1849. Salgótarján 1972.
- BIBÓ, 2004. Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Bibó István válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – szociológia – társaslélektan. Szerk. Huszár Tibor. Budapest 2004.
- BIHARI, 2005. Bihari Mihály: Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest 2005.
- BÓDY, 2008. Bódy Zsombor: Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről. Kommentár (2008) 3. sz. 61–69.
- BÓDY, 2017. Bódy Zsombor: Elitek a két világháború közötti Magyarországon. Századvég (2017) 85. sz. 5–29.
- BÓDY, 2024. Bódy Zsombor: 1945 Magyarországon. Törés és/vagy kontinuitás – narratívák nemzetközi összehasonlításban, vállalatok mikroléptékben. Pécs 2024.
- BORHI, 2022. Borhi László: A túlélés stratégiái. Élet és halál a náci és kommunista diktatúrában, 1944–1953. Budapest 2022.
- BOROS – SZABÓ, 1999. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon, 1867–1944. Budapest 1999.
- BUKOVSKY, 2007. Bukovszky László: A visszacsatolt Felvidék (Dél-Felvidék) közigazgatási szervezete. Limes 20. (2007) 2. sz. 53–64.
- BUZA, 2018. Buza Péter: Borzalmas, amit velünk tettek! Budapest 41. (2018) 12. sz. 5–9.
- BÜKY, 2021. Büky Orsolya: Recepció és forrásérték. Hóman Bálint életpályájának egyes állomásai a levéltári iratok tükrében. Doktori értekezés. Budapest 2021.
- CZETZ, 2010. Czetz Balázs: Fejér megye története a Magyar Dolgozók Pártja dokumentumainak tükrében, 1948–1953. PhD értekezés. Miskolc 2010.
- CS. SEBESTYÉN SZVIRCSEK, 1997. – Salgótarjáni új almanach. Összeállította Cs. Sebestyén Kálmán – Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1997.
- CS. SEBESTYÉN, 2002. Salgótarján történelmi kronológiája II. Összeáll.: Cs. Sebestyén Kálmán. Salgótarján 2002.

- CSIZMADIA, 1972. Csizmadia Andor: Reformtörekvések a magyar közigazgatásban 1944 előtt. *Állam és Igazgatás* 22. (1972) 6. sz. 514–523.
- CSIZMADIA, 1975. Csizmadia Andor: Közigazgatási reformtervezetek a felszabadulás után. *Állam és igazgatás*. 25. (1975) 6. sz. 519–532.
- CSIZMADIA, 1976. Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest 1976.
- CSIZMADIA, 1979. Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Budapest 1979.
- CSIZMADIA, 1984. Csizmadia Andor: Az alkalmazottak jogi és közigazgatási képzésének és képesítésének fejlődése 1929–1944-ig. In: A jogásképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Szerk. Kovács Kálmán. Budapest 1984. 27–56.
- CSIZMADIA, 1985. Csizmadia Andor: Közigazgatási kísérletek a Horthy-korszak utolsó szakaszában. *Állam és igazgatás*. 35. (1985) 8. sz. 702–712.
- CSÖNGE, 2022. Csönge Attila: A Magyar Kommunista Párt politikája Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a kezdetektől 1948-ig. PhD értekezés. Debrecen 2022.
- CSŐSZ, 2014. Csősz László: Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében. Szolnok 2014.
- DARKÓ, 1938. Darkó István: Losonc. In: *Tátra-almanach*. Szlovenszkói városképek. Szerk. Tamás Mihály. Pozsony 1938. 189–218.
- DOBROSSY, 1997. Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben. 4. Miskolc 1997.
- DUPÁK, 1996. Salgótarján történelmi kronológiája I. A kezdetektől 1944-ig. Összeállította Dupák Gábor. Salgótarján 1996.
- ÉGER, 2000. Éger György: Losonc demográfiai, etnikai, felekezeti képe és társadalomszerkezete. In: *Fejezetek Losonc történetéből*. Szerk. Vigh Károly. Pozsony 2000. 31–52.
- ENGEL, 1998. Engel Pál: Prozopográfia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. Bertényi Iván. Budapest 1998.
- ERDEI, 1944. Erdei Ferenc: A népi önkormányzat útján. *Délmagyarország* 1. (1944. december 31.) 34. sz. 3.
- ERDEI, 1976. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. *Valóság* 19. (1976) 4. sz. 22–53.
- FÁBIÁN, 2022. Fábíán Máté: Másfél évszázad a közigazgatás területi beosztásának kérdésében. Áttekintés régiós szemszögből. In: *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. Szerk. Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián. Eger 2022. 55–78.

- FALLENBÜCHL, 1990. Fallenbüchl Zoltán: A XVIII. századi magyar archontológia. Levéltári Közlemények 61. (1990) 1-2. sz. 3–21.
- FARKAS, 1992. Farkas Gábor: A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950. Budapest 1992.
- FARKAS, 2000. Farkas Gábor: Fejér vármegye történeti archontológiája. In: Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve. Szerk. Fülöp Gyula. Székesfehérvár 2000. 137–157.
- FARKASFALVY, 1938. Farkasfalvy Sándor: A visszacsatolt északi terület. Ipar. Statisztikai Szemle (1938) 11-12. sz. 1064–1077.
- FEDINEC, 2015. Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest 2015.
- FÖLDI, 2002. Földi István: A községi és körjegyzők társadalma és mozgalmi Nógrád vármegyében, 1873–1950. Salgótarján 2002.
- GALCSIK, 2005. Galcsik Zsolt: Nógrád megye közigazgatási és területi változásai, 1872–2005. Salgótarján 2005.
- GERE, 2004. Gere József: Békében, háborúban. A balassagyarmati 23/II. gyalogászlóalj története, 1939–1945. Balassagyarmat 2004.
- GERGELY, 1992. Gergely Jenő: A katolikus egyházi elit Magyarországon, 1919–1945. Budapest 1992.
- GERGELY, 2005. Autonómiák Magyarországon, 1848–2000. I-III. Szerk. Gergely Jenő. Budapest 2005.
- GYÁNI, 1977. Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941. Történelmi Szemle 20. (1977) 3-4. sz. 626–640.
- GYÁNI, 1997. Gyáni Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. Századok 131. (1997) 1265–1304.
- GYÁNI, 2006. Gyáni Gábor: Az elitek. In: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 2006. 221–257.
- GYÁNI, 2008. Gyáni Gábor: A megtorlás és az emlékezet narratívái. In: Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. Szerk. Szederjesi Cecília. Salgótarján – Budapest 2008. 273–280.
- GYÁNI, 2017. Gyáni Gábor: Historical agency. A szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Budapest–Pécs 2017. 46–56.
- GYARMATI, 1984. Gyarmati György: Közigazgatási reform és pártküzdelmek, 1944–1947. Valóság 27. (1984) 6. sz. 9–20.
- GYARMATI, 1985. Gyarmati György: A közalkalmazottak politikai megítélésének változása Magyarországon 1945–1946-ban. Századok 119. (1985) 2. sz. 518–556.

- GYARMATI, 1989. Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Közigazgatási reformtörekvések és kudarcaik sorozata Magyarországon, 1945–1948. Tér és Társadalom 3. (1989.) 4. sz. 3–15
- GYARMATI, 1991. Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság 34. (1991) 2. sz. 51–63.
- GYARMATI, 1992. Gyarmati György: Modernizációs szükséglet és hatalmi érdek konfliktusa. Századok 126. (1992) 2. sz. 202–226.
- GYARMATI, 1995. Gyarmati György: A párturalom intézményesítése. A magyar közigazgatás metamorfózisa, 1945–1950. Budapest 1995.
- GYARMATI, 1996a. Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában. Történelmi Szemle 38. (1996) 1. sz. 63–98.
- GYARMATI, 1996b. Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok 130. (1996) 3. sz. 497–570.
- GYARMATI, 1997. Gyarmati György: „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!” Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez. Társadalmi Szemle 52. (1997) 8-9. sz. 144–161.
- GYARMATI, 2009. Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. Korunk 20. (2009) 3. sz. 75–88.
- GYARMATI, 2011. Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest 2011.
- GYARMATI, 2012. Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest 2012. 93–130.
- GYARMATI, 2019. Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. In: Uő.: Taposómalom taposóakkal. Írások a megmagyarosított államszocializmusról. Pécs – Budapest 2019. 329–350.
- GYARMATI, 2021. Gyarmati György: A magyar közigazgatás reformja. In: Bibó István kortársi környezetben. Portrék, szilettek – szemből, profilból. Szerk. Gyarmati György. Pécs 2021. 13–52.
- GYEBNÁR, 2020. Gyebnár Kristóf: Egy volt tisztviselő szerepvállalása az 1956-os salgótarjáni forradalom és szabadságharc eseményeiben. In: Régióink története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 83–95.

- GYEBNÁR, 2021. Gyebnár Kristóf: Egy vármegyei tisztviselő túlélési stratégiája az 1944 és 1948 közötti átmeneti időszakban. In: *Historia Nostra V.* Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 9–42.
- GYEBNÁR, 2022. Városvezetők és a politikai fordulatok. Balassagyarmat és Salgótarján polgármesterei az 1944 és 1950 közötti átmenetekben. In: *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban.* Szerk. Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián. Eger 2022. 117–141.
- GYEBNÁR, 2023a. Reziliens tisztviselők? Nógrád vármegye visszacsatolt területein szolgált hivatalnokok karrierútja az 1945. január 20-i fegyverszünetet követően. In: *Tanulmányok Cseh Zita, Kovács Melinda és Szabó Jolán tiszteletére.* Szerk. Molnár Dávid – Varga Zsolt. Eger 2023. 133–154.
- GYEBNÁR, 2023b. Gyebnár Kristóf (b): Járási vezetők és a politikai átmenetek. Nógrád-Hont vármegye főjegyzői az 1945 és 1950 közötti fordulatok idején. *Sic Itur ad Astra* (2023) 79. sz. 185–210.
- GYEBNÁR, 2024. Az első bécsi döntés és a közigazgatás. Tisztviselők a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területeken. In: *Doktorandusz hallgatók XI. konferenciájának tanulmányai.* Szerk. Gyebnár Kristóf – Héjjas Flóra – Kiszely-Tóth Anett. Eger 2024. 143–171.
- HAUSEL, 2019. Hausel Sándor: Balassagyarmat polgármesterei a rendezett tanácsú várossá válástól a tanácsrendszerig. In: *Neograd 2019. A Dornyay Béla Múzeum évkönyve XLII. Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére.* Szerk. Balogh Zoltán. Salgótarján 2019. 213–228.
- HÉJJA, 2002. Héjja Julianna: Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula 2002.
- HORVÁTH, 1990. Horváth István: Beáta solitudo = Boldog magány. Vonások dr. Förster Kálmán arcképéhez. In: *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve XVI.* Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1990. 157–171.
- HORVÁTH, 2021. Horváth Sándor: Mindennapi kollaboráció a szocialista korszakban: mindennapi társadalmi gyakorlatok és politikai participáció egy élettörténetben. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2021.
- HUBAI, 1991. Hubai László: A parlament társadalmi és politikai összetétele. In: *A magyar parlament, 1944–1949.* Szerk. Hubai László – Tombor László. Budapest 1991. 225–251.
- HUBAI, 2005. Hubai László: Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról. *Múltunk* 50. (2005) 2. sz. 203–220.
- HUSZÁR, 1993. Huszár Tibor: Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit 1920–1943. *Valóság* 36. (1993) 2. sz. 20–38.

- HUSZÁR, 2007. Huszár Tibor: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon 1945–1989. Budapest 2007.
- JAKAB, 1967. Jakab Sándor: Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején. Hadtörténeti Közlemények 14. (1967) 4. sz. 638–663.
- JAKAB, 1973. Jakab Sándor: Nógrád megye története, 1944–1962. Salgótarján 1973.
- KÁLI, 2021. Káli Csaba: Zala megye szovjetizálása, 1945–1950. Budapest 2021.
- KÁNTÁS, 2021. Kántás Balázs: Adatok az Etelközi Szövetség, a Horthy-korszak befolyásos politizáló titkos társaságának töredékes történetéhez. Budapest 2021.
- KENESSEY, 2003. Kenessey Béla: Az íróasztaltól a kötőgépig. Dr. Koltai Ernő élete. Balassagyarmati Honismereti Híradó 25. (2003) 1–2. sz. 94–99.
- KENYERES – SIPOS, 1997. Budapest Főváros Levéltára. Szerk. Kenyeres István – Sipos András. Budapest 1997.
- KENYERES, 1981. Magyar életrajzi lexikon. Harmadik kiegészítő kötet, A–Z. Szerk. Kenyeres Ágnes. Budapest 1981.
- KIS, 2022. Kis József: Miskolc és városrészei a kommunista hatalomátvétel sodrában. In: Régióink története III. A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban. Szerk. Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián. Eger 2022. 193–212.
- KISBENEDEK, 1985. Kisbenedek Miklós: Az MKP megalakulása, tevékenysége és szervezeti fejlődése a felszabadulástól az 1945. novemberi választásig Salgótarjánban. In: Nógrádi történeti évkönyv, 1985. Szerk. dr. Szabados István. Salgótarján 1985. 5–25.
- KOVÁCS – KENDE, 2001. Kovács I. Gábor – Kende Gábor: A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. Korall (2001) 3–4. sz. 170–187.
- KOVÁCS, 1982. Kovács M. Mária: Közalkalmazottak, 1938–1949. Létszám, összetétel, politika. Valóság 25. (1982) 9. sz. 41–53.
- KOVÁCS, 2009. Kovács Zoltán András: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban. Máriabesnyő – Gödöllő 2009.
- KOVÁCS, 2011. Kovács I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos élitek empirikus kutatásának historikumához. Történeti elitvizsgálatok az ELTE Szociológiai Tanszéke szervezésében 1978-tól. In: Uő.: Elittek és iskolák, felekezetek

- és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest 2011. 33–73.
- KOZÁRI, 2005. Kozári Mónika: A dualista rendszer. Budapest 2005.
- KÖVÉR, 2000. Kövér György: Biográfia és történetírás. Aetas 15. (2000) 3. sz. 150–156.
- KÖVÉR, 2002. Kövér György: A biográfia nehézségei. Aetas 17. (2002) 2–3. sz. 245–262.
- KÖVÉR, 2014. Kövér György: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: Biográfia és társadalomtörténet. Szerk. Uő. Budapest 2014. 373–387.
- LACKÓ, 1999. Lackó Mihály: Individuális és kollektív biográfia. Századvég (1999) 12. sz. 97–102.
- LADÁNYI, 1934. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Nógrád és Hont vármegye. Szerk. Ladányi Miksa. Budapest 1934.
- LEBLANCNÉ, 1983a. Leblancné Kelemen Mária: Gerst János. In: Harcos életutak. Szerk. Gordos János. Salgótarján 1983. 74.
- LEBLANCNÉ, 1983b. Leblancné Kelemen Mária: Márkus Lajos. In: Harcos életutak. Szerk. Gordos János. Salgótarján 1983. 146–148.
- LEBLANCNÉ, 1985. Leblancné Kelemen Mária: Szécsény története a felszabadulástól a tanácsok megalakulásáig (1944. december 28.–1950. október 22.) In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XI. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1985. 123–155.
- LEBLANCNÉ, 1987. Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a szécsényi és dorogi községi önkormányzat tevékenységéhez a felszabadulástól a fordulat évéig. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIII. Szerk. Bagyinszky Istvánné – Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1987. 253–268.
- LENGYEL, 1978. Lengyel György: Megjegyzések a két világháború közötti magyar gazdasági elit kutatásához. Kézirat 1978.
- LENGYEL, 1982. Lengyel György: Gazdasági elit. Budapest 1982.
- LENGYEL, 1993. Lengyel György: A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Budapest 1993.
- LEVI, 2000a. Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. Korall (2000) 2. sz. 81–92.
- LEVI, 2000b. Levi, Giovanni: A mikrotörténelemről. In: Történeti antropológia. Szerk. Sebők Marcell. Budapest 2000. 127–146.
- MAGYARY, 1942. Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje. Budapest 1942.

- MAJTÉNYI, 2015. Majtényi György: „De elmehet Kádár Jani a picsába!” Reziliencia az államszocializmusban. Replika 94. (2015) 5. sz. 95–112.
- MAJTÉNYI, 2021. Majtényi György: Egyetértés Vadásztársaság. Horthy, Rákosi, Kádár és napjaink vadászai. Budapest 2021.
- MARELYN KISS – VIDA, 2005. Az 1947. évi Országgyűlés Almanachja, 1947–1949. Főszerk. Marelyn Kiss József – Vida István. Budapest 2005.
- MÁRKUS, 1965. Márkus László: A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről. Történelmi Szemle 8. (1965) 449–468.
- MOLNÁR – SZOMSZÉD, 1970. Molnár Pál – Szomszéd Imre: Nógrád megye története, 1919–1944. Salgótarján 1970.
- MOLNÁR, 1972. Molnár Pál: A felszabadulás és a népi demokratikus forradalom győzelme Salgótarjánban, 1944. dec. 25.–1948. In: Salgótarján története. Szerk. Szabó Béla. Salgótarján, 1972. 255–302.
- PAKSA, 2013. Paksa Rudolf: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. (A Horthy-kori magyar nemzetszocialista elit vizsgálata). In: Módszertani tanulmányok. Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII. Szerk. Ballabás Dániel. Eger 2013. 7–19.
- PALASIK, 1998. Palasik Mária: A kisgazdapárt felbomlásztására irányuló kommunista taktika lépései. In: A fordulat évei, 1947–1949. Szerk. Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest 1998. 113–128.
- PAP, 2019. Pap József: Relációs adatbázisok felhasználási lehetőségei a történeti kutatásokban. In: Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban. Szerk. Ballabás Dániel. Eger 2019. 9–32.
- PÁSZTOR, 2004. Pásztor Cecília: Senkiföldjén – Dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Balassagyarmat 2004.
- PETRÁS, 2013. Petrás Éva: Weis István, „a javíthatatlan, semlegesíthetetlen, örök ellenség”. Betekintő (2013) 3. sz. 1–11.
- PETRIKNÉ, 1999. Petrikné Vámos Ida: Iratok a történeti hivatalban. In: Trezor 1. A történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk. Gyarmati György. Budapest 1999. 29–60.
- PÓK, 2014. Pók Attila: Szabolcs Ottó (1927–2013). Századok 148. (2014) 1. sz. 283–285.
- PUNTIGÁN J. – PUNTIGÁN T., 2003. Puntigán József – Puntigán Tünde: A losonci református temető. Komárom–Dunaszerdahely 2003.
- PUNTIGÁN, 2008. Puntigán József: Losonc 1938-as visszacsatolása a korabeli források alapján. Gömörország 9. (2008) 4. sz. 29–37.

- PÜSKI, 1995. Püski Levente: A politikai elit változása 1919 után. In: Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk. Valuch Tibor. Budapest 1995. 400–406.
- PÜSKI, 2006. Püski Levente: A Horthy-rendszer. Budapest 2006.
- RÁCZ, 2018. Rác Attila: A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között. Budapest 2018.
- RAINER, 1998. Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: A fordulat évei, 1947–1949. Szerk. Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest 1998. 17–39.
- RAINER, 2018. Rainer M. János: Századosok. Budapest 2018.
- RAINER, 2020. Rainer M. János: A politikai és más átmenetek a 20. században Magyarországon. In: Régióink története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 9–18.
- RIGÓ, 2014. Rigó Róbert: Elitváltások évtizede Kecskeméten 1938–1948. Budapest – Pécs 2014.
- ROMSICS, 2018. Romsics Ignác: A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Budapest 2018.
- ROMSICS, 2023. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest 2023.
- SALLAI, 2002. Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest 2002.
- SÁNDOR, 1970. Sándor Rudolf: Salgótarján megyei város III. polgármestere. Kilczér Béla (1897–1971) megtett útja. Kézirat. Salgótarján 1970.
- SCHLUMBOHM, 2000. Schlumbohm, Jürgen: Mikrotörténelem – makrotörténelem. Aetas 15. (2000) 4. sz. 170–179.
- SCHNEIDER – JUHÁSZ, 1937. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Fejér vármegye. Szerk. Schneider Miklós – Juhász Viktor. Budapest 1937.
- SIK, 2013. Sik Domonkos: Giddens társadalomelmélete. Társadalomkutatás 31. (2013) 1. sz. 55–71.
- SIMON, 2018. Simon Attila: A magyar közigazgatás bevezetésének ellentmondásai az első bécsi döntés által visszkapott felvidéki területsávon. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás (2018) 1. különszám 240–254.
- SIPOS – STIER – VIDA, 1967. Sipos Péter – Stier Miklós – Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében, 1931–1939. Századok 101. (1967) 3-4. sz. 602–620.
- STANDEISKY, 2005. Standeisky Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In: A

- demokrácia reménye. Magyarország, 1945. Szerk. Rainer M. János – Ständeisky Éva Budapest 2005. 54–91.
- STANDEISKY, 2015. Ständeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Budapest 2015.
- STIER, 1983. Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom – kormányzó réteg a Horthy korban. Századok 117. (1983) 434–443.
- STIPTA, 1995. Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest 1995.
- STONE, 1971. Stone, Lawrence: Prosopography. Daedalus (Journal of the American Academy of Arts & Sciences) 100. (1971) No. 1. 46–79.
- SZABARI, 2011. Szabari Veronika: Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt. In: Elittek a válság korában. Magyarországi elittek, kisebbségi magyar elittek. Szerk. Kovách Imre. Budapest 2011. 15–35.
- SZABÓ, 1938. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Budapest 1938.
- SZABÓ, 1972. Salgótarján története. Szerk. Szabó Béla. Salgótarján 1972.
- SZABÓ, 2002. Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. Fórum Társadalomtudományi Szemle 4. (2002) 2. sz. 35–58.
- SZABÓ, 2019. Szabó Lilla: Gorka Géza keramikusművész losonci korszaka 1943–1944. In: Neograd 2019. A Dornyay Béla Múzeum évkönyve XLII. Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére. Szerk. Balogh Zoltán. Salgótarján 2019. 298–317.
- SZABOLCS, 1965. Szabolcs Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában, 1920–1926. Budapest 1965.
- SZAKÁLY, 1987. Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945. Budapest 1987.
- SZEDERJESI – TYEKVICSKA, 2006. Szederjesi Cecília – Tyekvicska Árpád: Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Balassagyarmat – Salgótarján 2006.
- SZEGŐ, 2021. Szegő Iván Miklós: Elit, szubelit, nómenklatúra. Kádár-kori vezetők és vezetettek, illetve a közéjük ékelődött „köztes” rétegek. In: Elit és szubeleit a Kádár-korszakban – közelítések. Szerk. Rainer M. János. Budapest – Pécs. 2021. 17–66.
- SZÉKELY, 2015. Székely Iván: Reziliencia: a rendszerelméletől a társadalomtudományokig. Replika 94. (2015.) 5. sz. 7–23.
- SZEMÁN, 2021. Szemán László: Trianon sorsüldözöttjei. Menekültek és vagonlakók Nyíregyházán 1920-ban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XXII. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 2021. 301–312.

- SZEMETHY, 2020. Szemethy Tamás: Katonabárok és hivatalnok grófok. Új arisztokráta a 18. századi Magyarországon. Budapest 2020.
- SZÍJÁRTÓ, 2014. Szijártó M. István: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. Budapest 2014.
- SZILÁGYI, 2011. Szilágyi Zsolt: Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában. In: Történeti tanulmányok 19. „A historiográfia műhelyében”. Tanulmányok a 2010. november 25-én Debrecenben tartott historiográfiai konferencia anyagából. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen 2011. 151–164.
- SZILÁGYI, 2017. Szilágyi Zsolt: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939. Budapest 2017.
- SZOKOLSZKY – V. KOMLÓSI, 2015. Szokolszky Ágnes – V. Komlói Annamária: A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – Ökológiai és pszichológiai megközelítések. Alkalmazott Pszichológia 15. (2015) 1. sz. 11–26.
- SZOMSZÉD, 1977a. Szomszéd Imre: A felszabadulástól a szocialista forradalom győzelméig. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 397–425.
- SZOMSZÉD, 1977b. Szomszéd Imre: A szocializmus építésének kibontakozása, a fejlődés korlátai és ellentmondásai. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 426–450.
- SZÜCS, 1997. Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23.–1945. november 15. A kötet. Budapest 1997.
- SZÜTS, 2018. Szűts István Gergely: Optálási jegyzőkönyvek mint a trianoni menekültkérdés forrásai. Századok 152. (2018) 6. sz. 1237–1260.
- TABAJDY – UNGVÁRY, 2008. Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. Budapest 2008.
- TAKÁCS, 1998. Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. Szociológiai Szemle 8. (1998) 1. sz. 139–148.
- TAKÁCS, 2000a. Takács Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. Századok 134. (2000) 5. sz. 1029–1101.
- TAKÁCS, 2000b. Takács Tibor: Változások a főispáni kar személyi állományában a két világháború között. In: Történeti tanulmányok 8. Szerk. Takács Péter. Debrecen 2000. 15–32.
- TAKÁCS, 2008. Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. Budapest 2008.

- TAKÁCS, 2015. Takács Tibor: Kecskeméti változások feketén-fehéren. Betekintő (2015) 3. sz. 1–13.
- TILKOVSKY, 1967. Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1940. Budapest 1967.
- TOKAJI, 1995. Tokaji Nagy Erzsébet: Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula polgármester szerepe a város modernizációjában. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém 1995. 212-235.
- TOMKA, 2009. Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest 2009.
- TÓVÁRI, 1997. Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917. Nyíregyháza 1997.
- TYEKVICSKA, 1995 Tyekvicska Árpád: Adatok, források, dokumentumok a balassagyarmati zsidóság holocaustjáról. In: Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv 1995. Szerk. Tyekvicska Árpád. Balassagyarmat 1995. 63–202.
- UNGVÁRY, 2021. Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Budapest 2021.
- UTASI – A. GERGELY – BECSKEHÁZI, 1996. Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskeházi Attila: Kisvárosi elit. Budapest 1996.
- UTASI, 1996. Utasi Ágnes: A középosztályi családok státuszreprodukciója és értékátadása. A 30-as években élők kisvárosi elit és utódai. In: Kisvárosi elit. Szerk. Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskeházi Attila. Budapest 1996. 21–40.
- VALUCH, 2001. Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest 2001.
- VARGA, 2018. Varga Balázs: A győri politikai vezetőréteg 1945 és 1956 között. Győr 2018.
- VÁRKONYI-NICKEL, 2017. Várkonyi-Nickel Réka: Rimaiak a gyárak völgyében. Egy salgótarjáni munkáskolónia társadalmi az államosítás előtt. Budapest 2017.
- VESZPRÉMY, 2019. Veszprémy László Bernát: Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt. Budapest 2019.
- VIDA, 2011. Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010. Szerk. Vida István. Budapest 2011.
- VIZI, 2016. Vizi László Tamás: Fegyverszünetről fegyverszünetig. Az előzetes és a végleges fegyverszüneti megállapodások megkötése Magyarországgal 1944–1945-ben. In: Globalizáció, regionalizáció és nemzetállamiság: tanulmányok a nemzetközi kapcsolatok és az újkori történelem tárgyköréből. Szerk. Simon János. Budapest 2016. 261–275.

- VONSIK, 1984. Vonsik Ilona: Kazári Gyula, 1914–1967. Nógrádi Szemle 15. (1984) 3. sz. 39.
- VONYÓ, 2008. Vonyó József: Elitváltás – szervezetváltással. Kísérlet Magyarországon a hatalmi elit cseréjére egy új pártelit által, 1932-1936. In: Pécsi történeti katedra. Szerk. Csabai Zoltán – Dévényi Anna – Fischer Ferenc – Hahner Péter – Kiss Gergely Bálint – Vonyó József. Pécs 2008. 591–608.
- VÖRÖS, 1966. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XVII. Szerk. Tarjányi Sándor. Budapest 1966. 145–169.
- VÖRÖS, 1971. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XVIII. Szerk. Tarjányi Sándor. Budapest 1971. 249–308.
- VÖRÖS, 1979. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Budapest 1979.
- WEIS, 1930. Weis István: A mai magyar társadalom. Budapest 1930.
- WENCZ, 2016. Wencz Balázs: A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között. Budapest – Esztergom 2016.
- ZACHAR, 2005. Zachar Péter Krisztián: Autonómia és központosítás Magyarországon 1918–1944. In: Autonómiák Magyarországon 1848–2000. I. Szerk. Gergely Jenő. Budapest 2005. 66–78.
- ZINNER, 1979. Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. Történelmi Szemle 22. (1979) 3–4. sz. 562–576.
- ZONDA, 2018. Zonda Tamás: Balassagyarmat jeles polgárai. H. n. 2018.